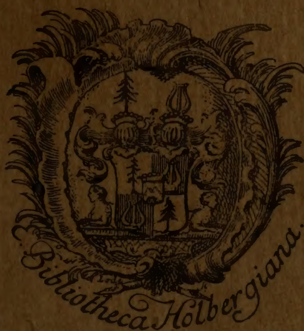

CARL ROOS

DET 18. AARHUNDREDES TYSKE OVERSÆTTELSER AF

HOLBERGS KOMEDIER

DERES OPRINDELSE, KARAKTER OG SKÆBNE

FORLAGT AF H. ASCHEHOUG & CO.
KJØBENHAVN
1922

Forsvaret finder Sted Torsdag den 12. Oktober Kl. 1 i Anneks-Auditorium A, Studiestræde 6 o. G.

BEKJENDTGJØRELSE

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet har under 12te April 1855 og 27de Juni 1878 bifaldet følgende Bestemmelser til Ordens Opretholdelse ved det offentlige Forsvar af Afhandlinger for Erhvervelsen af akademiske Grader, nemlig:

1. Forsvarshandlingen styres af Fakultetets Dekanus eller af en anden dertil af Fakultetet udnævnt Professor. Styreren giver Ordet og paaser, at Handlingen foregaar paa en værdig Maade; han kan paalægge en Opponent at ophøre, og i fornødent Fald afbryde Handlingen. Styreren deltager ikke selv i Disputationen. Foruden de officielle Opponenter ere de Medlemmer af Fakultetet, under hvis Videnskabs Fag Disputatsens Æmne hører, og som ej have lovligt Forfald, pligtige til at overvære Forsvarshandlingen.
2. Berettigede til at optræde som Opponenter ere ordentligvis kun akademiske Borgere uden Hensyn til Livsstilling, samt Kandidaterne fra det polytekniske Institut og det forrige kirurgiske Akademi. Andre, som ønske at opponere, maa derom forud henvende sig til vedkommende Fakultet.
3. De, som ville opponere, have at melde sig hos Fakultetets Dekanus *inden* Begyndelsen af Handlingen; dog kan Styreren ogsaa give Tilladelse under selve Handlingen, men uden at betage dem, som tidligere have meldt sig, Forretten.
4. Der tilstaas ordentligvis hver af Opponenterne ex officio $1^1/_2$ Time og hver Opponent ex auditorio $^3/_4$ Time, derunder indbefattet den Tid, Doktoranden behøver til at give Svar; dog kan Styreren, for saa vidt som Antallet af de anmeldte Opponenter tillader det, tilstaa en længere Tid. Hele Handlingen maa ikke vare over 6 Timer.
5. Foranførte Bestemmelser skulle indtil videre trykte medfølge enhver Disputats.

Dette bekjendtgjøres herved til Efterretning for alle Vedkommende.

Konsistorium, den 3dje Juli 1878.

C. Holten.
(L. S.)

Goos

TRYKFEJL

S. 13, Linje 9 fra oven: Plaudertrasche læs Plaudertasche.
- 25, Note 1, to sidste Linjer: $^{6}/_{3}$ og $^{6}/_{11}$ læs $^{6}/_{11}$ og $^{23}/_{12}$.
- 30, Linje 7 fra neden: Treitsche læs Treitschke.
- 47, — 4 fra neden: 2 læs 20.
- 72, — 8 fra oven: Fischbeins- læs Fischbein-.
- 72, Note 3: 7. 11 læs 6. 11.
- 95, øverste Linje udgaar og erstattes med: Vi saa i det foregaaende Afsnit af Holberg allerede i 1730erne (omtrykt Blad S. *95—96* medfølger).
- 118, Linje 9 fra oven: 21 læs 23.
- 157, — 17 fra neden: Dagen efter læs to Dage efter.
- 159, — 11 fra oven: 6 læs 9.
- 167, — 7 fra neden: plagias læs plagiats.
- 186, — 3 fra oven: unser læs unsere.
- 230, — 3 fra oven: 1771. læs 1771
- 256, — 14 fra oven: gretrullt læs getrullt.

DET 18. AARHUNDREDES
TYSKE OVERSÆTTELSER AF

HOLBERGS KOMEDIER

DERES OPRINDELSE, KARAKTER
OG SKÆBNE

CARL ROOS

DET 18. AARHUNDREDES

TYSKE OVERSÆTTELSER AF

HOLBERGS KOMEDIER

DERES OPRINDELSE, KARAKTER

OG SKÆBNE

FORLAGT AF H. ASCHEHOUG & CO.

KJØBENHAVN

1922

Denne afhandling er af det filosofiske fakultet antaget til at forsvares offentlig for den filosofiske doktorgrad.

København, 30. Marts 1922.

KR. SANDFELD,
prodekan.

J. JØRGENSEN & Co. * IVAR JANTZEN

FORORD

Spørgsmaalet om den Holbergske Komedies Skæbne i Tyskland har flere Gange været gjort til Genstand for Undersøgelser. Først og fremmest bør Robert Prutz's fortrinlige Arbejder nævnes, fra en senere Tid ogsaa Paul Schlenthers, der dog ikke bringer synderlig nyt.

Desuden har forskellige Forfattere gjort Specialundersøgelser om Holbergs Paavirkning paa den samtidige og senere tyske Komedie, Fru Gottsched, Lessing, Petrasch, Hafner o. fl. Jeg har selv bidraget til disse Undersøgelser ved et Par Afhandlinger i Danske Studier, der dels tager Livet af en typisk literaturhistorisk Mytedannelse, om Sturm- und Drangforfatteren Lenz' Forhold til Holberg; dels fører Undersøgelsen op gennem det 19. Aarh (Raupach, Kotzebue o. fl.). Under dette Arbejde blev det mig imidlertid klart, at de ad sammenlignende literaturhistorisk Vej opnaaelige Resultater paa dette Punkt ikke kunde tilfredsstille mig, fordi de fundne Ligheder og Paralleler i Virkeligheden kun, hvor det drejer sig om haandgribeligt Plagiat, forekom mig at have bindende Beviskraft.

Jeg stod da overfor et Valg. Enten maatte jeg, inden jeg gik videre, foretage en metodologisk Undersøgelse af Principperne for sammenlignende Literaturhistorie og søge at finde lignende Love for Konstatering af Sammenhæng mellem literære Produkter, som den sammenlignende Sprogvidenskab fandt, da den opgav den gammeldags Etymologi og ikke længere vilde lade sig nøje med Resultater, bygget paa Ligheder, der ikke sjældent viste sig at være tilfældige.

Eller jeg kunde vende Problemet om, ikke lede efter Holbergsk Paavirkning paa tysk Aandsliv, men efterspore, i hvilket Omfang Muligheden for en saadan Paavirkning har været tilstede, med andre Ord, ved at eftergaa i hvilket Omfang Holbergs Komedier har været kendt i Tyskland, og hvilken Modtagelse de har faaet, søge Aarsager i Steden for Virkninger.

Da nu alle Forfattere, som har været inde paa Spørgsmaalet, har skænket denne Side af det en ringere Interesse, og den derfor faktisk er daarlig oplyst og fyldt med Misforstaaelser, hvad jeg først blev opmærksom paa, da jeg i Leipzig med andet Formaal gennemgik Gottscheds store utrykte Brevsamling paa det derværende Universitetsbibliotek, en Gennemgang, der gav Stødet til de Undersøgelser, hvis Resultater publiceres i nærværende Arbejde; da jeg endvidere som Biblioteksmand mente at besidde nogle Forudsætninger for en heldig Løsning af Opgaven, valgte jeg Alternativets anden Del.

Spørgsmaalet blev derefter, hvorledes jeg skulde gaa frem for at naa et fastliggende Resultat.

Komedierne er bleven kendt gennem Læsning og Opførelser. Jeg havde følgelig en dobbelt Vej at gaa: den bibliografiske og den teaterhistoriske. En systematisk Gennemgang af Biblioteker og Arkiver, ikke mindst tyske, bragte et uventet rigt baade utrykt og trykt Stof for Dagen, som det vil fremgaa af min Bibliografi og de forskellige Kildehenvisninger. Om de særlige Vanskeligheder, der knytter sig til et bibliografisk Arbejde for den Periode, der her kommer i Betragtning, gøres der Rede i Indledningen til Bibliografien.

For at forklare den Kurve i Komediernes Yndest og Udbredelse, som herigennem tegnes, med dens hastigt stigende og langsomt faldende Karakter, og tillige for at gøre Kontraprøve paa Resultatets Rigtighed, maatte jeg derpaa undersøge, hvorledes Kritikken og Publikum stillede sig.

Ved at gennemgaa Tidskrifter, samtidig dramaturgisk Literatur, Biografier etc. og sætte de fundne Enkeltheder i Relation til de skiftende literære Generationers Opfattelse af Komediens Opgaver i det hele taget, lykkedes det at faa Resultatet bekræftet og forstaaeliggjort.

Afhandlingen har jeg ordnet i tre parallelt løbende Afsnit. Først gøres Rede for Oversættelsesarbejdets Historie. I dette Afsnit er indskudt en Undersøgelse af de gamle tyske Texter, hvori deres forskelligartede Karakter bestemmes ved Hjælp af deres Forhold til nogle Hovedpunkter af Originalernes sproglige og stilistiske Ejendommeligheder.

Derpaa gives der en Fremstilling af Opførelsernes Historie, paa væsentlige Punkter støttet paa hidtil ubenyttet utrykt Materiale.

Endelig følges Komediernes Skæbne hos Kritikerne og Publikum. For at faa Billedet af Publikums Stilling klarere frem har jeg ud-

skilt den dramaturgiske Kritik, der gerne giver Meddelelse om, hvad Publikum mente, mens dette ikke er Tilfældet med den literære.

Denne Disposition har gjort visse Gentagelser uundgaaelige. Dog har jeg fastholdt den, da den formodentlig vil hjælpe en fremtidig Benytter af Bogen til hurtigere Orientering.

For ikke at tynge Fremstillingen endnu mere, end den gennemførte Anvendelse af Kildecitater i Forvejen gør, har jeg udskilt den statistiske Oversigt over Opførelserne, deres Tid, Sted og ledende Principal som et særligt Tillæg.

De Resultater, jeg er kommen til, udover det sammenhængende Billede af en Udvikling gennem over 70 Aar, er disse.

1. Den tidligere Mening, at Oversættelsesarbejdet indledes med de tre af Gottsched publicerede Stykker i Deutsche Schaubühne 1741—1742, maa ændres til, at det ældste Initiativ til Oversættelsen skyldes dels Holberg selv, dels, som Fremdragelsen af ældre haandskrevne Oversættelser o. a. viser, tyske Bander i Sverrig, Norge og Hamburg.
2. Komediernes ældste og største Udbredelse skyldes dels de vandrende Bander, der bragte dem endog til Rusland, dels den literære Introduktion ved Gottsched, hvis Anseelse foranledigede, at de opførtes baade paa Gymnasier af Drengene, af Studenter ved Universiteter og en enkelt Gang endog ved Hoffet af Pagerne.
3. Komedierne har ikke blot været en fast Grundstok i en enkelt Trups Repertoire (Fru Schröders i Hamburg 1742—44), men, som det fremgaar af hidtil ubenyttet, væsentlig haandskrevet, Materiale, ogsaa i to andre samtidige Trupper, der ubestridt var de førende, Schönemanns og Ackermanns.
4. Aarsagen til Komediernes Succes i Tyskland, der endnu ikke besad nogen national Komedie, ligger i, at den satiriske Tendens i flere af dem passede ligesaa godt i dette Land som i Danmark.
5. Aarsagen til Successens relativt korte Varighed finder sin Forklaring i, at deres Introduktion fandt Sted paa et Tidspunkt, da Smagen i Tyskland allerede var begyndt at undergaa en Forskydning bort fra den ældre Komedies brede Streg henimod en finere nuanceret Kunstart, den samme Forskydning, som omtrent samtidig i Danmark var i Originalernes Disfavør.
6. I Tyskland var denne Smagsforandring saa meget mere skæbnesvanger for Komedierne, som Oversættelserne ikke havde kunnet bevare den Støtte, som Originalerne ejer i deres Benyttelse

af Lokalkoloriten. Grunden til, at dette ikke var dem muligt, maa søges i Tysklands Adsplittethed i souveræne Lande med egne Traditioner i sproglig og kulturel Henseende.

7. Der har bestaaet et Sammenspil mellem dansk og tysk Kritik, saaledes at tyske Kritikere gerne citerer nedsættende danske Udtalelser om Holberg, mens disse samme Udtalelser sandsynligvis ikke har været upaavirkede af tilflyttede fremmede Kritikeres Mening.
8. Smagsforandringen indbefattede ikke det store Teaterpublikum, som vedblev at strømme til Teatret, saalænge Holbergs Stykker gik.

For at gennemføre den foreliggende Undersøgelse har det i stor Udstrækning været nødvendigt at ty til tyske Biblioteker og Arkiver. Jeg benytter derfor gerne Lejligheden til at takke for den Elskværdighed og Hjælpsomhed, der er bleven mig vist af disses Ledelse baade under personlige Ophold og ved Udlaan her til Byen ogsaa af sjældne Ting, en Tak, som bedes modtaget af Biblioteker og Arkiver i Leipzig, Dresden, Mannheim, Hamburg, Berlin, Breslau, Gotha, Weimar, München, Frankfurt a. M., Wien samt af Rektorerne for flere af de gamle saksiske Gymnasier, der med stor Beredvillighed har ladet de Oplysninger, jeg bad om, fremsøge af deres Skolearkiver.

Af nordiske Biblioteker foruden de københavnske har jeg benyttet Sorø Akademis, Throndhjem Videnskabernes Selskabs, Universitetsbibliotheket og det Deichmanske Bibliotek i Kristiania og det kgl. Bibliotek i Stockholm. Ogsaa disse Institutioner og deres Personale skylder jeg Tak.

En særlig Tak udtaler jeg til min Kollega, Hr. Bibliotekar Carl S. Petersen, samt til Hr. Lektor Th. A. Müller for den virksomme Interesse, de har vist mit Arbejde.

Endelig maa jeg udtale min Tak til Direktionen af Carlsbergfonden, fordi den har støttet mig under Udarbejdelsen.

OVERSÆTTELSERNE OG OVERSÆTTELSESARBEJDETS HISTORIE

INDLEDNING

Da Hoffory og Schlenther i 1885 havde besluttet at foranstalte en ny Udgave af Holbergs Komedier paa Tysk, stod de foran Valget, om de vilde foranledige en ny Oversættelse eller optrykke en af de allerede foreliggende. De valgte det sidste, men atter her var der flere Muligheder. Der kunde tænkes paa Robert Prutzes fra 1857 ff., paa Oehlenschlägers fra 1822 eller endelig den gamle Oversættelse fra det 18. Aarh. De valgte denne med den Motivering, at den trods alt maa anses for at være den bedste Oversættelse, som er bleven Holberg til Del, og som nogensinde kan blive ham til Del, fordi den er opstaaet i Holbergs egen Tidsalder, og derved ligesom af sig selv kommer Originalen nær i Tone, Stil og Maner.

Hvis de gamle Herrer, som i sin Tid har leveret Oversættelserne, har kunnet høre denne Dom, maa de forbavset have gnedet deres Øjne, thi det er første Gang, de har faaet en saadan Ros. Ellers har Kritikken fra Folk, der kendte baade Originalen og den tyske Gengivelse, fra de tidligste Tider lydt nedsættende. De forskellige Oversættere har ikke været hinandens Arbejde blide. Holberg selv var utilfreds med dem. Holbergs yngre Ven, Komponisten Joh. Ad. Scheibe laster dem alle med visse Forbehold overfor enkelte, som skyldtes hans Bekendt, Detharding. Den store Schröder vilde have Rahbek til at levere en ny Oversættelse[1]), da den gamle var saa slet. Rahbek selv bryder Staven over den. Baggesen forsøger en ny Bearbejdelse[2]), og hverken Oehlenschläger eller Tieck kan

[1]) Om Holberg I, 13, ogsaa i Rahbeks Fortale til C. L. Sander, Auswahl dänischer Lustspiele f. Deutsche, Zürich 1794, XVI omtales at Schröder »unlängst« havde bedt om at faa et eller andet Holbergsk Stykke bearbejdet af R. til sit Teater.

[2]) Omtalt af Rahbek Om Holberg I, Fortale. Brudstykker findes paa det kgl. Bibliothek.

finde noget godt i de gamle Tryk, skønt Tieck forresten altid benyttede dem ved sine Oplæsninger, og naar Sonnleithner i Wien samtidig med Oehlenschläger udarbejdede en fuldstændig Oversættelse af alle Stykkerne, der dog aldrig blev trykt, men forsynet med Imprimatur i Trykmanuskript nu findes paa det kgl. Bibl., ligger ogsaa heri en Kritik.

Lige saa lidt som nogen af dem, der har kritiseret hist og her paa de gamle Oversættelsers Tekster, har undersøgt dem i Sammenhæng, lige saa lidt har de behandlet Oversættelsesarbejdets Historie uden i grove Træk. Det ligger tildels i, at alle gaar ud fra de trykte Oversættelser, som senere blev samlet i 5 Binds Værket: Die Dänische Schaubühne, og nøjes med at følge de først oversatte Stykker af denne tilbage til Gottscheds Værk: Die Deutsche Schaubühne (1741 ff). Saaledes er Arbejdet fra først af bragt ind i en literærhistorisk Sammenhæng. Den følgende Undersøgelse vil imidlertid vise, at den rette Begyndelse paa Oversættelsesarbejdet ikke hænger sammen med en literær Retning, men med Teatrets praktiske Behov.

OVERSÆTTELSESARBEJDETS HISTORIE

Da den danske Komedie havde lukket sit Hus, var Landet derfor ikke uden Komedie, selvom vi ikke hører meget om den. En Forordning af 12/3 1735, der forbyder Skuespillere og lignende at optræde Helligaftner og Helligdage, viser imidlertid, at der var Bander i Virksomhed. Disse var som ventelig tyske.

Det er naturligt at antage, at Bandeprincipalerne har søgt at imødekomme Publikums Smag, og intet vilde ligge nærmere, end om de havde taget de danske Komedier, som havde gjort saa stor Lykke, op paa deres Repertoire, navnlig i Betragtning af, at de gerne medførte en Teaterdigter[1]), der kunde paatage sig at lægge Teksten til Rette. Imidlertid er der intet bekendt om, at tyske Trupper har opført Holbergske Komedier i Danmark i denne Periode. Derimod ved vi, at det har været Tilfældet i Sverrig.

Allerede Dahlgren[2]) omtaler en Samling Teaterplakater paa 50 Stykker, som stammer fra Dronning Ulrika Eleonoras Besiddelse, og giver Repertoiret for den tyske Trup, der spillede paa det kgl. Teater i Boldhuset, og Warburg[3]) udvider hans Meddelelse om, at

[1]) Gottsched omtaler saadanne digtende Komedianter med Foragt. Deutsche Schaubühne II, 1741, 17.

[2]) Stockholms Teaterhistorie. 1860, 28.

[3]) Holberg i Sverige. 1884, 34.

der ogsaa fandtes Holbergstykker blandt de opførte, idet han anfører Navnene paa de to spillede Stykker, Kandestøberen og Jeppe, samt Truppens Navn. Det var den Kreutzer-Møllerske under Ledelse af I. C. Kreutzer og Martin Møller eller Müller. Den første ankom til Sverrig 1731 og sluttede sig 1733 sammen med Møller[1]), der da indvandrede fra Danmark, og som kan følges tilbage til Riga (1729), Danzig (1730) og Kiel (1732).

Titlerne paa de to Stykker, de tilsammen gav, lyder[2]): Then Politiska Kanne-Giutaren samt [ɔ: med] Arlequin, en pusserlig och lustig Ryttar-Dräng [ɔ: Reutendiener], der spilledes $^{3}/_{10}$ og $^{13}/_{10}$ 1733; og Jeppe på Berget eller den druckne Bonden, eljest kallad De onda Qvinnors Enwishet, så ock Männernes Tuckte-Schola, samt Arlequin den rolige och rätt lustige Hus-Bonden, der spilledes d. $^{19}/_{10}$ s. A. (slg. Fig. 1 og 2).

Sporene af denne Trup taber sig derefter. Senere i Aarhundredet dukker tyske Holbergopførelser paany frem, da den Karl Gottfried Seuerlingske[3]) Trup, der, oprindelig tysk, efterhaanden gik over til at blive svensk, spillede ham helt over i Finland.

Dog lærte Svenskerne ikke Holberg at kende i tysk Skikkelse. Allerede 1729 forelaa Kandestøberen trykt i svensk Skikkelse. 1735 udkom to svenske Tryk af Jeppe, der senere optryktes talrige Gange ogsaa i Provinstrykkerier[4]).

Men samtidig med den Kreutzer-Møllerske Trup arbejdede en anden i Sverrig og Norge.

Det var den Denner-Spiegelbergske, som havde gammel Forbindelse med de nordiske Lande, idet begge Familier havde været knyttet til den Veltheimske Bande, som gentagne Gange spillede i Danmark, indtil den opløstes ved Enken Veltheims Død[5]). Paludan har oplyst, at Leonard Andreas Denner optræder som Principal i København mellem 1698 og 1710; Huitfeld[6]) oplyser, at Spiegelberg døde i Bergen 1732. Han var gift med sin Kompagnon, den yngre Leonard Andreas D.s Søster Elisabeth.

[1]) Bolte, Danziger Theater. 1895, 162.

[2]) Slg. Dr. O. Wieselgrens (Stockholm) Afhandling i Samlaren 1911, 1 ff.

[3]) Hofberg, Sv. biografisk Handlexikon og Warburg a. St. 34, som citerer Bäckmanns Anteckningar, rörande teatern i Finland, hermed menes, som Dr. Wieselgren gør mig opmærksom paa Anteckningar etc. Helsingfors 1864, der imidlertid var udgivet af M. Weckström; de i dette Skrift meddelte Anekdoter om ham viser, at han dengang talte et tyskfarvet Svensk.

[4]) Slgn. Klemming, Sveriges dramat. litteratur. 1863—79.

[5]) Paludan, Wandertruppen in Dänemark i Ztschr. f. deutsche Phil. XXV, 336.

[6]) Christiania Theaterhistorie. 1876, 41.

Med Hans Kongl. May:tz allernådigste bewilliande,

skola i dag, Onsdagen den 3 Octob.

The här ankomne

Högtyska

COMOEDIANTER,

För hwar och en, efter Stånd och wilckor hög- och wälbewågne Älskare af thet Tyska Skåde-Spelet, i kostlig beklädnad, under en starck och angenäm Instrumentalist-Music med skåde-wärdige och loflige förnöyelser, till hwars och ens besynnerliga sinnetz ro, en af Danskan på thet Tyska Språket öfwersatt Comœdia oppföra, benemnd

Then Politiska Kanne-Giutaren,

Samt

Arlequin, en putzerlig och lustig Ryttar-Dräng

Acteurs.

1. Herman von Brehmen, Tengiutaren.
2. Geske, thes Hustru.
3. Engel, thes Dotter.
4. Antonius, Engels Käraste.
5. Hinrich, then lustige Tengiutar-Gossen.
6. Annika, Pigan.
7. Richard, Borstenbindare.
8. Gert, Mösse-Makare.
9. Sievert, en Visitator.
10. Frantz, en Peruk-Makare.
11. Herr Abrahamson, } Twå Rådmän.
12. Herr Sanderus. } Twå Rådmän.
13. Mad. Abrahamson, } Twå Rådmäns-Hustrur.
14. Mad. Sander. } Twå Rådmäns-Hustrur.
15. Arianika, en Hofslagar-Hustru.
16. Twå Advocater.
17. Twå Borgare.
18. En Hattmakar-Ålderman.

Till slut på thenne skåde-wärdige Action, warder en lustig Efter Cœmedia, hwar wid efwen wår Dantz-Måstare, till hwars och ens förmodeliga contentement, sin oförtrutna flit icke spara lärer.

Premiere Loge	2. Specie Carolin
Séconde Loge	20. Styfwer
Perterre	16 Styfwer
Galérie	8. Styfwer

Skåde-Platzen är på Kongl. Théatro, och warder the Respective Herrer och Dames hörsamligst anmodade, sig uti god tijd at infinna, emedan Theatrum klockan 4. öpnadt warder, och på Hög Befallning præcise. kl. 9. måste tilsluten blifwa.

Fig. 1.

Original i Kgl. Bibl. Sthlm.

Med Hans Kongl. Maj:ts Allernådigste Consens,

Skola i Dag Fredag, den 19. October. 1755.

Uppå Express Nådig Befallning,

De hit anlände

Högtyska

COMOEDIANTER,

De, efter Stånd och Wilckor Högtbenägne Älskare af de Tyska Skåde-Spelen, i en Präcktig Beklädning, jemte en angenähm Instrumental-Musique, med läflige och Skåde-wärdige Roligheter, til hwars och ens förnöjelse, med en hel Ny, Extraordinair lustig, och utaf Danskan på Tyska Språket öfwersatt Comœdia upwackta, Benemdd:

JEPPE på BERGET,

Eller /

Den Druckne Bonden,

Elsest kallad

De onda Qwinnors Enwishet, så ock Männernes Tuckte-Schola,

Samt

Arlcquin den rolige och rätt lustige Hus-Bonden.

Agierande Personer:

Jeppé, en Bonde.
Nille, hans Hustru.
En Baron.
En Sécretaire.
Jacob Wärden
2:ne Advocater.
En Domare.
En Läns-Man.
Läns-Mans Hustru.
Magnus Baronens Betient.
Enlustig Cammer-Piga.

Til slut blifwer en Rolig Efter-Comœdia Spelt.

Benämdd,

GEORGE DANDAIN,

Eller

Den Ärme Jörgen.

Prémiere Loge	2. Specie Carolin
Séconde Loge	20. Styfwer
Parterre	16. Styfwer
Galérie	8. Styfwer

Skåde-Platzen warder wid wahnliga stället, uppå den Kongl. Théatern; och blifwer de Respective Herrar samt Fruentimber Underdånigst gunnodade at inställa sig i tid, ty Théatrum blifwer. kl. 4 öpnadt, och måste efter Hög Befallning præcise. kl. 9. tillslutas.

Fig. 2.
Original i Kgl. Bibl. Sthlm.

Om Spiegelberg er der Strid i Teaterhistorien. Huitfeld har konstateret, at den Spiegelberg, som døde i Bergen, kaldtes Christian. Med dette Fornavn spillede han i København 1708—09. Nu meddeler Ekhof[1]), der var gift med hans Datter, imidlertid, at han hed Johan og døde i Bergen i det anførte Aar, og det er da rimeligt, at Christian og Johann er den samme Person, som maaske har baaret Dobbeltnavnet Johann Christian[2]).

Huitfeld antager, at den Trup, der spillede i Bergen 1733, var den Spiegelbergske, og det er sandsynligt. Ekhof meddeler, at Enken fortsatte Forretningen, Paludan[3]), at hun var i Norrköping 1735. 1739 engageredes hun til Joh. Friedr. Schönemanns nystiftede Selskab sammen med sine to Døtre. Og da først Forordning af $^{21}/_{3}$ 1738 forbød Komediantspillere og lignende at indfinde sig i Danmark og Norge, er der altsaa omtrentligt Sammenfald mellem Madame Spiegelbergs Engagement hos Schönemann og dette Forbud; der er forsaavidt ikke noget i Vejen for, at hun har opholdt sig i Skandinavien lige indtil den Tid, saameget mere som der er Dokumenter og Omstændigheder, der bekræfter Formodningen om, at Enken Spiegelbergs Trup har haft Tilhold i Norge, i det mindste et Stykke ind i 30erne. I Slotsbiblioteket i Gotha findes store Dele af de teaterhistoriske Samlinger, som Skuespilleren Konrad Ekhof efterlod sig, og om hvilke Bibliotekets Leder, Geheimeraad Rudolf Ehwald har skrevet en Afhandling[4]).

En meget interessant Afdeling af Efterladenskaberne danner en Samling af c. 50 haandskrevne Teaterstykker, af hvilke en Del øjensynlig stammer fra det Schönemannske Selskab, som Ekhof tilhørte; i det mindste har Schönemann spillet en Del af dem[5]). Men en hel Del ligger før Schönemanns Tid og gaar tilbage indtil Slutningen af det 17. Aarhundrede. I sin nævnte Afhandling mener Ehwald at kunne skelne mellem tre Rækker, af hvilke den første, som omfatter ni Stykker, stammer fra en fælles Kilde, idet de er kendelige ved samme Art af Indbinding og Signatur. Hertil kan dog siges, at der saavel iblandt disse som iblandt Resten findes Stykker fra samme Periode og signeret med samme Forfatter- eller Oversætternavn, en Johann Anton Bonn, om hvem jeg ingen Oplysning

[1]) Brevene til Löwen, Concept i Staatsbibliothek, Berlin. Ekhofs Nachlass. Ms. Fol. 771.

[2]) Legbands Udg. af Schmids Chronologie, 1902, 244 ff.

[3]) a. St. 328.

[4]) Ehwald i Mitt. d. Vereins f. Gothaische Geschichte 1915—16. 50 ff. Dette Arbejde har været mig til særdeles Nytte ved sine Angivelser af Materiale.

[5]) Hans Devrient, Schönemann, Anhang 39.

har kunnet skaffe. De to første Rækker behandles her under ét. En hel Del er dateret med Aar, Datum og Sted, og paafaldende mange af Dateringerne viser nordpaa. Idet vi gaar geografisk frem, finder vi saaledes Comödie Printz Selimar und Aribene, $^{18}/_{1}$ 1733 Bergen, et andet Stykke, som vi straks skal høre mere om, Christiania 1736; Comödie Marie Stuart, Königin von Schottland, $^{6}/_{7}$ 1711 Apenrade. Regnerus und Svanrute, $^{8}/_{9}$ 1713 Flensburg [Joh. Ant.] Bonn. Die unmügliche Müglichkeit. Vorgestellet auf dem Schlosse Gottorp am Geburtstage S. Kgl. Hoheit Printz Carl Friedrich Hertzog v. Holstein, vor dem Administrator Hertzog und Bischoff von Lübeck Christian August zu Eutin d. $^{20}/_{4}$ 1711. Johann Anton Bonn. Desuden forekommer bl. a. Dateringerne: Schleswig, Kiel, Lübeck, Hamburg, Schwerin. Samlingen som Helhed har derfor ikke ringe Interesse for denne Periodes nordiske Teaterhistorie og burde undersøges med den for Øje. Ejendommeligt er det, at det danske Monarki kun er repræsenteret med Norge og Hertugdømmerne. Nogle af de ældre Dateringer passer baade med Hensyn til Aar og til Sted, Slesvig og Holsten, til den ældre Denners Trup (slgn. Paludan a. St. 324), Dateringen fra Bergen derimod paa Enken Spiegelbergs.

Det er da utvivlsomt Dele af det Spiegelberg-Dennerske Arkiv, der gennem Giftermaalet med Jomfru Elisabeth Spiegelberg er gaaet over i Ekhofs Besiddelse paa et Tidspunkt, da Enken Spiegelberg ikke længer havde Interesse af at beholde dem, saasom hun havde opgivet sin Selvstændighed og var gaaet ind i Schönemanns Trup.

Sandsynligheden heraf forøges ved den interessante Omstændighed, at fire Stykker af den ældste Række er Holbergoversættelser[1]) nemlig: Barselstuen, Jeppe, Kandestøberen og De Usynlige, af hvilke de tre første i Sproget har adskillige Danismer og endog danske Replikker, og af hvilke Barselstuen er dateret Christiania $^{19}/_{12}$ 1736, medens De Usynlige har en Hentydning til en Christiania Lokalitet, Pepervigen, som erstatter Originalens Peblingesø. Naar der i Barselstuen en enkelt Gang forekommer Ordet Barnmutter i Betyd-

[1]) Oversættelsen har, som alle andre tyske Overs., haft Udgaven 1731 til Forlæg; paa Jeppe kan det ikke ses, da den bortset fra en enkelt Bagatel i denne Udg. var uforandret, men De Usynl. fremkom første Gang i Tome 5, 1731, og de to andre Overs. opviser alle de Forandringer, der er foretaget i denne Udg. Barselst. har saaledes i Troels' Indgangsmonolog Navnene Else David Skolemesters og Stine Isenkræmmer, som 1724 hedder Elsebeth og Grete; Scenefølgen i 4. Akt er som i 1731 og den i denne tilkomne Scene 4 med den berusede Jens Olsen genfindes. I Kandest. genfindes den ny tildigtede Scene III, 5 og de andre Forandringer.

ningen Jordemoder, kunde dette tyde paa svensk Paavirkning. Sædvanlig bruges i Teksten Bademutter, hvis plattyske Form er Bademodersche, af hvilket det svenske Barnmorska er en folkeetymologisk Omtydning. Ogsaa Skrivemaaden Gütland for Jütland kunde pege i Retning af Sverrig.

Den Tanke lader sig da heller ikke afvise, at den eller de, der har besørget Oversættelsen, har haft personlig Forbindelse med den Trup, der havde opført Holberg i Sverrig. Maaske er den Kreutzer-Møllerske Bande helt eller delvis gaaet op i den Denner-Spiegelbergske. I hvert Fald er jo to af de spillede Stykker de samme, som havde været givet i Stockholm.

Hvis denne Teaterperiodes Personalhistorie var mere oplyst, end den er, kunde vi faa Sikkerhed for Proveniensen af i det mindste én af Oversættelserne. Thi den ene: Ludwig Holbergs Comoedie auss dem Dänischen ins Teutsche übersetzte Kindbetterin Stuben oder Das curiose Gespräch von Frauensleuten in die (!) Kindbetter Visiten har Oversætteren eller Oversætterne, da der synes at være to, nemlig signeret med Navn. Paa Titelbladet staar foruden Christiania d. 19. Dec. 1736 tillige Hans Carl Braun eller Bruun stærkt overstreget, men dog læseligt. Og paa sidste Blad umiddelbart efter det Finis, der afslutter Teksten: Hanc scripsi Comoediam per dies noctesque atque transtuli ex lingua Danica in linguam Germanicam die vigesimo quarto Decembris anno millesimo septingentesimo trigesimo sexto, underskrevet med et saa stærkt overstreget Navn, at det er umuligt at tyde det. Læseligt er kun S: (ɔ: Sieur) B. Sch . . . h (?) Livonus. Om Braun har jeg intet Sted kunnet finde Oplysning[1]), og om den anden oplyser Teksten altsaa kun, at han er fra Livland. Man kan da formode, at han er kommet ind i Landet med Møller, som jo kan følges tilbage til Riga. Da nu Manuskriptet viser to forskellige Hænder, der undertiden afløser hinanden midt i en Replik, og den ene korresponderer med Slutningsbemærkningen, den anden muligvis med Navnet paa Titel-

[1]) Prof. Francis Bull meddeler mig, at han i Christiania Borgerbog for første Halvdel af det 18. Aarh (Norske Rigsarkiv) ikke har fundet dette Navn. Et Øjeblik var jeg fristet til at læse det andet Navn som Steinbrecher, Spiegelbergs anden Svigersøn; han fulgte med sin Principalinde til Schönemann, som han forlod sammen med Fru Schröder, da denne revolterede i Hamburg; siden ledsagede han Ackermann til Rusland, slgn. Schmid, Chronologie. Legbands Udgave 1902, Register; Devrient, Schönemann 56 og 275; Meyer, Schröder I, 13, Litzmann, Schröder I, 28. I Rusland var han paa næsthøjeste Gage. — Men Navnet kan næppe læses saaledes.

bladet, synes kun saa meget vist, at de to Herrer har været knyttet til samme Milieu, altsaa været Medlemmer af samme Bande. De to Datoer d. 19. og d. 24. Dec. viser, at man har sat Pres paa Oversættelsen og gjort den færdig paa mindre end en Uge. Efter Hænderne og Sproget at dømme har hvert af de andre Stykker haft sin Oversætter.

At Teksterne har været bestemt til at bruges til Opførelse, synes umiddelbart givet. Det bekræftes yderligere ved forskellige Tegn og Mærker i Margen, som næppe har haft anden Hensigt end at være Vejledning for Instruktøren. I Jeppe findes tilføjet med Rødkridt, Musik og Tromp(et), hvor Sceneanvisningen, som ogsaa findes i Originalen, forlanger disse Ting. I De Usynlige oversættes (III, 8) Laptaske ved det grimme Ord Fotzge, men der føjes til: Hier kan ein ander Wort gebraucht werden. Hensynet til den sceniske Fremførelse maa det ogsaa skyldes, naar Kandestøberen stiller Betegnelsen baade for Længden og Farven af den Kjole, som skal tjene Henrik til foreløbigt Liberi in blanco. Den paagældende Replik er ved Opførelsen jo altid afhængig af Fremstillerens Person og Teatrets Garderobe.

Paa sidste Blad i Kandestøberen findes endvidere følgende Strofer

1.

Hört vom Kannengiesser, der
sich zum Bürgermeister machet,
lud auf sich ein gross Beschwer,
wurd darüber gar verlachet.
Spötter Hohn Ihm (!) itzt thut zieren;
Politisch zu sein
fiel ihm närrisch ein!
Obrigkeit zu Reformieren
bildt er sich gar sicher ein.

Aber hört was mehr geschah,
da die Herren Advocaten
er in Menge um sich sah
Presidenten und Prælaten,
Pöbel wollte ihm (!) um[b]ringen,
ja ja Der Nachtisch,
wie auch der Stockfisch,
thäten ihm (!) zu diesen (!) bringen
das er kroche unterm (!) Tisch.

Nun vor dieses mahl thu ich,
mich gar schön recomendiren;
Meister Herman der wird sich
nimer lassen mehr Fexiren.
  Mich itzund insinuire
  zu sie (!) alle hier,
  vor gehabt Plaisir,
  ich sie morgen Invitire
  auff den Schauplatz, der ist hier.

Ifølge deres Plads skulde disse Strofer være en Epilog til Stykket, men det kan de ikke være ifølge deres Indhold, da de i Referatet af Handlingen nævner, at Mester Herman plages af Prælater, som ikke forekommer i Teksten. Man kan heller ikke opfatte dem som Prolog paa Grund af sidste Strofe, hvori der takkes for i Aften og tages Afsked. Jeg opfatter dem som en Epilog til den Forestilling, der gik forud for Kandestøberen, og hvori Direktøren eller en af Skuespillerne fra Scenen annoncerer den følgende Forestilling og opfordrer til at give Møde med overdrevne Løfter om, hvad man vil faa at se (Scener med Prælater).

En Omstændighed bør endnu nævnes, som hører med til Baggrunden for Opførelserne i Norge. I de Aar, der her er Tale om, var Grev Christian Rantzau Vicestatholder i Norge (1731—39). Man ved som bekendt ikke meget om hans Forhold til Holberg; 1714 sender denne ham fra Amsterdam en Hilsen i et Brev til Gram[1]), der i sine Breve til Rantzau, mens denne var Statholder, gerne indfletter Holberg-Citater og -Hentydninger. Derimod kender vi hans Interesse for Teatret gennem et Brev, som Montaigu og nogle af de andre Acteurer skrev til ham 1731 om Hjælp i deres Nød[2]). De Breve, jeg har set fra hans Haand[3]), indeholder forskellige muntre Bemærkninger, der ikke vilde skæmme en Holbergsk Komedie, men nævner aldrig Teatret. Men vi kan gaa ud fra, at han med sit antipietistiske Sindelag har protegeret Skuespillerbanderne indenfor sit Magtomraade, og i hvert Fald kunde det ikke mishage ham, at de valgte Holbergske Stykker til Opførelse.

[1]) Dania, IV, 1897, Holbergs Privatbreve ved V. Dahlerup.

[2]) Se herom Nystrøm, D. d. Komedie. 84 ff. 210 ff; slgn. om Rantzau og Holberg: Chr. Bruun Om Holbergs Trende Epistler. 1895, 128 ff.

[3]) Kgl. Bibliothek, Kbh. Breve til Gram; Samling af Breve til forskellige i Trondhjems vidensk. Selskabs Bibliothek, som velvilligst har udlaant dem til mig.

Forøvrigt har Komedierne utvivlsomt været opført i Norge paa Dansk forinden, da i det mindste én Trup danske Aktører i 1720erne var draget derop, som Nystrøm paaviser; paa Trods af manglende Tilladelse har maaske ogsaa Capion selv været der 1724 eller lidt senere[1]).

Det interessante ved disse Holbergtekster er, at de tilhører den ældre Periode af det tyske Teaters Historie, Haupt- und Staatsaktionernes og Harlekinadernes Tid.

Den almindelige Opfattelse, at Holberg først kom ind paa den tyske Scene gennem den Teaterreform, der er knyttet til Gottscheds Navn, holder saaledes ikke Stik.

Holberg var ved at glide ind i det tyske Repertoire ad naturlig Vej. I Betragtning af det vandrende Teaters hele Karakter, kan der ikke tvivles om, at Trupperne af sig selv før eller siden vilde have ført ham over Østersøen, og det er ikke udelukket, at der virkelig kan drages en Linje fra de nordiske til en Række Opførelser paa Teatret i Hamburg 1742—44.

Lederen af dette Teater var Fru Sophie Schröder, den store Schröders Moder. Om hendes Trups Personalier er kun lidet bekendt. Den bestod for en Del af frasprængte Medlemmer af den Schönemannske Trup, til hvilken, som alt nævnt Enken Spiegelberg hørte; men vi ved, at dennes omtalte Svigersøn, Steinbrecher, var med; gennem ham sluttes da Forbindelsen mellem Truppen fra Norge og Holbergopførelserne i Hamburg. De omfatter 15 Stykker, af hvilke Barselstuen ovenikøbet gaves i to Redaktioner. Af disse 15 Stykker var de 12 oversatte til denne Scene, og var ansat til Opførelsen inden nogen tysk Udgave var trykt, medens de tre andre gaves i Dethardings alt den Gang trykte Oversættelse.

Alle disse hamburgske Oversættelser, med Undtagelse af 2den Redaktion af Barselstuen, som blev trykt, er gaaet tabt.

Den Rolle, som Holberg dengang spillede for Teatret i Hamburg 1742—44 er vel kendt fra Meyers Schröderbiografi. Allerede Litzmann har dog i sin store Biografi af Schröder vist, at Meyers Oplysninger er utilstrækkelige, idet Kildematerialet, de bevarede Teaterplakater, ikke er helt udnyttet. Da de Holbergske Stykker ofte er givet under helt forandrede Titler, undgaar deres Identitet let Opmærksomheden, hvis man ikke har Adgang til Plakaterne og deres Personlister.

[1]) se Nystrøm a. St. 97, og 180 ff; slg. ogsaa Holbergs D. d. Komedies Ligbegængelse.

Foruden dette kommer imidlertid Spørgsmaalet om de benyttede Tekster til, som det laa udenfor Litzmanns Opgave at interessere sig for. Et Blik paa Datoerne for Premièrerne godtgør hurtigt, at det ikke kan være de trykte Oversættelser, der er benyttet for de følgende Stykker.

I Aaret 1742 gaves foruden de tre af Detharding oversatte Komedier: $^{29}/_{3}$ Die Wochenstube (fri Bearbejdelse); $^{30}/_{4}$ Die Hexerey (tr. Laub, III, 1744); $^{7}/_{5}$ Erasmus Montanus oder Der philosophische Bauernsohn (tr. Laub, II, 1744).

I Aaret 1743 gaves: $^{8}/_{1}$ Die Wochenstube (Oversættelse); $^{4}/_{2}$ Der beschäfftigte Müssiggänger (tr. Laub I, 1743, Efteraaret); $^{12}/_{2}$ Diedrich Menschenschröck (tr. Laub II, 1744); $^{14}/_{2}$ Die Masquerade (tr. Laub I, 1743, Efteraaret); $^{21}/_{2}$ Der Rangsüchtige oder Die honette Ambition (tr. Laub II, 1744); $^{26}/_{2}$ Der Fuchsschwäntzer (ɔ: Det lykkelige Skibbrud) (tr. Laub I, 1743, Efteraaret); $^{17}/_{4}$ Der lächerliche Edelmann (ɔ: Henrich og Pernille) (tr. Laub III, 1744); $^{18}/_{4}$ Melampe, der Schosshund (tr. Laub III, 1744); $^{22}/_{4}$ Der Zahl-Tag oder die Börse (ɔ: 11. Juni) (tr. Drey Lustspiele 1745); Endelig var $^{2}/_{4}$ 1744 Die italiänische Comödie oder die Belagerung und Zerstörung der Stadt Troja (ɔ: Ulysses) (tr. Drey Lustspiele 1745), ansat til Opførelse.

Om disse Tekster ved vi saa godt som intet andet, end hvad Plakaterne[1]) meddeler.

Den første Ejendommelighed, der møder os, er da, at Holbergs Navn kun bringes i Forbindelse med fire af dem, nemlig: Barselstuen (i begge Former), Erasmus, Diedr. Menschenschröck og 11. Juni.

De øvrige kaldes blot »ein aus dem Dänischen übersetztes Stück«, eller ogsaa — og det som oftest — »ein hier in Hamburg verfertigtes Stück«, og udgives saaledes for Originalarbejder, hvilket kan være Politik fra Principalindens Side, da et lokalt Originalstykke maatte antages at trække mere end et udenlandsk; det kan naturligvis ogsaa betyde, at Oversætteren har bearbejdet Originalteksten saa stærkt, at han med Rette kunde betragte sig som Forfatter.

Fælles for næsten alle Personlisterne er dernæst en karakteristisk Forandring af Personernes Navne, saaledes at de røber vedkommendes Egenskaber. Tilløb hertil findes jo allerede hos Holberg selv, men i den sachsiske Komedie var det en almindelig Skik. Karakteristisk er det endvidere, at Bearbejderen eller Bearbejderne — naturligvis for at gøre Indtryk paa Publikum — paa Plakaten har anført Navne paa de Personer, der inde i Handlingen i Origi-

[1]) Disse er alle trykt i Tillæg.

nalen som Regel kun kaldes en Mand, en Dreng e. l. Saaledes navnlig i Hexeri, hvor bl. a. en Herre og en Frue (III, 4) er forsynet med det mærkelige Navn Gulosus. Naar man paa Plakaten for Barselstuen læser Grillenfänger, Saufbruder, Frau Plaudermatze, Frau Schreyteufeln, Frau v. Habenichts, eller Männerliebs, er man ikke i Tvivl om Karakteren. De samme gælder Eigenkopf (Jeronimus i Maskeraden), Adellieb og hans Kone Frau Schlecht und Recht (i Hon. Ambition), Magister Lobesan, Herr Nimmernüchtern, Jfr. Plaudertrasche og Pfeffermühle (i Det l. Skibbr.), Gernegross, Aberwitz, Gutlieb etc. (i Hexeri), Jacob Spühraus (for Oldfux i Melampe). Undertiden kommer Oversætteren i Forlegenhed ved Navneforandringerne; saaledes naar Lisbed i Erasmus hedder Elisabeth Leidenichts, skønt hun jo ellers er villig nok. Navnet passer kun paa Faderen. Men det var en ikke usædvanlig Følge af de karakteriserende Navne; i Fru Gottscheds Pietisterey im Fischbein-Rocke (1736) forekommer saaledes et Ægtepar, som har faaet Navnet Glaubeleicht, fordi Fruen, der er en Hovedperson, let lader sig noget binde paa Ærmet; paa Manden derimod, som først tilkommer i sidste Akt, passer Navnet ikke.

I en Række Tilfælde røber Plakaten dog intet Forsøg paa at træffe Karakteren med opfundne Navne. Det gælder f. Eks. Tjenernavnene. Arv kaldes med det hævdvundne Navn for en Dumrian, som ogsaa Holberg benytter i Epilogen til Ulysses (»vil jeg Johannes hede«) Hans (som hos Detharding) eller Christian; Pernille Cathrine (som hos Detharding) eller Pernille. Henrik bevarer som Regel sit Navn i den danske Form, som forøvrigt genfindes i 1. Udgave af Kandestøberen i Deutsche Schaubühne, medens 2. Udgave fortysker det, samt i det anonymt oversatte 5. Bind af Dänische Schaubühne. Kun i Hexeri hedder Comödianten Henrich Heinrich. I Den Stundesløse kaldes Erik Madsen Hinrich Schreibegeist. Jesper Ridefoged i Erasmus omdøbes til Heinrich Aberwitz.

Kun om Oversætteren af ét af Stykkerne har vi Efterretning. Joh. Elias Schlegel, som i Foraaret 1743 passerede Hamburg, paa Vej til sin nye Stilling i København, skriver fra denne By (18. April) til Gottsched, at han havde overværet en Opførelse af Den Stundesløse, som han kalder et artigt Stykke, og hvis danske Titel han anfører. Han føjer til: »Ackermann will es übersetzt haben«.

Der hentydes hermed til Konrad Ernst Ackermann, det betydeligste Medlem af den hamburgske Teatertrup, der senere som Bande-

principal var af overordentlig Vigtighed ikke mindst for den Holbergske Komedie. Der kendes ellers kun — fra en senere Tid — ét Eksempel paa Forfattervirksomhed fra hans Side. I Hamburger Stadtbibliothek findes i Manuskript L'usurier gentilhomme oder Der geadelte Wucherer med Paaskrift E. Ackermann in Luzern übersetzt[1]). Der er intet bekendt om, at han kunde Dansk, og man vil lægge Mærke til, at Schlegels Udryk synes at involvere en lille Tvivl. Ackermann *paastaar at have oversat det*, er den nærmestliggende Oversættelse af Brevstedet.

Plakaten for Den Stundesløse adskiller sig iøvrigt ved et Par Bagateller fra de andre, idet kun den har Formen Hinrich og gengiver Oldfux ved Altfuchs, medens han ellers hedder Jacob Spühraus eller Johan Schuhwachs.

En Omstændighed, som kunde forøge Tvivlen, er, at der paa dette Tidspunkt allerede forelaa to andre, utrykte, Oversættelser af Stykket, nemlig en af Detharding og en af Laub. Begge har Forbindelse med Hamburg, idet Detharding sad i Altona, og Laubs Oversættelse tryktes uden hans Vidende i Hamburg. Der har altsaa eksisteret en vagabonderende Afskrift, som Teatret kunde have listet sig til at se. Imidlertid er de benyttede Navne ikke dem, som findes hos Laub. Om Dethardings Oversættelse ved vi intet.

Schlegels Tvivl kan ogsaa udlægges paa anden Maade. Der var nemlig i Fru Schröders Trup en fast Teaterdigter, Sachseren Adam Gottfried Uhlig (1720—56)[2]), som ikke maa forveksles med den Joh. Aug. Uhlig, der 1705 løste Privilegium i København.

Han var oprindelig en fattig Student, maatte opgive Studierne og blev derpaa Sekretær hos den bekendte Bandeprincipal Fru Neuber, hos hvem han var sammen med Schönemann. I samme Egenskab fungerede han hos Fru Schröder, som han fulgte efter hendes Revolution mod Schönemann. Han optraadte dog ogsaa som Skuespiller i den lille Trup og karakteriseres i Hamburgischer Correspondent (22/5 1743) som »ein geschickter Acteur«, der tidligere har gjort sig bemærket ved en velment Komedie og nu har forfattet et Forspil, som viser Truppens »Ehrfurcht, welche sie vor einem Hochweisen Rath und dieser Stadt schuldig ist«. Om hans overordentlige Produktivitet vidner et Brev[3]) til Gottsched (13/10 1744),

[1]) Katalog d. Theaterbibliothek 859, Texten foreligger i to Eksemplarer, en Inspektions- og en Suflørbog.

[2]) Slgn. F. Heitmüllers ret udførlige Biografi af ham i Theatergeschichtl. Forschungen VIII, 1894, som dog ikke kommer ind paa det her berørte Spørgsmaal.

[3]) De her citerede Breve findes i Heitmüllers Bog.

hvori han nævner fire Stykker, som han er i Gang med. Heitmüller nævner, at han oversatte fra Fransk og Hollandsk. Andetsteds faar vi at vide, at han kunde Dansk[1]).

Følgende Omstændigheder gør det sandsynligt, at Uhlig har haft en Finger med i Spillet, hvad Holbergoversættelsen angaar.

Allerede 6/6 1742 skriver han til Gottsched, at han er »mehr zur comischen als zur tragischen Poesie aufgelegt«. D. 13/11 1744 meddeler han, at han paa Gottscheds Opfordring har læst Riccobonis bekendte Sur tous les théatres og føjer til, at hvis man kunde finde en Forlægger, »so glaube ich, es wäre nicht übel, wenn man gleichfalls ein Paar Betrachtungen über das schwedische und dänische Theater machte, dessen Riccoboni nicht gedacht hat; man musste aber zuvor eine genaue Erkundigung davon einziehen.«

At det danske Teater vil sige Holberg, behøver ingen Paavisning. Interesse for det svenske Teater kunde han have faaet af den før omtalte Steinbrecher.

Bemærkelsesværdigt er endvidere, at efter April 1744 gaves der ingen nye Holbergske Stykker hos Fru Schröder, og at der er omtrentligt Sammenfald mellem dette og hans Bortgang fra Selskabet, Efteraaret 1743. Han vendte da tilbage til sin tidligere Principal Schönemann, hos hvem han ligeledes var Husdigter. Og da Schönemann 1747 spillede Maskeraden[2]) angiver Plakaten just de Navne, som findes paa de hamburgske Plakater fra 1743, medens f. Eks. Ackermanns Selskab, der er Fortsættelsen af det Schröderske, altid gav den med de Laubske Navne. Dette kan kun forklares ved, at Schönemann har spillet efter et Manuskript, som Uhlig har bragt ham. Endvidere kan nævnes, at en tredie Principal, Franz Schuch, hos hvem Uhlig var Husdigter 1748—51, i dette sidste Aar ogsaa begyndte med Holbergopførelser.

Hertil kommer endelig, at Uhlig har udgivet en bearbejdende Oversættelse — som han selv siger efter Originalsproget — af Den pantsatte Bondedreng (1746) i en Samling Lystspil, der ogsaa indeholder et Originalarbejde, der paa næsten hver Side fremviser tydelige Holbergreminiscenser.

Men vil man dømme efter Ordlyden af de forskellige Fortaler, som dette Værk er forsynet med, er det udelukket, at Uhlig kan være Forfatteren til de hamburgske Oversættelser. Disse Fortaler

[1]) Joh. Fr. Schütze, Hamb. Theatergesch. 1794, 260.

[2]) Han var ifølge Heitmüller hos Schönemann 1744—45; S. opførte Stykket allerede 1745, slgn. Ekhofs hs. Repertoireliste, Berliner Staatsbibliothek, der dog ikke anfører Personliste.

er imidlertid ikke paalidelige i deres Opgivelser. Gentagne Gange paakalder han Publikums Overbærenhed; han kalder sig en Nybegynder i det dramatiske Fag og vil afvente Publikums Dom om disse første Forsøg, inden han gaar videre, og dog havde han faaet flere Stykker trykt forinden, bl. a. i Gottscheds Schaubühne. Ikke engang i den særlige Fortale til Den pantsatte Bondedreng kommer der en Antydning af tidligere Forsøg med Holberg. Han siger blot med Henblik paa de Forandringer, han har tilladt sig, at nogle maaske vilde ønske, at de tidligere Oversættere havde baaret sig ad paa lignende Maade.

Denne Kritik gælder ogsaa Barselstuen i 2. Redaktion, som han nævner, og som efter den her udviklede Teori kunde stamme fra hans Haand. Thi Barselstuen slutter sig ogsaa m. H. t. Navnene ret nøje til Originalen, undtagen hvad de besøgende Damer og Herrer angaar; her har den trykte Oversættelse vel andre, men ligesaa malende Navne som Plakaten for den utrykte. Bl. a. hedder den unge Pige, der havde haft det Uheld at faa et Barn, Geilemine, et Navn, som Rahbek med Urette undrer sig over[1]). Sammenhængen med Geil er dog tydelig nok, og Navnet Geilemine var allerede tidligere brugt som Betegnelse for en skinhellig gammel Betschwester, der i Smug plukker af den forbudne Frugt (Hamburg. Patriot. 1725, 8/2). Derimod har Den pantsatte Bondedreng gennemført Navneforandring i den sachsiske Komedies Stil, i Lighed med de tabte hamburgske Tekster.

Tegn staar saaledes mod Tegn. Spørgsmaalet om Oversættelserne af de hamburgske Tekster kan med det foreliggende Materiale ikke løses med Sikkerhed. Endelig behøver det jo ikke at være samme Person. Men, at der har bestaaet en indbyrdes Sammenhæng mellem de forskellige, fremgaar bl. a. af, at de to Barselstuer, der er skilt ved ét Aar, har et karakteristisk Navn fælles, nemlig Hasenfuss for Poeten. At Plakaten for den anden Bearbejdelse meddeler, at Teksten er til Salg, betyder ikke, at Teatret har ladet Teksten trykke. Det var ikke sjældent, at Tekstbøger solgtes ved Indgangen. Fortalen til den trykte Barselstue giver ingen Oplysninger om Forfatteren.

Vi har nu set, at Holbergs Introduktion paa den tyske Scene, idetmindste udenfor Tyskland, skete uafhængig af Gottsched, men at vi støder paa dennes Navn i Forbindelse med Holbergopførelserne, saasnart vi nærmer os den tyske Scene indenfor Landets

[1]) Om Holberg II, 75.

Grænser. De tre Holbergske Komedier, som Fru Schröder opførte uden selv at have ladet dem oversætte, stammer som sagt fra hans store Samlingsværk Deutsche Schaubühne. I dette er Holbergske Komedier første Gang blevet trykt paa Tysk 1741. Den literære Introduktion skyldes saaledes den daværende tyske Kritiks første Mand. Men Idéen til at oversætte Komedierne er ikke hans. I hans Tidsskrifter omtales Komedierne overhovedet ikke, før Oversættelserne forelaa. Vi kan følge den lidt længere tilbage, nemlig til Holberg selv.

Fra første Færd af har han haft en eventuel Oversættelse af sine Komedier i Tanke. I Hexeri, som hører til de ældste Komedier, kommer der (II, 2) en Dreng ind og raaber med aktuelle Viser »paa Tysk og Dansk«. Leander bemærker hertil: »De Viser har bedre Lykke end de bedste af vore Komedier, idet de bliver saa hastigt oversatte«. Først har Holberg forsøgt paa Fransk. Da han 1725 var i Paris, havde han to af Komedierne med, som han selv »for Tidsfordriv« havde oversat til Fransk. Kun den ene nævner han, det var Kandestøberen. Om de Uheld, han havde dermed, og om hvorledes de fransk-italienske Skuespillere, som han tilbød den, holdt ham hen og tilsidst stjal hans Idé, fortæller han i sine Levnedsbreve[1]). Først 1746 kom Fursmanns franske Oversættelse, som stoppede med 1. Bind. Omkring 1730 begynder de svenske Oversættelser at komme. At han omtaler dem i et Brev til Hagen 1730 viser, hvor det optog ham[2]).

Men Holberg helmede ikke. Gik det ikke paa Fransk, og gik det af sig selv paa Svensk, saa var det ogsaa Forsøget værd at prøve paa andre Sprog.

»For nogle Aar siden, hedder det i 3. Levnedsbrev fra 1743[3]), vilde jeg forsøge, hvorledes mine Comødier vilde lykkes, om de bleve oversatte i andre Sprog og lod derfore den første, nemlig den pol. Kandestøber oversætte baade paa Tydsk og Hollandsk.«

Han fandt, at den hollandske[4]) var »artigere end Originalen«, men at den tyske »syntes noget slap«. Ingen af disse Oversættelser er os bekendt uden gennem Holbergs Ord, men med disse som Udgangspunkt kan vi til en vis Grad danne os et Billede af hans Forsøg paa at gribe medbestemmende ind i Oversættelsesarbejdet.

[1]) Levins Udgave 132. Bandens Leder, som Holberg omtaler under hans Skuespillernavn Lelio, var som bekendt i Virkeligheden den berømte Riccoboni.

[2]) Dania, IV, 1897, Holbergs Privatbreve ved V. Dahlerup.

[3]) Levins Udgave 243; slgn. Opuscula Latina II, 1743, 122.

[4]) Bruun formoder, at den skyldes hans egen Pen, slgn. Om Holbergs trende Epistler. 1895, 111, Note.

Den Kandestøberovers., som han betegner som slap, kan næppe være den trykte, thi den, der besørgede denne, Detharding, bevarer i sin Oversættelse af Levnedsbrevene Udtrykket uden at føje nogen Bemærkning til, medens han i en Note paa et andet Sted udtrykkelig gør opmærksom paa, at Holberg havde »wahrgenommen und gebilligt« hans Oversættelser, nemlig af Kandestøberen, Jean de France og Jac. v. Tyboe. Vi maa følgelig tænke paa en Prøveovers. af en ukendt, som Holberg har kasseret.

Af Udtrykket »for nogle Aar siden« kan intet sluttes med H. t. Tidspunktet, da Holbergs Tidsangivelser, som Bruun har paavist[1]), er meget summariske.

Med den unge Student Georg August Dethardings Oversættelser forholder det sig paa følgende Maade. Han var født 1717 i Rostock, kom 1732 til København, da hans Fader indkaldtes til et medicinsk Professorat. I Sommeren 1739 rejste han til Leipzig for at studere under Gottscheds Vejledning. Leipzig ombyttede han efter et Aars Forløb med Göttingen og udnævntes endelig 1741 til Professor historiarum et antiquitatum ved det nyoprettede Christianeum i Altona, et Embede han tiltraadte 6/4 1742 og først opgav 1749, da han blev Syndicus i Lübeck, hvor han døde 1786[2]).

Medens Holberg kun omtaler ham flygtigt én Gang i Forbindelse med Oversættelserne (Ep. 447), har vi fra Dethardings Haand en hel Række Udtalelser om Holberg, som alle viser hans Agtelse for ham og hans Beundring for hans Skrifter, af hvilke han har oversat flere end nogen anden[3]). I Egenskab af Oversætter kalder Scheibe ham »sehr glücklich«[4]), medens Holberg siger, at han har arbejdet »med den Flid, at hans Arbejde overalt har vundet Bifald«.

I Fortalen til sidste Bind af Episteloversættelsen, som kom lige efter Holbergs Død, erklærer Detharding, at han vil renoncere paa at give nogen Nekrolog over Holberg, skønt han paa Grund af »des mit ihm gehabten vertrauten Umganges« vilde være bedre skikket dertil end mange af de andre, hvis Penne nu er i Gang.

Da han forlod København 1739 og efter den Tid kun lejlighedsvis

[1]) Holberg og Tersløsegaard, 1905, 16.

[2]) Allgem. deutsche Biographie, angiver fejlagtig 1752 for Udnævnelsen til Syndicus, slgn. D's Brev til Gottsched 21/4 1752.

[3]) Foruden Komedierne, Lebensbeschreibung 1745; Geschichte verschiedener Heldinnen 1746; Jüdische Geschichte 1747; Allgemeine Kirchengeschichte 1749; Vermischte Briefe 1—3, 5. 1753—55; 4. Bind oversat af en anden, slgn. Fortale til 5. Bind.

[4]) Peder Paars 2. Udg. 1764, XXVIII.

besøgte Byen, hvortil Kærligheden til hans gamle endnu levende Fader, som han skriver til Gottsched, endnu drog ham, maa denne Omgang have fundet Sted tidligere. At der var Forbindelse mellem de to Huse fremgaar ogsaa af en Række Breve fra ham og hans Fader[1]) til Gottsched[2]) fra 1739 til 1752, hvori der sendes Hilsener og Forsikringer om Højagtelse, som Holberg beder overbragt[3]).

Disse Breve har særlig Interesse i denne Sammenhæng, fordi vi gennem dem kan supplere, hvad vi ellers ved om Oversættelsesarbejdets Historie.

Oversættelserne udkom i Rækkefølgen: Jean de France, Jacob v. Tyboe og Kandestøberen i henholdsvis 2., 3. (1741) og 1. Bd. (1742) af Gottscheds Værk Deutsche Schaubühne. Desuden har Detharding fuldendt en Oversættelse af Gert Westphaler i én Akt, og i det mindste begyndt paa Den Stundesløse; begge er dog forsvundne.

Af et Brev fra Göttingen (Sept. 1741) fremgaar, at det var efter Forslag af Holberg selv, at han tog fat paa det sidste Stykke, mens Holberg derimod tvivlede om Betimeligheden af at oversætte Tyboe, indtil han havde set den paa Tryk og var blevet beroliget, hvilket han ogsaa »nebst schuldigstem Danke an E. H. selbst gestanden«.

At fastslaa de nærmere Tidspunkter for de enkelte Oversættelser er kun tilnærmelsesvis muligt, idet vi kan konstatere, naar Detharding hørte op, men ikke naar han begyndte.

I Oktober 1742 skriver han fra Altona, at det Bud, der kommer med Brevet, tillige vil overbringe en dansk Udgave af Komedierne, en Bog, »das sich länger bey mir aufgehalten, als ich gedacht habe«; han gør Undskyldning for, at det dog kun er første og andet Bind, han sender, idet han er nødt til at bede om Tilladelse til at beholde Resten, til han er færdig med at oversætte Den Stundesløse, som han nu siger, at han er i Færd med paa Gottscheds Befaling. Det fremgaar heraf, at der er Tale om Udgaven af 1731, som har Den Stundesløse i Bd. 5.

Senest paa dette Tidspunkt maa han altsaa have været færdig med

[1]) I Egenskab af afgaaende Rektor hilste den gamle D. Holberg ved dennes Tiltrædelse af Rektoratet 1735. I Talen (Universitetsprogram 1735) udtrykker han sig med megen Varme om H.s fortræffelige Skrifter, der har indbragt ham alm. Ære.

[2]) Offentliggjort af mig i Danske Magasin 1918. Danzels Gottschedbiografi omtaler den yngre D.s Breve.

[3]) Hvis Holberg har korresponderet med Gottsched, som han kun nævner en enkelt Gang i Epist. i Forbindelse med Komedieoversættelserne, er Brevene gaaet tabt. Tabt er ligeledes Brevene til Detharding. Ogsaa med en anden af sine Oversættere, E. C. Reichard, korresponderede Holberg, slgn. Moral. Gedanken. Lpz. 1753, Fortale.

Gert Westphaler, der staar i Udgavens 2. Bd., og til hvilken Manuskriptet har været i Gottscheds Hænder. Han havde egentlig bestemt den til Optagelse i 4. Bd. af sin Schaubühne, men udelader den fordi, som han siger i sin Fortale (S. 19), der er dateret Ostermesse 1743, at de andre Stykker har fyldt hele Pladsen op, og der desuden fra anden Haand er annonceret en samlet tysk Udgave, hvormed han hentyder til Laubs.

Terminus ante quem for samtlige Dethardingske Stykker er saaledes Tiden omkring Nytaar 1743 eller Slutningen af 1742.

Men for de tre førstnævntes Vedkommende kan Datoen rykkes et Stykke tilbage.

Detharding forlod Leipzig Eftersommeren 1740. Hans Fader spørger i August Gottsched, om Sønnen, fra hvem han en lang Tid ingen Efterretning har haft, endnu er i Byen, og Dethardings første Brev til Gottsched fra Göttingen er dateret 29. Sept. Alle tre Oversættelser er altsaa trykt efter hans Afrejse, men at i det mindste de to af dem var færdige fra hans Haand forinden, fremgaar af, at Brevene, som fra disse Aar alle er bevarede, i det mindste er der god Sammenhæng imellem dem, kun omtaler Jac. v. Tyboe, som han sender til Gottsched sammen med det første just citerede Brev »auf E. M. mir gegebenen Befehl«. Ogsaa dette Stykke maa da have været paabegyndt og omtalt i Leipzig.

Terminus post quem lader sig derimod ikke fixere. Spørgsmaalet bliver, om de er udført under Opholdet i Tyskland eller forinden, d. v. s. allerede i København.

Det er givet, at den Form, hvori Jac. v. Tyboe og Kandestøberen, der er lokaliserede henholdsvis i Leipzig og Danzig, foreligger, forudsætter et Lokalkendskab, som Detharding ikke kunde have, mens han var i København, men dette beviser intet, da Gottsched, som vi senere skal se, meddeler, at det er ham, der har indrettet visse Enkeltheder paa Tysk. Jean de Fr. derimod, der vel er berøvet sin danske Lokalkolorit, men ikke forsynet med nogen tysk, kunde for saavidt godt være udarbejdet i København. Men hvis man kan tro Gottsched, er det ikke Tilfældet. Han siger nemlig, at Arbejdet er udført paa hans Opfordring i ledige Timer. For Udarbejdelse i København kunde det tale, at Oversætteren, der dog næppe har medført mer end én Udgave, har sammenarbejdet Udgaven fra 1723 og den fra 1731. Denne sidste har bragt Forvirring ind i Texten ved at erstatte det Exempel paa Alamoderi, som bestaar i at knappe Frakken paa Ryggen (IV, 4) med et andet, som bestaar i at bære nogle kolossale Haarpunge, men undlade at tage

Hensyn til Ændringen i de følgende Scener, hvor den forkert vendte Frakke stadig spiller en Rolle.

Oversætteren har i fjerde Akts fjerde Scene indarbejdet Replikkerne om den vendte Frakke fra Udg. 1723. Men denne Forbedring af Teksten er ikke stort større end de Emendationer, som er foretaget for at bringe de Distraktioner, Holberg havde gjort sig skyldig i under Omarbejdelsen af Kandestøberen, ud af Verden; de kan meget vel være gjort ud fra Kontexten alene og behøver ikke at forudsætte en Konferering af begge Udgaver.

Med Hensyn til Dethardings materielle Forlæg ved vi ikke andet, end at han i Göttingen maa have haft et Exemplar af Udg. 1731 med sig, eftersom han i denne By begyndte Arbejdet paa Den Stundesløse, samt at han havde samme Udgave for sig i Altona, da han vilde fuldende den.

Terminus post quem lader sig altsaa ikke bestemme. Det er muligt, at han har haft Oversættelserne med sig fra København, men det er ogsaa muligt, at han først har udarbejdet dem i Tyskland.

Men under Hensyn til det fremførte, at Holberg har forhandlet med Detharding under Oversættelsesarbejdet og endogsaa direkte har opfordret ham til at tage fat paa en bestemt Komedie, Den Stundesløse, er det næppe for dristigt at drage følgende Udviklingslinje.

Holberg har efter det første mislykkede Forsøg med Kandestøberen set sig om efter en anden Oversætter. Valget er falden paa Detharding, der ogsaa er begyndt paa Arbejdet og fra c. 1739 til Slutningen af 1742 har fuldført fire og paabegyndt en femte Oversættelse. Under Arbejdet paa den sidste indløber Meddelelsen om, at Laubs Oversættelse er paa Trapperne. Gottsched undlader at publicere den fuldførte Gert Westphaler, og Detharding, der, som det fremgaar af Brevene, havde syslet med Den Stundesløse i over et Aar, nedlægger sin Pen og sender Gottsched Resten af den danske Udgave, han havde hos sig, rimeligvis det samme Exemplar, der figurerer i Salgskataloget over Fru Gottscheds Bibliothèque choisie efter hendes Død[1]).

[1]) Man har her et Eksempel paa, hvor tilsyneladende gode Kilder kan narre. Gottscheds Auktionskatalog, (velvilligst udlaant af Universitetsbibl. Lpz.) anfører ikke denne Udg., overhovedet ingen dansk Komedieudg. blandt de talrige Holbergiana. Den findes derimod anført i Catalogue de la Bibliothèque choisie de feu Mme. G. p. 512, der er vedføjet Udg. af hendes Sämmtl. kleinere Gedichte. 1763 (posthumt). Et andet Tilfælde af lignende Art er Tiecks Auktionskatalog, der anfører Oehlenschlägers Overs., som Tieck aldrig brugte til sine Oplæsninger, men ikke den gamle Udg., som han altid benyttede.

Dermed løb Holbergs første Forsøg paa at faa Haand i Hanke med Oversættelserne ud i Sandet, Dethardings Langsomhed slog ham Spillet ud af Hænderne, Konkurrenten Laub, som de begge ringeagtede, var dem for hurtig.

Imidlertid synes Holberg endnu engang at have participeret i Oversættelsesplaner.

I en Deklaration af $^{27}/_{6}$ 1745, som han afgav i en Proces, som Forlæggerne Berling og Mengel førte om Retten til den danske Don Ranudo[1]), erklærer Holberg, at Mengel havde tilbudt ham at besørge en »accurat Edition« af alle hans Stykker paa Tysk, blandt hvilke da en Oversættelse af Don Ranudo maatte optages. Disse Forhandlinger har rimeligvis fundet Sted 1744, da der forelaa en mindre accurat Edition, nemlig Laubs Oversættelse af 18 Stykker, som Holberg var utilfreds med. Men heller ikke disse Planer blev realiserede; Mengel udgav kun én Komedieoversættelse nemlig Don Ranudo (1745), og denne blev, som vi skal se, besørget i Altona af en af Dethardings Kolleger ved Christianeum. Ogsaa heraf ser vi da, at Detharding som Komedieoversætter havde udspillet sin Rolle.

Medens Dethardings, den gode Borgers, Fata er os vel bekendt, er hans Konkurrent, Johann Georg Laubs Skæbne temmelig uklar for os, som allerede for den nærmeste Eftertid. Worms Leksikon har kun nogle faa Linjer om ham, der fortæller, at han var en Købmandssøn fra Augsburg og en kort Tid i Besøg her i Landet hos sin Onkel, Livlægen Hieronimus Laub; samt at han 1745 udsendte nogle tyske og latinske Digte af en anden Onkel[2]). Han karakteriseres som et flygtigt Hovede. Der er dog lidt mere at faa at vide om ham, end de gamle har iagttaget. I den lange Indledning til Onkelens Digte, hvori Familiehistorien gennemgaas, kommer han ogsaa ind paa sin egen Skæbne. Han bar sin Faders Fornavne; Farbroderen, hvis Digte han udgav, var Pastor primarius i Weferlingen og hed Phil. Ant.; en anden Farbroder, Tobias, der har forsynet Bogen med et Portræt, var »ein vortrefflicher Künstler in Augsburg«; en tredie Farbroder var draget paa Langfart til Ceylon; en fjerde var endelig Livlægen i København, hvis Slægt forøvrigt endnu

[1]) Procesakterne offentliggjort af Rahbek i Dansk Minerva VII, 289 ff.

[2]) Teutsche und Lateinische Gedichte des Weyland P. L. C. und Pastoris primarii zu Weferlingen, Herrn M. Philipp Anthon Laubens. Meistentheils aus des Wohlseeligen eigenhändigen Schrifften gesammlet und ausgefertiget von dessen Bruders-Sohn Johann Georg Laub, Aug. Vind, Coppenhagen 1745. Gedruckt bey Christoph Georg Glasing, auf Unkosten des Herausgebers.

lever i Danmark. Hans Fødselsaar kan bestemmes. Forfatteren til Digtene, der kom 1745, døde for tredive Aar siden, altsaa 1715; »die Zeit meiner Wallfahrt hat erst drey Jahre nach seinem Absterben angefangen, daher habe ich ihn nicht gekannt«. Saaledes er han født 1718 og var 25 Aar, da de to første Bind af hans Holbergoversættelse kom. Medens han var her i Landet, gjorde han sig ikke blot bekendt ved Oversættelsen, men ogsaa ved et langt tysk, allegorisk Poem, i Anledning af Kronprinsens, den senere Frederik V's Bryllup og Indtog[1]). Poemet bærer Overskriften: Bey Gelegenheit des Höchst-Erprieslichen Beylager-Festes allerunther-thänigst überreichet von J. G. L. Aug. Vind, og er ikke mærkeligt undtagen ved sine talrige lærde Noter og Citater. I velbegrundet Beskedenhed anmoder Forfatteren derfor ogsaa om Fyrsteparrets Overbærenhed og føjer nogle Linjer til, som giver ellers ukendte Oplysninger om hans Liv.

Zudem, wer fordert auch mit Recht,
man sollte ein erhabnes Wesen,
dadurch man's zur Bewund'rung brächt
aus meinen jungen Zeilen lesen?
Ich hab, (man spührts auch) nicht studirt,
auf hohen Schulen nicht gelernet,
und nur, wie sich es stehts gebührt
derselben Leidenschaft, die fast mit gröster Macht
den Menschen zu verderben tracht,
das ist: dem Müssiggang entfernet,
und dadurch für mich selbst, allein,
sowohl zu Haus als auch auf Reisen:
manch gudes (!) Buch so durchgegangen
und zu entscheiden angefangen,
was hell und dunkel möchte sein
um nicht in dieser Welt ein blindes Ich zu heisen.

Disse lange Linjers korte Mening er, at han ikke er Student, men som ivrig Dilettant giver sig af med de skønne Videnskaber. Digtet, der sproglig set viser nogle af de samme svabiske Ejendommeligheder som Holbergoversættelsen, nævner blandt Poeter, som er Samtidens Glans, kun tyske, men ikke Holberg.

[1]) Dannemarks Glæde og Engelands Fornøyelse, tilkiende givet i en Samling af de . . . Vers, hvilke til denne Høy-Printzelige Indtogs-Fest ere komne for Lyset. Kbh. 1744.

Andet end ovenstaaende, samt at han ikke blev i Danmark[1]) ved vi ikke om Laubs Liv.

Af andre Arbejder fra hans Haand nævner Worms Leksikon kun en Ode til Maria Theresia, og har som Kilde dertil formodentlig Fortalen til Drey Lustspiele 1745, hvor der harceleres med den Guld-Naade-Kæde og -Medaille, som han i den Anledning fik af hende, og hvor der satirisk tales om de Laurbær, han vilde være sikker paa, om han kunde beslutte sig til at lade sine poetiske Værker trykke samlede[2]). Rahbek har[3]) udtalt den Formodning, at et anonymt Stykke Der Zügellose, Frk. & Lpz. 1745, som han havde set paa Universitetsbiblioteket, skulde være af Laub.

Dette velopbyggede borgerlige Drama adskiller sig imidlertid i Diktionen saa meget fra Laubs andre Arbejder, at det afgjort ikke kan stamme fra hans Haand. Derimod kunde et Hyrdespil: Sylvia oder die Braut ohne Bräutigam, Frk. & Lpz. 1743, hvis Fortale er undertegnet med samme Signatur som findes paa Holbergoversættelsen, J. G. L. v. A., forsaavidt godt være af ham, som Sproget viser en Række svabiske Ejendommeligheder, der genfindes i Laubs Arbejder; i saa Fald vilde han tillige være Forfatter af et andet Hyrdespil Corydon oder der Bräutigam ohne Braut, som Fortalen nævner. Dog antager jeg, tiltrods for de enslydende Forbogstaver, at de skyldes en anden Forfatter. I Fortalen meddeles nemlig, at Forfatteren i sine ledige Stunder yndede at skrive Vers; men Laub erklærer i Fortalen til sin Oversættelse af Den danske Komedies Ligbegængelse, at han ikke kan skrive Vers uden Rimordbog og derfor har oversat Thalias Afskedstale paa Prosa, ligesom han forøvrigt ogsaa oversatte Melampe i solut Stil. Versene til Kronprinseparret falder ogsaa meget tungt i Forhold til Hyrdespillets Alexandrinere. Desuden anvender Hyrdespillet Dialektord og Dialektformer i højere Grad end Laub, saaledes storzen (= strotzen), stranzen (= müssig umherlaufen) o. fl.[4]).

Laubs Motiver til at oversætte Holbergs Komedier var ifølge hans Fortale til 3. Bind udelukkende Lysten til at lære Dansk. Ud fra den Opfattelse, at man lettest lærer et Sprog ved at oversætte det, søgte han efter et dansk Skrift, han kunde benytte, og nogle gode

[1]) Scheibe, Peter Paars-Overs. 1764, Fortale.

[2]) Ogsaa Kritikken af hans Holbergoversættelse i Alton. gel. Zeit. 1745, 497 fremhæver denne Æresbevisning, som aabenbart maa have gjort Indtryk.

[3]) Tritogeneia IV, 1829, 189 ff. Den haandskr. Tilføjelse til Forf.s Navn, hvorpaa R. støtter sig, er forsvunden ved en senere Ombinding. Rahbek efterlyser Oden til Kejserinden, som jeg ikke har fundet.

[4]) slg. Schmid, Schwäbisches Wörterbuch. 1831.

Venner raadede ham da til at bruge Holbergs Komedier. Da nu de første seks »wider mein Vermuthen und wider meine Absicht« ikke blot blev trykt, men ogsaa »mit Nutzen des Herrn Verlegers« fandt Afsætning, fik han Lyst til at fortsætte med et nyt Bind paa seks Stykker. Saa var han ked af dette »comische Arbeit«, men under Tryk af Forlæggeren, Christ. Gottl. Rothe i København, lod han sig overtale til at udføre et nyt Bind, ligeledes paa seks Stykker; alle oversatte efter Den Danske Skueplads i 5 Tomer. Forlæggeren ønskede at faa alle de resterende oversatte, men Laub afslog det, dels fordi han ikke længer vilde give sig af med den Slags Sager, dels fordi de tre Stykker, hvorom Talen er: 11. Juni, Ulysses og Pantsatte Bondedreng er »von solcher Beschaffenheit und Einrichtung«, at ligesom Gottsched havde kaldt Holberg den danske Terents, og den hamburgske Correspondent den danske Plautus, kunde en tredie Kunstdommer af disse Stykker tage Anledning til at kalde ham en dansk Ennius. I dette Udtryk ligger en Kritik af Holberg selv, idet Ennius regnedes for at staa ligesaa langt under Plautus, som denne under Terents.

Det er dog muligt, at hans Overlegenhed er forloren og skal dække Fortrydelsen over hans Skæbne som Oversætter.

Man havde været ond ved ham, ikke blot anfaldet hans Oversættelse, men tillige angrebet hans Person, og disse Angreb er udgaaet fra, i hvert Fald billiget af Hovedkvarteret i København, af Holberg selv og de vigtigste tyske Holbergianere, Scheibe og den unge Detharding. Det er maaske Scheibe[1]), der har skrevet en skarp og spottende Anmeldelse i Hamb. Correspondent, hvis Indhold gentages i hans Holbergbiografi i 2. Udgave af Peder Paars fra 1764, hvor det tillige oplyses, at nogle udenlandske Censorer[2]) lod sig forlede af Oversætterens Forbogstaver til at antage ham for en Adelsmand, »wesshalb sie mit dem Knaben unverdienter Weise sehr säuberlich verfahren sind«. Hermed hentydes der til, at Laub ikke havde signeret Oversættelsen med sit Navn, men som nævnt, blot med J. G. L. v. A. (ɔ: von Augsburg), hvilket jo let kunde

[1]) Schlenther I, 94, formoder det uden at angive nærmere Grund; alle Kilder, som omtaler Kritikken, saaledes bl. a. Detharding i Overs. af Levnedsbrevene, og senere Schlenther henfører den til Lpz. gel. Zeit.; i Brev til Gottsched $^{3}/_{4}$ 1744 taler Detharding om »das von den Herren Leipzigern gefällte Urtheil«. Kritikken findes Hamburg. Corresp. 1743, $^{6}/_{8}$; Laub besvarede den i Gött. gel. Zeit. s. A. $^{6}/_{11}$.

[2]) Jeg har ikke kunnet finde, hvortil der hentydes. Sandsynligvis gælder det en Anmeldelse af 1. Bind, foranlediget af hvilken Scheibe (?) da har skrevet Anmeldelsen af 2. Bind.

misforstaas og maaske tilsigtede en Misforstaaelse. Den gamle Katalogseddel paa det kgl. Bibliotek udlægger det von Alvensleben og bringer derved Arbejdet i Forbindelse med en meget fornem Slægt, af hvis Medlemmer dog ingen bar de paagældende Forbogstaver, og som forøvrigt ikke vides at have bidraget til Literaturen[1]). Paa 2. Udgave er v. A. falden bort, men ved en senere Lejlighed undertegner han sig A. G. v. L. En Svaghed for det adelige har han altsaa aabenbart besiddet.

Hvis det er Scheibe, som har skrevet Kritikken i Hamb. Correspondent, har Laubs overlegne Svar derpaa i Gött. gel. Zeit. ikke kunnet mildne Bitterheden. Han beskylder Kritikken for at stamme fra Partiskhed og føjer til: »Zudem hat man für Sie diese Lustspiele keineswegs übersetzt, daher sollen sie Ihnen auch nicht eben gefallen.« Naar Kritikerne har formodet, at han vilde anerkende Dethardings Oversættelse for mønstergyldig, »wo er anders fähig ist etwas zu unterscheiden«, slutter han sin Antikritik med: »Solches einzusehen wünschet man ihnen Fähigkeit«.

Beskyldningen for Partiskhed viser, at han i Kritikeren har vejret en af Dethardings Venner. En Efterdønning af Striden sporer man endnu i Fortalen til Onkelens Digte, hvor det hedder: »Sollten sich jedoch die kleinen Kunstrichter der gelehrter Welt in ihren elenden öffentlichen Blättern an einem Todten kützeln wollen, gleichwie meistens dieser saubern Herren niederträchtige Gewohnheit ist, so kan ich es ihnen zwar nicht verbieten, allein man wird zugleich gründlich wahrnehmen können, dass sie ihre Schmähsucht der gesunden Vernunft vorziehen und also die gute Gestalt der Menschheit schänden«.

Med hans paastaaede Ligegyldighed for Komedien som Komedie betragtet passer det godt, naar han derpaa taler om »so viele unerlaubten weltliche als schändliche, unter dem missbrauchten Namen einer Satyre verdeckte Schmähschriften«.

Hvorom alting er, saa ser vi ham endnu engang i Arbejde med en Holbergoversættelse, og denne Gang med et Stykke, som maatte være den tyske Læseverden fuldstændig uvedkommende, nemlig Den danske Komedies Ligbegængelse. Denne var udkommen paa Dansk 1746, og allerede det følgende Aar annoncerer Hamburgerforlæggeren J. A. Martini en Oversættelse i Messekataloget. Et Tryk fra dette Aar er ikke kendt, og Forlæggeren har rimeligvis undslaaet sig,

[1]) S. W. Wohlbrück, Nachrichten von dem Geschlechte von Alvensleben. I—III, 1829. I et Eksemplar af 6 Lustspiele I, 2. Aufl. 1746, som findes paa Sorø Akademi, er Bogstaverne udlagt Johann Georg Lucass, et Navn, der ligeledes er ukendt i Literaturen.

da han saa, hvad det drejede sig om. Først fra 1760 kendes et Tryk uden Forlæggernavn, og endnu 1762 annoncerer El. Tob. Lotter Værket i Messekataloget. I Samlingsbindene af de tyske Udgaver blev det ikke optaget.

I en Fortale, i hvilken von Quoten omtales, og som er saa knudret, at den er delvis uforstaaelig, forklarer Laub, at han ikke vil blande sig i Striden om de Holbergske Komediers Værd. Han synes blot, at man er Baronens Aske skyldig »auch dieses Lustspiel nicht der Wissenschaft der Welt zu entziehen«.

Laubs og Dethardings Oversættelser omfattede i alt 21 Stykker og danner Grundstokken i den store Fembindssamling af Komedierne Dänische Schaubühne, som er Grundlaget for Kendskabet til dem, ikke blot i Tyskland, men i det hele taget i Udlandet. Foruden disse 21 Stykker indeholder Værket den hamburgske Oversættelse af Barselstuen fra 1742, 11. Juni, Ulysses og Pants. Bondedreng (aftrykt efter Drey Lustspiele 1745), og Don Ranudo (1745). Disse indlemmes alle første Gang i Samlingens 4. Bind 1750, der tillige indeholder Dethardings tre.

De stammer fra tre fire forskellige Hænder og er alle anonyme. Det samme gælder det afsluttende 5. Bind, som kom 1755, og indeholder: Plutus, Abracadabra, Forv. Brudgom, Philosophus udi egen Indbildn., Republiken, Sganarels Rejse og Artaxerxes.

Allerede Rahbek har i sit Værk om Holberg (III, 375) gjort opmærksom paa, at mange af Forfatterne til de tyske Oversættelser var ukendte, idet han beklagede, at »vor berømte Litterator Vandal«[1]), der havde saa gode Forbindelser i Forlæggerverdenen, ikke havde bragt det i Erfaring.

Det er dog tvivlsomt, om Wandall havde kunnet faa noget at vide derom. Komedieoversættelse var ikke et Haandværk, som man indlagde sig Ære ved. Den lærde og vittige Louise Adelgunde Gottsched, der selv med Held skrev og oversatte Komedier, kalder den Hæder, man derved erhverver sig, meget middelmaadig. Laub, der dog ellers ikke havde noget at være vigtig af, signerede kun sine Oversættelser med Forbogstav. Og naar Detharding i sin Oversættelse af Levnedsbrevene meddeler, hvad han ved om de tyske Oversættere, sker det ogsaa med Forsigtighed.

Hermed strider det ikke, at Gottsched i sin Deutsche Schaubühne anfører Dethardings fulde Navn og Titel.

[1]) Peder Topp Wandall, De paa Jægerspris ved Mindestene hædrede Mænds Levnetsbeskrivelse II, 1. 1794.

Det var Politik og skulde tjene dette pompøst iscenesatte Foretagendes Formaal, vise, at den nye regelmæssige, teatralske Literatur tjentes af de bedste Navne.

Saa godt skjult, eller for saa uvæsentligt agtedes et Oversætternavn, at Laub ikke kunde meddele, hvem der havde besørget Barselstueoversættelsen af 1742, da han omtaler den to Aar efter i Fortalen til 3. Bind af sin Oversættelse af Komedierne, saalidt som en interesseret Kritik af Stykket, der udkom samtidigt i Greifswalder Versuche.

Om Drey Lustspiele (1745) ved vi af Fortalen, der er skrevet af en anden, at Oversætteren var »der dänische Sprache mächtig«. Heri ligger, at det maa være en Tysker.

Hvad det afsluttende Bind Oversættelser angaar, ved vi heller intet. Rahbek formoder, at Oversætteren har boet i København, da Fortalen er dateret derfra[1]). Martensen mener[2]) endog i den tyske Gengivelse af Sceneanvisningerne i Plutus at kunne spore Reminiscenser fra Opførelsen. Afvigelserne indskrænker sig dog væsentlig til, at der i Penias Triumfindtog (V, 15) optræder fire Drabanter i Stedet for to. At Oversætteren har været usikker i Dansk, fremgaar af adskillige Misforstaaelser. Kun om Don Ranudooversættelsen fra 1745 haves en Efterretning, der synes at være paalidelig. Den tyske Udgave er ganske vist usigneret, men som Martensen gør opmærksom paa (Komedieudg. I, 122), meddeler Meusels Das gelehrte Deutschland (1784), at det var Dethardings Collega i Altona Elias Caspar Reichard, der var Mester for den. Rahbeks Formodning, at den skyldes Rektor Flessa i Altona eller Boghandler Mengel selv[3]), falder saaledes bort. Hvem det var, der besørgede de senere Udgaver, hvori de af Holberg 1752 tildigtede Scener findes, ved vi derimod ikke.

Hermed har vi afsluttet Gennemgangen af de Oversættelser, der blev trykt i Dänische Schaubühne, men foruden disse foreligger der fra 1740erne endnu to. Den ene en temmelig fri Bearbejdelse af D. pants. Bondedr. (1746) af Adam Gottlob Uhlig; den anden en tro plattysk Oversættelse af Kandestøberen (1743), som er anonym. Detharding meddeler i sin Oversættelse af Levnedsbrevene Oversætterens Forbogstaver: K. R. B.[4]). Desværre kan de ikke tydes. Detharding har kendt ham, men tillige villet vise ham det Hensyn ikke at raabe hans Navn ud for alle Vinde.

[1]) Om Holberg III, 375, cfr. 466.
[2]) Holbergudg. IX, 18.
[3]) Tritogeneia IV, 1829, 179 ff.
[4]) a. St. 163, Note.

For Teatret er Arbejdet ikke gjort[1]). Oversættelsen har, saa vidt man ved, aldrig været opført og synes i det hele ikke at have vakt nogen Opmærksomhed. Da Rahbek fik fat paa et Eksemplar, blev han straks begejstret over det og omtalte det for sine hamburgske Teatervenner, bl. a. Schröder og den plattyske Digter Bärmann, men ingen af dem kendte noget til det. Planen, som den sidste udkastede, at faa Komedien frem paa Scenen i denne Form, strandede bl. a. paa, at Rahbek ikke turde lade Bogen, som han næsten med Rette ansaa for et Unicum, komme ud af sine Hænder[2]). Først i vore Dage er Kandestøberen blevet spillet i plattysk Skikkelse. Den gamle Oversættelse blev da bearbejdet og gjort mere hamburgsk i Sproget[3]).

I sin Oversættelse af Den pants. Bondedreng har Uhlig dels gjort tekniske Rettelser, dels forandret Karaktererne. Enkelte Personer som Leander og Postkusken (I, 1) er udeladt, da det var mod Reglen at indføre Personer, der ikke var nødvendige i Handlingen. Da Uhligs Oversættelse udkom, forelaa allerede Oversættelsen i Drey Lustspiele (1745). Den har Uhlig dog aabenbart ikke kendt. Han siger udtrykkelig, at Stykket aldrig har været trykt paa Tysk, men refererer derimod til Laubs Fortale i 3. Bind, citerer hans Motivering til ikke at ville oversætte dette daarlige Stykke og føjer til: »Es ist wahr, im Dänischen sieht es ein wenig unordentlich aus, und blos (!) aus der Ursache versuchte ich, ob es nicht möglich sey, durch einige Veränderungen es regelmässig zu machen.« Regelmæssigheden bestaar navnlig i, at Stedets Enhed, som Holberg ikke havde iagttaget, indføres. Hele Stykket foregaar inde i Værtshuset, da det, som han siger, heller ikke var sandsynligt, at Leerbeutel, som var kendt i Byen, kunde vise sig paa Gaden under Intrigen. Bondedrengen optræder først i 7. Scene. Raadsherrerne, der inviteres til Gildet, er lavet om til en Læge (Tropfenlieb), en Advokat (Streitfeld) og en Bonvivant (Witzreich).

Det ejendommeligste ved Bearbejdelsen er, at Leerbeutels Ka-

[1]) Devrient, Schönemann 127, Note, der imødegaar Gaedertz, Niederd. Schausp. I, 179 ff. G. mener med Urette, at Ekhof har spillet Henrik paa Plattysk. Jeg er enig med Devrient i, at det ikke har været Tilfældet. I Ekhofs hs. Repertoirefortegnelse paa Staatsbibl. i Berlin finder man noteret, naar Plattysk blev anvendt, men ved Kandest. staar der intet.

[2]) Tritogeneia 1829, 166.

[3]) Bearbejdelsen er utrykt. Dens Forf., Hr. Jhs. E. Rabe, der har gjort sig fortjent ved en Række Arbejder om den nationale Hamburgske Mester Jakelkomedie, Kaspar Putschenelle, tillod mig venligst at tage en Kopi af den. I denne Form er Komedien gaaet over flere Dilettantscener i de senere Aar baade i Hamburg og Omegn.

rakter har faaet et Anstrøg af Sittlichkeit. I II, 5 spørger han sig selv, om det nu ogsaa er Ret, at han indlader sig paa dette Bedrageri: »Doch die Not ist da, und wer weis, wodurch diejenigen das Unglück verdient haben, das ich ihnen durch meinen Betrug zufügen muss«. En snurrig Tilføjelse til Handlingen er det, at hele den økonomiske Uret gøres god igen ved en Lotterigevinst. Leerbeutel har en Seddel. Han tør ikke afvente Trækningen, som skal finde Sted næste Dag, men putter sin Seddel i Lommen paa Værten sammen med et Brev, hvori han beder om Undskyldning og lover, at hvis han kommer i andre Kaar, vil han vende tilbage og betale. Om Morgenen midt i Kreditorernes Fortvivlelse kommer da Budskabet om, at Sedlen er kommet ud med 5000 Rd., alle faar deres Tilgodehavende og Bondedrengen en Drikkeskilling. — Man kan ikke sige, at Stykket ved disse Forandringer har vundet.

Det fremgaar heraf, at der i 1740erne har været en overordentlig Rift om Komedierne blandt Oversættere. Foruden de to Hovedoversættere har der ialt været mindst fem andre i Gang i det korte Tidsrum 1741—45. Og Arbejdet stoppede ikke med 5. Bind af Dänische Schaubühne 1755.

Samtidig med, at Dänische Schaubühne optryktes flere Gange, og Den politiske Kandestøber ofte udkom særskilt, bringer hvert Aarti indtil Aarhundredets Slutning en eller flere nye Oversættelser eller vel rettere Bearbejdelser. I kronologisk Rækkefølge er det følgende: 1752 spilledes der i Frankfurt a. M. en Bearbejdelse af Don Ranudo og i Wien en Bearbejdelse af Ulysses; begge er tabt. Fra 1755 foreligger der en Bearbejdelse af Henrik og Pernille og en Oversættelse af Artaxerxes, begge fra Wien; 1760 udkommer en Oversættelse af Ligbegængelsen; 1767 en bearbejdet Nyudgave af Kandestøberen i Wien; 1779 bearbejdes Kandestøberen for Hamburgerteatret, og 1784, 86, 87 henholdsvis for Teatret i Mannheim, et andet Hamburgerteater og Nationalteatret i München. 1790 udkom Gert Westphaler i en ny Skikkelse og 1798 atter forandret, denne Gang i Wien. Endelig bearbejdes Kandestøberen c. 1800 som Vaudeville af Wienerteatermanden G. F. Treitsche, og paany 1808 som Vaudeville for et Wienerteater under Titel: Der polit. Schuster.

Medens disse Foretagender med Undtagelse af Ligbegængelsen alle har nær Tilknytning til Teatret eller endog til en bestemt Trup, ser vi 1792 Maskeraden komme til Hæder og Ære som Tekst til Undervisningsbrug. 1783 havde nemlig en Professor i Helmstädt

F. T. Kühne, der er Forfatter til en Række Lærebøger i Engelsk og Fransk, udgivet Stykket i en engelsk Bearbejdelse; 1792 optryktes Arbejdet i en Kvartudgave, som i tre Spalter indeholder den engelske Tekst, samme udsat i en Slags Lydskrift, og endelig en tysk Oversættelse. Udgiveren var en Officer. Denne Bearbejdelse er dog nærmest at opfatte som den ældste engelske Oversættelse og falder derfor udenfor nærværende Arbejdes Ramme[1]).

OVERSÆTTELSENS PROBLEM.

Oversættelsesproblemet, for saa vidt det angaar den underholdende Literatur, har formet sig forskelligt i de forskellige Tider. I store Træk har det udviklet sig parallelt med Forestillingerne om den literære Ejendomsret, naturligvis ikke blot juridisk forstaaet. Saalænge en Forfatters Arbejde var fuglefrit og kunde benyttes af hvem der vilde, saalænge var der heller ingen Grænse for den Maade, hvorpaa hvem som helst kunde benytte det, i det mindste ingen anden Grænse end Hensyn til Publikum og egen Fordel. Med saglige Tekster, for ikke at tale om inspirerede Tekster som Bibelen, er Forholdet et andet.

Det forudsætter en betydelig Udvikling, at det Krav kan stilles til Oversætteren, at han skal gøre sig til Tjener for den fremmede Original og ikke benytte den som Vehikel for et eget saakaldt Originalarbejde, det forudsætter bl. a. en saa udviklet Nationalliteratur, at det fremmede interesserer som fremmed, og i Sammenhæng dermed et Publikum, som er i Stand til at forstaa og nyde det.

Oversættelsernes sædvanlige Vej er fra de større og højere udviklede Kultursamfund til de mindre og mindre udviklede. Oversættelserne er her Budbringere fra en ukendt og mere broget Verden, er beregnet paa Mennesker, som ikke kan det fremmede Sprog, hvem Forvanskning af Originalen derfor ikke kan genere, og som med primitive Instinkter først og fremmest hæfter deres Interesse ved det stoflige, ved Indholdet. De fremmede Værker er dem en Billedbog, som Oversætteren viser dem. Men han skal ikke blot vise Billedbogen frem, han skal ogsaa forklare den. I en Karakterskildring er det Menneskene i Bogen og deres Handlinger, som interesserer, ikke at de egentlig hører hjemme paa et eller andet Sted, som man intet ved om. Det første og mest primitive Skridt,

[1]) Engelske Forhold er indført. Personae dramatis: Sir Hardkastle, Lady Hardkastle, William, their son, Dicky, servant, Shark, porter, Sir Lombard, Lucinda, his daughter, Pindress, maid, A jewess, A maskseller.

som Oversætteren gør, er derfor at han stryger alt det, som er uforstaaeligt og erstatter det med hjemlige og kendte Ting, at han ved Omlokaliseringer bringer Handlingen nær til det Publikum, som han arbejder for, altsammen forudsat, at Teksten ikke handler om Eventyr og Helte, hvis Dyd netop er deres Fjærnhed. Paa saadanne praktiske Omlokaliseringer indeholder Grønnegadeteatrets Tekster mange Eksempler.

Paa dette Trin bliver en Oversætter nærmest en Bearbejder i samme Omfang, som hans Talent tillader, og Trofasthed mod Originalen regnes ikke for en Dyd, men snarere for det modsatte.

Holberg forfægter dette Synspunkt i Just Justesens Betænkning, hvor han fremhæver Betydningen af, »at i alle Comedier Scena er i det Land, hvori de forestilles, at Tilskuerne kan slippe for at fingere sig andre Lande i Hovedet«; og raader derfor dem, der oversætter Molières Comedier, til at gøre ikke alene Ordene, men ogsaa Navne og Lokaliteter og endelig, som sidste Konsekvens, ogsaa Karaktererne danske. Han føjer til, at særlig nationale Karakterer som Tartufe, der kun »voxer udi de roman-katholske Lande«, unddrager sig en saadan Bearbejdelse og derfor bør lades ude af Betragtning.

Han har selv fulgt samme Fremgangsmaade bl. a. i Abracadabra, om hvilken han i Epist. 447 siger, at den kan passere for en Original, skønt Materien er taget fra Plautus Mostellaria, som han behandler suverænt, som det passer ham, med Udvidelser bl. a. af Vittighederne og total Strygning af det kvindelige Element, som Plautus har behandlet med saa megen Charme og fin Nuancering. I samme Epistel anfører han da ogsaa med Bifald, at »man holder for, at Oversættere af sindrige Skrifter maa have samme Talent, som findes hos dem, der forfatte Originaler.«

Men ganske vist skifter hans Synspunkt opportunistisk efter Lejligheden. I Just Justesens Betænkning skulde han fremhæve sine egne Stykker paa Konkurrenten Molières Bekostning og gøre indlysende, hvor meget Jeppe er at foretrække for den sjællandsktalende spanske Bonde i Festin de Pierre. Hvor han har andre Formaal, faar Piben en anden Lyd.

I Fortalen til Fursmans franske Oversættelse af hans Komedier, hvor det gælder om at introducere dem for et fremmed Publikum, og der ingen talentfuld Bearbejder har været forhaanden, forsvarer han nøjagtigt det modsatte Standpunkt: »Pour juger sainement du merite de ce théâtre Danois, il faut faire attention, que les scènes ne sont pas à Paris, ni dans quelque autre ville de France; mais la

pluspart a Copenhague. C'est la raison pourquoi la traduction n'a pas jugé à propos d'y faire de changement; ce n'eut plus été peindre les moeurs de notre Septentrion, ni donner une traduction, mais déguiser les comédies du Nord en les habillant à la François. Il a dit: Hic Rhodos hic salta. C'est par la même raison qu'il a retenu presque tous les moeurs et les caractères Danois« etc. Forøvrigt, føjer han til, er Afstanden mellem Nationerne ikke saa stor, at Franskmændene ikke skulde kunne profitere af Komediernes Kritik af danske Karakterer. Et Synspunkt Franskmændene dog ikke vilde acceptere (slg. Ep. 447).

Det Synspunkt, Holberg i Just Justesens Betænkning anlagde, er saaledes det samme rent praktiske, som endnu ofte anlægges, naar det gælder Farcer o. l.; til hans ændrede Anskuelse i den franske Fortale vil vi komme tilbage.

Betragter vi Problemet fra den teoretiske Side, er det første Punkt, der melder sig, Fordringen om, at Oversætteren skal kunne baade det Sprog, han oversætter fra, og det, han oversætter til. Denne Fordring kunde synes elementær. Men i Betragtning af, at man egentlig vedbliver at lære endog sit eget Sprog, saalænge man lever, er det ikke underligt, om en Oversætter ikke er tilstrækkelig fortrolig med det fremmede. Et Mer-eller-Mindre gives der dog. Holberg[1]), som for sine andre Skrifter i det store og hele havde gode tyske Oversættere, kendte begge Dele.

Om den tyske Udgave af Moralske Tanker, der er gjort »udi Galop« (Ep. 447), udkæmpede Forlæggerne Wenzel og Mengel en Strid, der gav Genlyd i tyske Tidsskrifter[2]), som meddelte, at det var nogle danske Studenter, der ikke kunde Tysk, som man havde engageret til at besørge Arbejdet. Endnu ringere har det staaet til med Oversætteren af Metamorphoserne, som 1746 kom hos Rothe, hvis det da er rigtigt, hvad Joh. El. Schlegel fortæller, at han var en Bogtrykkersvend[3]).

Men selv i de Tilfælde, hvor Oversætteren er kompetent, kan Ords og Udtryks Mangetydighed berede ham usynlige Faldgruber.

[1]) Slg. Fortalen til Herodianovers., hvor han mest udførlig kommer ind paa Oversættelsesproblemet, slg. ogsaa Ep. 342 o. fl., et latterligt Exempel paa elementær Oversætterfejl nævner han Ep. 368.

[2]) Hamburger Berichte von gel. Sachen 1744, 437, slg. Frankfurter gel. Zeitung 1744, 207 ff.

[3]) Stäudlin, Briefe an Bodmer, 1794, Brev af 19. 4. 1746.

Hvem vilde gætte, at følgende to Vers fra to forskellige Udgaver af samme tyske Shakespeareoversættelse[1]):

Komm, nimm mich mit dir, Frau og Sacht ich versteh nicht Frau,

gengiver ét og samme Sted i Originalen (Romeo og Julie V, 5),

Soft take me with you, take me with you, wife —.

Forskellen beror paa, at de engelske Ord i første Tilfælde er taget i ligefrem Betydning, i andet i en overført.

Paa den anden Side indebærer den fulde Forstaaelse af Originalen naturligvis ikke, at Oversættelsen bliver god. Naar det i den gamle Oversættelse af Molières Dépit amoureux[2]) (III, 8) hedder: De forstaa sig sammen som Tyve til Torvs, er det en tro Gengivelse af det franske: Comme larrons en foire; det tilsvarende danske Udtryk vilde imidlertid være: Hænger sammen som Ærtehalm.

Ogsaa paa dette Forhold, at det, som danner Stilen, ikke kan imiteres, har Holberg været opmærksom[3]). Særlig fremhæver han, at Peder Paars i den tyske Oversættelse ikke stikker saa vel i Øjnene, fordi slige Poemata »tabe al deres Dyd udi en fremmed Klædning.« Om den franske Oversætter af Moralske Tanker siger han, at han har fulgt Originalen »altfor pressé«, men sandsynligvis vilde have opnaaet et bedre Resultat, hvis han havde tiltaget sig mere Frihed og ikke havde bundet sig til ordret (»literal«) Oversættelse, »hvilket i sindrige Skrifter er ufornøden, thi hvad som er Ziirlighed udi et Sprog er ofte Vanheld udi et andet«. Den franske Stildragt, som Skriftet altsaa burde have været iført ved denne Lejlighed, maa franske Skrifter omvendt afføres, naar de oversættes til Dansk, Svensk eller Tysk, for ikke at blive utaalelige. Det forekommer ham, men ikke os, latterligt at gengive un déluge de raisons ved en Syndflod af Raisons o. s. v., men han gør en Tilføjelse, der viser, at han i Virkeligheden ikke har noget klart Standpunkt: han vil ikke laste disse »Broderier«, »men siger alene, at de ikke er antagelige udi vort Sprog, førend de danske Øren dertil blive vante«. Man maatte da vel spørge, hvorledes de skulde blive vant til dem uden gennem Oversættelser, og man kunde rive Holberg selv i Næsen, at han ikke gik af Vejen for et fransk Udtryk som: to Hovedet paa en (laver la tête) i Abracadabra II, 6, som den Gang vistnok var nyt paa Dansk.

[1]) Preuss. Jahrb. 68, 529: Bernays, Zum neuen Abdruck der Schlegel-Tieckschen Shakespeare.

[2]) Skuespiltexter fra Komediehuset i Lille Grønnegade II, 58, slg. Note.

[3]) Ep. 342 og 447.

Oversætterproblemets stilistiske Side løses ikke ved over en Bank at afvise de fremmede Udtryk. Det gælder om at vælge og vrage og ikke unyttigt af Magelighed erstatte et godt hjemligt med et fremmed, som ikke er bedre; men Sproghistorien viser, at Oversætterlaan er en vigtig Kilde til Sprogets Berigelse og ofte nødvendige, naar der skal skabes et Udtryk for en Ting, Tanke eller Forestillingskompleks, som er det hjemlige Milieu fremmed.

Oversætterproblemets stoflige Side løses ligesaa lidt ved enten principielt at omlokalisere Originalen eller principielt at bevare dens oprindelige Lokaltone, hvis en saadan findes.

I det ene som i det andet Tilfælde beror Fremgangsmaaden paa Oversætterens Takt og stilistiske Smidighed.

Man plejer som Regel at gaa ud fra, at jo længere Oversætteren og hans Publikum er skilt fra Originalen i Tid og Sted, des vanskeligere bliver det at gøre Oversættelsen umiddelbart forstaaelig. Dette er for saa vidt ogsaa rigtigt, som nær Sammenhæng i Tid og Sted ofte betinger nært Sammenfald mellem Kulturer og følgelig større Congruens mellem Forestillinger og deres Udtryk. Men man maa ikke, som Holberg aabenbart gjorde i Fortalen til Fursmans Oversættelse, overse et andet vigtigt Forhold, nemlig om Oversættelsen kommer fra et større og mere kendt Sprog- og Kultursamfund til et mindre og mindre kendt eller omvendt.

Hvis man i Fredericia taler om Lodstaarnet, ved enhver, hvad det er, nemlig et af Lodstjenesten bygget Stillads paa Voldens højeste Punkt. I København kender ingen det. Ordet Rundetaarn udløser derimod en Forestilling, som findes ikke blot i København, men hele Landet over, i Paris kunde det dog ikke nytte at tale om Rundetaarn, mens enhver Skoledreng Verden over ved, hvad Eiffeltaarnet er.

I de fleste Tekster vil der imidlertid forekomme Tilfælde, der kan symboliseres med disse Taarne, Hentydninger til Ting, hvis blotte Nævnelse udløser en Række Forestillinger, der støtter Forfatterens Hensigter, hvis de kendes, men som hvis de ikke kendes, tilslører Virkningen, som Propertses mytologiske Apparat for os tilslører hans Digtnings dybe Glød.

I saadanne Tilfælde skulde Oversætteren helst gribe ind strygende eller erstattende, men der lader sig samle Eksempler nok paa, hvor vanskeligt det er at finde den rette Udvej. I Pickwick-papers (19. Kapitel) er Mr. Pickwick i sin Slummer paa en Trillebør kørt ind paa den vrede Kaptajn Boldwigs Marker; da han væk-

kes og spørges om sit Navn, svarer han søvndrukken: Cold punch. Ordet har en dobbelt Association, dels til Drikken, som han nylig har nydt, dels til den engelske Mester Jakel, hvis Navn er Punch, det er antagelig det sidste, som foranlediger Kaptajnens Udbrud: That's his impudence, that's his confounded impudence. I Oversættelsens Punch gaar Dobbeltassociationen tabt. Et andet karakteristisk Eksempel har vi i første Kapitel af »Forskrevet«. Deri skildres en Teateraften i Det kgl. Teater, hvor Abonninerne er næsten ene om pligtmæssig at beskue et moderne Stykke »Uden Fane og Fordom«; »imorgen gives Elverhøj, saa kan de faa Revanche«, føjer Forfatteren til, idet han lader Elverhøj have den Funktion at betegne Indbegrebet af det banalt nationalistiske, traditionelle og vaudeville-sentimentale, og samtidig, ved at anvende Stykket saaledes, haaber at vække Forargelse. Den første konstruerede Titel har international Klang og bevares i alle Oversættelser, Elverhøj derimod genfindes kun i den svenske; den ene tyske gengiver den ved »eine flotte Posse«, der rammer daarligt; den anden tyske samt den hollandske stryger hele Sætningen.

Men de lokalbestemte stoflige Virkninger gaar videre end til saadanne Enkeltheder. De kan være bestemmende for et helt Værks Anlæg og derved umuliggøre Oversættelse. Saaledes vilde en Jean de France, der er karakteriseret ved franske Brokker, ikke kunne oversættes til Fransk. Et dumdristigt Forsøg, som Fursmann i sin franske Oversættelse af Henrik og Pernille (I, 6) gjorde ved at bevare Henriks selvlavede franske Brokker i det Brev, hvormed han vil imponere Pernille, viser hvor umuligt det er, og hvor taabeligt det virker. Eller de kan danne en saa væsentlig Del af en Karakteristik, at Oversættelsen blegner ved Siden af Originalen. Dette kan ses f: Eks. af Permaneder-Episoden i Thomas Manns Huset Buddenbrook (8. Kapitel). Den rent psykologiske Spænding i denne Episode er, at en ærgerrig ung Dame, der holder paa sit Hjems stolte Handelshustraditioner, strander i sit Ægteskab, fordi Ægtemanden er lad; i Stedet for at gøre hendes Medgift, hvis Udbetaling har været til Skade for Husets økonomiske Standard, frugtbar i sin egen Forretning, trækker han sig, just paa Grund af denne Medgift, tilbage som Rentier. Denne Spænding, som kunde lægges ind i et hvilket som helst Milieu, giver Mann imidlertid et mere konkret Udtryk ved at knytte den til den psykologiske Forskel mellem Nord- og Sydtyskland; han benytter saaledes et nationalt Element, der dog ogsaa er kendt i Udlandet. Men Fornemmelsen af Fjærnheden mellem disse to Omraader fremkalder

han ved at lade Permaneder tale sin hjemlige Münchenerdialekt, og anvender altsaa et stilistisk Middel, der er saa nøje knyttet til det lokalt stoflige, at det ikke lader sig overføre til et fremmed Sprog. Thi man kan nok erstatte Dialekt med Dialekt, men ikke knytte en hjemlig Dialekt til en bestemt fremmed Lokalitet uden at komme ud i det meningsløse. Oversætteren har da ogsaa givet blankt op, undtagen for saa vidt som han har foretaget nogle Udeladelser. Permaneder taler samme Sprog som sin Hustru og bevarer blot mekanisk nogle Münchener Ord, idet han bl. a. lader Tony undre sig over, at Frikadeller i München kaldes Pflanzerl. Men i en dansk Tekst er der jo egentlig ikke noget underligt i, at man i München kalder Frikadeller med et uforstaaeligt og fremmed Navn, og hverken Diminutivsendelsen, som er betegnet paa Papiret, eller Nasaleringen af første Stavelse, som ikke er betegnet, kan fremkalde det forstaaende og genkendende Smil hos en Dansk som hos en Tysk.

Hvis Dialekten derimod ikke er brugt for at forstærke det særlig lokalkoloristiske, men rent psykologisk for at forklare en Fjærnhed fra Grundtekstens Kulturniveau, lader den sig lettere erstatte med en hjemlig, uden at Sandsynligheden krænkes. Den træder da ind i Række med de andre anvendte stilistiske Midler.

Overførelsen af disse er ikke blot betinget af Oversætterens Kunst, hans Smidighed baade i Forstaaelsen af de fremmede Ord og Udtryk i deres Mangetydighed og i Gengivelsen ikke mindst af de billedlige Udtryk. Sprogene er fulde af døde Metaphorer o. l., som ofte vilde opstaa paa en generende Maade, hvis de oversættes efter Ordlyden. Det gælder ikke blot fjærnere liggende Sprog som de østerlandske med deres Sans for udprægede Metonymier, men ogsaa nærmere beslægtede[1]).

Den er ogsaa betinget af Sprogenes Udviklingstrin. Stilistisk Anvendelse af Dialekt er saaledes naturligvis først mulig, naar der findes et Rigssprog, mod hvilket Dialekterne stikker af, ligesom forskellige Stilformer af Rigsmaalet først kan anvendes med fuld Virkning paa Publikum, naar det har naaet en behørig Udvikling, først da kan f. Eks. de forskellige sproglige Lag stilles op og nydes i en beregnet stilistisk Kontrast. Ofte vil det være saaledes, at et Sprog just gennem Oversættelse tilegner sig Stilformer, som tidligere var det ukendte. Forudsætningen herfor er da, at det fremmede Sprog anerkendes som normgivende. Tysk og nordiske Sprog

[1]) Dania X, 74: Dahlerup, Abstrakter og Konkreter, slg. Nyrop, Ordenes Liv, 122 ff.

har saaledes stridt en haard Strid for at tilegne sig den normgivende franske Klassicisme, mens omvendt franske Oversættelser af Shakespeare uvilkaarligt paatrykker denne den franske klassicistiske Form, fordi den engelske Tragedieform ikke i Frankrig har været betragtet som normgivende.

Vi skal nu se, hvilken Anvendelse det sagte finder paa de tyske Komedieoversættelser og omvendt, hvilken Bekræftelse disse giver det sagte, og vil knytte Undersøgelsen til en Gennemgang af Holbergs Virkemidler, en Gennemgang som indskrænkes til de Punkter, som er af Betydning i dette Arbejdes særlige Sammenhæng, og som altsaa ikke prætenderer at være udtømmende[1]).

Vi begynder med at undersøge den Brug, som Holberg gør af det stoflige: den topografiske, historiske og literære Hentydning.

I de Tilfælde, hvor Holberg henlægger Handlingen til hjemlige Lokaliteter, var det i og for sig ikke altid nødvendigt. Han giver i Just Justesens Betænkning som Forklaring, at man skal slippe for at fingere sig fremmede Lande udi Hovedet, med andre Ord, det skal betyde en Lettelse for Tilskuerne. Komediernes moralske Formaal fremmes ved, at Tilskuerne fornemmer, at de handlende Personer er af deres egen Omgang, og denne konkrete Fornemmelse bibringes dem umærkeligt, ved at Personerne selv tilkendegiver deres Delagtighed i Tilskuernes Verden ved Hentydninger af samme Art, som disse selv kunde benytte.

Vi kan da ved at undersøge den topografiske Hentydning i Komedien slutte os til, hvilket Publikum Holberg havde i Tankerne, da han skrev sine Komedier.

Først en Oversigt over Handlingens Sted.

Af Holbergs Komedier, 32 i Tallet, idet vi her ser bort fra Nytaarsprologen og Ligbegængelsen, foregaar følgende 14 i København[2]). Vægels., Jean de Fr., 11. Juni, Barselst., Maskarade, Jac. v. T., Kildereysen, Pants. Bondedr., Lyk. Skibbr., Stundesl., Hon. Amb., Ud. Hov. og Hale, Philosophus udi eg. Indb., og endelig Hexeri, hvor dog en Del af Slutningen er henlagt til Thisted (IV, 8); vi bemærker, at Tilknytningen til København i nogle Tilfælde (Jean de Fr., Vægels. o. fl.) er stærkt understreget, i andre Tilfælde er meget løs; hvis der i Det lykk. Skibbr. ikke var Tale om Madame Duuses Stadsmøer, kunde Handlingens Sted forsaavidt være en hvilkensomhelst

[1]) Jeg giver her en almindelig Henvisning til Skavlans Værk om Holberg som Komediedigter, en Holberg-Stilistik foreligger jo desværre ikke.

[2]) Holberg henlægger, som vi saa, »la pluspart« til denne By.

stor Søhandelsstad. Fire Komedier har vel ingen udtalt Tilknytning til København, nemlig Abracadabra, der foregaar paa Sjælland (III, 6 tales der om Jylland som noget fjærnt og om Smakken over Bæltet), Pernilles korte Frøkenstand, Arab. Pulver og Henrik og Pernille; men bortset fra to Detailler i Pern.s korte Fr., Munkene og Forholdet med Barnet, der har tilbragt sine spæde Aar borte fra Hjemmet, som i Frankrig, er der heller intet, der forbyder at henlægge Handlingen til København.

Af de øvrige fjorten foregaar Forv. Brudgom i en By paa Sjælland; Jeppe og Erasmus i Landsbyer sammesteds; Julestuen og Gert Westph. i Jylland; Kandestøberen i Hamburg; Diedr. Menschenschreck og Melampe i Italien; Don Ranudo i Spanien; Republiquen i Westphalen; de sidste fire endelig Usynlige, Ulysses, Plutus og Sganarells Rejse foregaar i Fantasiland.

Nu er der imidlertid den Ejendommelighed, at af de atten Stykker, der foregaar udenfor København, delvis udenfor Danmark, er der kun syv, der ikke indeholder Hentydninger til København eller københavnske Lokaliteter. I elleve Stykker findes saadanne. Magdelone i Julestuen udtaler sin Foragt for Københavnerne, hvem Troen ikke trykker, efter hvad Skolemesteren siger; Fru Terentia foretager (Forv. Brudgom) sin skæbnesvangre Rejse til Hovedstaden; Jeppe kalder Krybskytteri Bremerholmsarbejde; Erasmus forklarer Bønderne, at Maanen er mod en Stjerne som Peblingesø mod hele Sjælland; Jacob i samme Stykke udtaler sit Ønske om at se Rundetaarn, og Per Degn praler med at være tilbudt Kantorembedet ved Vor Frue Skole; Mor Gunhild holder Anders Christensen, som har været Fanden i Vold henne i »Trapezund eller Cattesund« op for Mester Gert som Forbillede; Kandestøberen omtaler Consistoriums Tamperret og maaske ogsaa Posthuset paa Købmagergade[1]); Diedrich Menschenschreck nævner Stokhuset og Blegdammen; i Republiquen kaster Henrik, der har faaet Penge paa Lommen, Vrag paa den daglige Kost; han vil spise fint hos Mester Jacob, som var en kendt københavnsk Restauratør; Harlekin i De Usynlige forsikrer sin Usynlige, at hun har sat hans hele Legeme i en saadan Ildebrand, »som hele Peblingesøes iiskølende Vande ikke kan slukke«; ja Gudinderne i Ulysses maa betale deres Bøde til Christianshavns Kirke,

[1]) Nu slog Klokken tolv paa Postmesterens Værk! Holberg boede dengang paa Købmagergade, Posthuset var 1714—28 der, hvor nu Kronprinsessegade støder op til denne, slg. F. Olsen. Det kbhske. Postvæsens Historie, 1912, 8. Holbergs Irritation over alskens Larm kommer som bekendt flere Gange frem i Komedierne, slg. Vægels. 1723, II, 2 Sangklokkerne; Mask. II, 3 Vægternes Sang: Barselst. 1724, II, 14 Fløjtespil for aabne Vinduer.

ligesom Bonden senere hen omtaler Jydernes Hang til Pral og Løgn.

Af de syv Komedier vi undtog: Don Ranudo, Sganarells Rejse, Plutus, Abracadabra, Pernilles korte Frøkenstand, Arab. Pulver[1]) og Henrik og Pernille, nævner Abracadabra Jylland m. m. og baade Henrik og Pernille, hvis hele Lokalkolorit forøvrigt peger mod København, og Plutus kender det gode danske Begreb en Ridefoged. I alt er altsaa kun fire Komedier uden udtalt Hentydning til Danmark, eller, nærmere bestemt, til Sjælland og København.

Det er unødvendigt at gaa i Enkeltheder m. H. t. Hentydninger til Provinsbyer; der nævnes som bekendt en Række jydske, nogle faa slesvigske, holstenske og sjællandske samt to norske, Trondhjem og Vardøhus. De staar i en fjærn Taage: Arv i Julestuen, der foregaar i Æbeltoft, angiver saaledes Afstanden fra denne By til Mariager til syv Mil, skønt den er ti; kun Viborg, Kiel og Køge gøres karakteristisk nærværende og levende ved Omtalen af Viborg Snapsting, Kieler Omslag og Køge Halsjern (U. H. og Hale, Prol. I).

Derimod er det af Betydning at fremhæve noget af det, som Holberg ikke hentyder til, skønt det forsaavidt maatte ligge ham lige saa nær som Viborg eller Kiel. Uden Hoved og Hale synes tildels at bygge paa Barndomserindringer; Gamle Gunhild er født i Finmarken, Pipperkari med det norske Navn omtales, men kun én norsk Særlokalitet foruden Lyderhorn, der sammen med Loxstøer p. p. danner Fandens Herligheder, nævnes nemlig (I, 5) i Rolands Fortælling om Adrian Persøns Eventyr »paa et Sted uden for Byen (Trundhiem), som hedder Kalvskindet«. Man lægger her Mærke til, at han forklarer, hvad det drejer sig om, mens alle danske for ikke at sige københavnske Hentydninger, ja endog den hamburgske Hotelvært Gobere[2]) (Jean d. Fr. V, 4), forudsættes bekendte. Grønland, Fuglestangen, Fiskehuset, Gyldenlund og Frederiksdal nævnes alle paa den Maade. Selv til det fjerne Æbeltoft, Holbergs Indbegreb af Provins, har man det rette københavnske Kendskab. Da den naive Arv i Hon. Ambit. er paa Vej til at invitere Skræderen til Dyrekøllerten og betror Pernille, at han har glemt at faa at vide, om Skræderen skal bedes at tage Kniv og Gaffel med, følger Replikken saaledes: Du Giæk! det er ikke brugeligt mer! Arv: Ikke det? I Æbeltoft hos mig er det brugeligt blandt alle. Pernille:

[1]) Maaske var dog Phasanen, hvor Oldfux logerer, en kendt københavnsk Lokalitet, slg. O. Nielsen, Kbh. paa Holbergs Tid 222.

[2]) Gobere eller Gaubert forekommer ogsaa som Hentydning i Dobleren, Grønnegadetexterne, III, 96.

Ja i Æbeltoft! Der er ogsaa endnu brugeligt at tage Steg og Tærte med sig hiem i Tørklæder.

Vi kan altsaa afgrænse Holbergs Anvendelse af den topografiske Hentydning, idet vi siger, at den ikke gaar ud over, hvad et københavnsk Publikum kunde capere, og at den i København mere end noget andet Sted kunde opfylde sin Bestemmelse, at understøtte Udtrykket, gøre det konkret.

Ved saaledes at tildele København den tekniske Funktion som psykologisk Centrum, sikrede Holberg sig tillige, at det rent lokalt stoflige vilde yde den mindst mulige Hindring for Forstaaelsen i hele det danske Sprogomraade. Thi »Rigernes Ziir og Styrke«, som han i sin Levnedsbeskrivelse kalder Byen, og hvad der hørte til den, havde en større Associationsradius, om man saa maa sige, end nogen anden Lokalitet. At det trods al Skønsomhed i Anvendelsen alligevel var en Hindring, naar man kom i større Afstand fra Byen, fremgaar forøvrigt af den tyske Oversættelse fra Gotha af De Usynlige, der har været opført i Christiania, hvor Peblingesøen er rettet til Pepervigen, og ogsaa Sangklokkerne udgaar.

Skønsomheden i Anvendelsen viser sig i Valget af Lokaliteter og Lokalhentydninger. Holberg synes at have skrevet sig bag Øret, hvad den tilrejsende Jyde i 11. Juni (I, 4) svarer paa Skyldenborgs Spørgsmaal, om han er kendt i Byen: »Ja mare er vi saa Fallille! Der er ingen af de store Gader, vi jo kiender, saasom Hallandsaas, Vestergade, Kalleboerne, Kiøbmagergade, Studengaarden etc. Jeg vilde for min Part vove mig til at gaa fra de tre Hjorter lige til Toldboden mutter alene«.

Det er i Virkeligheden næsten kun de store Gader, de monumentale Bygninger, Raadhuset og Kirkerne og de kendte Værtshuse, der nævnes[1]), med andre Ord væsentlig saadanne Lokaliteter, som bedst var egnet til at fremkalde en konkret Forestilling, et fast omskrevet Billede. Men det er klart, at den konkrete Virkning af alt dette falder bort, saasnart vi kommer udenfor Tvillingrigets Grænser. Hvis Peblingesøen allerede i Christiania var uanvendelig, hvormeget mere maatte det da ikke gælde i Hamburg, Leipzig, Frankfurt a. M. Hvad kunde Gammeltorv, Regensen, Grønland, Værtshuset Nr. 4, Madame Duuses Stadsmøer og Anne Hattemagers Bataillon være dem andet end Hekuba.

Dette er en General-Vanskelighed, som det stoflige bereder Oversætteren. Der var ikke nogen By, der for Tyskland tilnærmelsesvis betød, hvad København betød for Tvillingeriget. En speciel Vanske-

[1]) Slgn. Martensens Komedieudg. Tillægsbind (Bd. 13).

lighed ligger i den Rolle, som det tyske Element spiller i det lokale Fysiognomi.

Holbergs Anvendelse af den literære og den historiske Hentydning har derimod en anden Karakter, idet den ikke saa intimt er beregnet paa det hjemlige eller københavnske Publikum. Den Rolle, som Saxo, Arild Huitfeld, Moens Vingaard, Berte Thott spiller, er ikke gennemgribende; en Undtagelse danner kun den gentagne Omtale af de danske Komedier. En endnu ringere Rolle spiller Hentydninger til dansk Historie (Russerne i Erasm. I, 2; Pesten i Den Stundesl. III, 5).

I Hovedsagen er den historiske og literære Hentydning hos Holberg indskrænket til Verdenshistorien og Bibelhistorien, de klassiske Autorer, Romerretten, fransk Komedie, tyske Tragedier, Bøger og Figurer fra Romanen Herkules til Uglspil (Republ. III, 10) og den internationale Anekdote, bl. a. Biedermann.

Karakteristisk er det, at Jeppe vel synger en dansk Folkevise, Hr. Peder og liden Kirsten, men ogsaa en tysk Studentervise: In Leipzig war ein Mann, (som ogsaa genfindes Jac. v. Tyb. IV, 6) og en græsk Drikkevise Jorden drikker Sol etc., og at Holberg flere Gange, naar ukyndige Personer skal tale Latin indfletter Stumper (post molestam senectutem, nos habebit humus) af den kendte Studentervise Gaudeamus[1]).

Det er let at se, hvilken Lettelse dette var for Oversætterne. De behøvede t. Ex. ikke at anstrenge sig med Forandringer, hver Gang Holberg benytter saadanne Hentydninger katakretisk til Dannelsen af den logiske Vits. Antichrist for Alchymist (Arab. P.), Chilian Maticus for Chiromanticus (Barselst.), Peritafium for Epithaphium (Ulys.), Jeppes Abner og Roland for Joab og Abner; Kandestøberens Forsikring, at Hugo Grotius var en Armenianer, eller Henriks Paastand, at Der Thalmud ist geschrieben von dem türkischen Gott Mahometh (Masc.) er overalt ligesaa forstaaelige som Gert Westphalers Sammensurium af heterogene historiske Elementer eller Collegium polit.s dybsindige Overvejelser. Naar Detharding forandrer de sidste, er det i og for sig uden Nødvendighed, han har aktualiseret dem, ligesom han, som vi senere skal se, aktualiserede Stygotius ved en Omarbejdelse.

[1]) Euphorion, XI, 381, Enders, Zur Geschichte des Gaudeamus igitur. Den citerede Linje forekommer første Gang paa Tryk i de Holbergske Citater. E. opfatter disse Viser som Reminiscenser fra Holbergs lystige Studentertid i Leipzig, sikkert med Rette.

Snurrigt og unødvendigt løfter Gothaer-Oversætteren af Barselstuen derimod nogle Replikker ud af deres oprindelige Associationsleje. Den grædende Geskes Forsikring (II, 12): Saadant kan dog aldrig komme af Vorherre, gengives ved: Denn solches kann doch von den Göttern nicht herrühren. Paa lignende Maade forandres (V, 1) Sceneangivelsen, at Troels læser højt Titelen paa en Bønnebog, til: Fängt an die Götter um Hülfe zu rufen. I Troels Indgangsmonolog, hvor der er Tale om at skille sig fra sin Mødom, hedder det: Ihre Jungfrauschaft der Göttin Venus aufzuopfern. Den, der har skrevet disse Ting, har aabenbart hele Haupt- und Staatsaktionernes mythologiske Apparat i Hovedet og har maaske ogsaa været ængstelig for at støde Publikum ved at nævne Vorherres Navn fra Scenen; i Kandestøberen er saaledes i Gengivelsen af Hermanns Replik: Jeg takker Gud, først skrevet Ich danke Gott, men dette er (med anden Haand?) rettet til den Himmel.

Med den topografiske Hentydning fik Oversætterne som sagt et besværligt Arbejde, ganske anderledes svært end f. Eks. de danske Oversættere, der arbejdede for Grønnegadeteatret. Paris lod sig i disse ganske simpelt erstatte med København, Venedig med Hamburg, Universitetet i Bourges el. l. med Kiel; Bretagne eller Gascogne med Jylland o. s. v.

Da de tyske Oversættere ikke havde et naturligt Centrum at gruppere Lokalhentydningerne om, kan man ikke undre sig over, at de ikke har fulgt en ensartet Fremgangsmaade, eller over at samme Oversætter indenfor samme Stykke blander forskellige Fremgangsmaader sammen.

Tre Fremgangsmaader vilde apriorisk tilbyde sig. 1) Udrydning af danske Lokaliteter, hvor saadanne findes, uden Erstatning, hvilket i mange Tilfælde ikke kunde gøre stor Skade. 2) Omlokalisering til en bestemt hjemlig Lokalitet, hvilket som i Den Vægelsindede, Barselstuen eller Jean de France vilde kræve mange Detailler; eller 3) Henlæggelse til et Gennemsnitsmilieu med selvlavede Lokaliteter, hvilket vilde kræve en særdeles malende Fantasi, og selv i bedste Tilfælde ingenlunde kunne erstatte den oprindelige Virkning: Konkretionen.

Kun den ene af de tyske Oversættere fra Norge har forstaaet Virkningen, idet han lader Harlekin erstatte Peblingesøens iiskølende Vande med Christianialokaliteten Pepervigen, skønt han godt kunde have nøjedes med en Almindelighed, eller det som følger

nemlig Oceanus. Laub gengiver Stedet ved: mit einer ganzen See des eiskaltesten Wassers ....

Barselstuen fra Norge bevarer, ligesom den senere hamburgske Oversættelse, samtlige danske Lokaliteter ligefra Gaden Aabenraa (i den hamburgske: Apenrade) og Amack til Alburg. Jeppeoversætteren har derimod ikke været helt sikker paa Haanden. Han lader Jeppe tale om Bremerholmsarbejde, men 2. Doktor (II, 3) om hin hovedløse Mand, der var Klokker i Mecklenburg; da Nordmænd og Københavnere i lige Grad fandt Jyderne komiske, mens Mecklenburgerne antagelig var ukendte for begge, gaar den ene Vits tabt. Laub har Stockhaus Arbeit og Küster in Thorenberg. Kandestøberen bevarer sin eneste sikre københavnske Hentydning: Consistoriums Tampergericht, som Detharding derimod gengiver ved Ehegericht.

Af de trykte Oversættelser har Detharding i to Tilfælde fulgt den Fremgangsmaade at henlægge Handlingen til en bestemt tysk By, medens Laub er usikker, snart vælger dette, snart sammenblander virkelige Lokaliteter med selvopfundne.

Dethardings Arbejder betyder afgjort Højdepunktet af, hvad tysk literær Kultur paa dette Tidspunkt kunde frembringe i denne Genre. Det finder sin Forklaring ikke blot i, at Forfatteren var en dannet ung Herre, men ligesaa meget i, at den, som offentliggjorde Oversættelsen, var Tysklands første Smagsdommer, som personlig eller ved sin Hustru gennemgik og rettede Texten.

Kandestøberen er i hans Oversættelse henlagt til Danzig, maaske paa Foranledning af Fru Gottsched, som var fra denne By. Der er indsmuglet en Danzigerlokalitet, idet Henrik, da han faar at vide, at Herman er bleven Borgmester, vantro udbryder: Wo denn? In Hela? Men dette viste sig ikke at være heldigt; thi da Danzig ikke var Rigets Ziir og Styrke, kendte ingen Hela, og 2. Udg. af Stykket maatte da tilføje i en Fodnote, at Hela var en lille Flække tæt ved Danzig, som ernærede sig ved Fiskeri.

Den livlige Lokalkolorit i Jean de France er forsvunden. Gammeltorv, Ulfeldts Plads, Hallandsaas med Træhesten, bliver alle til det farveløse: auf dem Markte. Frue- og Rundekirke, hvor de lærde Menigheder er, gaar igen som det abstrakte: Die Kirchen wo die gelehrten Gemeinden sind. Pilestræde, Kieler Omslag og Viborg Snapsting forsvinder helt, mens Christen Bernikowstræde og Vimmelskaftet kun tilsyneladende bliver levende paany som Salzhahngäschen og die breite Strasse, som i det mindste ikke er Leipzigerlokaliteter.

Jacob von Tyboe nyder godt af, at Leipzig er en Universitetsby. Regensen og Studengaarden varieres som Paulinerhof, Convictorium, alle akademische Gebäude og das rothe Collegium, til hvilket sidste der dog, saa vidt vides, ikke svarer nogen Leipzigerlokalitet; men: imellem Slagelse og Ringsted bliver til: von einem deutschen Dorfe zum andern. Mester Daniels Have (paa Christianshavn) forsvinder, og Fiskerhuset, hvor de to Kamphaner skal give deres Gilde, gengives ved ein Weinhaus. Dette sidste viser udmærket Bevægelsen bort fra det konkrete. Fiskerhuset fremkalder en Række levende Associationer. Vandringen ud gennem Østerport, Vartov foran Voldene, Engene ved Øresund, grønne Træer, frisk Søluft o. s. v. In einem Weinhause repræsenterer Værtshusets almindelige Begreb. Værst er det gaaet ud over Jesper Oldfux' klassiske Replik, der er bygget over en særlig plastisk københavnsk Gade: Ach, det er forunderligt, Herren ser ud bagtil, ligesom den var gjort efter Vimmelskaftet. Herrens Rumpe er Amagertorv, Faldet i Ryggen Vimmelskaftet.

Oversætteren maa give blankt op. Jesper har intet andet at svare til Tyboes Pral om, at han maa lade sin Skabning laste for at faa Ro for Fruentimmere, end den nøgterne Bemærkning: Ach daran thun Sie sehr christlich.

Men Omlokaliseringen af Jacob von Tyboe indskrænker sig ikke dertil. Der findes andre Ting, der saa vidt det kan ses ikke skyldes Detharding[1]), men Ægteparret Gottsched.

I Fortalen til 2. Bind af sin Schaubühne (1741, 41), der indeholder Jean de France, anmoder Gottsched saavel Forfatter som Oversætter om velvilligst at ville tilgive, at han har omstøbt de danske Navne og nogle andre Ting i en tysk Form. Om Jacob v. Tyb. meddeler han i en anden Fortale, at dette Navn ikke vilde have haft nogen »Anmuth« paa Tysk, hvorfor han ogsaa har opkaldt Hovedpersonen efter en Ode af Philander von der Linde, som begynder: Bramarbas, Cyperns Herr und Kaiser. I Critische Dichtkunst (3. Aufl. 1742, 745) oplyser han yderligere, at han har foretaget nogle tekniske Rettelser baade i Tyboe og Kandestøberen[2]). Og Gott-

[1]) I sin Overs. af Levnedsbrevene, 1745, 172, Note omtaler D. et Par af de Forandringer som »der Übersetzer« har tilladt sig, uden at skælne mellem sin egen og Gottscheds Andel deri.

[2]) Disse bestod i Udryddelse af Monologer, som stred mod Reglerne, desuden er der raadet Bod paa et Par af de Skødesløsheder, der i Originalen var indkommen ved Omarbejdelse til Udg. 1731. I Jac. v. Tyb. (IV, 6) er der lagt Per en latinsk Vise i Munden, som Forklaring paa at han kan den, tilføjer han,

scheds Arbejde stopper ikke hermed. Forandringen i 2. Udg. af Schaubühne skyldes sikkert ham eller hans Kone, og disse Tryk viser baade en gennemgaaende Retouche og paa et enkelt Sted en fuldstændig Omarbejdelse. Det drejer sig om Collegium politicum. Allerede 1. Udg. har nogle Ændringer. I Stedet for Wien, Østrig og Prag nævnes den kejserlige Rigsstad Nürnberg, Schwarzwald og Harzen. Det er ikke fra Italien, Krigsberetningen kommer, men fra Bøhmen. Neuperg er brudt op med sin Lejr, og Fürst Lobkowitz har »bey seiner Retirade über ihn gespottet«. 2. Udg. forandrer helt Diskussionens Genstand. Der tales om Polens Statsinteresser; det er Woywoden af Masurien, Gert Buntmager vil hviske noget i Øret. Træerne til Flaaden vokser i det Cassubiske, det er Tyrken og Russerne, som nok skal lade være at belejre Choczim, ligesom man skændes om Moskau, ikke Wien. Det væltede Øl er Wolga, ikke Donau. Hærberetningen kommer fra Lejren ved Varo; man venter sardinske Forstærkninger for at rykke ind i Provence og føre Krigen paa fransk Grund, hvor General Broune (udt. Braun) og Rotta vil fordrive Franskmændene fra Antibes og angribe Toulon og Marseille.

Hertil slutter sig saa i 2. Udg. en karakteristisk — pludselig alvorlig ment — Udvidelse af Replikken, der optager Tendensen fra Jean de France: »Hernach müssen sie nach Lyon gehen und den Franzosen ihre Manufacturen ruinieren, alle die Seidenweber, Gold- und Silberarbeiter wegnehmen und nach Wien führen, dass die Franzosen die Deutschen nicht mehr ums Geld bringen können. Denn der König in Frankreich hat bisher seinen Krieg bloss mit deutschem Gelde geführt, weil jeder Narr glaubt, was nicht in Frankreich gemacht ist, das sey auch nichts nütze . . . Denn warum sollen wir unser Stadtgeld nach Frankreich schicken? Unsere jungen Herren schleppen doch genug nach Paris, und wenn einer von Reisen nach Hause kömmt, so sieht er so buntscheckig aus, als ein Harlekin. Warum müssen auch die Kaufmannsfrauen lauter französische Stoffe tragen«.

Andre Forandringer i Teksten kan ikke med Sikkerhed henføres til Gottsched, men en enkelt Navneforandring kan føres tilbage til Holberg selv eller dog til hans Levnedsbreve.

I det første af disse giver han, som bekendt, en meget morsom

at han lærte den, da han tjente hos en Student i Jena. Alle tre Komedier bærer endvidere under Personlisten en Angivelse af, at Handlingen kun varer een Dag.

Skildring af sit Ophold i Leipzig 1708—9. Sammen med sin københavnske Landsmand, den senere Provst i Altona Georg Christian Fleischer[1]), besøgte han flittigt Forelæsningerne, dog ikke saa meget for at lære noget, som for at faa Stof til Latter. Hyppigst besøgte de »Mag. Stivelii[2]) Collegium, saasom han fremførte alletider adskillige latterlige og urimelige Ting«, og bl. a. beviste, at de salige afdøde spiste baade Middag og Aftensmad i Paradis. Ogsaa hans sirlige Fremstilling af simple Ting, som at hans Handsker var blevet stjaalet, gav de to unge Mennesker Lejlighed til Kommentering. Nu hedder Pedanten i Oversættelsen imidlertid netop Magister Stifelius. Forøvrigt er Figuren og dermed Satirens Tendens moderniseret. I Originalen gælder den Instrumentalfilosofien, i Oversættelsen den pedantiske Filologi. De rare Materier, Magister Stifelius dvæler ved, er Patria Homeri, Mater Ænea, Pater Romuli, Libri Sibyllini o. l. Han taler ikke de veritate complexa sive enunciativa, men de doctis mercatoribus, sartoribus, sutoribus, pistoribus etc.; Problemerne er ikke, hvormange Prædicamenta der er i Logica, men hvor mange Editioner man har af Plato, Terents o. a. cum et sine notis variorum Taubmanni, Grævii, o. fl. apud Manutios, Stephanos etc. cum et sine indicibus necessariis, præfationibus, prologis galeatis et non galeatis. Stygotius egen Disputats handler ikke om alicubitate, men om Forskellen mellem de gamle Romeres og Etruskeres Sko. Hans Stolthed er ikke at have disputeret absque præsidio, eller at have slaget de stærkeste Opponenter med sin Mund, men at have fundet over 200 Brølere i Bentleys Terents og Burmanns Petronius, samt kompletteret de defekte Manuskripter udaf eget Ingenium.

Som Grund til denne Forandring angiver Detharding, at Instrumentalfilosofien paa dette Tidspunkt, 2 Aar efter Komediens Tilblivelse, var et overvundet Stadium i Tyskland, ligesom forøvrigt i Danmark[3]), hvad der maaske forklarer, at Holberg til en Begyndelse tvivlede om det betimelige i at oversætte just denne Ko-

[1]) H. Olrik, Borchs Collegiums Historie, 1889; Kall-Rasmussens Holbergiana i Hist. Tidsskr. 3. R. I, 114 ff. F. var født i Kbh., han døde i Altona, hvor han var Præst fra 1746 og hvor han altsaa har været samtidig med Detharding. Hans Samliv med Holberg i Leipzig omtales af Schmid, Versuch einer hist. Beschreibung der Stadt Altona, 1747, 187 og er derfra gaaet over i Bolten, Kirchennachrichten v. d Stadt Altona, 1790 I, 67.

[2]) Prutz, Ludv. Holberg, 1857, 60 og 190 gør opmærksom paa Anvendelsen af Navnet; Leipzigs Universitetsmatrikel giver ingen Oplysning om Stivelius.

[3]) Slg. Martensens Udg. af Holbergs Komedier VII, 8—9.

medie[1]), indtil han saa Forandringen, som da maa være foretaget i Tyskland, maaske efter Gottscheds Raad.

Laub vilde i Erasmus Montanus have haft Lejlighed til en lignende Omarbejdelse, som Detharding ved Stygotius. Han har dog ikke benyttet den. Erasmus bevæger sig ogsaa hos Laub i Instrumentalfilosofiens Termini. I det hele taget har Laub ikke foretaget nogen Forandring af denne Art. Han holder sig gerne nøje til Originalen, selv hvor denne uden Omarbejdelse maatte være Tyskerne fremmed. Julestuen t. Ex., som Holberg selv var paa det rene med ikke kunde stikke meget i Øjnene udenlands, præsenterer han i en næsten literal Oversættelse, idet han kun forandrer Skolemesterens Slutningsønske, at Huset maa blomstre saalænge der er en Sjæl i Æbeltoft til: »So lang Hans Sachs noch in der Moden.« Endogsaa de to forskellige Beskrivelser af Julebukken gengives, og det skønt han dog i Den Vægels. (II,3) har taget Hensyn til, at den tyske Jul ikke havde samme Karakter som den danske. Da Apicius beklager sig over Helenes Knibskhed, erklærer han: »Dersom ikke Julelegene var her i Landet, maatte man forsmægte, thi det er den eneste Tid paa Aaret, da de er noget tamme . . . Bild jer ind, Jomfrue, at det er Jul; hvad skal denne giøre, som ejer dette Pant?« Det oversættes: »Wäret nicht manchmal eine Compagnie, wo man Pfänder austheilt, möchte man verschmachten . . . Bilden Sie sich ein, liebe Jungfer, wir theilen Pfänder aus«. Lidt længere hen i Scenen gaar Konkretionen i Kontrasten tabt; Originalen har: En Dame som . . . er ligesom tam i Fastetider som i Julen. Oversættelsen . . . welche sich in der Fasten so liebreich als bey dem Pfandaustheilen erzeigt.

Undertiden, t. Ex. i Erasmus, anvender Laub Leipzig som psykologisk Centrum; Hafnia erstattes med Lipsia, Rundetaarn og Klosteret, hvor man gør Lærred, med de kendte Leipzigerlokaliteter Bosens Garten og Pleissenburg etc.; undertiden bibeholder han den oprindelige Lokalhentydning, som da kan blive meningsløs. Naar Magdelone i Julestuen saaledes taler foragteligt om Københavnerne,

[1]) Senere var man af en anden Mening. Komedien var en af de hyppigst spillede i Tyskland. J. F. Bartholin skriver 1763 fra Kristiania, at de tyske Officersfruer der vilde opføre Stykket ved en Privatforestilling, der blev arrangeret af Grev Schmettau, men at de ikke kunde komme tilrette med det »verflucht kodderwelsche Sprache«, »der begik Baron Holberg en stor Puddel, som ikke skrev denne Komedie paa det tyske Sprog, da dog Materien i visse Maader er temmelig passelig paa Tyskland«. Carl S. Petersen har gjort mig opmærksom paa Stedet, som findes i Danske Mag. V. R. III, 97—98.

beror det morsomme paa, at det er i Æbeltoft Ordene falder, men dette føles ikke paa Tysk, selvom Lokaliseringen i Æbeltoft er bevaret. Undertiden henter han sine Lokalhentydninger fra vidt forskellige Steder, saaledes i Den Stundesløse, hvor Peblingesø bliver til Bodensee, Købmagergade til Canale grande, mens Thy bevares som Tie. I Uden Hoved og Hale bevæger han sig derimod mellem lutter Fantasilokaliteter: Lügendorff (Æbeltoft), Klugenburg (Thisted), Traumfeld (Throndhjem), Lügenstrasse zu Prahlburg (Klosterstræde i København) etc.

En enkelt Replik viser den Detailvirkning, som gaar tabt: »Ligesom naar Herren fastende vil stikke sit Hoved igiennem Vinduet udi Høibrostrædet, betyder det ufeilbar, at en Vogn vil komme forbi; thi saasom der altid er fuld af Vogne i den Gade, saa kan det ikke slaa feil« (Uden Hoved og Hale I, 3) forandres til: »Ebenso ist es auch, wenn Sie noch nüchtern des Morgens aus ihrem Fenster sehen, so bedeutet es stets, dass ein Wagen vorbei fährt, denn weil in der Strasse, wo Sie wohnen, es jederzeit voll Wagen ist, so kann es nicht fehl schlagen«. Et andet Sted i samme Stykke (I, 8), som vakte Holbergs og Dethardings særlige Harme[1]), viser, hvor galt han kunde komme af Sted, naar han vilde gøre det rigtig godt og bevare Konkretionen paa Tysk: »Det er jo underligt, at Fanden, som gaar om og forfører Sjæle, skulde vælge Vardøhus til sin Residens, hvor foruden Amtmanden der kun er en Korporal med 8 à 9 Soldater, og skulde gaa forbi London og Paris . . .« Det omskrives til: ». . . den Blocksberg zu seiner nächtlichen Residentz erwählen sollte, wo nicht einmal weder ein Vogt noch ein Korporal mit 8 oder 9 Soldaten ist«.

Andre Hentydninger behandles paa samme inkonsekvente Maade. Saaledes bevares baade i Den Vægelsindede og Det l. Skibbrud Omtalen af Komedierne, i Hexeri endog von Quotens og i Maskerade Capions Navn. I Erasmus (I, 4) bortfalder Per Degns Anvendelse af Saxo Grammatica som Forbedrer af Latinen, men i Hexeri bevares Anders Christensens Rejsebeskrivelse.

De andre Oversættere slutter sig i denne Henseende nærmest til Laubs vaklende Fremgangsmaade, kun Hamburgerovers. af Barselstuen bevarer konsekvent alle Originalens Hentydninger.

[1]) Dethardings Brev til Gottsched 3. 4. 1744. Offentlig kritiserede Holberg kun én Gang Oversættelserne (Ep. 249), hvor han erklærer at Uden Hov. og Hale er bleven ødelagt, fordi Prologen er udeladt; hans Udtalelse om Melampe citeres nedenfor.

Vi gaar nu over til at betragte Komediernes Form, Sprog og Stil. Komedierne er som bekendt næsten udelukkende skrevet paa Prosa. Vers forekommer som indstrøede Viser, Arier, Deklamation, Slutningsmorale, en enkelt Gang (Ulysses V, 11) som Replikudgang og kun i Melampe som Stykkets væsentlige Form. Oversætterne ser som Regel bort fra den versificerede Form undtagen hvad Viser o. l. angaar. Alle Slutningsmoraler er paa Prosa, forsaavidt de overhovedet er bevarede. Endogsaa Melampe fremtræder helt i Prosa, hvad der vakte Holbergs store Forbitrelse (Ep. 249), forsaavidt med Rette, som dette Stykkes »prægtige og bevægelige Vers« i manges Øjne afgav Bevis for, at han havde Ævne for den høje Stil; at de var forsvundet, maatte derfor ærgre ham ligesaa meget, som at Stykket ved at omskrives i Prosa havde mistet noget af sin parodierende Karakter.

Komediernes Prosa er baade sproglig og stilistisk sammensat af forskellige Elementer. Af fremmede Sprog forekommer Tysk, Hollandsk, Fransk, Latin, Græsk og desuden selvlavede komiske Sprog (Arabisk, Hebraisk, Mesopotamisk etc.).

Medens samtlige andre Sprog bevarer deres Funktion ogsaa i tyske Omgivelser, er dette naturligvis ikke Tilfældet med det tyske, og det bliver saa meget mere indgribende, som dette Sprog forekommer i de fleste af Stykkerne og vel at mærke ikke som ligegyldige Laaneord, men som et rigt varieret Middel til Kolorit, Karakteristik og psykologisk Perspektivforskydning.

Der findes i Komedierne Figurer, som momentvis brækker paa det tyske Sprog. Det gælder saaledes Jeppe, der i Rusen taler det Sprog, han har lært under Malicien. Gothaerovers. hjælper sig her med en Meningsløshed, som utvivlsomt har virket morsomt overfor et dansktalende Publikum, idet han lader Jeppe putte danske Brokker ind (slg. det i Tillæg givne Brudstykke). Laub benytter ligesaa meningsløst, men mindre morsomt Italiensk: »Datte mi . . . Obligation, trink nur, caspetto di Bacco, di Bacco, di Bacco; io ti wohl gönne«. I Melampe (III, 4) gør han sig ligeledes skyldig i en meningsløs Morsomhed. Sganarells Replik: »A er en tysk Falil, nej det gaar ikke an, jeg maa tale Tysk. Ich bin en Tysk Mussier!« gengives: »Je suis allemand, Monseigneur! Nein das geht nicht an, ich muss Deutsch sprechen. Ich bin ein Deutscher Herr Richter«.

Hamburgerovers. af Barselstuen gaar derimod organisk frem, naar den gengiver de tyske Repliker af Gertrud, der (II,3) citeres, paa Fransk: »Willet ihr so snart gaaen«, bliver til: »Voules vous

en aller si tot«. Originalens Begrundelse, at hun taler Tysk, fordi hun har Gravsted i den tyske Kirke, mister derimod sit Salt i Oversættelsens: »Denn sie gehet viel mit Franzosen um«.

Men der findes tillige en Række Personer, som er karakteriserede ved deres Tyske: Militære, Barberer, Jøder, Eventyrere o. fl.

I nogle Tilfælde vilde det her have ligget nær og været naturligt, at anvende et andet fremmed Sprog, som t. Ex. den danske Oversætter til Grønnegadeteatret af Columbine Prokurator gør[1]), der erstatter Columbines Italiensk med Tysk. Det gælder saaledes, hvor Oldfux optræder som den tysktalende Eventyrer i Den Stundesl., som Vielgeschrey modtager med det indædte og perspektivrige Udbrud: »Jeg kender nok jer Landsmænd«, eller Steder, hvor Originalen har en morsom Sprogblanding som Marthes i Jean d. F. (IV, 2): C'est un Übergang. Oversætterens manglende Sprogkundskaber eller hans Forvisning om, at intet fremmed Sprog var tilstrækkelig fortroligt for det store tyske Publikum, er rimeligvis Grunden til, at det ikke sker. I andre Tilfælde, som ved Holbergs morsomme med Dansk opblandede Jødetysk, kunde en udpræget tysk Jødejargon have gjort Fyldest. Hos Laub forsvinder Jødepræget imidlertid ganske (Arab. P., Mask., Diedr. Menschenschr.), den anonyme Overs. af Ulysses har kun en svag Farve, og kun den ligeledes anonyme Overs. af Abracadabra har givet et nogenlunde fuldvægtigt Æquivalent.

Med Hensyn til Militærtysken stod Overs. overfor en uoverstigelig Vanskelighed, fordi den tyske Officersstand var national, og der altsaa ikke kunde tænkes nogen fornuftig Begrundelse for Anvendelsen af et fremmed Sprog. Hvorledes dette virker i Detaillen, fremgaar af Hexeri, hvor de to Piger kommer til Leander for at faa gode Raad. Da Leander har lokket frem af den ene, at hun er forlovet med en Sergent, imponerer han hende ved at vide, at Kæresten »taler godt Tysk«. Det morsomme ligger i, at dette var selvfølgeligt for en Militær. Oversættelsens: Er hat eine gute Aussprache, er ikke morsomt, fordi dette ikke er impliceret i Forholdet.

Holberg har gjort den Forskel mellem sine Militære, at de sympatiske taler rent Dansk (Jac. v. T.s Kollega V, 10, Officeren i Erasmus og den overlegne Herre i Barselst. V, 6), mens de latterlige og brovtende (den anden Officer i Barselst. IV, 3, Diedr. Menschenschr. o. fl.) indblander tyske Ord og Tirader. En særlig Form faar dette hos Jac. v. T. selv, der aldrig »har været over Bælt«, og hvis Tysk derfor er i høj Grad hjemmestrikket. Han har ligesaa meget Besvær med dette Der Du Das, som Per bekender at

[1]) Grønnegadetexterne III, 356.

have. Det er ikke alene hans Oversættelse af: Jeg maa lave mig til som Ich muss mir zu lassen, der er forkert. Hans Tysk lige til Udbrudet: Det var ein grausam Salbe, die gantske Armee ruiniret auf einmal er ikke bedre end hans Franske: La partie non est egalt.

Oversætterne, i dette sidste Tilfælde Detharding, har som Regel taget det Parti at bevare Originalens Tysk, idet de blot gør det grammatikalsk korrekt. Saaledes opstaar da den Meningsløshed, at Per i Jac. v. T. (I, 4) ogsaa i Oversættelsen forsikrer, at han vel kan tale, hvad det skal være paa Tysk, hvad der jo ikke kan undre, da han har gjort det hele Tiden, men blot ikke forstaar det Ord Von.

Med andre Sprog kommer Oversætterne kun i Besvær, naar der er Tale om Ordspil og Misforstaaelse. Hvorledes kan saaledes mon père misforstaas som reife Behren eller trés chère mère som alte Mähren, eller hvilken Grund er der paa Tysk til Jeronimus' Forargelse i Jean de Fr., fordi Pierre siger, at Portrættet af Mme la Fleche var signeret Renkaalavet fecit, naar det tyske Ord, der svarer til det danske, som fecit minder om, hedder farzen eller furzen og altsaa aldeles ingen associativ Forbindelse har med det latinske. Heller ikke giver Ordspillet i Don Ranudo (V, 1) mellem Scena og Seinen Stof til Latter, naar det gengives Die Seine . . . Schauplatz.

Undertiden hjælper det, at Dansk og Tysk er saa nært beslægtede Sprog. Kildereisens Perisangia og Archisangia bevarer ogsaa paa Tysk Bitonen af Sang, ligesom Ordspillet i Don Ranudos Navn sin Gyldighed. Derimod mister Holbergs selvopfundne Ord og Navne: Renkaalavet, Copissisandung etc. deres mer eller mindre artige Bitoner, først senere Oversættere navnlig Oehlenschläger har søgt at gengive dem.

Til Holbergs rige Brug af Fremmedord, navnlig franske, stiller Oversætterne sig forskelligt. Gottschedianeren Detharding fulgte Mesterens puristiske Tendens og rensede dem ud, undertiden ikke uden virkelig at forbedre Texten, som naar han i Kandestøberen (III, 5) fjerner de franske og latinske Ord (moquere, Cathedra), som Henrik lidet passende fører i sin Mund. Dog gaar han ikke saa vidt i Puristeriet som den anonyme Oversætter af Republiquen, der endog fortysker Audients til Gehör. Laub svinger; undertiden erstatter han t. Ex. Serviteur med Diener undertiden omvendt. Den Kompliment maa man dog gøre ham, at han har opfattet den Karakterforskel mellem Eraste og Apicius i Den Vægels., der er udtrykt i den sidstes sproglige Jean-de-Franceri, rigtigt og for største

Delen bevaret den. Derimod har Oversætteren af 11. Juni omhyggeligt udryddet Skyldenborgs franske Gloser, og da samtidigt de tilrejsende Proprietærers jydske Dialektantydninger er forsvundet, er altsaa Textens Kolorit dobbelt afsvækket. Ogsaa i Ulysses har den samme Oversætter røbet sin Mangel paa Sans for den stilistiske Virkning ved Fremmedordet, Gudindernes Samtale i Prologen er purificeret, saa at endogsaa Junos Advarsel til Paris, om ikke at tillægge Jupiter en slet gout, har mistet sin franske Note.

Den danske Baggrund[1]), mod hvilken disse Fremmedelementer tegner sig, er »et kosmopolitisk Dansk«, for at bruge Skavlans Udtryk, et Rigssprog efter Tidens Lejlighed, som af Dialekter indeholder nogle utilsigtede norske Provinsialismer samt nogle bevidst anvendte jyske og maaske et Par sjællandske Former (Captenen og Propretaren, Melampe I, 1).

Grundsproget i Oversættelserne spænder derimod over alle Trin ligefra ren Dialekt til dialektfrit Literatursprog.

Helt paa Dialekt er kun den plattyske Oversættelse af Kandestøberen. Danske har altid anset dette Arbejde for at være særlig fortrinligt. Rahbek citerer med Bifald Wandalls Udtalelser om, »at Stykket i denne Oversættelse intet har tabt af sin Behagelighed«[2]). En Kender af Plattysk som Professor Borchling i Hamburg kalder den en literær Bedrift, da Dialekten paa denne Tid ellers var bandlyst fra Literaturen. Han roser den med Rette for dens Nøjagtighed, men karakteriserer dens Sprog saaledes: »Der Übersetzer will offenbar keine grobe niederdeutsche Mundart, sondern ein feineres Niederdeutsch geben, dabei holt er, was uns besonders auffällt, nicht vom Hochdeutschen, sondern vom Dänischen Sukkurs. Manche dänische Lauteigentümlichkeit, manches auffallende Wort ist offenbar direkt aus der dänischen Vorlage herübergenommen«[3]). En særlig Virkning udover Originalen opnaar denne Oversættelse ved at lade de dannede Personer, Raadsherrerne osv. tale Højtysk, og lade Hermann og Geske efterligne dem.

Derimod har ingen af Oversættelserne benyttet Dialektindskud. Fortalen til det Bind, der indeholder 11. Juni, gør udtrykkelig op-

[1]) slg. Dahlerup, Det danske Sprogs Historie, 2. Udg. 1921, 80 ff. Det mest udprægede jydske Sted i Komedierne, Tiggerkonens i Gert Westph. i 5 Akter kommer her ikke til at spille nogen Rolle, da 5-Aktsstykket ikke er overs.

[2]) a. St. 146, slg. Tritogeneia a. St., hvor den plattyske Overs. omtales udførligt.

[3]) slg. den hamburgske Forening Quickborns Mitteilungen IV, 1911, 105, der refererer et Foredrag af Borchling.

mærksom paa, at den tyske Text derved har lidt et Tab, da Originalen med Udbytte har udnyttet det latterlige, som for sjællandske Øren klæbede ved det jyske Tungemaal.

Præget af Dialekt er Laubs Oversættelser samt Oversættelserne fra Gotha. Disse sidste, af hvilke der gives Prøver i Tillægget, røber ikke blot derved, men ogsaa ved en Række grammatikalske og stilistiske Svagheder, at de stammer fra illiteraære Personer. Vi kan ved Hjælp af deres Sprogform henføre dem dels til plattyske, dels til overtyske Bearbejdere, og de yder derved et morsomt levende Bevis for, at de farende tyske Bander i Skandinavien har givet deres Forestillinger paa et kaudervælsk Tysk, hvor hver Skuespiller mer eller mindre repræsenterede sin Hjemstavns Sprogform. De afgiver tillige det eneste kendte Exempel paa, at disse Bander i Norden indflettede nordiske Ord for at lette Tilskuerne Forstaaelsen. Maaske i samme Hensigt anvender De Usynl. og Kandest. nogle Dobbeltudtryk som: Wenn Ihr gafft oder gähnt; ein bekannter Schlächter oder Metzger; kaltsinnig :|: indifferent; gradatim :|: stufenweise; Schreibart :|: Stiil.

De fire Oversættelser falder i tre Grupper. Overtysk er Jeppe. Jeppes Vise En hvid Høne og en broget Høne etc. gengives:

Von Sauffa will ich nicht lassa
so lange Brandtewein ist im Fassa.
Sollt ich gar sterba
ja gleich verderba
will ich den Brandtwein doch sauffa.

Der forekommer Former som tumm (dumm), liegen, betriegen, Urtel, Christoffel o. fl., ogsaa en Ting som at Jeppe ønsker Degnen »in das Fegefeuer« viser hen til en sydtysk, katholsk Forfatter.

Kandestøberen og navnlig Barselstuen har derimod plattysk Sprogfarve. Den viser sig i udstrakt Anvendelse af Flertalsformer paa -s (Frauens, Wagens, Damens etc.); i Former som slagen, Grobsmidt, trecken, recken, Dahler, Dochter, dhun (thun), og i den gennemgaaende Usikkerhed m. H. t. Kasus bl. a. efter Præpositioner (auf dem runden Thurm kommen, bei ein Tisch gesetzt, mit sie, bei das etc.).

Barselstuen, der er behandlet af en Livlænder, udmærker sig desuden ved en dog ikke konsekvent gennemført Vokalejendommelighed (Schlössel, Schörtze, geknöpffet, Pöpgen, Hölffe; räden = reden; pflägt, Aufhäbung; og omvendt weren for wären).

De Usynlige endelig har nok visse dialektiske Ejendommeligheder (liegen for lügen, geloffen o. fl.), men dog ikke i samme Omfang som de andre. Den er i det hele taget mere soigneret end disse indfører heller ingen Danismer som Hjælp; blot én bevarer den, men ved en Misforstaaelse, idet Per Gantes Genvej oversættes ved per Gantes Fusssteg, hvor Per (et Navn) aabenbart er opfattet som en Præposition.

Danismerne i Jeppe indskrænker sig væsentlig til Samtalen mellem Jacob Skomager og Jeppe, hvor der indstrøs danske Sætninger istedenfor plattyske, senere (III, 1) indfletter Jeppe paany et dansk Ord: »Noch ein Glas Carnalien Sect. Samme Skaal«.

I Barselstuen og Kandestøberen spiller Danismerne derimod en betydelig Rolle. Ikke alene bevares alle Bestillings- og Øgenavne i deres danske Form (Divecke Posekickers, Marthe Jacob Schmörblomsters etc.), men der anvendes tillige en Række uoversatte danske Ord som i Barselstuen: Kindbetter- oder Barselstube, Barsel Kune (!), Moer Soth, Moster, Nisser, Signe-Kielling, Hochzeitsgieste (hvor Originalen har: de inviterede Folk), ihr mistet (= mister); ligesom i Jeppe forekommer der endog hele danske Sætninger: Willst Du zu deinem Papa, kom Papa og kys Barnet. Begge Stykker har peen, Kandestøberen tillige Span (= Madspand).

Endelig har begge Stykker adskillige danske Udtryk oversat saa ordret, at man undertiden navnlig ved Kandestøberen kunde faa det Indtryk, at det har været en Ikke-Tysker, som har ført Pennen (saaledes: im Hinterschloss kommen, Tagtreiber, wir sind um den Hals, spricht im Nebel, auf Spitzen stehen (= staa paa Pinde) o. fl.). Dog taler et Par haandgribelige Misforstaaelser ikke for denne Antagelse. Barselstuen har t. Ex. (IV, 2): Die Ehre soll für alles vermaintenieret werden (= Ærendet skal blive forrettet); Kandestøberen: Ariancke Grobsmidts kömpt in verkleidt in Manskleider (= A. G. som er en forklædt Mandsperson). Forholdet er derfor snarere, at der her foreligger Oversætterlaan, ligesom Tilfældet ifølge Borchling var i den plattyske Oversættelse af Kandestøberen.

Endnu skal nævnes et Par Former, som er særlig interessante fordi de hverken er danske eller tyske. I Barselstuen har vi Skrivemaaden Gythland og Gythländer, og Ordet Barnmutter for Jordemoder, hvilket minder om svensk Barnmorska, der er en Folkeetymologi af plattysk Bademodersche. I Kandestøberen peger maaske ogsaa en Form som gräkisch i Retning af Sverig; dog findes i middelnedertysk krekesch. Ejendommelig er endvidere i Barsel-

stuen en Skrivemaade Copengaue for Copenhagen, som findes to Gange; muligvis kan den bringes i Forbindelse med, at Forfatteren var Livlænder (Russer?), og mekanisk har bevaret det russiske G, der omskriver vesteuropæisk H.

Dialektpræget er ikke mindre fremtrædende hos Laub. Hans svabiske Fødsel røber sig dog ikke saa meget i egentlige Dialektord, af hvilke der vistnok kun forekommer pflannen (= flennen)[1]), og i Jeppe Gsingott (fra 1748 rettet til Gesegne es Gott), der svarer til Jeppes Singot, som i Gothaerovers. gengives ved Prosit. Følgende Ejendommeligheder er derimod gennemgaaende. Modalverbernes 2. Person Enkelttal: willt, sollt, etc., Præteriumsformer som sahe, liefe, schalte, starbe. Sløjfning af Endevokal som i Ursach, Geschicht, Jud, Schad. Manglende e foran Diphtong som i Baur, laurte, daurte. Dobbeltkonsonans som i geschäfftig, Säuffer, Schlaff, Tittel, warrlich. Usikkerhed med Hensyn til Spiranter som i griegisch, schmaugen, auser, og med Hensyn til Tenuis og Media som i treckig, prav, Gutscher. Manglende Omlyd som i spat. Diminutiver som Antel (= Anna). Endelig Ründungen, der endog kan foranledige Misforstaaelser som i Jeppe (IV, 1) räumlich (= rimelig), som først 1778 rettes til möglich.

Heller ikke den hamburgske Overs. af Barselstuen er fri for lignende Ejendommeligheder. Der findes baade Danismer som Küchenschreiber, som paa Tysk vilde hedde Topfkuker, og hamburgske Idiotika som (II, 12) Schrange og Fleischschrange (= Slagterboden)[2]), der svarer til den almindelige tyske Form Schranne; Haurkutscher (= Hyrekusk) er en anden forekommende Dialektform, der dog som Diphtongen viser ikke kan have plattysk Oprindelse.

Resten af Oversættelserne er derimod dialektfri Udarbejdelser i det Gottschedianske obersachsiske Literatursprog.

Stilistisk set er Komediernes danske Prosa sammensat af Skriftsprog og Talesprog, saaledes at Holberg viser sit særlige Talent i det sidste, mens han henfalder til det første, der jo som Regel ikke har nogen Berettigelse i en Replik, naar han kommer ind paa længere Udviklinger, refererer Kilderne, som i 2. Doktors ofte citerede Fortælling i Jeppe, der er saa latinsk i sin Konstruktion, at ikke engang den tyske Oversættelse har kunnet bevare den; eller endelig

[1]) Birlinger, Die Augsburgermundart 1862, 17; sydtyske Ord hos Laub, der i Nordtyskland maatte virke paafaldende, er bl. a. Zähre for Thräne og Zinngiesser for Kann(e)giesser.

[2]) Bremisch-niederdeutsches Wörterbuch IV, 1770.

naar han skal udtrykke Følelser, for hvilke han mangler Organet. Dette gælder ikke mindst det erotiske, omend han ogsaa kan være i Stand til at lade unge elskende udtrykke sig naturligt, som i Scener af Det 1. Skibbr. og i enkelte Replikker af Gert Westphaler i 1 Akt, i hvilken Komedie han ogsaa opnaar en smuk og hos ham usædvanlig Virkning ved det undertrykte Udbrud*[1]) : »Aarsagen dertil skiønne Jomfru, er denne .... Ach hvad hjælper det mig at give Aarsagen tilkiende? Adieu skiønne Jomfru, gid det altid maa gaa hende vel.«

Men Reglen er, at de elskende, naar de hæver sig til Følelsens-Højder, fører et Sprog, som er opbygget over klassiske retoriske Figurer. Lisbeds Brev i Erasmus er til et vist Punkt meget naturligt i den Stil, som er hendes egen: Min Far er saa forpikket mod (Laub: so sehr entgegen, Resten bevares) den Mening. Hvad kan det nytte dig, enten Jorden er lang, rund, ottekantet eller firekantet. Men det ender ikke uden at Heroinesproget kaldes til Hjælp: Jeg græmmer mig til Døde, og hele Verden vil have Afsky for dig, som har været Aarsag til dens Død, som har elsket dig som sin egen Sjæl; en Slutning, som uden Gène kunde ombyttes med den Tirade, som Komedianten, der i Hexeri (I, 1) øver sig i sin heroiske Rolle, udtordner: Jeg skal tage Livet af mig selv, og saa er der Ende paa min Jammer, men din Samvittighed vil ved min Død vaagne, og du vil blive foragtet og forhadt af alle Mennesker formedelst din Utroskab.

Gennemgaaende kræver disse Partier derfor ikke nogen særlig Finhed i Gengivelsen for at bevare deres Karakter. Den onkelagtige Ømhed, hvormed Lucilia i Jac. v. T. (III, 2) er tegnet i Scenen, hvor hun ung og uskyldig staar overfor den erfarne Pernille, kommer dog ikke frem i Oversættelsen. Den søde gammelkloge Moral, der ligger i hendes Ord: Hør Pernille, jeg vil aldrig føre nogen Mandsperson i Fristelse, er ved en Afgrund skilt fra Oversættelsens: Ich mag keiner andern Mannsperson auf meine Gunst Hoffnung machen.

Holberg anvender imidlertid ogsaa Skriftsproget, Cancellistilen saavelsom det patetiske og precieuse, bevidst med satirisk eller parodierende Hensigt. Hele Figurer som Ulysses, Stygotius, Rosiflengius, baade de ægte og forklædte Bogholdere i Den Stundesl. o. fl. anlægges derpaa; eller en Figur hæves momentvis derved op i et nyt Plan som Pernille i Henrik og Pern. (I, 6) ved en Replik som

[1]) En Stjerne ved Citatet betyder i det følgende, at Udtrykket er bevaret i Overs.

denne: Ach min Herre, det er ikke gaaet mig et Haar bedre, thi hans Øjnes Pile har trængt sig ind i mit Hjærtes inderste Kammer, hvor Holbergs Sands for den nuancerede Stilvirkning kommer frem ved Bevarelsen af det platte Udtryk sammen med den høje Stil, ligesom naar han i Melampe undtagelsesvis lader Sganarell anvende den høje Stils Versemaal, hvor han siger til Katten (III, 2):

Gak Fanden udi Vold paa Cavalliers Parol,

som hos Laub paa Prosa hedder: Geh zum Teufel auf Cavalliers Parol.

Alt i alt kunde Komediernes levende og bevægelige Diktion give Oversætterne nok at bestille. Fine Nuanceringer er da ogsaa ofte overset; det gælder saaledes det Fald fra Høflighed til Uhøflighed, som i Den Vægels. (II, 5) er markeret ved, at Christoffer, den latinske Tjener, pludselig siger Du til Apicius, efter at denne har givet ham en Lussing. Laub bruger her Sie. Paa lignende Maade glemmer Jesper Oldfux i Jac. v. T. (IV, 3) i sin Skræk Decorum og tilraaber sin Beskytter et simpelt: Hey Hr. Tyboe, hjælp, som Detharding udvider til: Herr Oberster, gnädiger Herr, helfen Sie mir.

Ogsaa mere iøjnefaldende Stilfigurer bliver undertiden borte i Oversættelsen. Variationen, som Holberg anvender i Indledningsscenen til Gert Westphaler i 1 Akt, hvor Pernille giver sin Forbavselse over Henriks tilsyneladende Dumheder Udtryk ved: Hvilket forbandet Spørgsmaal .... Jeg tror den Dreng er ikke rigtig i Hovedet .... Er det ikke, som jeg siger, at den Dreng er gal, forsvinder i Laubs Text: Welch närrische Frage, og et to Gange gentaget Ihr seyd närrisch. Omvendt ødelægger Laub den refrainagtige Gentagelse, som Holberg anvender i Den Vægels. (II, 8), hvor fire paa hinanden følgende Repliker ender med: saadanne Bøger, idet han varierer Udtrykket.

Den Figur, som bestaar i at ophæve en tilsyneladende komplet Indrømmelse ved en uventet Tilføjelse, findes i Det l. Skibbr. (I, 3), hvor Talen er om Rosiflengius Pukkel. Magdelone forsikrer Pernille, at »hvad som Himlen har skabt, er vel skabt«, Pernille svarer: »Ja, han er min Tro vel nok skabt — for en Pukkelrygget«. Laub oversætter med Ændring af Ordstillingen, som betinger Virkningen: »Ja wohl, vor einen Bucklichten ist er wohl genug erschaffen«.

Men ikke alle Stilens Bestanddele er lige vanskelige. Adskillige

af de stilistiske Former kunde glide ind i allerede afstukne Baner, det gælder det retoriske, patetiske, precieuse og pedantiske. Disse Partier taber da ogsaa mindst i Oversættelsen; Erasmus store Brevmonolog med dens Antiteser, Spørgsmaal, Modspørgsmaal og Selvapostroferinger kommer i Virkeligheden Originalen helt nær. Med en vis Indskrænkning gælder det ogsaa Pedanttalen og det precieuse. I Else David Skolemesters Repliker[1]) bevarer Hamburgeroversættelsen den gennemgaaende tredobbelte Gentagelse, men de karakteristiske Abstraktdannelser: Erindrelse, Opvendelse, Mørkhed, Gloenhed etc. har ikke faaet et tilsvarende kunstfærdigt Ækvivalent.

Lidt anderledes forholder det sig med det patetiske. I Ulysses er den parodiske Virkning undertiden forstærket ved indskudte vulgære Udtryk i en højtravende Replik, saaledes (II, 7), naar Ulysses midt i sin Harangue til Heltene erklærer, at »alles ridderlige Hoveder kløр efter Laurbærkransen«, det gengives med Tab af det vulgære og dermed Kontrasten »nach dem Lorberkranz ringen«. I Melampe ligesom i Ulysses løber desuden Tjenerskabets skurrile og Herskabets kothurniske Sprog jævnsides i fortvarende Kontrast; hvorledes denne afsvækkes, viser exempelvis Melampe, hvor (III, 2) Flyv som en Pil i Luft til Polydorus hen, oversættes ved: Spring geschwind zu dem Herrn Polydorus, medens Sganarells sokkiske Bemærkning (III, 2): Det er saa let som at klø sig i sit Hoved, rent udgaar.

Det fremgaar af disse Exempler, at Afsvækkelsen ikke skyldes Oversættelsen af de højtravende Steder alene, men mindst ligesaa meget, at de omgivende Partier, det skurrile, det dagligdags er hævet et Trin. Stilkontrasten er bleven mindre, fordi den folkelige Tale ikke har bevaret sin Karakter. Det er følgelig om den folkelige Tale, at vi maa koncentrere Opmærksomheden.

Sikkert nok er det folkelige Talesprog et af de vanskeligste til literær Anvendelse. Gengives det raat naturalistisk, bliver det let vidtsvævende, upræcist, delvis endog paa Grund af Anakoluthier, manglende Logik og ogsaa Jargon uforstaaeligt, fordi Skriften ikke kan gengive Minespil, Gebærder, Betoning, Fingerpegene og Nikkene hen mod de Ting, der under Talen passerer Øjets Nethinde, de hundrede Imponderabilia, der i Virkeligheden dannede Baggrund for det talte Ord; paa den anden Side kan det ogsaa momentvis virke med en hæslig Grovhed, fordi det nedskrevet mangler den

[1]) slg. Vilh. Andersen, Danske Studier 1893, 56 ff.

Luft om sig, den forsonende Forklaring, som den talendes Person og Situationen skaber.

Gengiver man det derimod med en stiliseret Naturalisme, bliver Virkningen let operetteagtig, søgt naiv, kunstig koncentreret, t. Ex. ved Ophobning af Ordsprog, Fagargot (»Skippersprog«) o. l.

Som bekendt er Holberg ikke forfalden til noget af de nævnte Extremer. Hans Sprog ejer en klassisk Realisme, som ofte nok er karakteriseret. Af dets Elementer vil vi til Belysning af Oversættelsen fremdrage følgende:

Holberg anvender gerne de direkte, konkrete Angivelser. Fra Kandestøberen kan nævnes følgende Exempler: Naar Budet kræver Penge for Kul, hedder det ikke slet og ret Kul, men de otte Tønder Kul; de andre Bude spørger ikke efter det bestilte Arbejde, men efter det Fad, som der har været ti og ti Bud efter, og om de Tallerkener, som kunde have været gjort og opslidte, siden de blev bestilt. At dette er en Holbergsk Ejendommelighed, kan i dette Tilfælde kontrolleres. Paullis Bearbejdelse af Stykket stryger nemlig det konkrete og taler kun om Kullene, Tinnet o. s. v., Dethardings Oversættelse ligeledes.

Tyboe vil (III, 5) sætte Stygotius paa hans Rumpe (über einen Haufen stossen), Gert Westphaler fortjener at blive pryglet med en Stok af Huset (Scene 19) (wegprügeln), og haaber, at man engang vil ønske at grave ham levende op af Jorden igen (udgaar), Nille forsikrer Jeppe, at han kunde have taget ti Par Buxer paa i den forløbne Tid (Hättest du dich nicht heute früh ankleiden können). Henrik i Den Vægels. har ikke blot været sendt til Bageren (I, 5), men sendt*: »Efter denne Rugsimle, hvoraf hun vil æde den ene Halvdel til Frokost«. Apicius i samme Stykke (II, 2) vil ikke simpelt hen ride sig en Tur, men erklærer med Dvælen paa Begivenhedens enkelte Momenter: »Vil sætte mig paa en Hest og ride imorgen Formiddags allene for at faa Appetit« (Ich will morgen Vormittag, ehe ich dahin gehe, noch einen Spazierritt thun, damit ich desto bessern Appetit bekomme), Eraste kalder sig ikke blot et Fæ (II, 13), men* »end i mine bedste Klær en af de største Tosser her i Byen«, som han vil give Autor til de danske Komedier Lov til at forestille »med en Papirkrands om Halsen og med en Tromme foran sig« (udgaar). Den gamle Jeronimus i Jean d. F. (IV, 1) formodes at ville give sin Datter ikke til enhvemsomhelst anden, men just til* en Skorstensfejer. Jeppe føler paa sin hule Tand, og (IV, 6) nøjes han ikke med at velsigne Advokaten, men tilbyder ham* »det Stykke Tobak i min Buxelomme«. Studenstrups

Svar til de rusraabende Studenter (II, 1) standser ikke ved Trusler om Stenkast og Slag, men maler Virkningen deraf: »saa det halve Hoved skal ligge og dingle paa den ene Axel og den anden Halvdel paa den anden« (Anonym: Wen ich treffe, dem zerschmettere ich den Kopf in tausend Million Stücke). Den sørgmodige Geske i Barselstuen (II, 12) holder de Buxer, som hendes lille Fætter Andreas har revet itu, op for Tilskuernes Øjne ved sin Replik: »sine nye Klædesbuxer, som I maaske nok kiender« (Anonym: Seine Hosen von Tuch, die Sie vielleicht kennen), og kan (II, 12) ikke finde »mindste Pille Fedt« (nicht das geringste Fett) paa det købte Stykke Kød. Jacob i Erasmus (IV, 4) siger ikke, at den og den Bonde drev og var doven, men at »han sad hele Dagen med en Pibe Tobak i Munden, besmurte og krøllede Doct. Arent Huitfelds Krønike eller Postil« (Laub: .... und die Leipziger Chronika und das Evangelienbuch beschmiert und zerrieben hat). Hvilken Plastik bringer ikke Vielgeschrey ind i Billedet af sin Hønsegaard ved at tale om den lille sorte Høne, som siden Jul har lagt over 40 Æg, og som de andre Høns ikke vil lade gaa i Fred eller Kokkepigen passe paa.

Som sidste Exempel kan nævnes Henriks Argument i Vægels. (I, 6), hvor han skal rense sin Frue for den Beskyldning, han lige har rejst mod hende for Vægelsind: »saasom hun er altid ens, ligesom I ser denne Simle«. At ligne en Dames Bestandighed ved en Rugsimle, som man staar og svinger med i Haanden, og som er Mage til den, som hver af Tilskuerne daglig spiste, er vel nok at udnytte Virkningen af denne Art Konkretion til det yderste. Oversættelsens: gleichwie sie jederzeit eines ist, wie Sie hier an dieser Semmel sehen, har som man ser misforstaaet Stedet.

Men den samme Virkning, som opnaas ved denne konkrete og koncise Betegnelse af Tingen, tilstræber Holberg ved et modsat Middel: Omskrivningen, det metaforiske Udtryk, som for en Del falder sammen med det, han kalder de frie Expressioner og favorite Talemaader, og som paa hans ældre Dage og ogsaa senere har indbragt ham saa mange Skoser.

Sidst er det — ikke formelt, men reelt — sket i Nordahl-Olsens Bog om Holberg og Bergen, hvor følgende Uddrag af en gammel bergensisk Retsakt kaldes et Exempel paa sand Pernillesk Veltalenhed: »Din gamle So, din drukken Teve, brune Ræv, og vi kiender vel det Pak, Berte Kipper er kommen af, og sagde gaa paa Bradbencken hos Henrik Giertsen og tag din Datters Skudsmaal din Tyve Teve«. (S. 39).

Et saadant Tonefald findes overhovedet ikke hos nogen af Ko-

mediernes Perniller. Nordahl-Olsens Exempel paa Pøbelveltalenhed afgiver tværtimod sammen med de Paralleller dertil, som er at finde i en hvilkensomhelst Samling Retsprotokoller, der er ældre, samtidige med eller yngre end Holberg, et udmærket Bevis for den Skønsomhed, det Maadehold, hvormed Holberg har anvendt det folkelige Talesprog og dets Drøjheder i sine Stykker, og for at det ikke blot var Eder, som han siger i en af Epistlerne, men ogsaa andre Ublueligheder, man hørte mere af i det daglige Liv end paa Teatret. Den mest anløbne af Pernillerne (i Jac. v. T.) forfalder ikke engang til Skældsord, da hun aabner Pungen med de halve Skillinger og Regnepengene, og ynder i det hele taget det let tilslørede Udtryk. Skøgerne hos Holberg, Madam Duuses Stadsmø i Det 1. Skibbr. eller Lucretia i 11. Juni siger end ikke et uhøvisk Ord.

Saadanne Tilfælde berettiger til den Slutning, at Holberg ikke har brugt Drøjhederne for deres egen Skyld, og omvendt, at de har en teknisk Berettigelse, hvor de forekommer. Den Motivering, hvormed Holberg (Ep. 66) udfra sin praktiske Teatererfaring forsvarer sig mod Beskyldningen for Overdrivelse af Karaktererne, kan ogsaa finde Anvendelse i denne Sammenhæng: »Vil man sige om en Gierrig, at han ikke æder sig mæt, saa bliver Charakteren ganske regelmæssig, men Virkningen deraf vil blive, at Tilskuerne derved enten ville gispe eller falde i Søvn«, naar Plautus derimod om den gerrige Euclio fortæller, at han sov med en Pose for sin Mund, for at ikke hans Aande skulde gaa tilspilde, kalder Holberg det vel over al Maade outreret, men ligesaa morsomt.

Det, det kommer an paa, er med andre Ord det slaaende, det, som skaber Billedet og markerer Situationen. Naar folkelig metaforiske Udtryk, Eder, Skældsord og andet, som falder udenfor Høflighedens og Anstændighedens Grænser, indflettes med Forstand, har de ikke blot den Virkning at forstærke Replikens Farve og Plastik, men er ofte tillige det eneste adækvate Udtryk for en psykologisk Situation. Thi de er det usammensatte primitive Sinds naturlige Tilflugt under Situationens Højtryk, det buldrende Quos ego —, hvormed den, der ikke besidder Dialektikens Gave, bryder ud af den Krog, hvori han er trængt op; de maler Vredens, Hidsighedens Kaos med ét Ord, som Elskeren intimt og dog forstaaeligt for alle tolker Kærlighedens usigelige Overmaal med et eneste Ak!

Et godt Exempel paa en saadan velberegnet Anvendelse af Eden findes i Henrik og Pernille (III,4) hvor Leander og hans intetanende Svigerfader mødes, efter at Leonoras formodede Utroskab er kom-

men til hendes Kærestes Kundskab. I Leanders Replik: De sidste Ord, jeg havde den Ære at sige hende, var disse: *Gak Fanden i Vold dit Skarn,* ligger de fremhævede Ord under Situationens Niveau. De udløser hans indædte Raseri og gør ham pludselig rolig, og saa langt fra atter at blive hidsig, da Jeronimus tager paa Vej med sit: Hvad Fanden er det da for Capricer Svigersøn? svarer han med pointeret Selvbeherskelse: Monsieur, jeg beder, han forskaaner mig for .... Eden og Ublueligheden er saaledes den Tap, hvorom Scenen ligesom drejer. Oversættelsens: Packe dich fort du Luder .... Was haben sie denn für Grillen im Kopf, Herr Schwiegersohn? .... Mein Herr ich bitte sie noch einmal, verschonen sie mich mit .... nivellerer den stigende og faldende Bevægelse.

Da Oversætterne, som vi saa, ikke engang altid respekterede Originalernes konkrete Angivelser, der dog kunde overtages direkte, maa vi vente, at de i endnu mindre Grad vil bevare det metaforiske Udtryk, der om ikke altid saa dog undertiden vilde kræve en Omskrivning. Den Bevægelse, vi i det følgende vil iagttage, kommer allerede frem overfor Holbergs Lignelser. De literære og velopdragne af disse bevares, selvom de ikke passer i vedkommende Persons Mund, som naar en af Proprietærerne i 11. Juni sammenligner en anden med Midas eller naar Bonden i Begyndelsen af Melampe benytter Udtryk fra Skakspillet. Saa snart det derimod gælder saadanne Lignelser, som uddrages af den folkelige Forestillingskreds, mærkes en vis Skyhed.

Forliebt som en Rotte bliver i Jean d. F. (IV, 1) til sterblich verliebt, i samme Stykke (IV, 3) gaar Dansen ikke som en Kommenskringle, men: wie eine Schnecke. Den anonyme Oversætter af 11. Juni stryger (V, 10) Henriks Lignelse til Lucretia: det er ligesom 3 Kringler for en Skilling. Gothaerovers. af De Usynlige er ene om at gaa til den modsatte Yderlighed. Harlekins Bemærkning (I,1) om det slyngelagtige Hjerte, der var værd at lignes ved en Østers, forstærkes ved den ubehagelige Tilføjelse: oder ein auf der Erde liegender Rotz (= Snot).

Dette spiller nu ikke saa stor en Rolle i Oversættelsernes Helhed. Men gaar vi over til den folkelige Metafor, bliver Oversætterens Indgreb i Texten kendelig næsten Linje for Linje.

I sin enkleste Form møder Metaforen os i Skældsordet, Eden og Kælenavnet. I disse Tilfælde holder Gothaeroversættelserne sig saa nær til Originalen, at de ofte overfører Ordet Led for Led, som naar Tingstud bliver til Gerichtsochse (Kandest. V, 2), et vist ellers

ukendt Ord[1]); eller som naar Eden Mare gengives som Marée. Detharding derimod renser dem ud. Beest, Slyngel, Hundsfott, So, Bakkelsesbeest, Skabhals etc. er alle forsvundne ligesom Ederne; kun et Par Gange forekommer som Erstatning et Rabenvieh. Paa samme Maade gaar det Kælenavnene, t. Ex. den gamle Frands' sukkersøde Ord (Jean d. F. I, 5) Min Hønne, min Sukkertop, min Snut etc.; de gaar alle igen som blege Skygger af sig selv: Mein Seelchen, Püppchen, Engel etc.

Ogsaa Laub anvender overfor Eden undertiden en vis barnlig Eufemisme; for Drollen splide mig har han saaledes Das (!) Blitz schlag mich, dass die Katze drein bisse, Ich wollte dass ich zu einer Heuschrecke würde; for den stereotype visnede Forbandelse: faa en Ulykke, skriver han: Versauren, das Grimmen kriegen eller Ohrfeigen kriegen, en enkelt Gang: Ey dass du Schnupftabak ins Hemde machtest.

Eufemismen ligger ham ellers fjern. Hvor Jesper Ridefoged i Erasmus i Originalen har det omskrivende Udtryk om sin Hustru, at hun for ilde, har Overs. det utilslørede: eine Fehlgeburt machte; at Melampe lader en Taare falde paa Skødet, gengives aabenhjærtigt: auf den Schoos pissen; Erasmus kaager ikke Køerne i Rumpen, men ins Loch.

Heller ikke over Skældsordene bredes der noget Slør, de møder frem i rig Repræsentation: Plappermaul, Luder, Schnattergans, Rindvieh, Rabenaas, Knollfinken (grove Bonde), Spritzbüchse (Tøjte), Grasteufel (fæl Djævel), Fratzen, Talp (Slyngel), Hundsfuth, Bärenhäuter Euterkuh, garstige Rungungel (Maren Amme), Ludermaul (Skabilkenhoved) etc. Gerne forstærkes Udtrykket, ligesom forøvrigt i Gothaerovers., vanartede Menneske bliver til teufliches Galgenluder, Skøge og Carnaille til Landhure, Taske til Entenarsch, Tøjte til Rammelkatze; men der er intet Instinkt for Udtrykkets associative Værdi. Det muntre Ord Kisselinke forvandles til det farveløse lustige Jungfer eller til det ubehagelige Küchenhader[2]).

[1]) Grimms Wörterbuch anfører det ikke, men har de parallele Dannelser Gerichtssnäpperer, Gerichtsquäker o. fl. De andre Overs. gengiver det ved unstudierter Notarius (Hamburger Barselstuen V, 4), Lumpenhunde (Republiquen V, 4), Rindvieh (Mascarade II, 4), Detharding udelader det.

[2]) Da Laub er den eneste af Overs., der tillader sig slige Ord, er det til ham, som han ellers var forbitret over, at Holberg henviser, naar han forsvarede sig overfor Forargelsen over hans Komediers djærve Udtryk med Henvisning til, at Udlandet ikke har taget Anstød af dem, men tværtimod har tillagt mange frie Expressioner og Eder, som ikke findes i de danske Originaler. (Ep. 238).

I Gothaerovers. af De Usynlige, der i det hele taget ynder Slibrigheder, staar for Laptaske det ramme Fotze (slg. Hundsfot), idet der dog er tilføjet: Hier kann ein ander Wort gebraucht werden; for Hønseforstand staar Rindviehverstand; Jeppe har t. Ex. for forbandet Kone verfluchtes Rabenaas.

Den samme Afblegning af Originalen, som vi i de nævnte Tilfælde bemærkede hos Detharding, genfindes, naar vi betragter de andre metaforiske Udtryk, hvormed den Holbergske Text er gennemvævet. Fra Kandestøberen nævner jeg: Ich weiss selbst nicht, wie mir ist (= Jeg kan svære paa, at mit Hjærte sidder i min Hals), Ich kehre mich an nichts (= Jeg agter min Tro ingen Slingring), Ich mag mit solchen Leuten nichts zu thun haben (= Gid Fanden have med saadanne Folk at bestille), Ein Bürgermeister, der sein Ansehen zu erhalten weiss (= .... der er Karl for sin Hat), Das ist nur eine Kleinigkeit für mich (= Det er som Smørrebrød for mig), Nun giebt es was zu verdienen (= Nu vil min Ploug gaa). Fra Jac. v. Tyboe: Würde nach allen beyden nicht viel fragen (= saa med Fornøjelse Narren hængt ved Pedantens Tarme), aller Ehren werth (= Ikke værd at kaste paa Nakken af). Endelig fra Jean de France: Ich ass lieber die allerschlechteste Speise (= aad hellere en Suppe kogt paa en Skopind) o. fl.

Bortset fra den hamburgske Barselstue følger alle de senere Oversættere i denne Henseende Detharding, hvilket bliver mest kendelig paa den anonyme Oversættelse af Drey Lustspiele, thi i denne, der omfatter Ulysses, Pants. Bondedreng og 11. Juni frembød der sig særlig mange Tilfælde, hvor en Fremgangsmaade som den Dethardingske maatte føle sig kaldet til at gribe udglattende ind. Ulysses er da ogsaa til den Grad befriet for det ækvivokke, at ikke engang den Kokasse, som Chilian befaler Svinene at opæde, faår Lov at staa; den maa lade sig omskrive til: das da für euch hingesetzt ist. I 11. Juni bliver (III, 6) Han blev mild som en Tævekat og (V, 5) Sandser hverken Dag eller Dør til: Da hatte ich ihn og Bedanke mich zum schönsten.

Ud fra Laubs Behandling af Skældsord etc. vilde man slutte, at han ogsaa, naar det gjaldt andre metaforiske Udtryk, vilde bestræbe sig for at opnaa Originalens rige Variation, men denne Slutning viser sig at være forkert, han er ikke i Besiddelse af noget rigt Billedsprog. Medens Udglatningen hos Detharding og de, der fulgte hans Maade, imidlertid havde en Begrundelse i, at de havde bøjet sig for en forandret Smagsretning, der var kommen op i Tiden og som ikke billigede et folkeligt Sprog, er dette ikke Tilfældet

med Laub. Heller ikke kan vi give ham den Undskyldning, at han med velberaad Hu har skyet de folkelige Metaforer, fordi han har været sig bevidst, at disse ofte kun har en lokal Gyldighed, ligesom de jo til syvende og sidst alle har en lokal Oprindelse. Dette modsiges nemlig af hans dialektprægede Sprog og ogsaa af, at han faktisk bruger Udtryk, som næppe har haft en vid Forstaaelsesradius; saaledes Den Esel umhängen for at staa Skoleret (Erasmus I, 5), hvilket hentyder til en Straf, som bestod i at faa et malet Æsel hængt om Halsen; i 11. Juni (V, 10) gengiver den anonyme Oversætter det ved: incarcerirt werden; Julestuens Peger Fingre af Arv oversætter Laub ved Schabt dem Hans das Rüblein[1]). For et tredje Udtryk fra Skolelivet har Laub derimod ikke nogen billedlig Betegnelse. Sinkelektie bliver i Erasmus (III, 3) til det ligefremme die andere Klasse, Sinkelektiekarl i De Usynlige (II, 6) til ein lernender Affe, medens Gothaerovers. har det adækvate ein A-B-C-Schütz.

Naar vi hos Laub genfinder den samme Bevægelse bort fra Originalens rige Variation som hos de andre, har det utvivlsomt sin Grund dels i manglende Sans for de Holbergske Ejendommeligheder, dels i manglende Kendskab til Folkesprogets Rigdom, hvad der tildels finder sin Forklaring i hans unge Alder. Men selv, hvor Laub er i Besiddelse af den folkelige Metafor og anvender den, erstatter han den ofte, naar Udtrykket kommer igen et andet Sted ved en skriftsprogmæssig Omskrivning.

En Kritik, som vi senere kommer tilbage til, kaldte hans Sprog »Küchendeutch«, d. v. s. vulgært, ikke desto mindre viser en Sammenligning med Originalen, at han ofte har undgaaet det vulgære Udtryk. Snakkerase (Uden Hov. og Hale III, 4) bliver til Plaudereyen; det rager mig ikke (Erasm. V, 1) til geht mich nicht an, (slg. den anonyme Pants. Bondedreng (III, 5) Ey, ich will euch was .... for Hvad jeg har med det Rageri at bestille). Calfatre (Erasm. II,5) gengives ved det uomskrevne beissen; gaa eller være fløjten ved ist schon fertig (Gert W. 15) eller weggeben (U. Hov. og Hale I, 2), Anonymen overs. det i Pants. Bondedr. (III, 6) hat sich unsichtbar gemacht. Gaa med en Frue i Maven (Melampe I, 1) retter han til Ihr wollt auch vornehm sein, mens endogsaa Detharding i Kandest. (I, 5) kan strække sig til at sige Mit einem Bürgermeister schwanger gehen. Vi forstaar, hvorfor Detharding (Tyboe I, 6) erstatter smøre = bestikke med corrumpieren, men

[1]) Ingen af Udtrykkene findes hos Grimm, hos hvem Straffen hedder: den Esel reiten, Sanders anfører dem derimod.

ikke, at Laub føler sig foranlediget til at omskrive smøre i = snyde med til verwechseln an (Uden Hov. og Hale II, 6), naar han dog andetsteds bruger schmieren baade lig prygle og bestikke og naar Anonymen i 11. Juni (II, 5) har det just i anførte Betydning i Formen anschmieren. Forpikket paa bevarer Laub i U. Hov. og Hale (II, 5), men i Erasm. (IV, 4) bliver forpikket mod til sehr entgegen sein. Gængse Metaforer som Mit Hjærte sidder mig i Buxerne og skælde Huden fuld oversætter han ordret (Uden H. og H. III, 2 og II, 7), men for en ikke mindre gængs mit Hjærte staar op i min Hale har han kun det ligefremme Udtryk ich vergehe vor Furcht (Lyk. Skibbr. I, 2), ligesom Han sidder i en Lanter til op over Ørene i Uden Hov. og Hale (II, 2) bliver til det rent konstaterende Er hat sich in ein Kartenspiel eingelassen. I Erasm. (II, 4) bevares rykke et Haar af vort Hoved, men i Melampe (I, 1) bliver det til etwas zuwider thun. I Lyk. Skibbr. (I, 6) har han mit der Leimstangen laufen, et alm. kendt tysk Udtryk, som genfindes baade i Gothaovers. og i Overs. af Abracadabra (II, 4) (medens det udgaar i Ulysses, og hos Detharding i Kandest. og Jac. v. Tyboe), men i Gert Westph. (Scene 12) afsvækker han det til vexieren; paa lignende Maade gaar det med det ligesaa kendte Karl for sin Hat, Melampe (V, 3) omskriver det til ich fürchte euch keineswegs.

En Mængde af de metaforiske Udtryk kunde i Virkeligheden som de her nævnte gaa direkte over paa Tysk, og mange af dem gør det ogsaa, vi genfinder i Oversættelserne Hocuspocus, forblommet, Fuchsschwantzer, gennemdrevne Skalke, spille paa Næsen, faa en lang Næse, sadle om, gøre sort hos, være spansk, afspise, krybe til Korset etc. Men de Tilfælde, hvor Overtagelsen var ligesaa nærliggende og hvor den ikke har fundet Sted, er ikke mindre talrige. Næsten symbolsk virker det, at af fire Metaforer, to fra Spilleterminologien, to fra den militære, som Holberg bruger, har Oversætteren kun reddet en over i god Behold, nemlig lugte Lunten, som Detharding stryger i Kandestøberen, men Laub overtager i Julest. (Scene 3), derimod bliver hugge i Flanken i Gert W. (Scene 15) til abweisen; i Den Stundesl. (I, 2) gengiver han tage med en Trumf ved überrumpeln, og rent misforstaar han Udtrykket i Henr. og Pern. (I, 4) et Par Rifler som siger sex, der er laant fra Tærningspillet, og oversætter det: ein Paar gezogene Röhre, dergleichen nicht sechs andere in diesem ganzen Lande sind.

Vi kan tilgive Laub, naar han ikke ejer adækvate Udtryk for Talemaader, som har lokale Forudsætninger, naar han afbleger

staa sig som Ulfsklinger til ziemlich wohlhabend sein (Gert W. 8), eller ikke kan fastholde den oprindelige Situation i Talemaaden tage Troen fra saa og saa mange Degne, men gengiver det: den Glauben ausschreien (Jeppe I, 3, slg. Erasm. I, 4).

Men vi kan vanskeligt tilgive ham, naar vi ser, hvorledes det ene efter det andet af Originalernes klassiske Fyndord forsvinder i Abstraktionernes Leverhav. Han maaler ham min Tro Skæppen fuld (Erasm. III, 3: Er macht warlich seine Sache ganz gut), Hør kun til Per, naar han vil ryste sine Ærmer (S. St.: So recht Peter! Nur brav zu!), Snak for dit Æske (Uden H. og Hale III, 2: Was sagst Du), Du trøster vel i en Løgte (Vægels. III, 1: Du redest im Schlafe). Paa lignende Maade gaar det: paa en Prik, staa paa Pinde, sætte en Pind for, staa Brud, have Klem, have en Rem af Huden, ikke vide, hvorledes man er snoet eller vendt, Kom igen og bid Skeer itu (11. Juni I, 2) Das war abgeführt, skønt man har det passende Udtryk: Steche deinen Löffel nicht in anderer Leute Töpfe); at Lænkehunden skærer alle over en Kam gengives i Erasm. (II, 5) omhyggeligt konstaterende: Sie gehen mit denen, die sie nicht kennen, mit einem wie mit dem anderen um.

Men har Laub fundet et Metafor, som behager ham, forsømmer han heller ikke at anvende det. Einen Sporn im Kopfe haben erstatter saaledes baade at have en Skrue løs i Hovedet (Erasm. III, 5) og have nogle Svin paa Skoven (Henr. og Pern. III, 8), som Detharding oversætter ved Allerhand Grillen im Kopfe haben, medens Gothaerovers. med en dristig Katakrese har: Mein Mann hat unterzeiten etzliche Schweine im Kopfe, die ihm das Gehirn umbwühlen.

En enkelt Gang falder Laub ved Omstøbningen af en Metafor helt ud af Meningen. I Det 1. Skibbr. (II, 5) hedder det, hvor den unge Pige skal trues til at gifte sig med den pukkelryggede: Naar man viser hende Brodden, giver hun nok Kiøb. Oversættelsen bruger et Billede, der forudsætter en tillokkende Udsigt: Zeigt man ihr den Braten, wird sie schon Appetit kriegen.

Hvad Ordsprogene angaar, har Oversætteren haft en Støtte i Kulturernes Slægtskab. De er som Regel gengivet ved det tilsvarende tyske. Dog har Oversætteren af Den pants. Bondedreng (III, 3) ikke haft nogen Erstatning for Ugler i Mosen, som i Abracadabra gengives ved den Braten riechen. Man har dog et lokalt Udtryk, som vilde passe godt: Es ist nicht richtig mit Leipzig. Bedre at være død end raadvild (11. Juni V, 9) udgaar, men kunde godt

være gengivet ved: Besser gerennt als verbrennt; denne Oversættelse har i det hele taget ikke været fiks. Den forklædte Nils Christensens spydige Forsnakkelse til Studenstrup: Enhver Tyv er jo Mand i sin Næring (II,5) gaar tabt i det grove: Ein jeder Dieb ernährt sich so gut als er weiss und kann, ligesom Detharding helt tager Glansen af Tyboes (III, 5): Jeg er Kong Salomo og I Jørgen Hattemager, ved Gengivelsen: Ich bin ein vornehmer Cavalier, und Ihr seyd ein elender Schulfuchsius.

Naar Holbergs tyske Ordsprog direkte overtages: Jo duller jo besser; einmal ist keinmal; was thut die Liebe nicht, siger Tysken etc., gaar der en Nuance tabt, men rent galt bliver det, hvor Sprogfremmedheden er udnyttet til komisk Katakrese (logisk Vits), som i Jac. v. Tyboe (I, 9) Thue das Recht nicht und sky den Teufel, og i Hexeri (V, 1) Scheue das Recht und thu den Teufel nicht; begge Dele overtages paa korrekt Tysk, det komiske, som kommer af, at den talende ikke forstaar sine egne Ord, gaar derved tabt.

Med Hensyn til Ordspillene gaar Oversættelsen undertiden i Vandet paa Grund af Sprogenes Slægtskab. Striden mellem Vielgeschrey og den fremmede Æventyrer (II, 9) om Ordet opsætte, bevares, men aufsetzen har ikke den dobbelte Betydning sætte i Pennen og udskyde (verschieben) som paa Dansk. Spillet paa begaa og lade gaa i Erasmus (III, 5), paa Morgenstjernen (Vægterens Vaaben og Himmeltegnet) i 11. Juni (V, 9) bevarer derimod sin Karakter ogsaa paa Tysk.

Et dristigt Forsøg paa at overføre et Ordspil med Vold gør Laub i Lyk. Skibbr. IV,3, med at oversætte Gottfreds Replik om det rimelige i, at hans Herre hedder Rosiflengius, da han berømmer alle Folk i Flæng, ved: denn er rühmt alle Leute flenck. Da første Stavelse Ros ikke vækker nogen Association paa Tysk, og Fordrejelsen flenck for flink (?) maaske heller ikke forstaas, bliver Virkningen unægtelig svag. Hamburgeroversættelsen gengav, som det blev bemærket, Rosiflengius ved Lobesan, men hvordan den har udnyttet den hermed givne Chance, ved vi ikke, da Teksten jo er tabt.

Den tredie Stilejendommelighed, som skal nævnes, fordi den belyses ved Oversættelserne, er Sætningsbygningens fyndige Korthed, som ofte giver Udtrykket en ordsproglig Karakter. Hos Detharding lyder Hermans Formaning til Geske: »Vil I være Frue, saa maa I og have Frue-Noder«, saaledes: »Willst du eine vornehme Frau seyn, so musst du auch solche Sitten annehmen, die einer vornehme Frauen anständig sind.« Gothaer-Oversættelsen har det ordrette:

Wollt Ihr eine Frau sein, so müsst Ihr auch Fraue-Nothen haben, en Oversættelse, der forudsætter, at Ordet Frau ikke har gjort Overgangen til kun at betegne Køn (= Weib), men endnu har den ældre Betydning af Stand. Den plattyske Oversættelse har: Willt du en förnehme Fru siin, so muss du ok förnehme Fruens Nükken hebben. Paa samme Maade udvandes Hermans andet Raad: »Bormesters Kone maa ikke tænke paa at hævne den Uret, som er vederfaret Kandestøberens Kone«, hos Detharding til: Eines Bürgermeisters Gemahlin muss nicht an das Unrecht denken, oder es zu rächen suchen, was ihr als eines Kannegiessers Frau wiederfahren ist; Gothaoversættelsen har: Eine Bürgermeisterin muss nicht gedenken für das Unrecht, so ihr etwa möchte bewiesen sein in ihrem geringen Stand, da sie noch ein Kannegiessers Frau war, itzt Rache zu suchen.

Fra Laub nævner vi følgende Eksempler; i Uden Hoved og Hale (I, 2), bliver æde Mask og drikke Vand i et helt Aar til: Eine ziemliche Busse auflegen, sie sollten nämlich ein ganzes Jahr durch nichts als hart Brot essen und nur Wasser trinken; i Lykk. Skibbr. (II,2) bliver: fik Had i Stedet for Mad til: statt Gast zu seyn, nichts zu fressen zu haben gewünscht wurde.

Det har allerede været antydet, at det Skel, der er mellem Detharding og Laub, i visse Maader kunde forlænges til at gælde samtlige Oversættelser, saaledes at Laub og Detharding bliver Typer for to principielt forskellige Retninger.

Dette Forhold finder ikke sin Forklaring alene i Oversætternes forskellige Individualiteter, men ogsaa i, at den Periode, i hvilken Oversættelserne foretoges, var en Brydningstid i Tyskland, hvor man under Ledelse af en aarvaagen Kritik søgte nye Regler for det literære Udtryk.

Midtpunktet i disse Bestræbelser var Gottsched. Han vilde to Ting, for det første skabe et fælles tysk Rigssprog, for det andet bringe Orden i Stilformerne.

Det 17. Aarhundredes Sprogselskaber efter det florentinske Accademia della cruscas Mønster med deres Formaal at rense Tysken for Fremmedord og opstille Regler for Sprogrigtighed, førte paa den Tid en hensygnende Tilværelse, men Gottsched reorganiserede med kraftig Haand det leipzigske, hvis Formand han blev, foranledigede ved sine Elever, at der oprettedes Datterselskaber rundt omkring i de nordtyske Lande, som arbejdede for hans Idé, der gik ud paa, at det obersachsische, specielt som det formede sig i Meissner-

distriktet, skulde danne Grundlaget for et rigstysk Skriftsprog, og at al anden Dialektfarve skulde betragtes som provinsiel Sprogurigtighed.

Hvad Stilproblemet angaar, bevægede Gottsched sig fra to modsatte Punkter ind mod samme Maal. Han krævede en Højnelse af det gængse, pøbelagtige Komediesprog og en Sænkelse af Tragediens bombastiske, svulstige Barok. Det naturlige Talesprog, hvorved der foresvævede ham noget lignende som det franske Dramas Konversationssprog, skulde træde i Stedet for begge. Men ligesaa lidt, som han havde et ubestridt Centrum at gaa ud fra, naar det gjaldt at fastslaa Sprogrigtighed contra Provinsialisme, ligesaa lidt forelaa der nogen anerkendt Norm for et tysk Talesprog. I det ene Tilfælde skyldtes Vanskeligheden Tysklands Splittethed i selvstændige Stater og dermed sproglige Provinser, i det andet Mangelen paa et Society, hvor Navnets, Rigdommens og Aandens Adel mødtes og udvekslede Tanker paa Modersmaalet.

Schweizerkritikerne Bodmer og Breitinger skildrer med levende Farver Betydningen heraf, idet de drager en Parallel med Frankrig: »In Frankreich ist die Sprache der Schriften keine andere als die Sprache der Standespersonen und Gelehrten im gemeinen Umgang. Die Redensarten, die man in den Schriften braucht, sind aus dem Umgang genommen, und werden alle Tage gehört; in Deutschland sind die Sprache des Umgangs und die Sprache der Schriften zwo ganz verschiedene Sachen. Man kann nicht sagen, dass die deutsche Sprache in Deutschland oder nur in einigen Provinzen Deutschlands allgemein sei, denn wie kann sie allgemein sein, wo unter den verschiedenen Ständen und Klassen der Einwohner keine Gemeinschaft ist, wo der hohe Adel nichts mit dem geringeren, der geringere nichts mit dem höheren, dieser nichts mit den Bürgern, die Bürger mit den Bauern nichts gemeinschaftliches haben, wo einer den anderen ausschliesset, vermeidet, wo jeder seinen Stand für sich ausmacht, und in seinem Kreise bleibt. Wie kann unter ihnen die Sprache circulieren, wie können die Wörter und Redensarten der einen zu den anderen überkommen und von ihnen genutzt werden?«[1])

Gottsched kunde derfor vel teoretisk ridse Rammerne op for Komediesproget, men hverken han eller hans Elever kunde fylde dem ud. De havde ikke som deres franske Kolleger eller paa et andet Niveau Holberg et konkret givet, som de kunde forædle til

[1]) Stedet, som findes i Mahler der Sitten 1746, citeres efter Socin, Schriftsprache und Dialekt, 1888, 384.

en klassisk Elegance eller Realisme; de var fordømte til at gaa negativt frem, til at stræbe efter det abstrakte rene Væsen, idet de bevidst udelukkede det meste af det, der faldt dem naturligt paa Tungen, men maatte formodes at ville lyde fremmed nogle faa Mile borte[1]).

Vi kan iagttage denne Virkning af Teorierne paa Ægteparrets egne Skrifter. Fruens første, talentfulde Komedie Die Pietisterey im Fischbeins-Rocke fra 1736 fører realistisk Tale og anvender endogsaa gennemført Danziger Dialekt i en enkelt Rolle. Gemalens Ungdomsskrifter, der moraliserer over Dagens og Vejens smaa Spørgsmaal, benytter ligeledes gerne Byen Leipzigs Dialekt, naar Lejlighed tilbyder sig, og anvender hyppigt Dagligsprogets usnobbede Metaforer. Bodmer og Breitinger kunde da ogsaa senere, da de var bleven Gottscheds aabne Fjender, fra disse Blade samle en Buket »pöbelhafte Sprüchwörter und Redensarten .... niedrige und possierliche Schertze«, som de erklærede ikke burde taales i Sproget[2]). Seine Neugierigkeit hat ihn an das Schlüsselloch angeheftet; den Schmalhans als Küchenmeister in Bestallung nehmen etc., som de sammenstiller med lignende Blomster fra det samtidige hamburgske Tidsskrift Der Patriot: Pythagoras ist kein Narr gewesen; sich zu Boden zanken; die sehr praktische Kunst den Leuten die Köpfe einzuschlagen etc. Men deres Kritik kom post festum, Ægteparret, navnlig Manden, havde forlængst stillet sig paa samme rigorøse Standpunkt; deres Sprog var nu et renset Papirsprog. Den Kritik, der svømmede i deres Kølvand, t. Ex. Hamburg. Correspondents literære Tillæg, dadlede i Laubs Hovedoversættelse saa spagfærdige Udtryk som følgende: Er hat einen Schaden *gekriegt;* nun schläft er ganz *dick*; die Stadt muss *sich übergeben*; wir wären von dem groben *Knollfinkel* übel traktieret worden; gebt euch zufrieden, wir wollen deinen Mann, dir zu gefallen, pardonnieren und ihn wieder *zum Leben verurteilen;* sie hat *meine Treu* recht, ich *thue* ein Unglück *anrichten* o. fl.[3]).

Disse Exempler nævnes som Bevis for, at Laubs Sprog er et provinsielt »Küchendeutsch«, og Kritikeren raader ham til, inden han gaar videre, at studere Bödickers Sproglære, som var den almindeligst brugte Haandbog, inden Gottsched, Kritische Sprachkunst kom 1748.

[1]) slg. Deutsche Schaub. IV, 1743, Fortale; Schlegels Werke, II, 49, i Fortalen til D. gesch. Müsziggänger.

[2]) Sammlung kritischer Schriften z. Verbesserung d. Urtheils etc. Zürich, III, 1742, 31.

[3]) Hamb. Correspondent 1743, 7. 11.

Laubs Svar i den tidligere omtalte Antikritik gik ud paa, at han ikke vilde indrømme Forsyndelser mod Sprogrigtigheden, fordi han ikke havde underkastet sig den obersachsische Souverenеté, som han overhovedet ikke anerkender. Hvis man i Obersachsen ikke kan forstaa hans Talemaader, er der dog mange andre, som forstaar dem, men som maaske til Gengæld ikke forstaar de obersachsiske Udtryk. Temmelig inkonsekvent paaberaaber han sig alligevel Gottscheds Autoritet, idet denne havde kritiseret Bödicker. Forøvrigt lover han at ville gaa nærmere ind paa Spørgsmaalet ved Lejlighed, men da denne tilbød sig i Fortalen til det kort efter udsendte 3. Bd. af Oversættelsen, nøjes han med at erklære sig træt af saadanne Ordkrige. Dog undlader han ikke at indflette en skjult Retorsion i selve Texten. I De Usynl., som slutter Bindet, forlanger Columbine (I, 4), at Harlekin skal tale uden Omsvøb; han siger hende da sin Mening »paa anden Danske«, som gengives ved »auf Küchendeutsch«, og da Udtrykket kommer igen »auf recht gut Leipzigerdeutsch«.

Vi ser saaledes, at Laub principielt stiller sig udenfor den af Gottsched ledede Reformbevægelse; i endnu højere Grad gælder dette i Realiteten Gothaeroversættelserne, der er blevet til udenfor det literære Laug, og ogsaa den hamburgske Barselstueoversættelse kan forsaavidt regnes til denne Gruppe, som den jo ikke skyer hverken et Par Danismer eller enkelte Dialektudtryk.

Forskellen mellem Detharding og Laub indskrænker sig imidlertid ikke til det sproglige og stilistiske alene. Vi har fremhævet, at medens Laub væsentlig gik »literalt« frem, bearbejdede Detharding i Forening med Gottschederne Forlægget i god Overensstemmelse med de af Holberg i Just Justesens Betænkning angivne Principer. I sin Antikritik angriber Laub sin Modstander derfor, idet han benægter, at man, som Kritikken havde gjort, kan fremhæve en Oversættelse som forbilledlig, naar den er saa fri, at Originalen ikke kan genkendes. Denne tilkastede Handske tog Detharding op i en Note til sin Oversættelse af Levnedsbrevene[1]), hvori han som Støtte for sin Methodes Berettigelse paaberaaber sig Holbergs egen Autoritet: »Herr Laub setzt . . . aus, dass die Übersetzung gar zu frey gerathen, dass man auch nicht das Original darinn erkennen könnte. Es ist wahr, diese Übersetzung ist freylich keine sclavische und buchstäbliche Dollmetschung. Allein, wem ist mit einer solchen, zumal in witzigen Stücken, sonderlich Lustspielen gedienet? Das artige muss in dieser Schreibart herrschen. Ja, man muss zuweilen

[1]) S. 172.

in gewissen Sachen, die durch eine besondere Landesart nur einem Volke eigen sind, mit Fleiss abgehen, damit das Stück seine Anmuth nicht verliere. Aus dieser Ursache hat der Übersetzer gantze Auftritte, z. B. die Soliloquia ausgelassen, die Namen geändert, ja im Bramarbas den Schulfuchs nicht scholastische Grillen sondern kritische Pedantereien sagen lassen, weil diese bei den Deutschen eine bessere Wirkung thun könnten, die von scholastischen Grillen nichts mehr wissen. Und hat nicht Terenz viel in Menanders Stücken, und Molière nicht viel in des Plautus Amphitryon geändert? Herr Holberg selbst, welcher doch das meiste Recht hatte, sich desfalls zu beschweren, wenn er es für unbillig gehalten, hat diese Abweichungen und Veränderungen wahrgenommen und gebilligt. Dies wird hoffentlich hinlänglich sein die Übersetzung der Lustspiele zu der Gottschedischen Schaubühne gegen die Erinnerungen des Herrn Laub zu rechtfertigen«.

Iøvrigt omtaler Detharding i disse Noter kun rent refererende Laubs Oversættelser. Men i det tidligere omtalte Brev til Gottsched, hvor han fortæller om Holbergs Misfornøjelser, gav han privat uden Omsvøb sin Mening til Kende, idet han betegner Laubs Arbejde som undeutsch, abgeschmackt und verworren, hvilket jeg vilde fortolke saaledes: Det er undeutsch, fordi det ikke er obersachsisk, abgeschmackt, fordi det ikke skyer Pøbeludtryk, og endelig verworren, fordi det snart stryger, snart bevarer Originalernes Hentydninger.

Hvis man kan tro Scheibe, vedblev Detharding dog ikke at være tilfreds med den Form, hans Oversættelse havde faaet[1]): »Ich bin versichert, wenn der Herr Übersetzer sie gegenwärtig übersetzen würde, so würden die Veränderungen, die der Deutschen Schaubühne wegen darinn sind, wegfallen und sonst auch einige Kleinigkeiten verbessert werden«. I Fortalen til 5. Bd. af den senere Oversættelse af Epistlerne siger Detharding da ogsaa, at han intet har villet rette i Holbergs fri og muntre Skrivemaade, skønt Udtrykkene ofte er »gar zu frey .... gar zu scharf und uneingeschränkt«[2]).

Medens der er Overensstemmelse mellem Detharding og de senere Oversættere, hvad det stilistiske og sproglige angaar, gælder dette ikke det just fremhævede Punkt; i den Henseende slutter de sig til Laub, idet de gaar »literalt« frem.

[1]) Peder Paarsovers. 2. Udg. 1764. CXXVIII.
[2]) Vermischte Briefe, 1—5, 1753—55, D. har kun overs. 1—3 og 5.

Vi begyndte dette Afsnit med at citere Schlenthers gunstige Dom om Dänische Schaubühne, som han bedømmer som en ensartet Helhed. Vi har vist, at det samlede Oversættelsesværk ikke er en ensartet Helhed, men tværtimod sammensat af en Række uensartede Arbejder, der dog hovedsagelig falder i to Grupper.

Vi maa sagtens give Schlenther Ret i, at en samtidig Oversættelse for saavidt altid kommer Originalen nærmere end en senere, som den jo i alle Tilfælde ældes sammen med denne og faar en lignende sproglig Patina og for den, der forstaar at nyde denne, altsaa ejer en Charme, som man senere vanskeligt kan genskabe. Men vi kan ikke give Schlenther Ret i, at de gamle Oversættelser virkelig kommer Originalen nær i Tone og Stil. Dertil er der gaaet for meget tabt. Mindst betyder vel nok, at det ydre stilistiske Hjælpemiddel, Hentydningerne, ikke har kunnet bevare Originalens prægnante Karakter, afgørende er det, at hele Replikkens Kolorit og korte rammende Form er afbleget og udvandet, at et rigere og mere varieret Sprog er omstøbt til et mindre rigt og mindre varieret, at Oversættelserne med andre Ord har gjort en Bevægelse bort fra det konkrete over mod det abstrakte. Om denne Bevægelse skyldes stilistiske Principer, som hos Detharding, eller ligger i Forholdenes Natur, som naar det drejer sig om Originalernes tyske Indskud, eller endelig er betinget af Oversætterens manglende Kendskab til Folkesprogets Rigdom, er uden Betydning for det endelige Resultat.

Heroverfor bliver det en næsten uvæsentlig Ros, naar vi kan konstatere, at den danske Text alt i alt er godt forstaaet, selv om der naturligvis forekommer en Del Misforstaaelser.

Oehlenschlägers Karakteristik af de gamle Oversættelser er i al sin Skarphed rammende: »Holbergs alte Übersetzer verdienen für ihre Mühe und gute Meinung allen Dank, ihre Übersetzungen sind aber gar zu schleppend und schwerfällig; mit fünf sechs Worten sagen sie meistens was Holberg mit drei, vier gesagt. Sie entbehren ganz das Kolorit des Originals und die fliessende Diktion; es kleben sich Breiklümpchen der Weitschweifigkeit an die Flügel der Einfälle, und so wird der Spass oft wieder eine eigehüllte Larve statt ein flatternder Schmetterling. Dadurch bekommt das ganze einen Schein von Unbeholfenkeit, die gar nicht im Original statt findet; denn Holbergs Sprache, einige Redensarten und französische Worte ausgenommen, kann noch in Dänemark für sehr gut gelten und was den komischen Ausdruck betrifft für musterhaft«.

Men den er næppe mere rammende end de Domme, der fra en-

gelsk Hold vilde blive fældet og fra engelskkyndigt Hold fældes over t. Ex. Moltkes Oversættelse af Dickens.

Vi kan anerkende den subjektive Rigtighed baade af Schlenthers og Oehlenschlägers Dom, uden at komme i Modsigelse med os selv. Thi det afgørende er, fra hvilken Side Sagen ses. Naar Danske uden Undtagelse er utilfredse med de tyske Holbergoversættelser, naar Baggesen kasserede sin egen, og Hertz paa Forespørgsel af Baggesens Søn erklærede, at den paa een Gang var ham et Bevis paa Baggesens Talent og Opgavens Uløselighed[1]), ligger det i, at Danske er de første til at se, hvad der er gaaet tabt.

Forklaringen paa, at Oehlenschläger naivt kunde tro, at hans Oversættelse skulde hæve sig over den gamle, maa søges i, at i hans Bevidsthed svingede Indtrykkene af Originalerne med, naar han saa paa sin egen tyske Gengivelse, medens han ikke betænkte, at dette ikke gjaldt for tyske Læsere. Disse følte derimod, hvad han ikke kunde føle, at hans Tysk manglede den indre Form.

Naar Tyske omvendt idetmindste undertiden er tilfredse med Oversættelsen, er Grunden den ligefremme, at de ikke ved, hvad der er gaaet tabt, men blot ser, hvad der er blevet tilbage, og at dette er nok til at more sig over, ligesom Pickwickklubben trods alt ogsaa i Moltkes Oversættelse er et klassisk Værk.

Men medens den Schlegel-Tieckske Shakespeareoversættelse har været med til at skabe det tyske Tragediesprog, kan man næppe sige, at Holbergoversættelserne har haft en lignende Betydning for det tyske Komediesprog. De var for lidt karakteristiske til at kunne virke skabende. Deres Fortjeneste ligger i, at de gjorde de Holbergske Figurer og Situationer, samt Komediernes Satire tilgængelig for det tyske Publikum. Det er da ogsaa disse Ting, men ikke Replikkens særlige Ejendommelighed, der senere gaar igen i tysk Komediedigtning.

SENERE BEARBEJDELSER

Den Gruppe Tekster, vi nu kommer til, adskiller sig fra de foregaaende ved ikke at have noget direkte Forhold til Originalerne. De er alle Bearbejdelser af de i det foregaaende behandlede.

En Del af de senere Bearbejdelser er utrykte og gaaet tabt. De ældste bevarede haandskrevne Tekster efter de norske Over-

[1]) De bevarede Rester, Kandestøberen i to Redaktioner samt Brudstykker af Ulysses, findes paa det kgl. Bibliotek, Hertz's Brev ligger i samme Pakke N. kgl. S. Fol. 1467, 14.

sættelser stammer fra Wien og er besørget af den bekendte Teatermand Friedr. Wilh. Weiskern, Direktør for Kärntnerthorteatret i Wien; det gælder i det mindste den ene, som han har signeret med Navn og Aarstal[1]): Die betrogene (!) Betrüger. Ein Lust Spill (!) von 3 Aufzügen. Aus dem Dänischen des Frey-Herrn von Holbergs. 1755[2]). Den er særlig interessant, fordi den er den eneste bevarede Bearbejdelse, der er holdt i den gamle Burleskes Stil. Det fremgaar allerede af Personlisten, der viser Wienerburleskens staaende Galleri. Den lyder: Odoardo, Vater der Isabellæ; Leander, Liebhaber der Isabellæ; Isabella, Tochter des Odoardo; Colombina (ɔ: Magdelone), Lisette (ɔ: Pernille), Mägd der Isabellæ; Bernardon, Diener des Odoardo; Cammerdiener; Büchsenspanner; Bediente. Magdelone er erstattet med en ung Pige. Leanders Fader udgaar. Büchsenspanneren er Arv. Scenegangen bevares, men Teksten behandles helt frit. Behandlingens Karakter vil fremgaa af de første Scener, som her aftrykkes med den originale Retskrivning, idet Haandskriftets Antikva er givet med Cursiv og Sceneanvisningerne, som i Haandskriftet er understreget, er sat i Parentes.

I, 1. Bernardon, allein.

(gehet lang ganz tiefsinnig auf und ab). Ja Bernardon, es ist geschlossen, frisch gewagt ist halb gewonnen, es kombt auf ein handt voll rippenstöss nicht an. Das glück ist kugelrund, bey einigen fahrts hinten hinaus, bey anderen aus dem mund. Wär ich doch nicht der erste, der sein glück mit seines Herren kleideren gemacht hätte. Es wird nicht so vill zubedeuten haben, wan ich ihm die Fle. *Isabella* sein braut wegfische, gibt es doch ganze schippel voll. Es bleibt also dabey, meines Herrn *Leander* namen will ich annehmen; leuth hab ich schon aufgenommen; und ich hab ein solches ansehen, das ich allzeit vor ein *Cavalier* passieren kan; bin ich ämal mit ihr versprochen, so will ich ihrs schon mit einer guten arth vorbringen; pfeift He! Cammerdiener!

2. Bernard. Kammerdiener.

K. was befehlen ihr Gnaden?

B. (redt langsamb). Seynd die leuth alle aufgenommen?

[1]) Derimod er Artaxerxes usigneret. Det var højst besynderligt at oversætte dette Stykke fra Holberg, eftersom Forfatteren af Holbergs Forlæg, Metastasio, var ansat i Wien. Begge Tekster er skrevet med samme Skriverhaand.

[2]) Tidligere omtalt af A. v. Weilen, Geschichte der Wiener Theaterwesens von den ältesten Zeiten etc. 1899, 153.

K. Ja ihr gnaden, sie stehen sammtlich im vorzimmer und erwarten ihre befehl!

B. Last sie herein komen, dann ich gib heut audienz! Das gieng noch alles an; aber wan mein Herr kombt, wird er mir mein buckel sambt dem kleid braf ausklopfen, sind doch manche schon schwirig, wan man ihnen ein stubenmensch wegfischt, wie wirds erst hier seyn, wan ich ihm sein braut von der nasen wegnimb.

K. (trit herein sambt übrigen bedienten). Allhier erscheinet ihro gnaden sammentliche hoffstatt.

B. Dise leuth schauen alle aus, wie d'charfreytag g'sichter, sie möchten alle aufs heusel gehen, haben aber nichts im magen. Allhier erscheinet alle zum hand kus, küssen ihm alle die händ, das soll euwer mittag-mahl seyn, dann die gnad ist allzugross, mich so weit zu ernidrigen, das ihr euwre gemeine schnabel an meiner adelichen hand abreiben dörffet. Hinführo will ich auch, das ihr euch sauber auffürts, könts ja des tags ein sibener zum *frisieren* geben, hab ich euch ja ein sibener alle tag zu geben versprochen. Zum anlegen. (Der cammerdiener zieht ihm das kleid aus. Ein bedienter halt den spiegl, der andere ein fläschl, die andern sackbusserl). Hat heut noch niemand herg'schickt?

K. es war noch niemand da!

B. (besprengt das hembd mit wasser, lauft ab und ab sich einpudern zu lassen, wan er noch *Lazzi* angelegt, sagt) sie sollen sich alle *retiriren,* ich wird schon pfeifen, wan ich wem vonnöthen hab; (gehet ganz tiefsinnig auf und ab), zieht sich wieder aus. Nein! mein Herr kunte mich auf mein lebtag ins zucht-haus stecken lassen, ich bin kein narr, (zieht die livré wieder an). Ich will wider in mein altes g'wändel schlieffen. Aber was werden meine angenommenen leuth dazu sagen? Ich will mich bey der hinterthür davon machen, und in aller stille davon schleichen.

K. (schaut hin und her). Wie ist dan diser bärnheuter hineinkommen.

B. was sucht ihr?

K. ich bitt um vergebung ihr gnaden, ich erkante sie nicht in diser niderträchtigen kleidung.

B. grosse Herrn müssen auch dan und wan, ihren g'spas haben. Ich hab nur wollen *probieren,* wies mir anstünde.

K. (hilft ihm ausziehen). Es ist ein gewisses frauenzimmer vor der thür, welche mit ihro gnaden begehrt zu sprechen, sie sagt, sie seye von der Freyle *Isabella* angeschickt.

B. lasst sie hereinkommen. Doch gebt obacht, das mein Kleid

nicht verlegt wird, möcht mich der *Gusto* noch einmahl ankommen, das ich es noch brauchen müst. Die sach ist schon so weith gekommen, das ich schier nicht weichen kan, etc.

Man lægger Mærke til, at i Sceneanvisningen, hvor Ordet Lazzi forekommer, glider Instruktion og Replik over i hinanden, idet noget af Replikken anføres i indirekte Tale. Dette er en Rest af det gammeldags Scenarie-Kanevas. Et andet Eksempel anfører allerede Weilen. Der Büchsenspanner, der træder i Stedet for Arv, finder blandt de Presenter, som Leander og Leonora giver hinanden tilbage, en Gulddaase, som han vil tilegne sig, mens han ræsonnerer med den gamle Anekdote, der gaar igen i »Konen med Æggene«, om hvad han altsammen kan erhverve for de ti Dukater, den vil indbringe ham. Fortællingen glider uden Overgang over i Sceneanvisningen »wils nehmen, der Bernardon hats schon ehnder weggenommen, wo zum teuxel is hin kommen«. Weilen opfatter det stumme Spil, som her har fundet Sted, som typisk Hans-Wurstspil; Büchsenspanner er Hans Wurst i en ny Figur.

Af de to Bearbejdelser af Gert Westphaler har Wienerbearbejdelsen fra 1798 øjensynlig kun bevaret lidet af Originalen. Jeg har ikke set den selv, men Rahbek har leveret et udførligt Referat af denne[1]) stærkt »wieneriserede« Oversættelse. Den anden fra 1790 staar i en lille Samling dramatiske Smaating »zur Unterhaltung der Lesewelt« og er en yderst vidløs Pièce. Forfatteren var en Friedr. Albr. Anton Meyer, om hvem jeg kun kan oplyse, at han har udgivet en Række naturvidenskabelige Arbejder. Den dramatiske Samling kom anonymt. Stykket hedder: Ein Prophet gilt nirgends weniger als in seinem Vaterlande. Posse in einem Akte nach Holberg. Handlingen er den samme som i Holbergs Enakter. Westphals Emner, som hele Tiden forstyrrer ham i hans Frieri, er: Jesuitterne, Magnetismen (Dr. Mesmer og Dr. Pichler), de hemmelige Selskaber, lidt Literatur og lidt Politik. Dog taler de andre mere om hans Snak, end man hører ham selv. Han er ved at udarbejde et Værk om de hemmelige Selskaber, som han vil dedicere Fyrsten. Tilsidst ankommer et Brev fra denne, som forbyder Dedikationen. Samtidig oplyses det, at han har købt sin Titel Leibkirurgus for Penge. Beskæmmet maa han vige Pladsen.

Det Trick, denne Forfatter har anvendt, at gøre den gamle Ko-

[1]) Dansk Minerva VII, 1818, 176 ff. Det var Øst, der havde laant ham sit Eksemplar, som siden er gaaet tabt.

medie levende ved aktuelle Hentydninger, genfinder vi i en Række Bearbejdelser af Kandestøberen fra 1770—80erne.

Af Kandestøberen foretages der fra 1767 til 1808 otte forskellige Bearbejdelser, af hvilke tre er trykt, tre bevarede i Teatermanuskripter og to gaaet tabt, uden nogensinde at have været trykt[1]).

Den ældste er et Wienertryk fra 1767 under Titlen: Der polit. Wagnermeister, besørget af en anonym. Den holder sig ganske nær til den Dethardingske Tekst i anden Redaktion, og har kun de Forandringer, som følger af det forandrede Haandværk for Hovedpersonen.

Imellem tre af de andre er der en indre Sammenhæng, og sandsynligvis skyldes Incitamentet til de to tabte ogsaa den ældste af dem alle, nemlig den Bearbejdelse, som den store Schröder i Hamburg lod foretage 1779, da han opførte den og selv spillede med i den.

Denne Bearbejdelse er foretaget af en af hans Skuespillere, Joh. Chr. Bock[2]), der ogsaa optraadte som dramatisk Forfatter, og som Teaterdigter var engageret til det Schröderske Teater fra 1772—78. Den befinder sig i det af Hamburger Teatret i Stadtbibliothek deponerede store Arkiv. Det ene af de to bevarede Eksemplarer betegnes som Inspectionsbuch. Det er det indleverede Originalms., som derpaa er gennemrettet og indstreget af to forskellige Hænder, af hvilke dog ingen er Schröders egen.

Det andet, der er den saakaldte Sufflørbog, er en Afskrift i den Form, som blev spillet.

Forlægget har været Dethardings Tekst[3]), som behandles med stor Frihed; Scenegangen følges dog i Hovedsagen. En Hovedforandring bestaar i, at Hovedhandlingens Personer alle er bragt i Familie med hinanden. Antonius, der her bærer Navnet Gilbert, er gjort til Sands (Sanderus) Søn. Sand er Købmand. Anden Raadsherreinde (i Originalens IV, 9) er blevet til Fru Rehfuss' (Mm. Abrahams) Søster Karoline. Intrigen faar som bevægende Motiv at skaffe Gilbert hans Elskede.

Der er tildigtet flere nye Scener. I første Akt debatterer Hr. og Fru Sand vidtløftigt Gilberts Kærlighed til den socialt lavere staa-

[1]) Bibliografiske Oplysninger, se Bibliografisk Tillæg.

[2]) Schröder, Lex. der Hamburg. Schriftsteller, der dog ikke nævner Kandestøberbearbejdelsen, som heller ikke er optaget i hans Vermischtes Theater der Ausländer. 1—4. Lpz. 1778—81. I Hamburger Tidsskriftet Allgem. Wochenblatt 1774, I, 75 findes en lammende Kritik af hans Forfatterevner. Fødselsaar ukendt, død 1785.

[3]) 2. Redaktion, som det bl. a. fremgaar af Colleg. politicum, der behandler polske Affairer. Den fulde Personliste er følgende; Rollebesætningen er paa de

ende Kæreste. Moderen protegerer den; Faderen, der skildres som en hidsig Bulderbasse, er mod den, da Mester Herman er en latterlig Nar, overfor hvilket Moderen fremhæver hans gode Omstændigheder. Derpaa kommer Dr. Rehfus til, direkte fra Byraadet, hvor Herman har været paa Tale. Man enes om at kurere ham paa den fra Originalen kendte Maade. Bliver han kureret, vil Sand lade Sønnen faa hans Kæreste.

Collegium polit. forhandler aktuelle Ting. Baggrunden er de amerikanske Koloniers Frihedskamp. Hermann er en saa enrageret Ven af dem, at han ødelægger sin Forretning, fordi han ikke vil benytte engelsk Tin.

Medlemmerne hilser hinanden med Ordet Amerika, Henrik siger Amerika, naar han serverer Øllet, og en staaende Skaal er Amerika og General Washington. Alle disse Ceremonier er dog overstregede. Temmelig langtrukkent diskuteres derpaa Polens og Indiens Affærer. Diskussionen om Kvinderne er udstreget. Af Aviserne oplæses Bagateller fra Wien og Paris og noget aktuelt fra Hamburg, bl. a. om en Musikdirektør. Hermann udtaler sig haanligt om Musik og Komedie. Ogsaa alt dette er overstreget. Først da Amerika toner frem i Diskussionen, bevares Teksten. Washington er blevet Diktator, og den strategiske Situation efter General Bourgoynes Ankomst drøftes. Efter Udnævnelsen instruerer Hermann sin Kone. Alle hendes Indvendinger, ogsaa den mod, at han for Fremtiden maa overvære fornemme Damers Lever, afvises med et: Ist vornehm Frau Gemahlin. Istedetfor Kaffe serverer Geske Chocolade, som hun laver af brændt Mel. Raadsherreinderne hælder denne »Syrupsmehlbrey« under Bordet. Nu kommer Fru Sands Søster Karoline, som »affectiert eine Schwätzerin«; hun tiltaler Geske paa en Blanding af Tysk og Fransk, som hele Tiden misforstaas.

Af Hermans Plager er den første frit tildigtet. En Tjener, Chri-

i Stadtbibliothek bevarede Plakater for alle tre Forestillinger den samme; i Virkeligheden spillede Schröder imidlertid selv Hovedrollen d. 29. og 30. Dec. Herrmann Breme, ein Kannengiesser; Frau Breme, dessen Frau; Louischen, ihre Tochter; Heinrich, Lehrjunge; Anna, Dienstmädchen; Sand, ein Kaufmann; Frau Sand, dessen Frau; Gilbert Sand, ihr Sohn; Doktor Rehfuss, Sands Freund; Madame Rehfuss, seine Frau; Caroline Bertram, ihre Schwester; Frantz, ein Messerschmidt; Fuchs, ein Kürschner; Sauer, ein Visitator; Richard, ein Schulmeister; Holzmann, ein Gastwirt; Borste, ein Bürstenbinder; Glimpf, Greif, Advokaten; Christoph, Bedienter des Dkt. Rehfuss; Frau Hufeisenin, eine Grobschmidtsfrau; Eine andere Frau; Ein Mädchen; Ein Bursche; Ein Knabe; Ein Hutmacher; Ein Fremder; Peter, Bremens Hausknecht.

stoph, kommer forklædt som amerikansk Kaperkaptajn og tilbyder Herman fra Kongressen i Philadelphia at blive Koloniernes Diktator. Den Stolthed, Herman derved føler, afkøles, da han faar at vide, at han enten han vil eller ej, død eller levende skal bringes til Amerika.

Derpaa følger de kendte Plager. Replikkerne er stærkt udvidede, men ofte igen overstregede. Det gælder saaledes Hermans fornuftige, men til Rollens Karakter lidet passende Bemærkning, at det er meningsløst at tale Latin i Retten, eftersom Parterne ikke forstaar det; de gamle Romere talte jo heller ikke Tysk. Matrosplagen er ændret saaledes, at det er engelske Matroser, der har hørt om Diktatorudnævnelsen og nu truende raaber: God bless the King, and God dam the Dictator. Den lille Scene med Konen, der overfalder Bormester, har faaet en karakteristisk, loyal Tilføjelse, idet Madammen raser over den Person, der vil vende op og ned paa Samfundet og have simple Folk til Regenter. Slutningsmoralen er omsat paa følgende korte Strofe, der er overstreget: (Nach Belieben ans Parterre)

Politicus
und Kritikus;
wer soll und muss
knack an der Nuss.

Karaktererne, navnlig Herman og Geske, er temmelig forgrovede; men Teksten er gjort endnu pænere end Dethardings. Alt ekvivokt og alle frie Ekspressioner er forsvundne, som ogsaa Kritikken rosende fremhæver[1]).

I sit fortræffelige Værk om Holberg omtaler R. Prutz Opførelsen af dette Arbejde, som han dog fejlagtigt henlægger til 1778. Han angiver ligeledes fejlagtigt, at Bearbejdelsen er foretaget af Beck og føjer til, at den gik over hele Tyskland, hvad jeg ikke tror er rigtigt[2]).

[1]) Meyer, Schröder I, 330, roser Sproget og Moderniseringen. Litteratur- und Theaterzeitung 1780, 234: »Von Zoten gereinigt und auf die jetzigen Zeiten passender geworden .... Beide Tage (Kritikken er skreven før 3. og sidste Opførelse) war das Haus mit Zuschauern angefüllt ....«

[2]) L. Holberg, 1857, 223; mig bekendt omtales kun to Gange Opførelser paa andre Steder af denne Bearbejdelse. F. Schuck, Theater zu Stralsund, 1895, 54 meddeler efter bevaret Plakat, at Stykket gik som Novitet første Gang 25/4 1785 »so wie es auf der Hamburgerbühne nach der Bearbeitung des berühmten Schröders gegeben«. Journal d. Luxus u. d. Moden 1792, 82 anfører en Opførelse i Brünn: Der pol. Zinngiesser nach dem Englischen von Schröder.« Begge Angivelser indeholder som man ser Fejl i Forfatter- og Oversætter-Navn.

Men der er næppe nogen Tvivl om, at Schröders Eksempel har virket inspirerende paa andre Teaterledere. I Personlisten ved den Schröderske Opførelse anføres bl. a. Ægteparrene Rennschüb og Klos og Skuespilleren Lamprecht; de spillede henholdsvis Madame Rehfuss, Richard Skolemester, Sand(erus), anden Dame og Fuchs, ein Kürschener. Disse Navne gaar igen ved Opførelserne af de Bearbejdelser, til hvilke vi nu vender os.

Protokollen for Mannheimer Nationalteatret[1]) melder om Teaterudvalgets Møde d. 17. Dec. 1783 følgende: Tilstede var foruden Intendanten Dahlberg og Regissøren Rennschüb ogsaa bl. a. Skuespillerne Beil, Beck, Böck, Iffland og Teaterdigteren Friedrich Schiller. Under Rubrikken: Vorzuschlagende Stücke hedder det: Herr Rennschüb schlug vor: .... auch den politischen Kannengiesser als Karnevalsstück zur Abwechselung um nicht immer die gewöhnlichen Paradestücke in diesem Zeitraum zu geben .... Wurde resolviert: Herr Rennschüb soll dieserwegen, weil .... der pol. K. hier nicht zu haben, nach Hamburg schreiben. I det følgende Møde $^{14}/_{1}$ 1784 ansættes da Kandestøberen til Opførelse $^{22}/_{1}$ [2]). Om man har tænkt paa at faa den Bockske Bearbejdelse, fremgaar ikke heraf. Men den blev i hvert Fald ikke benyttet; thi Manuskriptet er bevaret[3]) og findes nu i Byens Arkiv. Det er en Bearbejdelse i fire Akter, idet tredie og fjerde Akt er trukket sammen; ifølge et Notat paa Titelbladet spilledes den fra $5^1/_2$—$7^1/_4$. En samtidig Kilde angiver, at Bearbejderen var Skuespilleren Böck[4]).

[1]) Die Protokolle des Mannheimer Nationaltheaters unter Dahlberg aus den Jahren 1781—89. Hrsg. von M. Martersteig. Mannh. 1890, 224, 237.

[2]) Ogsaa ved dette Møde var Schiller tilstede. Det er den eneste Gang, man ved, at han har haft en Diskussion om Holberg paa nært Hold. Foruden denne Forestilling kan han have set Kandestøberen, da Goethe lod den opføre i Weimar 1792, og Don Ranudo (i Kotzebues Bearbejdelse) 1803 sammesteds.

[3]) Fr. Walther, Archiv u. Bibliothek d. grossherzogl. Hof- u. Nationaltheaters in Mannheim. 1—2. 1899; Ms. Nr. 69.

[4]) Jac. Peth. Gesch. d. Theaters u. d. Musik zu Mainz, 1879, 72 anfører efter Teaterdigteren Dr. Schmieders Tagebuch d. Mainzer Bühne 1788 som Novitet i Mainz 1785: D. pol. Kanneg. nach Hollberg (!) verbessert von Böck zu Mannheim. Joh. Mich. B. (1743—93), f. i Wien, debuterede 1762 hos Ackermann, fra 1774 i Gotha, hvor han en kort Tid ledede Teatret; fra 1778 i Mannheim; der er ellers intet bekendt om, at han var Skribent (se Herloszsohn, Marggraf o. fl. Allgem. Theaterlex. N. Ausg. I, 1846). Manuskr. giver ingen Oplysning. Man kan ikke afvise den Mulighed, at der foreligger en Forvexling med Heinrich Beck (1760—1800), der fra 1779 var ansat ved Teatret i Mannheim, og som har udarbejdet et Par Lystspil for Teatret. Rahbek var i Mannheim 1785 og omtaler i sine Erindringer (II, 277) fra dette Ophold baade Beil, Beck, Böck, Iffland og Schiller; han hentyder ikke til Kandestøberopførelsen.

Iffland, der i »Meine theatralische Laufbahn« (1798), forøvrigt ikke nævner Holberg, spillede Titelrollen og skriver paa selve Opførelsesdagen til sin Søster: Der neu umgearbeitete polit. Kannengiesser ist heut. Ich spiele ihn. Ich denke aber, die Satyre ist aus der Mode, die andern glaubens nicht. Wollen sehen[1]).

Han fik ikke Ret, Tilskuerne stormede Teatret.

Bearbejdelsen har ingen Tilknytning til det hamburgske Manuskript. Dens Forlæg har været anden Redaktion af Dethardings Oversættelse, som den behandler frit, uden dog at tillade sig saadanne Indgréb som Bock. Lokaliseringen i Danzig falder bort[2]).

Stykket aabnes med Samtalen mellem Abrahams og Sanderus, som finder Sted i den førstes (Rehfus) Bolig, og hvor Intrigen aftales. Derpaa følger Antons Monolog. I Colleg. politicum tales om de tyrkiske Sager, og hvilke Fordringer Kejseren og den russiske Kejserinde vil stille til Tyrken. Der oplæses et Svar, som Tyrken har givet, dateret 8. Dec.: Der Reichseffendi hat dieser Tage den russischen Residenten, Herrn von Bulgakow etc. Denne Avisberettelse er føjet ind med anden Haand paa en Plads, der var ladet aaben for den. I de tyske Sager behandles Kongen af Preussens Forhold til Danzig. »Das sind nur freie Reichsbürger wie wir, und ich fürchte! ich fürchte, dass wenn der König mit den Danzigern fertig ist, es am Ende hinter uns hergehen wird«. Breme vil afvende en eventuel Udhungring ved Hjælp af en Maschine, som Monsieur Montgolf har opfundet. Hvis han havde været Borgermester af Danzig, vilde han forlængst have ladet halvtreds saadanne komme, fyldte med Svin og Oxer og anden Proviant. Herimod nedlægger Franz, der her er gjort til Hufschmidt, og Sivert (Sauer) Protest paa Haandværkets og Toldens Vegne. I Forhandlingerne om Kvinderne stryges bl. a. Replikken om at gaa ekstra. Aviserne oplæses af Skolemesteren, der her hedder Selig (hos Detharding, hvor han ingenting har at sige, David, som han ogsaa kal-

[1]) Briefe an seine Schwester Louise u. a. Herausg. v. L. Geiger (Schr. d. Gesellsch. f. Theatergeschichte V). I Litteratur- u. Theaterzeitung 1784, II, 111 hedder det: Man schien unzufrieden mit dieser Ankündigung; dem ungeachtet war das Komödienhaus so voll, dass über 200 Menschen abgewiesen worden.

[2]) Den fulde Personliste lyder ifølge Manuskriptet saaledes: Hermann Breme, ein Kannegieszer; Dessen Frau; Heinrich, dessen Lehrjunge; Lizentiat Rehfus, Kaufmann Sand, zween Rathsherren; Frau Rehfus, Frau Sand, derselben Frauen; Zwei Advokaten; Meister Ehrlich, ein Schneider; Meister Franz, ein Hufschmied; Dessen Frau; Meister Fuchs, ein Kirschner; Meister Richard, ein Bürstenbinder; Holzmann, ein Bierbrauer; Sauer, ein Zolleinnehmer; Selig, ein Schulmeister; Ein Fremder; Ein Hutmacher Zunftmeister; Ein Kaufmann; 2 Bediente; Eine Rathsherrenfrau; Eine Magd; Ein Junge; Verschiedene Professionisten.

des hos Holberg I, 6). Aviserne indeholder andet Stof end hos Detharding. Fra Paris berettes d. 16/2: Briefe aus Toulon versichern, dass der Ritter Bonneval, Anführer der Fregatte Mignon die Insel Kandia und die Halbinsel zu beständigen Eigenthum für unsern König in Besitz genommen hat. Da Sauer derpaa mener, at »Europia einer Wage zu vergleichen sei, der römische Kaiser und die Türken und die russische Kaiserin wären eine Wagschale, und die übrigen Könige und die Fürsten gingen auf die andere«, kommer de op at skændes, idet Fuchs (Gert Buntmager) bemærker: »Nun das möchte ich doch auch sehen! Wo ist denn der Mensch, der so eine grosse Wage halten kann?« Fuchs vil derpaa jage Franskmændene ud af Europa med samme Motivering som i 2. Udg. af Schaubühne, Angrebet paa Jean de Franceriet gentages, men Sivert (Sauer) protesterer straks paa Toldens Vegne.

Tredje Akt aabnes med, at Heinrich melder Raadsherrerne. Da Breme spørger Konen, om hun har Kaffe i Huset, hedder det: noch zwei Loth und den Satz von heute früh. Heinrich spørger, om det er i Pfifflikum[1]), at Breme er blevet Bormester og foreslaar, at det vel snarere er i Holland. Da det foreslaas, at han skal bære Bremes brune Kjole som Liberi, hedder det, at den er altfor kort[2]), »Er wird nur knappe den Hinteren bedecken. Ich werde aussehen wie ein preussischer Soldat«. Spillet Allumber er ombyttet med Faro(!). I Henriks Monolog (Originalens IV, 1 = III, 6) er det drastiske afdæmpet. Scenerne mellem Henrik og Anneke og Henrik og Engelke er strøget, kun Replikken om Jomfrudommen, som man mister for at blive Frøken, er bibeholdt. Den er først puttet ind i Monologen, derpaa udstreget og atter genindsat, men med anden Haand i Scene 10 i en af Henriks Replikker til Raadsherreinderne. I Stedet for Sirup tales om Kandelzucker. Geskes Hund hedder »Malborrough«. Navnet Joli eller Mignon er først skrevet, men derpaa streget ud. Brændevin kaldes Mannheimerwasser. Henrik mener, at Engelke ikke kan komme ind og hilse paa de fremmede, fordi hun staar og skræller Kartofler, hvortil Geske forlegent bemærker, at hun vel er ved at vise den nye Pige tilrette. I Stedet for Østerskællingerne, som ikke maa raabe i Bormesters Gade, er det en Bonde, som raaber med Sand. Matroserne, der senere kommer

[1]) Med anden Skrift er føjet til under Linjen: Pfifflikum ist ein Pfälzl. Dorf bei Worms, heisst eigentlich Pfifflikheim, wird aber insgemein Pfifflikum gesprochen.

[2]) Dette Ord er accentueret ved et stort Kors i Teksten. Dethardings Overs. har som Originalen lang. Forandringen er sket af Hensyn til Fremstillerne, slgn. den norske Oversættelse fra 1730rne.

og klager, er forandret til Slagtere. Oldermændenes Strid drejer sig ikke om Anvendelsen af Kastor, men om Import af Hatte.

Slutningsrepliken, Moralen, ender med: Drum soll ein jeder Schuster bei seinem Leisten bleiben.

To Aar efter denne Opførelse fremkom der samtidig to nye Bearbejdelser af Stykket. Den ene gaves af Döbbelin i Berlin. Den var i tre Akter, men udover at den ikke behagede nogle af Publikum, som højlydt gav deres Mishag tilkende[1]), ved vi ikke noget om den. Den anden er ganske vist ogsaa gaaet tabt, men et Par samtidige Karakteristiker af den haves.

Blandt Schröders Skuespillere, som deltog i Kandestøberopførelsen 1779, nævnte vi Klos. Denne Mand overtog 1785 Ledelsen af Hamburgteatret sammen med Skuespilleren Joh. Chr. Brandes, der har gjort sig bekendt ved talrige dramatiske Arbejder.

Brandes fortæller[2]), at da han for at hjælpe paa Kassen maatte give »alle die Schauspiele, welche das Publikum vorzüglich liebte, suchte [ich] nothgedrungen Holbergs Comedie Der pol. Kannengiesser, den ich durch einen Freund umarbeiten liess, meine Posse die Komödianten in Quirlequitsch und andre ähnliche komische Stücke hervor[3]).

Hvem denne Ven er kan oplyses. Goethes Svoger, Vulpius, citerer i sin teaterhistorisk interessante Bog »Theatralische Reisen«[4]) en saalydende Plakat fra et Selskab, som han betegner som det S—sche[5]), men som i Virkeligheden var Peter Florenz Ilgeners berygtede Selskab, Der Bürgermeister in der Einbildung oder der polit. Kannengiesser. Nota: Diese Bearbeitung der polit. Kannengiesser ist in Hamburg mit allgemeinem Beyfall aufgenommen worden.«

[1]) Bertram, Ephemeriden d. Litterat. u. d. Theaters III, 217.

[2]) Lebensbeschreibung, III, 1800, 151.

[3]) Brandes fornemme Ringeagt for Holberg er saa meget mere mærkelig, som han endog var en Ven af den ekstemporerede Komedie. Ved denne Opførelse spillede Brandes Rechenpfennig, Klos Geyer. Den fulde Personliste lyder saaledes ifølge Plakat i Stadtbibl. Hamburg: Herrmann Breme, ein Kannengiesser; Gertrude, seine Frau; Friederike, ihre Tochter; Kantner, Lachenhändler, Friederikens Liebhaber; Heinrich, Lehrbursche bei Breme; Anne, Bediente in Bremens Hause; Meister Ambos, Scherenschleifer; Meister Pech, Schuhmacher; Samuel Greif, Thorschreiber; Rechenpfenning, Schulmeister; Geyer, Gastwirt; Links, Rechts, Advokaten; Lindner, Trautenheim, Kaufleute; Madame Lindner; Madame Trautenheim; Eine Grobschmidts Frau; Ein Fremder.

[4]) I, 359; Werlauff henviser til Stedet (Antegnelser 17, Note).

[5]) Slgn. a. St. I, 251 og II, 187; andre Ilgenerske Plakater af lignende kuriøs Art anføres i Ephemeriden d. Litt. u. d. Theaters VI, 1787, 23 ff.

Vulpius føjer til for egen Regning: Ich fürchte der Bescheidenheit des Herrn Tank zu nahe zu treten, wenn ich seiner Arbeit eine öffentliche Lobrede halten wollte. Aber ich lade alle Kenner und Schauspielfreunde zur Vorstellung ein um sich selbst zu überzeugen, dass der Herr Bearbeiter Lob und Dank verdient.

Ganske anderledes lyder Dommen i et lille obskurt Tidsskrift i Hamburg, som omtaler Stykket, da det meddeler, at Schröder snart vil vende tilbage til Hamburg og har lovet at spille Komedier, som Byen ikke behøver at skamme sig ved.

»Sah Hr. S. vielleicht auf den umgearbeiteten Polit. Kannengiesser? .... Etwas hämischers, plumpers und unanständigers als der Umarbeiter, ein hiesiger Schüler, der noch obendrein Theologie studieren will, darin gebracht, ist uns nicht vorgekommen. — Das diese Schandpasquille unsere langmütige Obrigkeit nicht beschäfftigte, ist sicherlich daher gekommen, weil sie den Unsinn zu tief verachtete und sich ebenso betrug als Sokrates, da ein Bube das Stück die Wolken auf ihn gemacht hatte[1]).

Stykket har altsaa været stærkt lokaliseret i Hamburg og sandsynligvis i Colleg. politicum behandlet hamburgsk Bypolitik; ellers kunde der jo ingen Anledning være for Øvrigheden til at blive krænket. I sin Hamburg. Theatergeschichte (1794, 559) fortæller Joh. Fr. Schütze da ogsaa, at »den hamburgske Yngling«, som havde besørget Bearbejdelsen, paa en ufin Maade havde blandet den op med nærgaaende lokale Hentydninger; og i Bertrams Ephemeriden der Litteratur a. d. Theaters hedder det[2]), at Stykket var forvandlet til en Lokalsatire, og at mange formodentlig gik hen for at kunne pege Fingre af denne eller hin.

Forfatteren af Oversættelsen Franz Johann Daniel Tanck var en ung Hamburger (f. 1761), der havde studeret Teologi ved forskellige Universiteter. Kandestøberen var ikke hans eneste Bidrag til

[1]) Litteratur- und Theaterzeitung aus und für Hamburg 1—2, 1786 (findes i Bibliothek d. Vereins f. Hamb. Geschichte). Udgiveren F. Kühl var et forfaldent Subjekt, der levede af at bagvaske Folk, navnlig havde han været efter Schröder. 1786 udkom imidlertid i Hamburg en lille Pièce af ham: Schröders des Schauspiel-Diktators gute Sache nebst Abbitte. Heri forklarer han sit Menneskehad som dikteret af Nød. Schröder har sendt ham et Brev, som han aftrykker. Efter den gjorte Undskyldning vilde Schröder, som beklager, at et saa godt begavet Menneske er kommet paa Afveje, gerne tage ham i sin Tjeneste, hvis dette ikke kunde udtolkes som Bestikkelse. Kühl, der lover Bod og Bedring, begynder karakteristisk nok denne med at henlede Øvrighedens Øjne paa en Række andre Smædeskrivere, som burde tages ved Vingebenet.

[2]) III, 267 ff., 319.

Teatret. For Brandes bekendte Datter Minna skrev han ved Sæsonens Slutning Abschiedsrede .... von Minna Brandes gehalten (Hamb. 1785); for hendes Skyld indviklede han sig ogsaa i en Polemik. Hans »Skizzen des Hamburgertheaters« (1784) er rettet mod en Kritik over hende[1]).

Hans Oversættelse er forøvrigt den eneste af de hidtil nævnte, som er omtalt paa Dansk, foruden af Werlauff ogsaa af Øst, der havde fundet den nævnt i en tysk Kritik, som han oversatte 1803[2]).

Den næste Bearbejdelse, som vi vender os til, Münchenerbearbejdelsen Der polit. Zinngiesser fra 1787, er besørget af den Skuespiller, som hos Schröder spillede Gert Buntmager (Fuchs der Kürschner) Mathias Georg Lamprecht[3]). Den skulde, som Titelbladet angiver, fungere som Fastelavnskomedie, som Tilfældet ogsaa var i Mannheim, og dette fandt en Kritiker, var ogsaa den eneste Undskyldning: Diess bekannte Holbergische Stück war für die Jahre, darin der Verfasser lebte, in Dänemark ganz artig, ist aber für unsere jetzige Zeiten in Deutschland eine sehr rohe Speise, die höchstens nur den Pöbel in München zur Carnevalszeit belustigen kann[4]). Erfaringen viste imidlertid, at Stykket i denne Skikkelse opførtes mange Steder.

Lamprecht (1748—1826) var født i Hamburg og debuterede i samme By ved det Seylerske Nationalteater, hvis Dramaturg var Lessing. Efter nogen Omflakken engageredes han til Brandes—Klos' Selskab og optraadte i dettes Kandestøberopførelse 1785, som en af Advokaterne. Hans dramatiske Forfatterskab bliver ilde medtaget af en samtidig Kritiker[5]). Han har aldeles intet Talent, siges der, de Forandringer, han foretager i sine Forlæg, er uden Vid, hans Sprog er daarligt.

Kandestøberbearbejdelsen, der bevarer Reminiscenser fra Bocks Hamburger Bearbejdelse, følger Detharding Scene for Scene og ofte ordret, men gennemgaaende behandler den Forlægget med Fri-

[1]) Schröders Lexik. d. Hamb. Schriftsteller; de nævnte Skrifter har jeg set paa hamburgske Biblioteker. Hans senere Skæbne er ukendt. I Gothaer Theater Kalender 1794, 160, har jeg fundet ham nævnt bl. endnu levende Skribenter som Gelehrter zu Erlangen. I en Duplik mod hans ovennævnte Skizzen etc. i Bertrams Ephemeriden I, 144 siges haanligt, at han skriver som en Skoledreng, Skriftet kaldes et Charta cacata.

[2]) se Bibliografisk Tillæg.

[3]) Om Lamprecht se Schröder, Lexik. d. Hamb. Schriftsteller, Grandauer, Hof- u. Nationaltheater in München 1878, 57, samt Ephemeriden d. Theat. u. d. Litt. III, 1786, 381.

[4]) Allg. deutsche Bibliothek, 84, 1788, 114.

[5]) Allg. deutsche Bibl. 73, 1787, 139.

hed og digter ofte til i folkelige Udtryk. Saaledes svarer Henrik (I, 7) paa Spørgsmaalet hvormange der er i Colleg. polit.: »Sieben, gerade einen Galgen voll, wie man zu sagen pflegt«. Handlingen foregaar »in einer freyen Reichsstadt in Oberdeutschland«. At det er 2den Udg. af Forlægget kan bl. a. ses af, at Tilføjelsen til Antonios Monolog (I,1) er bevaret: Dass ich einen Korb bekomme? Ja, nun so muss ich mich damit trösten, dass schon mancher ehrliche Mann das nemliche Schicksal hatte.

Heinrich har visse gennemgaaende Fordrejelser af Ordene, som Pustille, Pulmitik, Notarius Pubulkus og Collegium Pulmiticum, Prætendent for Præsident. I Personlisten er der foretaget nogle Navneforandringer. Geske hedder Margarethe, Engelke Louise; Advokaterne kaldes Herr Igel og Herr Schröpf; Arianke Grovsmeds er blevet til Frau Greif eine Tandlerin d.v.s. Marskandiserske; Rehfuss og Sand har begge faaet et von foran Navnet, Bearbejderen ofrer saaledes til en Münchenerskik, som han harcellerer over (V,6), hvor Henrik beder Borgermester om Tilladelse til at kalde sig von H.: »Sie wissen wohl, des Schreibers sein Schreiber lässt sich hier Herr von nennen; und ohne dieses Herr von wird man von den Mädeln hier gar nicht angesehen«. Ruthe, der Schulmeister, og Meister Hacke, Messerschmidt, er traadt i Stedet for David og Franz. En ny Figur er Parykmager Klapp. Henriks Liste (I,7) omfatter kun de syv Personer, som siden optræder, mens den hos Holberg og Detharding omfatter tolv. En Tilpasning til Ølbyen München ligger i, at baade Anne spørger Henrik og Margarethe Breme, om de er berusede; ligesom Frau Greif forsikrer, at hun har drukket mangt et Glas Øl med Margarethe.

I Coll. polit., der er henlagt fra Kl. 12 til Kl. 6, er der tilkommet en Allusion til de hemmelige Selskaber, som Tiden var saa optaget af. Herman præsiderer med en hvid Stav foran sig paa Bordet. Naar Medlemmerne træder ind, giver de Herman Haanden og siger: Türkenblut! som besvares med: das soll fliessen. Klapp kommer i Pudderrock, idet han undskylder sig med at komme lige fra Arbejdet; Breme erklærer ham uværdig, da han viser Mødet saa ringe Respekt, og vil idømme ham en Bøde. Men Klapp erklærer, at han kun har deltaget i Møderne for at have noget at fortælle sine Kunder, og gaar bort med et: »Lebt wohl ihr Narren! — Herren will ich sagen«. Ruthe oplæser som »immerwährender Sekretär« Protokollen over forrige Møde, hvor bl. a. Hilseformularen og daglige Møder besluttedes. Desuden vedtages efter en Debat om de amerikanske Sager at anerkende de tretten Provinsers Uaf-

hængighed og træde i Handelsforbindelse med dem[1]). Derimod er de oprindelige Emner for Debatten forsvundne. Ruthe læser Aviserne op (som Selig i Mannheim). Fra Berlin skrives, at S. M. Kongen har mønstret »die Gens Darmes«, som Breme oversætter ved Patrontaskerne. Det menes, at dette betyder Krig med Hollænderen eller Tyrken, navnlig da Storvesiren og Kaptajn Bacha er bleven Uvenner. H. M. Kejseren er »über die Sau gefahren«. Richard: »Ueber'n Sau? Das arme Thier ist wohl gleich krepiert«. Da han faar at vide, at der menes Floden Sau ved Belgrad, spørger han fornærmet: »Wie kann ich wissen, dass ein Fluss einen menschlichen Namen führt?« Det er, da Sau skal findes paa Kortet, at Øllet væltes. Senere debateres, om Kongen af Preussen ikke bør anskaffe sig en Krigsflaade.

Intrigen udvikler sig som sædvanlig.

I Hermans lange Instruktion til Konen er det satiriske Perspektiv forrykket saameget i Forhold til Forlægget, at der er Grund til at citere den in extenso.

»Du musst nur immer eine wichtige Miene annehmen und stockstumm seyn, damit verbirgst du deine Unwissenheit am besten. Ferner musst du auf deinen Respekt halten und keinem Menschen mehr Ehre geben, als ihm gehört. Gegen Leute, die mehr sind als wir, musst du zuvorkommend höfflich seyn und sie Excellenz titulieren, sie mögens nun seyn oder nicht; sie hörens gar zu gerne. Mit unsers gleichen redest du per Sie, den gemeinen Pöbel fertigst du mit Er ab. Allein es giebt eine gewisse Mittelgattung von Menschen, die wir nicht zu unsers gleichen und auch nicht zum Pöbel zählen können als da sind: die Gelehrten, die Künstler, die Krämer, die bemittelten Handwerker; diese Leute qualifizieren sich nicht völlig zum Sie, und mit dem Er kann man sie gleichwohl auch nicht belegen, ohne von ihnen der Unhöfligkeit beschuldigt zu werden. Man lässt ihnen also das Sie nur so lange angedeihen, als sie Fremde sind; oder unsers Schutzes und Beystandes nicht bedürfen. Sobald sie aber nur einigermassen von uns abhängen, haben wir ein Mittelwort erfunden, wodurch man dem Sie sowohl als dem Er ausweicht, und das ist das so beliebte: Der Herr. Z. Ex.: Komme der Herr morgen wieder, dann will ich dem Herrn sein Geld geben. Der Herr ist ein geschickter Mann! aber der Herr lässt sich auch gut bezahlen. Merke Dir das«. Dernæst maa hun vænne sig til Smigrerier, »da sich in uns vornehmen Leuten alle Vollkommen-

[1]) Allerede Bocks Hamburgerbearbejdelse fra 1779 havde skudt de amerikanske Affærer ind ved Siden af de polske.

heiten vereinigen«. Om Morgenen ligger hun til 10. »Dann nimmst du Chokolade und machst deine Toilette. Während dem nimmst Du Visiten von jungen Herren an, die Dir die Zeit bis zum Mittagessen vertändeln. Nach Tische gehen die Caffeevisiten an; um halb sechs Uhr fährt man aus lieber Langeweile in die Comödie oder wenn ein schöner Tag ist, macht man einen Tour de promenade. Ist es regnigt, so macht man eine Spielparthie«. Hun foreslaar »Schmieren, mein Leibspiel«, men belæres: »Pfui Margarethe! wer wird so ein gemeines Spiel spielen. Halumber musst Du lernen. Allein da dies Spiel etwas schwer ist, so kannst bis dahin allenfalls Zwicken. Denn dies ist das Spiel, das wir vornehmen Leute mit dem Pöbel gemein haben«. — Paa de Dage, hvor hun tager Medicin, »kann man nun mit Ehren niemand vom Stande einladen. Da bittet man irgend einen berühmten Künstler, der sich in der Stadt aufhält, etwa einen Mahler, einen Bildhauer, einen Kupferstecher oder auch einen Comödianten, der Aufsehen macht, und im Publiko beliebt ist, zu sich«. — Henrykt beder hun da om at faa »den Lipperl« indbudt[1]), men faar Svaret »Eine Frau deines Standes muss sich stellen, als wisse sie gar nicht, dass ein Lipperl in der Welt ist. Vornehme Leute besuchen den nur ganz incognito, und ziehen eine Kappe übers Gesicht. Denn es wäre ja gegen den Wohlstand, wenn man eine vornehme Frau über eine Zote recht herzlich lachen sähe«. Endelig skal hun, uanset hvad Folk vil sige, holde sig en Husven og anskaffe sig »ein Augenglas«.

I IV, 3 lover Henrik Louise sin Hjælp til at blive gift med Ehrlich mod en Erkendtlighed og udbeder sig straks hendes Silkehalstørklæde, som han ogsaa faar. Henrik besørger Honning og »Zucker Kandel« til Kaffen og raader Raadsherreinderne til at tage Kandis i Munden og sutte paa det. Skødehunden Joli har just banket to Slagterhunde. En fransk Gouvernante ønskes til Datteren, fordi »wir vornehmen Leute schämen uns unsers Provinzial-Dialekts vor den Ausländern, und deshalb reden wir gern französisch«. Frau Greif truer med at hænge de Pjalter, Margarethe har pantsat hos hende, udenfor med hendes Navn paa. Da Henrik læser Klagemaalet op, har han først Fejllæsningen[2]) hochgeöhrter for hochgeehrter, derpaa Hundmacher for Hutmacher og Kleidungsstücke die von Knaster gewebt sind. Herman: »Was liest der Kerl? Kna-

[1]) Et særlig i Baiern brugt Navn for den gamle Hans-Wurst (Herloszsohn o. fl. Theaterlexikon).

[2]) Saaledes motiveres Kandestøberens Spørgsmaal: Kannst du nicht lesen? Hvortil Henrik svarer: O, ja! lesen kann ich wohl; aber nur nicht recht.

ster? Buchstabier das Wort. Henrik: Ka. Kna. St. o. r. -star. -Knastar. Breme: Kastor! Henr.: Kastor? Was ist denn das? Breme: Das sind Schlangenhaare«. Louise har lært Ehrlich at kende »beim Deutschtanzen«. Margarethe vil moralisere, men Breme afbryder: »Hast Du es anders gemacht, als Du noch jung warst?« Slutningsmoralen falder bort.

Münchenerbearbejdelsen blev c. 1800 Grundlaget for en utrykt Vaudeville af G. F. Treitschke, som gik over saa godt som alle Tysklands Teatre og endnu spilledes i 1860erne. Hvordan Motivet her udformedes, har jeg fortalt andetsteds[1]). Igennem nogle hamburgske Manuskripter, som senere er kommet mig i Hænde[2]), kan man yderligere følge, hvorledes den gamle Komedie idelig aktualiseres. Det ældste Manuskript er fra 1802 og har de fra Forlægget kendte Hentydninger. Men hist og her er der indklæbet Sedler med nye Replikker. Naar Mester Herman her taler om »ein freies einiges D . . . (hustet sehr stark) Deutschland etc.« og senere i Coll. politicum bringer Medlemmerne til Sæde med Ordene: »Setzen sie sich. Hier ist *Rechts* und hier ist *Links* und in der Mitte das *Centrum*« er alt dette Hentydninger til Forholdene under den nationalliberale Bevægelse. Ogsaa Begrebet en Constitution bringes under Debat. Da Skolemesteren forklarer, at det er en Forsamling, hvor enhver kan tiltale »seinen Fürsten«, som han vil, og at Fyrstens Mave derfor maa være af en god Constitution, hvis han skal kunne døje det, bliver en af de andre vred. Han vil ikke finde sig i, at Magten tages fra Fyrsten, han skældes ud for en Jesuit og græder, mens de andre Medlemmer mod hans Stemme vedtager, at de vil have en Constitution.

Det senere Manuskript, der er fra 1842, repræsenterer en gennemretoucheret Tekst, der har indre tysk Politik til Genstand, den er yderligere forsynet med nye indklæbede og tilskrevne Indskud, der behandler Frihedskampen i Begge Sicilier 1848; baade Bomba (ɔ: Kong Ferdinand II), Garibaldi og Napoleon nævnes.

I den omtalte Afhandling efterlyste jeg med Held et Tryk af Kandestøberen fra 1808 med Titlen Der polit. Schuster[3]).

[1]) Holberg Aarbog I. 1920, 1 ff.

[2]) De findes i Hamburgs Stadtbibliothek i Specialsamlingen Theaterbibliothek, slg. nævnte Afhandl.

[3]) Dr. Alker i Wien gjorde mig velvilligt opmærksom paa, at det fandtes i det kgl. Hofbibliothek, hvorfra man udlaante mig det.

I denne Tekst[1]), der ogsaa har Vaudevilleform, og, som Slutningskoupletten angiver, er opført som Fastelavnskomedie, har man valgt en anden Fremgangsmaade end i de Hamburgske, idet man med Omhu undgaar enhver aktuel politisk Hentydning, skønt Mester Hermann forsømmer sit Haandværk paa Grund af alle de Aviser, han læser fra Morgen til Aften. Han nævner en halv Snes, som han holder. Kun en enkelt Gang findes en skjult Hentydning til hjemlige Forhold. Da Herman ser det sønderrevne Landkort, siger han: »Das grüne da ist Frankreich, das gelbe England, das da in der Mitte — Onuphrius [ɔ: Henrik], Du musst sie hernach wieder zusammenpappen«. Hvortil O. svarer: Eine saubere Commission. I Collegiet er ellers den seneste Begivenhed paa Verdensskuepladsen, hvorom der tales, at Svenskerne er landet i Nürnberg, en Reminiscens fra 30 Aarskrigen. Blandt de andre Emner er t. Eks., at Hertugen af Infantado har deltaget i en Tyrefægtning. Da man er midt i Skænderiet herom, bryder pludselig alle Politikernes Koner ind med Koste i Hænderne og gennemprygler Mændene under Afsyngelse af en Sang. En vigtig Rolle spiller derpaa ægteskabelige Scener mellem Herman og hans Kone, som udtrykker deres Vrede og Forsoning baade i Prosa, Sang og Dans (!). At Grundlaget har været 2. Udgave af Dethardings gamle Oversættelse fremgaar trods alle disse Forandringer tydeligt.

Herhjemme udtalte Rosenstand-Goiske[2]) sig til Fordel for en Aktualisering af Kandestøberen. Hvis Collegium politicum »moderniseredes til vore Tider«, vilde Komedien — mente han — utvivlsomt blive endnu mere interessant, end den er i Forvejen »Men, føjer han til, den Mand, som skulde paatage sig en slig Forandring, maatte for alting gøre de nærværende Statsnyheder ligesaa morsomme, som Holbergs ere«.

Rahbek fortæller[3]), at han har set Forsøget praktiseret ved forskellige Privatforestillinger, men at det tiltrods for den opnaaede

[1]) Personlisten lyder: Hermann Breme, ein Schuster; Sabine, dessen Frau; Hannchen, dessen Tochter; Reinwald, ein Töpfer; Kaufmann Leopold; Marianne, seine Frau; Doktor Klinger; Susanne, seine Frau; Cæcilie, eine Schneiderswittwe; Onuphrius, Schusterlehrjung; Anne, Dienstmädchen bey Breme; Hutmacher Kapel; zwey Advokaten; ein Messerschmied; ein Kirschner; ein Visitator; ein Schulmeister; ein Gastwirth; ein Bürstenbinder; mehrere Bediente.

[2]) Dramat. Journal I, 1771, 49.

[3]) Holbergs udv. Skrifter VI, 38; om en privat Forestilling 1839 af Lyk. Skibbrud, hvor bl. a. de to Tieneres Replikker (II, 2) var aktualiserede, fortæller Davidsen, Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn I, 1880, 173 ff.

momentane Effekt dog viste sig uheldigt, idet det var vanskeligt at samarbejde de tildigtede ny Elementer med det allerede dengang gammeldags Kulturniveau i den øvrige Tekst.

Paa det kgl. Teater har ingen saadanne Omarbejdelser været præsenteret, og utvivlsomt har man gjort Ret i ikke at gøre Forsøget.

Aktuelle Indskud vilde blot paa revumæssig Maade drage Interessen over mod det grovt stoflige, bort fra den universelle Satire, som netop stærkest aabenbarer sig i sin hele Menneskelighed, naar det stoflige kun virker som en i Virkeligheden ret ligegyldig Accidens.

OPFØRELSER

INDLEDNING. HOLBERG PAA DET EXTEMPORERENDE TEATER[1])

Vi saa i det foregaaende Afsnit, at Holberg allerede i 1730erne var opført paa Tysk i Norge og Sverig. I Tyskland selv fandt d. 12. Maj 1741 den første fast daterbare Holbergopførelse[2]) Sted paa Gymnasiet i Annaberg, spillet af Eleverne. Stykket var Jean de France. D. 13. Juli samme Aar gaves samme Stykke i Hamburg af Datidens fornemste Skuespillerselskab, det Schönemannske. Endelig d. 27. Juli fik det Première i Frankfurt a. M. hos en mere problematisk Principal, der arbejdede i den gamle Burleskes Stil.

Disse tre Opførelser har alle Forbindelse med Gottsched, ikke alene derved, at den spillede Text var taget fra hans faa Maaneder forinden udkomne Værk, Deutsche Schaubühne, men ogsaa derved, at alle de tre ledende Kræfter, eller idetmindste de to af dem, stod i personlig Forbindelse med ham og ønskede at gøre ham tilpas.

Rektoren for Gymnasiet i Annaberg var hans literære Elev. Han hed Adam Daniel Richter og førte, hvis man kan tro hans Breve til Mesteren, som findes i den store Gottsched-Brevsamling i Universitetsbiblioteket i Leipzig, ude i den øde Bjergby en højst mise-

[1]) Alle Kildeangivelser til dette Afsnit maa, forsaavidt de ikke findes i Noterne, søges i det teaterhistoriske Tillæg under vedkommende Principals Navn.

[2]) Det er muligt, at den nedenfor nævnte Principal, Schönemann, allerede har spillet Stykket i Leipzig i April—Maj, da han var der for at vise Gottsched, hvad han formaaede, og spillede Schaubühnes Stykker, slg. Gottscheds Fortale til dette Værks 3die Bind, og Devrient: Schönemann 26; ligesaa udetailleret som Opgivelserne her er Dethardings Meddelelse i Brev til Gottsched 20/9 1741, der meddeler, at S. havde spillet Schaubühnes Stykker baade i Güstrow og Rostock, nemlig om Foraaret. En hamburgsk Plakat for Jean de France, 14. Aug. 1741, er aftrykt i Klevenfelds Rejsejournal (Mem. og Breve ved Clausen og Rist XXIX, 8); desværre overværede Kl. ikke Forestillingen og meddeler intet om den. Teaterakter for dette Aar findes ikke for Leipzigs Vedkommende.

rabel Existens, afskaaret som han var fra alt Samkvem med den literære Republik. Til Trøst i sin Ensomhed kastede han sig da over de traditionelle Gymnasiastforestillinger, idet han kun beklagede ikke helt at kunne følge sin Lyst og i et og alt holde sig til Mesterens Hensigter; han var nødt til at opføre tarvelige Produkter, blot de havde mange Personer, da det for Forældrene var Hovedsagen at se deres Poder paa Scenen[1]).

Johan Friedrich Schönemanns[2]) Stilling til Gottsched og hans Betydning kan forklares med et Par Ord.

Den teatralske Situation i 1741 var den, at Gottsched just var brouilleret med den berømte Skuespillerinde og Direktrice Mme. Neuber, hvem han egentlig havde tiltænkt Æren af og Arbejdet paa Skuepladsens Reformation. Bruddet med hende var den direkte Anledning til, at han greb Sagen literært an. Da der ingen kultiveret Skuespillertrup var for Haanden, som straks vilde omsætte hans Planer i Praksis, planlagde han Udgivelsen af sin 6 Binds »Deutsche Schaubühne«. Endnu inden den havde set Dagens Lys, var hans Interesse dog blevet paakaldt af Schönemann, som i sit første Brev fra 1740 netop henviser til den Plads, der stod tom ved Mme. Neubers Frafald og Flugt til Rusland, og tilbyder at træde i hendes Sted som Gottscheds Protegé[3]). I dette Aar var han, som indtil hen paa Aaret 1739 havde været hos Mme. Neuber, begyndt med sin egen Trup i Lüneburg. Valget af et Stykke af Racine til Aabningsforestillingen viser hans Intentioner.

Gennem hans Breve kan man følge den Iver, hvormed han bejlede til Gottscheds Gunst. Han anmoder om hans Raad, sender ham en stor levende Karpe, bestiller straks efter Schaubühnes Fremkomst 100 Eksemplarer af den, som han sagtens har faaet i Materie og solgt som Tekstbøger ved Kassen[4]). Paa de i Hamburg opbevarede Plakater fra Jacob v. Tyboe-Opførelserne i 1754 angives, at Stykket er »gedruckt zu bekommen«. Saa sent kan

[1]) Som Eksempel af denne Art fra en anden Skole nævner jeg et Stykke: Der erbärmlich verunglückte Gegenschertz und patriotische Sinn oder der unglückliche Fall Petri des Dänen, Grafen von Skrynn .... Ein Trauerspiel. Det gaves med 24 Personer, der spilledes af hver sin navngivne Elev, slg. Skoleprogram fra 1755 i Universitetsbibl. i Breslau.

[2]) Om ham se Devrients udførlige Skrift (i Theatergeschichtliche Forschungen XI, 1895), som har været mig til megen Nytte.

[3]) Hele Brevvexlingen findes i Haandskriftsamlingen i Universitetsbibl. i Leipzig; Devrient a. St. har benyttet den.

[4]) Et saadant Salg af Tekstbøger har ikke været ualmindeligt. Endnu paa Hamburgerplakaten for 26/8 1768 for Joh. L. Schlossers »Der Zweykampf« meddeles, at Stykket kan faaes ved Indgangen (Ekhofs Plakatsamling, Gotha).

der vel ikke have været Eksemplarer af det oprindelige Tryk tilovers, og man maa da tænke paa ellers ukendte Separattryk.

Et saa nært og saa ærbødigt Forhold til den store Mand i Leipzig havde den tredie Skuespilleder, der spillede Holberg i dette første Aar, ikke. Viser Gymnasieopførelsen os den rent literære Introduktion af Holbergs Komedie, og Schönemanns Opførelse den kunstneriske, repræsenteres den folkelige af Franz Gerwaldi von Wallerotty, som i sine yngre Dage var Indehaver af Rollefaget »capitano spavento« hos den berygtede »stærke Mand«, Johann Carl Eckenberg[1]).

At karakterisere denne Mand med det pompøse Navn er ikke let. I de historiske Oversigter over Teatret, som indeholdes i »Gothaer Theaterkalender« faar han (1776, 145) det Skudsmaal, at han med »sit gode Selskab« allerede i 1730rne gav »gute, studierte Stücke, und nur an Sonn- und Feiertagen extemporierte Farcen«. Senere, da han forlængst var død (1782, 141) regnes hans Trup derimod til de smaa Selskaber, der ikke er Omtale værd. Udførligt behandles han paa Basis af arkivalske Undersøgelser af Paul Legband og Bolte og for Frankfurter Opholdets Vedkommende af Fru Mentzel. Vidt har han vandret, og det Indtryk man faar af de talrige Plakater, der er bevarede, navnlig i Stadtbibliothek i Frankfurt, harmonerer ikke med de Oplysninger, som Arkiverne giver, at han ved Lejlighed optraadte som den strenge Smags Vogter, ganske vist overfor Konkurrenter, som han vilde have fordrevet ved Øvrighedens Hjælp. Hvis han imidlertid virkelig personlig har haft Aspirationer, forklares hans Repertoires burleske Karakter maaske ved at det berømte Clowngeni, Joseph von Kurz, Opfinderen af den nye Hans Wurst-Type, Bernardon, var en af hans Hovedkræfter.

Jean de France-Forestillingen d. $^{27}/_{7}$ annoncerede han saaledes: Eine nach der vollkommenen theatralischen Regul mit besonderer Mühe componierte Pièce-comique, betitult: Jean de France oder der Teutsche Franzose, wobey Arlequin unter dem Namen Pierre,

[1]) Hans Navn staves dels saaledes, dels Pellerotti, Bellerotti, Belrodi o. fl.; slgn. Paul Legband, Münchener Bühne und Litteratur im XVIII. Jahrh. (Oberbayr. Archiv LI, 1904) og Bolte i Forsch. z. Brand. u. Preuss. Gesch. 2, 2, 218; slgn. ogsaa E. Mentzel, Gesch. d. Schauspielkunst in Frankfurt a. M. 1882, der gengiver en stor Del af det gamle Repertoire; de følgende Titler er confererede med, delvis tagne fra Plakatsamlingen i Frankfurter Stadtbibliothek. Denne er ordnet kronologisk i Æsker, for Wallerottys Vedkommende efter hs. Noter af den samtidige, ukendte Samler, der undertiden føjer en kritisk Bemærkning til; paa Jean de France-Plakaten staar kun: gesehen.

des Jean de France Diener, ingleichen Hans Wurst als ein Hausknecht, nicht weniger Martha, eine Dienstmagd, welche sich bey dem Jean vor eine französische Dame ausgiebt, mit besonderer Lustbarkeit aufwarten werden. Unsere Sängerin wird mit einer Arie, unsere Tänzerin aber mit drey Täntzen aufwarten. Den völligen Beschluss macht eine extra lustige Nachkomödie, betitult: Arlequin, die böse Gretha[1]).

Men dette er muligvis ikke Stykkets Førsteopførelse hos ham. Nøjagtig en Maaned forinden gav han: Eine intriguante und extralustige Bourlesque .... betitult: Männer List ist behend; Weiber List hat kein End[2]) oder die lächerlichen Wind-Machereyen eines affectierten Deutschen-Franzosen, in der Person des neuen Baron Zwickels [en staaende Person]. Hans Wurst stellet vor einen unglückseligen Bedienten einer intriganten Marquisin. Harlequin aber einen lächerlichen Edelmann alla Mode und einfältigen Advocaten.

NB. NB. Das ist eine derer lustigsten Bourlesquen, so noch auf unserem Theatro aufgeführet worden, und wird sowohl mit guten Arien als auch mit einem Tantz .... aufgewartet werden.

Selvom den senere Opførelse saaledes betyder et Fremskridt i Retning af det »regelmæssige«, kunde Wallerotty dog neppe vente at høste Laurbær hos Gottsched dermed. Dennes Formaal var jo netop at fordrive de gamle Løjer, særlig Hans Wurst og Arlequin. At trække Folk til Huse ved Sang og Dans og et Nachspiel som Die böse Gretha vilde han finde Kunsten uværdigt. En Bemærkning paa en senere Plakat kunde tyde paa, at Professoren har ladet Direktøren vide, at man ikke kunde benytte de nye regelmæssige Stykker som Kanevas for Ekstemporeringer i den gamle Komedies Stil. Da det af Fru Gottsched fra Destouches oversatte »Gespenst mit der Trommel« annonceres d. $^{9}/_{10}$, angives det udtrykkeligt, at saaledes som den verdensberømte Hr. Professor Gottsched har foreskrevet »wird selbiges von Wort zu Wort von uns produciert werden«. Denne Forsikring gentages det følgende Aar med den Tilføjelse, at »die darinnen vorkommende Lustbarkeit ist ebenso angenehm wie modest.«

Har Wallerotty imidlertid faaet en Advarsel fra Gottsched, har den kun haft en kortvarig Virkning. Et heldigt Tilfælde har be-

[1]) Plakaten findes i Facsimile i teaterhist. Tillæg.

[2]) Denne Overtitel anvendes ved flere andre Stykker; paa Grønnegadeteatret var det Titelen paa en Oversættelse af Théatre italien, Noland de Fatouville: La precaution inutile, slg. Nystrøm, D. danske Komedies Grundlæggelse 248.

varet os en Kopi af en senere Holberg-Plakat fra hans Ophold i Prag. Hans Navn staar ganske vist ligesaalidt paa den som paa Frankfurter-Plakaterne, men der er ikke nogen Tvivl om dens Oprindelse[1]). Endnu tydeligere end Jean de France-Plakaten viser denne, der angiver, at Stykket var en Bearbejdelse, hvorledes man behandlede en literær Tekst for at gøre den folkelig. Den er aftrykt paa omstaaende Side i al sin groteske Vælde.

Det er imidlertid ikke Wallerotty alene, der afgiver Bevis for, hvorledes Burlesken i sin traditionelle Form bemægtigede sig de Holbergske Figurer og Motiver. Frankfurter-Plakatsamlingen yder andet interessant Materiale for 1740—50erne. Titlerne har vi gennem den. Teksterne har sandsynligvis aldrig eksisteret, eller højt regnet kun eksisteret som et kort Kanevas, der var udarbejdet af Direktørerne eller Teaterdigterne. Om Direktøren, den geniale Komiker Franciscus Schuch, fortælles saaledes, at han, der udenfor Scenen var en yderst faamælt og melankolsk Person, ofte satte en Titel paa Dagens Plakat uden endnu at være klar over Stykkets Gang, og først kort før Tæppets Opgang kunde formaas til at give Comparserne de nødvendige Direktiver.

Han spillede i Frankfurt 1748 og 1750—52 og havde en Tid den fra Fru Schröders Hamburgeropførelser kendte Skuespiller Uhlig hos sig som Teaterdigter. Gennem denne kan han være bleven fortrolig med det Holbergske Materiale. Hvorledes det figurerer paa Baggrund af den italienske Burleskes Personbestand og hele Udstyr, viser nogle Plakater.

Mindst gælder det den utvivlsomme Don Ranudo Bearbejdelse fra d. $^{12}/_{10}$ 1752: Das mit verschiedenen lustigen Deutschen und Italienischen Arien vermischte Lustspiel, betitult: Der Herr von Habenichts oder Armuth und Hoffart. Personlisten med den tidligste Angivelse af de rollehavende, som jeg har fundet, lyder saaledes:

Der Herr von Habenichts, ein armer Edelmann, diesen stellet vor Mr. Franz Schuch. Frau von Habenichts, dessen Ehefrau .... Jfr. Brunius. Lisette, das Mädgen .... Jfr. Meinzner. Leander,

[1]) Teuber, Prager Theatergeschichte II, 470 gengiver den, uden at nævne, hvor den findes. Han siger blot, at den er ham meddelt af Hr. Slukov ved det cekiske kgl. Nationalteater i Prag. Med Blæk er tilføjet 1728; Teuber gør opmærksom paa, at dette Aar er forkert, da Kotzenteatret først byggedes 1738; han formoder 1748, det rette Aar er imidlertid 1749, da vedkommende Dato faldt paa en Tirsdag. At det er W.s Plakat gøres bl. a. sandsynligt, ved at han under et Ophold i Dresden 1747 havde faaet det paa Plakaten omtalte Privilegium.

Mit gnädigster Bewilligung

Werden heute Dienstags den 28. Januarii

Die Königl. Pohln. und Churfürstl. Sächs.

Privilegirten Deutschen

Hof-Comoedianten:

Ein aus des Königl. Dänischen Professoris, und berühmten Polyhistoris Herrn Herrn von Holbergs, sinnreichen Lust-Spielen gezogenes amussentes

Haupt-Stück,

auf führen, Betitelt:

Daß so Trunck als Wollustliebende Alter,

Oder:

Die Masqeraden

Oder auch

Die auf der Redoute glücklich beschlossene, von den Eltern verworffene, und doch von ihnen gewünschte, und selbst abgeredete

Heurath, Mit Hannß-Wurst,

Einen betrogenen und sehr erschröckten Hauß-Bedienten,

Und SCAPIN, einen listig-verschlagenen Liebes-Unterhändler lächerlichen Masqueraden-Bruder, und übel ausgezahlten Juden.

DIese, nach dem neuesten Gusto abgefaste Pizzare Materie, hat keines grossen Ruhmens vonnöthen, weil man von den Compositeur welcher dermahlen wohl der stärckeste in Teutschen Lust-Spielen seyn wird, genugsam bekannt ist, und folglich von ihm nichts schlechtes erwarten kan, flattiren uns demnach eines zahlreichen Zuspruchs, da mir denn mit allen Kräfften erweisen, daß wir dieser so schönen Arbeit, als allen geneigten Gönnern vollkommene Satisfaction geben werden;

NB. Zu Ende der ersten Abhandlung präsentiret sich ein Masquirter Ball, welcher eine halbe Stunde dauert, und mit einen Ballet von 5. Personen beschlossen wird, worzu jedermann 'en Masque frey ergebenst invidiret wird.

Den Beschlus macht ein Ballet, und eine lustige Nach-Comödie.

Der Schauplatz ist in der Kotzen, der Anfang um 5. Uhr, die Persohn zahlt in den Logen 1. fl. NB. Der jenige so aufs Theatrum gehet auch 1. fl. auf der andern Etage 2. Siebenzehner, parterre 1. Siebenzehner nnd auf den letzten Platz einen Siebner.

Aftrykt efter Teuber, Prager Theater II, 470.

ein reicher Bürgers Sohn .... Mr. Wilhelm Schuch. Hans Wurst, dessen Bedienter .... Mr. Christian Schuch. Ein Corporal .... Mr. Brunius. Wache.

Til Gengæld viser Plakaten, hvorledes et faatalligt Selskab beskar Rollelisten efter Omstændighederne.

Den ¹⁸/₉ (hs. Tilføjelse 1751) gav han Ein sehenswürdiges Lust-Spiel, betitelt Der deutsche Franzos oder Der lächerliche Jahrmarkt zu Rumpelsdorf, wobey Hans Wurst unter anderen lächerlichen Charakteren ein neues aus China gebrachtes Meerwunder vorstellet. Personen: Mr. Appetit, der deutsche Franzos. Anselmo, ein reicher Bürger. Columbine, dessen ehemalige Haushälterin. Hans Wurst, Colombines Mann. Grassotio, ein blinder Bettler. Furlazzo, dessen Führer. Rapino, ein Räuber. Lisette, dessen Tochter. Clisterius, ein Marktschreyer. Riepel, dessen Fopper og endelig tre Haandværkssvende. Forbindelsen med det Holbergske Stykke synes her at sluttes ved Hovedpersonen.

En meget interessant Plakat er bevaret fra Johann Friedr. Darmstädters[1]) Besøg med sine kgl. schwedischen und dänischen Hofkomödianten.

Han gav den ³⁰/₄ 1749 Ein unvergleichliches Lust-Spiel welches hauptsächlich auf die Personen des Scapins und der Colombina eingerichtet .... betittelt: Der lächerliche Baron Zwickel und die affectierte Marquisin von Kuttelfleck oder Die lustige Begebenheiten Bramarbas, eines grosssprecherischen Officiers. Personen: Scapin unter dem Namen Baron Zwickel. Columbina, welche die Marquisin von Kuttelfleck vorstellet. Lisette, ihre Cammer-Jungfer. Arlequin, des Baron Zwickels Laufer. Frau Lincks und Rechts, eine reiche Wittwe, in Baron Zwickel verliebt. Bramarbas, ein grosssprecherischer Officier. Anselmo, ein reicher Kaufmann. Verschiedene Bediente des Baron Zwickels. Riepel, ein Bott aus Salzburg. Man aner heri en Intrige, som den i Henrik og Pernille. Hvorledes denne contamineres med Jacob von

[1]) Paludan, Wandertruppe in Dänemark. Ztf. f. deutsche Philol. 25, 343, omtaler denne Principal, men mener, at han kun har været Taskenspiller. Denne Plakat viser, at han var rigtig Skuespiller. Om hans Optræden i Sverrig slgn. Dahlgren, Stockholms theatrar, 29. Slgn. ogsaa Overskou I, 260. Ingen af disse omtaler Holbergforestillinger af ham.

Allerede 1735 kalder han sig forøvrigt i Rostock »kgl. dänischer privilig. Comoediant«. Intet Dokument, som beviser hans Adkomst til nogen af Titlerne er fundet; 1738 fik han i Stockholm Tilladelse til at afholde Linedanseri og Komedier; 1742—43 var han i Kbh. og havde Tilladelse til at virke som Tandlæge i Danmark og Norge. Hermed forsvinder han af danske Arkivakter, slg. Holger Hansen, Danske Tandlæger (Tandlægebladet, 1907, 38 ff.).

Tyboe-Figuren, maa det overlades til Fantasien at udmale. I det hele taget kan man ikke med Sikkerhed hævde en direkte Forbindelse mellem disse Burlesker og de Holbergske *Tekster*. Baade Jean de France[1]) og den pralende Soldat existerede som Komediefigurer før Holberg; men man kan med nogen Rimelighed antage, at Træk, som Holberg havde tillagt disse Figurer, er bleven benyttede af Burlesken, selv hvor Teksten i sin Sammenhæng ikke blev benyttet.

Man kan antage, at disse Forestillinger har været en Slags Clownforestillinger, hvis større eller mindre Værdi kun afhang af de spillendes Vid og Færdighed. Om Circus minder den sidste Forestilling ved Slutningsbemærkningen: Den völligen Beschluss wird unser Luftspringer mit gantz bewunderungswürdigen Exercitien machen; en Tilføjelse til Publikum paa en anden Plakat bringer ligeledes det rejsende Circus i Erindring: Man kan rolig komme, den stinkende Grøft, som gik tværs igennem (!) Teatret, er nu ordnet.

Ind til Hjertet af Østrig, til Wien selv, føres vi ved en Oplysning, som gives i den lille sjældne Bog, Repertoire des Theatres de la ville de Vienne fra 1757. Det anfører af Holbergiana kun ét, Nr. 32 for Aaret 1752: Le carneval de village, farce de Sieur Meiberg[2]), tirée d'Ulysses d'Ithacque de Mr. de Hollberg, hvilket ikke er en fransk Bearbejdelse, som Titelen lader formode; ogsaa Repertoiret for det tyske Teater i Wien meddeles nemlig paa Fransk. — Men som meddelt i forrige Afsnit har vi fra Wienerteatret bevaret to andre Tekster fra denne Periode, besørget af Weiskern.

Denne Friedrich Wilhelm W. (1710—68), der ogsaa har gjort sig bekendt ved en Topographie von Niederösterreich i 3 Bind (1767—70), var Direktør for Kärntnerthor-Teatret.

Billedet af ham som saadan svinger paa lignende Maade som

[1]) Martensen omtaler i sin Udg. X, 85 et Stykke af Riccoboni: L'Italien francisé, der spilledes i Paris 1717 og som kun er trykt som Scenarium.

[2]) Johann Wilhelm M. (ogsaa stavet Mayberg og Meiperg) (1714—61), Medlem af Truppen, ogsaa virksom som Teaterdigter; i den københavnske Boghandler Christian Gottlob Mengels Stambog (Kgl. Bibl., Thott, 8vo, 566) har han 3/4 1739 skrevet:

Fällt Dir dein Unglück schwer, so wehl den Unbestand,
nur weil Du ledig bist, Das ist zwart (!) wohl bekand
und ist es auch ohn End, gleich einen (!) Vogeley,
so glaube, das es doch einst unbeständig sey.

Hr. Underbibliotekar Chr. Behrend har gjort mig opmærksom paa Stedet.

Wallerottys. Gottsched, med hvem han korresponderede, omtaler ham med megen Egard i »Versuch einer critischen Dichtkunst«, hvor han siger, at han har overdraget sin Samling[1]) paa c. 1600 trykte tyske Skuespil til »einem gelehrten und überaus geschickten Mann in Wien .... der als ein deutscher Riccoboni« snart vil opfylde Ønsket om en tysk Teaterhistorie. Gottsched omtaler uden Bitterhed hans talrige »Stegreifkomedier« efter spanske, italienske og franske Forlæg[2]). Derimod hedder det i Gothaer-Theaterkalender (1776, 149), at han sammen med Prehauser og Joseph von Kurz var »die stärksten Feinde guter Stücke«, og ekstemporerede, bl. a. i et kendt Sørgespil »Essex«, for at gøre de regelmæssige Stykker latterlige. Han skabte Typen Odoardo.

I Repertoire de la Ville de Vienne faar han følgende Omtale: F. Guil. W. dit Odoardo, fils d'un capitaine de cavallerie, saxon, reçu en 1734, joint à son talent beaucoup de lecture et d'érudition. Il est chargé de la regie de la troupe pour la disposition des pièces et des repertoires .... Il a fourné le théâtre allemand de plusieurs bonnes pièces. Celles qui ont paru de sa façon depuis 1737, passent le nombre de 130, y compris les traductions.

Weiskerns Tekst er den eneste burleske Bearbejdelse, som vi har bevaret, og som kan give os en Forestilling om hine Tiders Omgang med de nu urørlige Repliker.

De hidtil omtalte broderende Opførelser har, som man vil lægge Mærke til, fundet Sted paa sydtysk Grund.

Mainlinien betød dengang kulturelt set endnu mere end nu, og navnlig hvad det literære Liv angaar, skilte den mellem to Verdener. Gottscheds Planer kunde sætte Nordtyskland i Bevægelse, men ikke Sydtyskland, og hans Teaterreform berørte kun i ringe Grad og først senere, da hans Indflydelse i det nordlige var svækket, dette. Det omtalte Repertoire de Vienne omfatter Perioden 1752—57 og bestaar næsten udelukkende af Farcer. Hele det pseudoklassisske Repertoire, som var det nordtyske Teaters Stolthed, var for Wien et længe næsten ukendt Land.

Men den ekstemporerende Behandling af Holbergs Tekster standsede ikke ved Mainlinjen[3]). Et saa godt Materiale, som det hidtil

[1]) Denne Overdragelse synes dog ikke at have fundet Sted. I det mindste købte Biblioteket i Weimar Gottscheds Samling efter hans Død; Resterne af den findes endnu paa Biblioteket.

[2]) Sign. Theatergeschichtliche Ausstellung der Stadt Wien. 1892, 30 ff.

[3]) Der tales her kun om den ekstemporerende Stil, forsaavidt den levede efter Gottscheds Teaterreform. Før denne var Forholdene ens i Nord og Syd. Et Eksempel paa ekstemporerende Holbergopførelser har vi sandsynligvis i de tidligere omtalte Forestillinger i Stockholm, der gaves med Harlekin.

meddelte, findes ganske vist ikke, men til Gengæld et meget celebert Vidne, nemlig Goethe.

Det Forarbejde til Wilhelm Meister, hvortil Manuskriptet for nogle Aar siden fandtes i Schweitz, Wilhelm Meisters theatralische Sendung[1]), koncentrerer sig, som Titelen angiver, langt mere om Teatret end den senere Roman. Det er skrevet c. 1784, men Handlingen foregaar c. 1740, og den teatralske Baggrund er Situationen paa Gottscheds Tid, medens den i Romanen gengiver Situationen, som den var, da den store Schröder begyndte sine Shakespeareopførelser. Den Principalinde, som Forarbejdet skildrer under Navn af Mme. Retti, er i Virkeligheden den berømte Mme. Neuber, og det Sted, som her kommer i Betragtning, er Beretningen om en Jacob v. Tyboe-(Bramarbas-)Opførelse. Publikum krævede denne Komedie, fordi det i sin Uskyld morede sig over den, men Truppen, der havde Ambition, fandt Stykket plat og smagløst og kunde kun afvinde det Interesse ved at behandle det som Scenarium i gammel Stil og udfylde det med egne Paafund.

Om Goethe har historisk Hjemmel for at lade Mme. Neuber opføre Holberg, er et Spørgsmaal for sig, men at han har set netop Jacob v. Tyboe paa Scenen er sandsynliggjort ved, at han citerer denne og kun denne Komedie et Par Gange i sine Ungdomsbreve fra Leipzig.

Morsomt nok har vi imidlertid fra en langt senere Tid bevaret et Eksempel paa, hvorledes Stegreifspillet, Ekstemporeringen, tog sig ud, hvorledes Skuespillerne, idet de forblev indenfor Scenefølgen, forvandlede Replikkerne og indførte nye uanede Momenter. Eksemplet er maaske i det hele taget enestaaende fra saa sen en Tid, kun bevaret ved Beretterens Interesse for den mishandlede Forfatter; hvem vilde vel ellers huske og opnotere det flygtige Lunes Børn, over hvilke man vel nok morede sig, men dog med en stille Fornemmelse af at burde skamme sig over sin egen Latter.

Forfatteren af Hamburgs Teaterhistorie, Johann Friedrich Schütze, der var kgl. dansk Kancelli-Sekretær i Altona, har blandt andre dramaturgiske og teaterhistoriske Skrifter ogsaa udgivet en Satyrisch-ästetisches Hand- und Taschenwörterbuch für Schauspieler- und Theaterfreunde beydes Geschlechtes (Hamburg 1800). I en Artikel, som skal belære om, hvad Ekstemporering er eller var, hedder det: »Als Beyspiel eines Extempore-Spieles von grosser Wirkung zu Holbergs politischem Kannengiesser diene folgendes

[1]) Wilh. Meisters theatral. Sendung. v. H. Maync. 1911; Jacob v. Tyboe-Stedet p. 159.

Inserat: Hermann Bremen (!): Wie kommst Du zu dem Koffetrinken, mein Schatz, da Du sonst den Schnaps vorzuziehen pflegst? Frau Bremen: Pfui, Bremen, ich und Schnaps. Aber Du — Hrm. Bremen: Du willst sagen, dass ich kümmle. Meinethalben! Batest du mich nicht noch diesen Morgen bei der Hauptprobe, ich möchte dir statt des Koffe Brantewein in die Kanne giessen? He? Fr. Bremen: I, Du versoffener und verlogener Kannengiesser, Du! Ich bin ja gar nicht einmal in der Probe gewesen. Hrm. Bremen: Weisst Du noch mein Kronschatz-Ehegemahl, als Du die letzten Drillinge von mir hattest? u. s. w.«

Naar dette Intermezzo har fundet Sted, ved vi ikke. Vi finder det grovt, og dog var det fint i Sammenligning med, hvad der kunde siges paa Scenen i den ekstemporerede Komedies store Tid, efter de faa Prøver at dømme, som vi har derpaa.

HOLBERG OPFØRT AF SKOLEDRENGE OG ANDRE DILETTANTER.

Ligesom den folkelige Komedie benyttede det Holbergske Materiale som et nyt velkomment Stof til at øve sit Talent paa, greb det lærde Teater Lejligheden til at fremme sine Formaal, da Smagsreformatoren Gottsched rakte det en Haand.

Fra Middelalderen af var Skoleteatret en fast Institution ved de lærde Skoler. Det tjente ikke æstetiske, men pædagogiske Formaal, og var navnlig et Middel til Opøvelse i Latinen. Da Latinen opgaves eller delvis opgaves, blev det et Middel til at øve Eleverne i Optræden, Legemets Førelse og Tungens flydende Brug. Fra de gamle bibelske Tragedier gik man videre til den latinske klassiske Tragedie og Komedie, inddrog senere Historien i Repertoiret, bearbejdet af Rektor eller hvem det nu var. Hvor Materialet er bevaret, kan man følge disse Forestillinger tilbage Aar for Aar gennem Aarhundreder. Der er intet overraskende i, at Pædagoger dengang kunde indeksercere Drengene i Holbergs frie Ekspressioner, da Tiden kom; de var vant til grov Konfekt. Men man finder et morsomt Bevis paa, hvorledes Gottscheds Trang til at organisere den nye Smags Resultater systematisk fra Grunden, fandt den mest villige Imødekommenhed i den lærde Republik, naar man ser Rektorerne først i de sachsiske Skoler, siden længere borte gribe hans Deutsche Schaubühne Bind for Bind og lade Eleverne øve sig i Andagt derpaa. Ihærdig i sin Stræbsomhed og

bestemt paa at slaa hvert Resultat fast, følger han i sine Tidsskrifter[1]) ogsaa denne Side af Aandslivet med Opmærksomhed. Det skulde ikke skjules for Verden, for Fjenderne og de misundelige, at i Annaberg, Zittau og Camentz forstod man ham og skønnede man paa ham.

I Annaberg var det som sagt Adam Daniel Richter, der begyndte; fra 1741—1772 spillede han og hans Efterfølgere ialt 6 Komedier (Jean de France, Kandestøberen, Jacob von Tyboe, Don Ranudo, Jeppe og Gert Westphaler) 9 Gange; Heinitz i Camentz[2]) fulgte efter fra 1742, idet han opførte Jacob von Tyboe 2 Gange. Fra 1747 til 1764 gaves der i Zittau hovedsagelig under Rektor Gerlach 6 Komedier, nemlig foruden de tre fra Schaubühne kendte ogsaa Det arabiske Pulver, Den Stundesløse og Don Ranudo. I 1761 gaves Jean de France i Oldenburg, og 1768 og 1787 i Rudolstadt henholdsvis Kandestøberen og Den pantsatte Bondedreng.

Disse Skolemestre gøs ikke tilbage for Opgaverne. De har spillet hele det Repertoire, som Gottsched, med hvem de korresponderede, kæmpede for, ogsaa det tragiske: Corneille, Racine og Voltaire. Og hvad Holberg angaar, har de haft Initiativ, flere af hans Stykker synes at have haft deres tyske Première hos dem. I Annaberg saaledes foruden Jean de France ogsaa Jeppe, der saa vidt det kan ses ellers ikke har været meget fremme, skønt Holberg selv (Ep. 455) nævner det sammen med Uden Hoved og Hale som Exempler paa Skuespil uden Kærlighed, som ogsaa paa fremmede Scener er forestillede »med Succes«. Opførelser udenlands af Uden Hoved og Hale er overhovedet ikke kendt. I Zittau havde Det arabiske Pulver under Titlen Der Empiricus sin tyske Ur-Première.

De har kæmpet og stridt som Løver for deres Idéer; Rektoren i Cüstrin lod 1753 et nyt Skoleteater indrette og bekendtgjorde stolt, at »den Beifall der Herrn Halbgelehrten und des gelehrten Pöbels verlangen wir nicht«.[3]) Heinitz købte for egne Penge Costumer, og baade han og Richter udgav Forsvarsskrifter for Skolekomedien, der længe havde været angrebet ud fra moralske Synspunkter, inden den i den Lessingske og Efter-Lessingske Periode systematisk gjordes til Latter.

[1]) Se t. Eks. Büchersaal VI, 187, X. 96; Das neueste a. d. anmuth. Gelehrsamk. I, 69. Schaubühne IV, Fortale og V. 2. Udg. Fortale.

[2]) Om Johan Gottfr. H. se E. Schwabe, Das Lyceum in Kamentz i Neue Jahrb. f. das klass. Altert. X, 1902.

[3]) Hagen, Preuss. Theatergesch. 151.

Men Gottscheds Indflydelse gik højere end til Skolerne. Den 24. Januar 1751 opførtes Don Ranudo af de kgl. Sølvpager paa Slottet i Dresden. 1747 var Maria Antonia Walpurgis, Datter af Kurfyrsten af Bayern, den senere Kejser Karl VII, blevet gift med Kurprinsen af Sachsen. Denne ogsaa kunstnerisk begavede Dame, som til sin Død brevvekslede med Fredrik d. Store, interesserede sig mod fyrstelig Skik og Brug for tysk Litteratur, stod i Forbindelse med Gottsched og lod sig udbede hans Raad[1]) med Hensyn til de Opførelser, hun lod Pagerne indøve.

Den ene af Hofjournalerne, den kgl. Husholdnings, fortæller om Forestillingen, som ogsaa Fürstenau nævner[2]), følgende: $^{24}/_{1}$ agierten die kgl. Pagen in Ihro Hoh. der Kronprinzessin Vorzimmer die Comoedie »Armuth und Hoffart« aus dem Holberg und Die einigen Zänker.« Den anden Hofjournal, den kurprinselige, opgiver Tiden, som var Kl. 4, og føjer til, at Dronningen var tilstede[3]).

Pagerne, Sølvpagerne[4]) som de hed, var Landets fornemme, fattige Ungdom, der opdroges i Pagehuset, hvor de boede sammen under Pagehovmesterens Opsigt, og lærte alle de Ting, som en Adelsmand behøvede at kende; til dem har Kurprinsessen altsaa ogsaa regnet en vis Overlegenhed overfor Standshovmod.

I dette Tilfælde er Tilskyndelsen kommen fra oven. Men vi har et Par Eksempler, som viser, at Ungdommen ogsaa af fri Vilje følte Trang til at dyrke Holberg. I Rostock indgav Studenterne 1742 Ansøgning til Universitetet om Tilladelse til at spille Jacob von Tyboe som et »Nachspiel« til Zaire[5]). Det blev dem desværre nægtet, fordi de ved en tidligere, lignende Lejlighed var kommet op at slaas i Tilskuerrummet og havde slaaet Universitetets Mobiliar itu. I Giessen gik denne Komedie imidlertid over Scenen ved en Studenteropførelse, som i flere Henseender er interessant, dels paa Grund af det sene Tidspunkt, 1778, dels fordi en af de Efter-Lessingske, heftigste Holberg-Angribere, Professor Christian Heinrich Schmid, iscenesatte den, dels endelig fordi den berygtede Magister F. C. Laukhard spillede Stifelius (Stygotius). Han fortæller, at han her konstaterede sin Mangel paa scenisk Talent[6]).

Selvom man ikke maa undervurdere den Betydning, som disse Dilettantforestillinger, der sikkert har været langt talrigere end her

[1]) Slgn. Brev fra hendes Hofmarskal til Gottsched, Danzel a. St. 317.
[2]) Musik und Teater in Sachsen. II, 268.
[3]) Ovennævnte Oplysninger er tilgaaet mig fra Hofarchiv i Dresden.
[4]) Slgn. Hasche, Merkwürdigkeiten Dresdens II, 2, 689.
[5]) Slgn. Beitr. z. Gesch. d. Universität Rostock. 1919, 46.
[6]) Laukhard, Leben u. Schicksale. I, 1792, 261.

kan oplyses, har haft for Udbredelsen af Kendskabet til den Holbergske Komedie, staar de dog kun i Periferien af dennes sceniske Historie.

HOLBERG PAA DET AF GOTTSCHED REFORMEREDE TEATER

Af det, som blev sagt om det folkelige sydtyske Teater, fremgaar tydeligt, at dette mere benyttede Teksterne end gengav dem. Vil vi undersøge i hvilket Omfang Komedierne er gaaet over Scenen i en Form, som nærmer sig til Originalerne, maa vi opsøge det Teatermilieu, som havde Ambitioner, hvor en bevidst kunstnerisk Stræben mer eller mindre gjorde sig gældende, og dette var det nordtyske efter den Gottschedske Teaterreform.

Som bekendt havde det endnu ikke i den Periode, der her er Tale om, afsluttet sine Vandreaar, faste Scener eksisterede endnu ikke. Udviklingen kan fastlægges ved nogle faa Eksempler, taget blandt Teatrets betydelige Navne.

Schönemann vandrede — med større eller mindre Tilknytning til enkelte Steder som bl. a. Hofteatret i Schwerin fra 1751—56 — bestandig, indtil han 1757 forlod Scenen og blev Hestehandler; det samme gælder Ackermann, den store Schröders Stedfader.

Schönemanns første Kraft Ekhof kunde kun paa sine ældre Aar daglig betræde den samme Scene, nemlig i Gotha. Først Schröder skabte sig allerede i sin Manddom sit faste Teater i Hamburg.

Men dette, at Trupperne vandrede, udelukkede ikke, at de dannede en vis Helhed. I Teatertidsskrifterne fra Aarhundredets sidste Decennier er det ikke ualmindeligt at finde Avertissementer fra Direktører, som advarer deres Colleger mod en eller anden navngiven Skuespiller, som er stukket af fra dem, idet han efter at have faaet Forskud bryder sin Kontrakt. Men var han brugbar, forhindrede dette naturligvis ikke, at den bortløbne blev engageret af andre. Bortset fra de illegitime Forbindelser mellem Trupperne, som saaledes opstod, er der ogsaa en anden mere naturlig og for Udviklingen mere vigtig, at et enkelt fremragende Medlem bryder ud, tager Hovedkræfterne med sig og begynder for sig selv. Paa den Maade opstaar der formelig et Bande-Stamtræ, der gaar tilbage til Magister Velthens Trup i det 17de Aarhundrede, der var den første, som spillede Molière, og fører ned til Schröders Hamburg-Teater, der blev særlig berømt ved sine Shakespeare-Forestillinger.

Ogsaa for Tilegnelsen og Udbredelsen af Holberg-Repertoiret har dette Forhold været af Vigtighed.

Schönemann spillede 1741 i Hamburg, hvor han af Holberg gav Jean de France og Jacob von Tyboe. I hans Trup var der to konkurrerende Primadonner, Jomfru Spiegelberg, som var kommet fra Norge med sin Moder, og Fru Sophie Schröder[1]). Bag Direktørens Ryg forberedte denne et stort Oprør, og i December sagde hun op sammen med nogle af Truppens Hovedkræfter, Ackermann, og den literært begavede Uhlig. Schönemann maatte fortrække med Resten hvoriblandt Ekhof. Fru Schröder sad tilbage som Sejrherre, raadede over Teatret og stod nu foran den Opgave at skaffe Repertoire.

Medens Schönemanns Selskab fortrinsvis, men ikke blot til sin Fordel, er bekendt for sin tragiske Stil, som han alene af Hensyn til Gottsched var nødt til at lægge Vægt paa, blev Karakterkomedien især Fru Schröders Speciale, dels af naturlig Tilbøjelighed, dels af Hensyn til Hamburger-Publikummet. Schönemann blev aldrig træt af at forsikre Gottsched, hvor glad Publikum var for de regelmæssige Skuespil, navnlig Tragedierne. Fra Wismar skrev han $^{16}/_{2}$ 1741, at Den døende Cato (af Gottsched selv), Cinna, Mithridat, Polyeuct o. l. kan han give 2—3 Gange, medens en Burleske derimod knap betaler Udgifterne. Efter Bruddet søgte Fru Schröder, som Schönemann i Brevene skildrer som ugudelig, tyvagtig, ondskabsfuld og utaalelig hovmodig, straks at stemme Professoren gunstig for sig[2]). Hendes Pennefører, Skuespilleren Uhlig forkynder $^{17}/_{3}$ 1742, at Maalet er, at vinde »den Beyfall der Weisen«, men maa allerede i Juni tilstaa: »Es würde aber besser sein, wenn die Herren Hamburger nicht allzusehr für lustige Stücke eingenommen wären«[3]).

Det er ganske tydeligt, at den leipzigske Professors Teaterreform i Hamburg har stødt paa en Modstand, som ikke var let at overvinde, og dette hænger sammen med, at der i denne By allerede existerede en Teatertradition[4]), som aldeles ikke ønskede at lade sig hovmesterere fra Leipzig.

Naar Fru Schröder fremfor alle Komedieskrivere foretrak Hol-

[1]) Slgn. B. Litzmanns udførligere Skildring af disse Forhold i hans Schröder-Biografi.

[2]) Om de Bestræbelser, de to Konkurrenter gjorde, for at drage Gottscheds Gunst fra den anden og over paa sig selv se iøvrigt Heitmüller, Uhlig 1894, 10 ff.

[3]) Se Litzmann, Schröder I, 31.

[4]) Slgn. Heitmüller, Hamburger Dramatiker. 1890, 10, og Litzmann, Schröder I, 247 ff.

berg, viste dette et klart Blik for Byens Smag. Som vi i anden Sammenhæng skal se, havde den Hamburgske literære Kritik i adskillige Aar fulgt hans Produktion med Interesse og udtrykkelig udtalt Ønsket om, at faa Komedierne oversatte. Literært ukyndig, som hun sagtens selv har været, maa hun imidlertid ad anden Vej være bleven gjort opmærksom paa ham, af hvem hun kun kendte de to Stykker, som Schönemann alt havde givet.

Da vi nu maa forestille os det nydannede, ærgerrige Schönemannske Selskab stærkt diskuterende, da vi endvidere ved, at det altid var i Repertoirenød, og da Spiegelbergerne fra Norge medførte Erfaringer, om den Lykke, som de utvivlsomt havde gjort med deres Holbergstykker, er det sikkert ikke for dristigt at antage, at det er i Hamburg 1741, at det nordiske Teater har befrugtet det tyske, og i højere Grad end de Gottschedske Oversættelser kunde gøre, aabnet Øjet for den nordiske Scenes første Kraft.

Som bekendt beherskede Holberg den Hamburgske Scene i disse Aar.

I Aaret 1742 havde Teatret fra den $^{29}/_{3}$ til $^{31}/_{5}$ ialt seks Holberg-Premièrer, som indtil d. $^{29}/_{11}$ opførtes 27 Gange; Saisonen begyndte d. $^{28}/_{3}$ og endte $^{7}/_{12}$ med 156 Spilleaftner. (Jfr. Meyer, II, 2, 40 ff.). Fra d. $^{4}/_{2}$ til d. $^{22}/_{4}$ 1743 er der ialt 8 Holberg-Premièrer, dertil kommer 3 Repriser[1]), saaledes at der i dette Aar gaves 11 Stykker, som fra $^{4}/_{2}$ til $^{9}/_{5}$ spilledes 35 Gange; ifølge Meyer a. St. spilledes der i denne Saison $^{2}/_{1}$—$^{1}/_{3}$ og $^{17}/_{4}$—$^{24}/_{5}$ med ialt 58 Spilleaftner.

Endelig i 1744 var der kun én Première, Ulysses, som blev forbudt[2]), samt én Reprise. Saisonen varede $^{10}/_{2}$—$^{10}/_{7}$ med 39 Spilleaftener[3]).

Gennemblader man Bindene, hvori disse Plakater er samlede, føl-

[1]) Man kan ogsaa regne 9 Premièrer og 2 Repriser, idet Barselstuen, som opførtes dette Aar, var en ny Oversættelse, forskellig fra det forrige Aars Bearbejdelse.

[2]) Plakaten bærer Blyantsnotitsen: Nicht gegeben. Verbot. Litzmann, Schröder I, 37, fortolker Forbudet saaledes, at Øvrigheden var ængstelig for Skandale i Teatret, da man af den forandrede Titel (eine italienische Komödie) maatte antage, at det var en Satire over Mingottis italienske Operatrup, som dengang var Truppens farlige Konkurrent. Den officielle Motivering er imidlertid en anden. Fru Schröder spillede i Operahuset, som var meget forfaldent. Senatet nedlagde derfor 1. April d. A. (se Senatsprotokol i Stadtarchiv for denne Dato) Forbud mod, at der spilledes mere i dette Lokale. Mme Schröders Plakat har været trykt, inden Forbudet blev hende bekendt. Hendes næste Forestilling fandt Sted, ifølge Plakaten d. $^{27}/_{4}$, i Hof van Holland i Fulentwiete.

[3]) Litzmann a. St. I, 32 angiver Totalantallet af Holbergopførelser til 65; jeg kan ikke faa det til mere end 64.

ger Holberg-Forestilling paa Holberg-Forestilling uafbrudt, undertiden en Uge igennem.

Premièrerne falder saaledes.

1742. 29/3 Barselstuen (i fri Bearbejdelse), 11/4 Jean de France, 17/4 Bramarbas, 30/4 Hexeri, 7/5 Erasmus, 31/5 Kandestøberen.

1743 7/1 Barselstuen (i ny Oversættelse), 4/2 Stundesløse, 12/2 Diedrich Menschenschreck, 14/2 Maskerade, 21/2 Honnette Ambition, 26/2 Det lykkelige Skibbrud, 17/4 Henrik og Pernille, 18/4 Melampe, 22/4 11. Juni.

Endelig 1744, 2/4 den bortfaldne Ulysses.

Nedgangen i Holberg-Forestillingernes Antal, navnlig den bratte Synken i 1744 til to Forestillinger, af hvilke kun én er sikker, kan være tilsyneladende, idet der muligvis er Lakuner i Samlingen. Desuden har Opholdet i 1743—44 været afbrudt af Udflugter til Rostock og Kiel.

I Betragtning af den Iver, som Fru Schröder viste, for at bevare Gottscheds Gunst, er det ejendommeligt, at hun ikke aabnede sit Holberg-Repertoire med den af ham sidst foranledigede Oversættelse, Kandestøberen, der allerede var udkommet i Schaubühne. Forklaringen giver Uhlig paa Principalens Vegne i et hos Heitmüller aftrykt Brev fra 17/3 1742, hvori det hedder: Hier wird es schwer halten, dass wir den Politischen Kannengiesser aufführen, weil einige etwas anzügliches daraus erzwingen wollen. Man har altsaa i Hamburg ligesom tidligere i Paris (Levnedsbr. 133) haft samme Betænkeligheder som i København, hvor Holberg »mod manges Mening og Raad« valgte det til Førsteopførelse af en dansk Originalkomedie; Udfaldet siger han (Ep. 249) »visede at jeg ikke tog feil udi mit Vall«; men i sit Levnedsbrev (S. 99) fortæller han dog, at »nogle blev vrede«.

Fru Schröder skyndte sig jo forresten at vise Gottsched Honnør, ved til de to følgende Forestillinger at vælge de to, som hun allerede havde spillet med i, da hun var hos Schönemann.

Naar hun imidlertid begynder med Bearbejdelsen af Barselstuen, er det maaske ikke uden Sammenhæng med, at denne Komedie var en af dem, som Spiegelbergerne medførte i Manuskript fra Norge, og som hun eller hendes Teaterdigter saaledes kan have læst.

Det gik den Hamburgske Teaterentreprise omtrent som den første danske Skueplads. Byen var for lille til at bære den. Paa de gamle Plakater, der aftrykkes i Tillægget, er Kasseindtægten noteret for hver Aften. Den var som Regel ikke stor og sank hastig til et Minimum. Indtægterne ved Holberg-Forestillingerne holder

Gennemsnittet. Men medens Komedierne i Begyndelsen gik som Helaftensstykker, fik de senere gerne et Nachspiel efter sig, som ogsaa undertiden var af Holberg; f. Eks. er Diedrich Menschenschreck kun gaaet som Efterstykke. Gageudbetalingen formindskedes, og nogle af de vigtigste Kræfter bl. a. Uhlig forsvandt i Sommerens Løb 1743. Tilsidst maatte Principalinden opgive Ævret, Truppen opløstes, hun trak sig først tilbage til Schwerin, hvor hun holdt Systue og fødte Frugten af sin sidste Sammenkomst med sin Mand, den Søn, der siden skulde blive det tyske Teaters Hæder, Friedrich Ludwig Schröder. Hendes Medarbejder Ackermann overtog Ledelsen af et Teater i Danzig 1746; hun engageredes dertil, men kom først, da Foretagendet allerede var gaaet i Stykker. Mod Slutningen af Aaret 1747 drog de begge til Hilverding i Rusland og var først i Riga, senere i Sct. Petersborg og Moskva; det er dem, der i det følgende Aar lagde Grunden til den Yndest, som Holberg derpaa nød i Aartier paa den russiske Scene.

Efter at Fru Schröder var slaaet af Marken, tog Schönemann paany Têten, hvad Holberg-Opførelser angaar. Gennem Hans Devrients paa omfattende Arkivstudier hvilende Bog om denne Principal, faar man dog ikke det fulde Indtryk deraf, da vigtige Kilder er undgaaet hans Opmærksomhed.

Det er Ekhofs stærke teaterhistoriske Interesse, vi kan takke ogsaa for Bevarelsen af et enestaaende statistisk Materiale for denne Periode. Man maa undres over, hvad en Skuespiller, der i over tyve Aar regelmæssig var paa Vandring fra By til By, og det ofte under de besværligste Forhold, har kunnet samle og bevare. Vi kan ved hans Hjælp følge hans og hans Truppers Repertoire næsten uafbrudt fra 1744 til 1777, idet Lakunerne i hans Samlinger suppleres ved Efterretninger andetsteds fra.

For $^{28}/_{12}$ 1744 til December 1750 inclusive har vi fra hans Haand en skreven Repertoireliste for det Schönemannske Selskab, som findes i Berlin[1]). For en Del af Perioden 1753—54 har vi, signeret med hans Navn, Protokollen over det af ham stiftede Skuespillerakademis Forhandlinger[2]), og hvor den slipper op, en Plakatsamling i Hamburg, der gaar omtrent til Truppens Opløsning 1757. Fra 1757, da han forlod Schönemanns Selskab, som kort efter gik ind, og engageredes til Schuchs Selskab, og indtil 1759

[1]) Berliner Staatsbibliothek. Ms. germ. Fol. 771, Ekhofs Nachlass III. For det følgende Aar slutter sig hertil Plakater i Hamburger Samlingen.

[2]) Gothaer Schlossbibliothek B. 1254, 4to.

haves en enkelt Efterretning andensteds fra; men fra Tidsrummet 1759 til 1763, da han var hos Koch i Hamburg, haves en fuldstændig Plakatsamling, som han har samlet, og hertil slutter sig en lignende Samling fra hans Ophold hos Ackermann 1764—67. Til en Del af denne Periode giver en hs. Liste indbunden bagefter den ovenfor omtalte Repertoireliste i Berlin den fuldstændige Rollebesætning.

Derpaa deltog han i den mislykkede Teaterentreprise i Hamburg, til hvilken ogsaa Lessing var knyttet, hvorefter han drog med Seyler til Hannover, Gotha og Weimar, idet han selv en Tid var Direktør. For hele denne Periode har han efterladt en fuldstændig Plakatsamling[1]), som for de sidste Aars 1772—77 Vedkommende suppleres med hans egenhændige Repertoirelister med Rollebesætning for Teatret i Gotha og Weimar, hvor Holberg dog ikke forekommer[2]).

De Holbergske Stykker gik her, ligesom delvis hos Fru Schröder, som Helaftensstykker efterfulgt af et Nachspiel, en Pantomime eller en Ballet, paa samme Maade som hos andre Principaler f. Eks. Ackermann, Döbbelin o. fl.

Vi mangler altsaa Repertoiret for de første Aar efter Fru Schröders Oprør 1741—44, og dette betyder et væsentligt Tab. Naar Uhlig i sin Fortale til Den pantsatte Bondedreng nævner to forskellige Trupper, der har opført en nærmere betegnet Række Stykker, nemlig Jac. v. Tyboe, Kandest., Jean d. Fr., Der betrogene Freyer (ɔ: Pernilles korte Frøkenst.), Maskerade, Hexeri, Erasmus, Barselstuen og Den honette Ambition, er det Fru Schröders og Schönemanns Bander, han tænker paa. At et af de nævnte, Der betrogene Freyer, havde staaet paa Schönemanns Repertoire, ved vi fra Skuespiller-Akademiets Forhandlinger; derimod forlyder der i disse intet om Erasmus, Barselstuen og Den honette Ambition; disse var opført af Fru Schröder, men vi ved ikke om Schönemann ogsaa har spillet dem.

Ekhofs første Repertoireliste viser os følgende Skema.

I de seks Aar 1745—50 gaves der ialt 1134 Forestillinger; af disse var 97 Holbergstykker.

Hver 12.—13. Forestilling har saaledes været Holbergsk, og af selve Repertoiret udgør de Holbergske Stykker en forholdsvis betydelig Del; næppe nogen anden enkelt Forfatter er saa rigt repræsenteret.

Forestillingerne fordeler sig, ordnet efter 1. Opf. saaledes:

[1]) Samlede i fjorten Bind i Gothaer Schlossbibliothek.

[2]) Gothaer Schlossbibliothek A. 1287.

	Jean de Fr.	Kandest.	Bramarbas	Maskerade	Hexeri	Stundesl.	Don Ranudo	Ialt
1745	4	3	6	3				16
1746	5	2	2	4				13
1747	2	7	4	3				16
1748	5	3	6	4	4			22
1749	1	6	5	3	2	1		18
1750		6	4	1			1	12
	17	27	27	18	6	1	1	97

Hertil kommer muligvis en Opførelse til, nemlig et Stykke med Titelen: Die auf der Redoute gestiftete Verbindung, oder Der Beschluss des Carnevals, der gaves d. 2/3 1745. Denne Titel, som ellers ikke forekommer, kunde godt dække Maskeraden, som Ekhof afvekslende kalder Die Maskeraden og Masquerade[1]). I saa Fald vilde dette Stykke være det først opførte i dette Aar.

Imidlertid maa man være forsigtig med at slutte fra Titler. Medens nogle af Fru Schröders Titler, f. Eks. Der Fuchsschwäntzer, som vi saa, er aldeles uigennemskuelige, er der andre fristende Titler, som ikke betyder, hvad man gerne vil have. Det gælder om en Del, som tyder i Retning af Jeppe, men neppe dækker dette Stykke. Et advarende Eksempel findes paa en Hamburgerplakat for Mme. Neubers Opførelse 20/4 1735: Les amants deguisez .... Das einander unbekannte Brautpaar oder Der Bräutigam kennt die Braut nicht. Zugleichen die mit ihrem Marquis vom Adelstande abgesetzte Comtesse. Titlen lader ane Henrik og Pernille, at den var sat paa Fransk betyder intet; det var fornemt, men Plakaten opgiver Autors Navn som L. C. Dové.

Følger man Opførelserne By for By, viser det sig, at kun undtagelsesvis og navnlig i dé senere Aar, undlader man at opføre Holberg; ofte følger Holberg-Forestillingerne umiddelbart efter hinanden. 1748 i September og Oktober spillede Selskabet 24 Gange for Ihro königl. Majest. von Grossbritanien i Görde (Hannover) og gav hele det daværende Holberg-Repertoire med Undtagelse af Maskerade. I Dessau beskuede Ihro hochfürstl. Durchlaucht den 30/9 1749 Bramarbas, mens den hertugelige Durchlaucht i »den gyldne Sal« paa Slottet i Schwerin samme Aar ikke vær-

[1]) Autornavne anføres aldrig. Jean de France kaldes dels saaledes, dels under det almindelige tyske Navn, Der Deutsche Franzos(e). Kandestøberen Kanngiesser og Kannengiesser. Listen har en Rubrik for særlige Bemærkninger, som f. Eks. Selskabets Ankomst og Afrejse. Ogsaa Premièrer noteres, bl. a. under 17/7 1747 for Jean de France; det maa her betyde i ny Indstudering. Om Maskeraden 28/11 1750 hedder det, Ohne Tanzen.

digedes at se Holberg, ja under Schönemanns 5-aarige, med aarlige Turnéer afbrudte, Ansættelse hos denne Fyrste 1751—56 gaves kun ét Holbergsk Stykke, Jac. v. Tyboe én Gang.

Interessant er det, at man forsøgte at forny Holberg-Repertoiret, omend, som de faa Opførelser af Hexeri, Stundesløse og Don Ranudo synes at vise, uden synderligt Held.

Den tidligere omtalte Journal der Akademie der Schönemannschen Gesellschaft afgiver et vigtigt Materiale til Forstaaelsen af den Holbergske Komedies Skæbne ved denne Trup. Journalen er ganske vist kun et Brudstykke, der omfatter 34 Sider og behandler Tiden fra $^{5}/_{6}$ 1753 til $^{15}/_{6}$ 1754, men dog nævner den ialt 8 af Komedierne.

En af Hensigterne med Akademiet var at revidere Repertoiret, Ekhof mente i et Promemoria, at dette skulde gøres hvert Fjerdingaar af Hensyn til Personaleforandringer. Mødet den $^{7}/_{7}$ 1753 behandler ialt 79 Komedier, som deltes i tre Grupper. A. De kasserede, der ifølge en vedtagen Bestemmelse ikke maatte spilles uden udtrykkelig Angivelse af, at det var nyt. B. De til »Nachlernen« bestemte, som ikke maatte ansættes til Opførelse uden med en Frist af 2 Gange 24 Timer. C. De som kunde blive »Gleichgespielt«, d. v. s., »wenn es Abends vorher kundgemacht wird.«

Blandt de paa nævnte Møde kasserede var Der betrogene Freyer, Die Hexerey, Der geschäftige Müssiggänger og Don Ranudo. Til Nachlernen bestemtes Kandestøberen og Maskeraden. Under Gleichgespielt rangerer Jacob von Tyboe og Jean de France. Den $^{20}/_{10}$ s. A. i Wismar kom imidlertid ogsaa disse to Stykker i Gruppe B; den $^{15}/_{6}$ 1754 bekræftes det i Hamburg, at Kandestøberen er nachzulernen, medens Jacob von Tyboe, Jean de France og Maskeraden kommer i ny Rubrik: Unbesetzte Comödien. Dette forhindrede dog ikke, at Jacob von Tyboe og Kandestøberen gik i de følgende Aar. Den første fulgte Schönemann lige til det sidste, og gaves umiddelbart før hans Selskab opløstes. Men af de oprindelige mindst 8 Stykker, som hans Repertoire omfattede, blev i de sidste Aaringer kun disse 2 tilbage; 1754 kan der eftervises 7 Holberg-Forestillinger, 1755 slet ingen, 1756 5 og 1757 én.

Den langsomme Hendøen af Interessen for Holberg bliver endnu tydeligere, naar vi følger Ekhofs Bane videre. Mens han 1759—63 var hos Koch, der havde overtaget Schönemanns Trup og Traditioner, gaves kun Jean de France, ialt 9 Gange. Hos Ackermann 1764—66 gaves Jean de France, Den Stundesløse, Jacob von Tyboe og Kandestøberen henholdsvis 2, 4, 5 og 6 Gange. 1767 fore-

kommer Holberg overhovedet slet ikke hos denne Principal, men derefter dukker han igen op paa hans Turnéer 1768—69, hvori Ekhof deltog. Men med Undtagelse af én Jacob von Tyboe-Opførelse under Direktøren Seyler paa Hofteatret i Hannover $^{11}/_{12}$ 1770, har Ekhof derpaa til sin Død ikke haft mere med Holberg at gøre. Hans egenhændige Optegnelser for Perioden 1772 ff. angaaende Teatrene i Gotha og Weimar og Gæstespillene i Leipzig, nævner som sagt ikke hans Navn.

Schönemann holdt sig i Nordtyskland. Sachsen, Preussen, og hvad der ligger Nord derfor, var hans Virkeplads.

Vi vil nu følge en anden Trup, der ikke var mindre betydelig end hans, til hvilken Ekhof ogsaa var knyttet, og som gennem en Kronprins, der hævdede Dynastiets Ære, fører os ned til Aarhundredets Slutning, ja ind i det nye. Materialet, vi faar at gøre med, er ganske vist ikke saa sammenhængende, som det vi før kunde benytte[1]), men just Analogien fra dette, der viser hvorledes en Trup behandlede og bevarede sit Repertoire, sætter os i Stand til at udfylde de Lakuner, der frembyder sig.

Vi forlod Fru Schröder og Ackermann, da de i 1747 drog til Rusland[2]), hvorhen de kaldtes af den tyske Principal Hilverding

[1]) Hovedkilden er det statistiske Materiale, som Meyer leverer i sin Schröder-Biografi. Det mere fuldstændige Materiale, som Litzmann lovede i sin Schröder-Biografi at ville udgive som Anhang, er desværre aldrig blevet trykt. Angaaende A's Vandringer støtter Fremstillingen sig til Litzmann; angaaende Enkeltheder slgn. Kildeangivelserne ved Statistikken i Anhang. Truppens Vandringer falder i tre Afsnit. 1754—55: Danzig, Königsberg, Warschau, Breslau, Glogau, Frankfurt a. O., Halle, Magdeburg, Berlin, Franfurt a. O., Stettin, Danzig, Königsberg. Derpaa var det Meningen, at han vilde holde Standkvarter i Königsberg, hvor han med store Omkostninger havde bygget sig et Teater. Men Russernes Indfald i Østpreussen drev ham ud igen paa hans anden Turné 1756—64: Königsberg, Danzig, Königsberg, Leipzig, Halle, Frankfurt a. M., Strassburg, Frankfurt a. M., Marburg, Basel, Strassburg, Zürich, Winterthur, Schaffhausen, Zürzach, Baden, Bern, Solothurn, Arau, Baden, Zürzach, Luzern, Strassburg, Basel, Sulzbach, Colmar, Basel, Colmar, Strassburg, Freiburg, Carlsruhe, Mainz, Frankfurt a. M., Cassel, Braunschweig, Hannover, Göttingen, Braunschweig, Hamburg. 1764—67 var han i Hamburg med Turné til Bremen; 1767—68 bl. a. i Mainz. Fra 1769—1771 gik Turen endelig: Hamburg, Braunschweig, Hamburg, Slesvig, Kiel, Slesvig, Flensborg, Hamburg.

[2]) Dataerne hentede fra Litzmanns Bog om Schröder. Arapov, Det russiske Teaters Historie, 1861, (Russisk) indeholder som Frk. mag. art. Helene Crone velvilligt har meddelt mig andre men forkerte Oplysninger, idet det lader A. være Leder af det russiske tyske Teater fra 1745 og afløses af Hilverding. Interessante Oplysninger indeholdes i A. Wesselofsky, Deutsche Einflüsse auf das alte russische Theater 1672—1756. Prag. 1876. Forf. der har arbejdet med rus-

i Riga. 1752 vendte de tilbage til Tyskland som Ægtefolk og begyndte snart et Vandreliv, som strakte sig over hele Øst-, Mellem-, Sydvest- og Nordtyskland, samt Schweitz og paa Gennemrejse Polen.

Det Repertoire, som lader sig eftervise er: Barselstuen, Jean de France, Jacob von Tyboe, Kandestøberen, Den Stundesløse, Maskerade samt Gert Westphaler, ialt 7 Stykker, som med Undtagelse af Barselstuen og Gert Westphaler er det samme som Schönemanns, der til Gengæld har Don Ranudo og Hexeri paa sin Liste.

Kun for et Faatal af de nævnte Byer har jeg fundet positive Efterretninger. Men naar det af Meyers Repertoire- og Rollelister fremgaar, at i et bestemt Aar spilledes de og de Stykker, og Truppen i det angivne Aar var i en Række Byer, som nærmere lader sig paavise, er det vel tilladeligt at slutte, at Stykkerne har været opført i disse Byer. Saaledes som Schönemann bar sig ad, maa Ackermann ogsaa have gjort. Han har endog snarere slidt paa sit faste Repertoire i endnu højere Grad, eftersom hans Turnéers Hastighed ikke levnede ham megen Tid til nye Indstuderinger. Litzmann angiver[1]), at medens Ackermann i Königsberg 1755 opførte 26 Nyheder, gav han i 1757 paa Turné kun 6, 1762 ligeledes 6.

Naar vi erindrer, at Ackermann og Mme Schrøder, forenede i samme Trup, begyndte med i Hamburg at give den største Række Holberg-Forestillinger, som nogen By, bortset fra København, har set, derpaa har opført ham, ja indført ham paa det russiske Teater, saavel det tysk-russiske som det russisk-russiske, hvis Yndling Holberg siden blev, og, som det kan formodes, spillet ham i Polen; endelig har draget Tyskland og Schweitz rundt med ham paa Repertoiret, er det ikke nogen Overdrivelse at tillægge denne Trup større Andel i Holbergs sceniske Ry end nogen anden tysk.

siske Kilder fortæller, at A. strax efter sin Ankomst opførte ogsaa Holberg. Blandt Tilskuerne i Teatret i Petrograd var Feodor Volkov, Grundlæggeren af det russisk-russiske Teater; han blev A.s gode Ven og oversatte Dele af hans Repertoire paa Russisk. Ifølge Dramaticeskoj slovar. [1787] 2. Udg. Petrogr. 1880 (= Dramatisk Ordbog), som Frk. Crone ligeledes venligst har confereret med Wesselofskys derfra hentede Oplysninger, spilledes Don Ranudo, Henrik og Pernille og Artaxerxes henholdsvis 1757, 1760 og 1768 eller 1778 i Moskva tildels paa Hofteatret. Det sidste gik i pragfuldt Udstyr 9 Gange i Træk.

De bibliografiske Oplysninger, som Lexiconnet indeholder (Udgaver af de tre nævnte samt Det arab. Pulver 1781; Plutus 1765; Jeppe 1765), stemmer overens med Sopikov, Bibliographia Rossica (slg. Werlauffs hs. Noter paa Det kgl. Bibliothek og Philipsen, Den Holbergske Literatur, 1847, 63 ff.). Holbergs Berømmelse i Rusland nævnes allerede i 1755 i Danmark, slg. Holbergiana 1755, Fortale.

[1]) Schröderbiografien I, 292.

Det er kun for disse to Truppers Vedkommende, at vi besidder et Materiale, der strækker sig fra Begyndelsen indtil Enden. Men det Billede, de giver af Holberg-Repertoiret, udvides og bekræftes af de Brudstykker, som kan samles rundt omkring fra andre Truppers Virksomhed. Særlig oplysende er Efterretningerne om Kochs og Döbbelins Trupper; begge disse var af de fornemste og begge spillede kun i ringe Omfang Holberg.

Ialt kan jeg eftervise, at 34 Bandeprincipaler[1]) samt 6 Hof- og Nationalteatre har opført 21[2]) forskellige Holbergske Stykker i 46 Byer. Ved Skoledrenge-, Page- og Studenteropførelser udvides Antallet af Stykker med 2 og af Byer med 6, altsaa 23 Stykker i 52 Byer[3]), indenfor Tysklands, Schweitz's, Østrig-Ungarns og Østersøprovinsernes Grænser.

Kaster man et Blik paa den Tabelle der Haupt-Epochen der deutschen Bühnengeschichte, som findes i de fleste Aargange af Gothaer Theaterkalender, og som giver de bekendte Truppers Stamtræ, vil man se, at de vigtigste af disse fra denne Periode hører til dem, der interesserer os i denne Sammenhæng.

Fra den Denner-Spiegelbergske kommer vi til den Neuberske[4]), og fra denne til den Schönemannske, Schröderske, Döbbelinske og

[1]) Blandt disse er ikke medregnet Darmstädter jfr. p. 101. Principalernes (jfr. om dem Tillæg) Navne er i alfabetisk Rækkefølge: Abbt, Ackermann, Amberg, Barzanti, Borsch, Brandes, Brunian, Bulla, Diestel, Döbbelin, Grossmann, Hentschel, Ilgener, Josephi, Koch, Kunniger, Leppert, Lorenz, Marchand, Plesche, Schönemann, Fru Schröder, Schröder, Schuch, Fader og Søn, Scolary, Seipp, Seyler, Stephany-Neuhaus, Tilly, Wäser, Weiskern, Wothe, Ziehr og en anonym Bande.

[2]) Blandt disse er medregnet Artaxerxes, som Weiskern [?] oversatte, men for hvis Opførelse jeg ellers ikke har Bevis, samt Pernilles korte Frøkenstand.

[3]) Altona, Annaberg, Aurich i Ostfriesland, Basel, Berlin, Braunschweig, Bremen, Breslau, Brünn, Buda-Pest, Camentz, Cassel, Chemnitz, Cöln, Cosswig (i Anhalt eller ved Dresden), Danzig, Dessau, Dresden, Frankfurt a. M., Freiburg i B., Giessen, Glogau, Görde, Göttingen, Güstrow, Halberstadt, Halle, Hamburg, Hannover, Hermannstadt, Königsberg, Leipzig, Lübeck, Magdeburg, Mainz, Mannheim, München, Oldenburg, Potsdam, Prag, Regensburg, Reval, Rostock, Rudolstadt, Schwerin, Slesvig, Stettin, Stralsund, Strassburg, Weimar, Wien og Zelle.

[4]) Da Neubers Trup startedes, hvervedes Hovedkræfterne af den Denner-Spiegelbergske dertil (Devrient, II, 5 ff.), dette var dog allerede i 1720rne; først i 30rne var det, at Denner-Spiegelberg paany selvstændig drog til Skandinavien. Adskillige Forfattere bl. a. Mme. Neubers Biograf Reden-Esbech nævner, at hun har spillet Holberg, men angiver ingen Kilde; bl. de Plakater jeg har set fra hendes Opførelser bl. a. i Hamburg og Frankfurt a. M. er ingen Holbergske. Dog er det sandsynligt, at han virkelig har givet ham, bl. a. fordi hun arbejdede en Del nordpaa. 1736 udnævntes hun endog til Hertugelig slesvig-holstensk Hofskuespiller.

Kochske. Fra dem har enkelte Medlemmer skilt sig ud, og ved Siden af dem er der opstaaet mindre og mindre betydelige Trupper, som har efterlignet de store, og efter den almindelige Lov, som lader en Parisermode være det sidste Skrig i en fjærn Provins 20—30 Aar senere, finder vi Holbergs Komedier opført af dem paa afsides Steder henimod Aarhundredets Slutning.

Om Karl Friedrich Abbt hedder det, at han i 1772 drog op langs Rhinen og opførte bl. a. Holberg; af hans Skuespillere ser vi senere Hentschel give Jacob v. Tyboe i Aurich 1779 og Christoph Seipp Kandestøberen og Don Ranudo i Siebenbürgen og Wien 1788—93.

Andre staar uden Tradition, men med naturlig Forbindelse med den folkelige Trang til Lystighed. Det gælder Karl Josephi, der oprindelig optraadte som Hans Wurst, Joh. Kunniger, der begyndte som Ekvilibrist og Marionetspiller og var berygtet som Typen paa den gammeldags daarlige Direktør; Joh. Martin Leppert, der fra først af var Hofnar i Sachsen, men 1754 optraadte sammen med Ackermann i Warschau, hvorhen han paany 1756 men denne Gang, som Litzmann beretter, forgæves indbød Ackermann.

Kun én af de senere Trupper vil vi beskæftige os nærmere med, nemlig Joh. Christian Wäsers, hvis Historie vi nogenlunde kan følge[1]), og hvis fuldstændige Repertoire efter 1770 gives i Kiesslings haandskrevne Chronologie der Breslauer Theater, som findes i Stadtarchiv i Breslau. Wäser var en af dem, som fortsatte den tyske Teatertradition i Rusland; 1764 drog han til Reval med 8 Medlemmer af den Mendeske Bande[2]); med dem berejste han Finland, Kurland og Sct. Petersborg og opførte bl. a. Holberg, om hvem Schmid i sin Chronologie siger, at han er »überhaupt ein Lieblingsdichter in Rusland, man spielt auf der einheimischen Bühne alle seine Stücke«. Wiener-Teatertidskriftet Dramaturgie, Litteratur und Sitten fra 1769 omtaler specielt Kandestøberen, »der selbst in Sct. Petersburg sein Glück gemacht und verschiedene male daselbst mit vielem Glücke vorgestellt worden ist«[3]). Dette sidste Sted gaar sandsynligvis paa Wäsers Opførelser.

Efter sin Hjemkomst til Tyskland gav han baade Kandestøberen og Jean de France, navnlig den første fra 1770—79. Derefter stop-

[1]) Slgn. M. Schlesinger, Gesch. d. Breslauer Theater 1898.

[2]) Mende havde forpagtet det Privilegium, som Neuhof oprindelig havde haft, og som Scolary havde forskaffet sig paa hans Bekostning. (Slgn. Schmids Chronologie). Weckströms tidligere citerede Antegnelser om det finske Teater har intet om Wäsers Besøg.

[3]) S. 425; ogsaa Hamburgisch-Altonaische Theater- und Litteraturzeitung I, 1799, 129, omtaler Holberg-Opførelser paa det russiske Teater.

per det op. Hans Enke fremførte 1789 Kandestøberen 4 Gange, da den var blevet aktualiseret af Lamprecht, men derpaa forsvinder Holberg ganske af Repertoiret, indtil han 1801 paany dukker op i Breslau som Vaudeville[1]).

Skole- og lignende Opførelser er omtalt. De National- og Hofteatre, der spillede Holberg, var Altona, Mannheim, München, Schwerin, Weimar og Wien; af disse interesserer Weimar os mest, da det var Goethe, der tog Initiativet, og denne Forestilling har sat Spor i hans Produktion.

Det er givet, at ovenstaaende Tal er Mindstetal saavel hvad Principaler, Byer og Stykker angaar. Smaatrupperne har naturligvis i ringere Grad interesseret Annalisterne, og Akter fra deres Virksomhed foreligger sagtens ikke, saa meget mindre som deres Plakater undertiden har været haandskrevet, dette var saaledes Tilfældet ved den Opførelse af Kandestøberen i Cosswig, som omtales af en senere Holberg-Enthusiast i Annalen der neuen Nationalschaubühne zu Berlin 1802, hvis Afhandling Øst har oversat i sine Bidrag til Kundskab om Mennesker og Bøger (III, 348).

Denne anonyme Principal har utvivlsomt haft mange Colleger. Om Abbt ved vi kun, at han spillede Holberg i en Række Byer, men ikke i hvilke; det samme gælder ogsaa andre, som f. Eks. en mig ellers ubekendt Borsch, der spillede Holberg og Molière i Mainz i 1760erne[2]).

Naar Skuespilleren og Teaterdigteren Uhlig oversatte Den pantsatte Bondedreng og omhyggelig indrettede den for Teatret, er det rimeligt, at den ogsaa har været opført, men vi ved intet derom, Skoledrengeopførelsen i Rudolstadt 1787 har sandsynligvis benyttet Laubs Oversættelse, som var den lettest tilgængelige. Vi har intet Bevis for Opførelsen af Teatermanden Weiskerns Oversættelser af Henrik og Pernille og Artaxerxes. Endelig er det ikke sandsynligt, at Gert Westphaler hos Ackermann kun skulde have opnaaet den ene Opførelse, vi kan eftervise. Og saaledes aabenbarer Materialet selv Lakuner paa hver en Kant.

Saavel Udtalelserne i Uhligs Fortale, i Fortalen til Barselstuen 1742 og i Kritikker, som f. Eks. Vermischte kritische Briefe, der

[1]) Slgn. Den politiske Kandestøber som Vaudeville Holberg-Aarbog I.

[2]) Slgn. Theaterjournal f. Deutschland I, 1771, 67; det er maaske den samme, som senere spillede Henrik i Kandestøberen hos Wäser i Breslau; slgn. Kiesslings oftere citerede Chronologie, hvor han kaldes Porsch.

udkom i Rostock 1758[1]), tyder paa, at Holberg indtog et større Rum paa Repertoiret, end vi nu kan godtgøre. Da Ackermann d. 27/2 1767 opførte et Stykke af en Pastor Schlosser, som hed Maskerade, føjes paa Plakaten til: Dies Originalstück hat mit der Comoedie des Herrn Baron von Holbergs nichts ähnliches. Skønt ingen Opførelse af Holbergs Stykke kan konstateres efter 1761, forudsætter man altsaa, at Publikum har set det saa ofte, at det kunde være træt af det.

Alligevel giver det samlede Materiale dog et godt og tilforladeligt Billede af den Holbergske Komedies Skæbne paa det tyske Teater i det 18de Aarhundrede, undtagen maaske for Sydtysklands og Østrigs Vedkommende, hvor det mig tilgængelige Materiale har været ringe[2]).

Vi er nu i Stand til at følge Komedierne fra før Oversættelserne blev trykt, gennem de tyske Trupper i Skandinavien og derpaa Aar efter Aar næsten uafbrudt til Seklets Slutning. Vi ser den store levende Begyndelse med Fru Schröder, der atter i Forbindelse med Ackermann bragte dem til Rusland. Vi ser Repertoiret indskrænke sig i Tal, men udbrede sig i Rum, til Østersøprovinserne, Finland, Rusland, Polen, Schweitz, ja ned til Siebenbürgens fjerne Byer, foruden over hele Tyskland. Men gennem det hele gaar der en ganske bestemt Linje, som navnlig med beklagelig Tydelighed findes udtrykt i de Ekhofske Efterladenskaber, i det Ackermannske og det Wäserske Selskabs Annaler. Holberg har ikke som Molière kunnet hævde sig en blivende Plads, han tilhører navnlig den Periode, som ligger mellem den Gottschedske Teaterreform og Indretningen af de faste Teatre.

Af de 23 Stykker, om hvilke der foreligger Efterretninger, opførte Fru Schröder de 15, men Størsteparten gik straks ud af Sagaen. Schönemann og Ackermann begynder med 7 og 8 og ender hver med 1.

Det viser sig, at Detharding vejrede rigtigt, da han valgte Kandestøberen, Jean de France og Jacob von Tyboe til sine første Oversættelser. Det er dem, der har holdt sig længst. Andre som Den Stundesløse, Maskeraden, Henrik og Pernille, Don Ranudo, Kildereisen, Det arabiske Pulver, Gert Westphaler, Hexeri og Barsel-

[1]) I tolvte Brev: Wie häufig sieht man nicht den polit. Kannegiesser vorstellen. I Tillæg vil man se, at der ikke lader sig eftervise særlig mange Opførelser ved denne Tid, og aldeles ingen i Rostock.

[2]) Det er i det hele taget ringe; hvad t. Eks. Legband har kunnet samle i sin Fremstilling af Teaterforholdene i München, er for Tiden indtil 1779 kun Brudstykker, hvoriblandt intet Holbergsk.

stuen dukker af og til op, enkelte holder sig nogle Aar. Men derpaa forsvinder de alle.

Af de Dethardingske glider Jean de France først ud; fra c. 1780 tillige Jacob von Tyboe. Kandestøberen holder sig og bliver i 1780erne Genstand for en Række aktualiserende Omarbejdelser. Den er den eneste, som med Ære har paraderet ved Shakespeares Side, nemlig da den store Schröder spillede Hovedrollen i Hamburg 1779.

Sin fasteste Tilknytning har den Holbergske Muse, som ventelig var, haft til det plattyske Omraade, navnlig Hamburg.

Hvorfor Holberg dels gled ud af Repertoiret, dels af Kritiken fordreves, vil blive belyst i næste Afsnit. Her skal blot fremhæves den karakteristiske Ting, at den bekendte hamburgske Teaterentreprise i 1767, hvortil Lessing var knyttet, ikke gav noget af hans Stykker.

OM FREMSTILLINGEN OG ROLLEBESÆTNINGEN

Inden vi forlader dette Afsnit, vil vi give et Par Meddelelser om den Form, hvori Komedierne har været spillet.

De Texter der benyttedes, var i Hovedsagen dem vi kender fra Dänische Schaubühne, idet dog de første Opførelser i Hamburg under Fru Schröder danner en Undtagelse. Schönemann har benyttet i det mindste hendes Personliste til Maskeraden, blot med den Forskel, at Personerne er gjort adelige. Jeronimus og Leander, der hos Fru Schröder hed Herr Eigenkopf, ein reicher Bürger, og der junge Eigenkopf, bliver hos Schönemann til Herr von Eigenkopf, ein alter Edelmann, og Junker Carl.

Ellers har baade Schönemann[1]) og Ackermann de fra Dänische Schaubühne kendte Navne. Medens f. Eks. Bogholderen i Den Stundesløse hos Fru Schröder hed Hinrich Schreibegeist, kaldes han ellers altid paa Plakaterne som hos Laub Erich Madsen; Ekhof spillede denne Rolle.

[1]) Schönemann udgav i Tidens Løb otte Bind med Stykker, han havde opført. Disse meget sjældne Bøger har jeg ikke set. Efter Devrients Referat at dømme indeholder de intet Holbergsk. Jeg ved da ikke, hvorledes det er at opfatte, naar den Verzeichnis d. herzogl. Theaterbibl., som findes i Gotha Schlossbibl. (A 1285 I—II) nævner: Sechs Schauspiele welche bey Schönemann aufgeführt worden, og hvori Nr. 4 er Der deutsche Franzose. Tillige angives her Særudgaver af Maskerade og Der gesch. Müssiggänger. En Forespørgsel desangaaende i Biblioteket er forbleven ubesvaret. Maaske drejer det sig om Mss.

Ackermann har til Jean de France og Jacob v. Tyboe benyttet den af Gottsched i 2den Udgave af Deutsche Schaubühne omlavede Personliste, hvor Hieronimus bliver til Grossmann o. l. Dermod viser Gottfr. Heinr. Kochs Plakater fra Hamburg 1760—62 de ægte Holbergske[1]), som findes i 1. Udgave af Oversættelsen.

De tre Stykker, som Hamburgerplakaterne fra 1749—53 viser, at Kunniger har opført dér, har alle de kendte Personlister. Om Jacob v. Tyboe siges udtrykkeligt, at det er taget fra Gottscheds Schaubühne; Heinrich et (!) Pernille og Reise zu der Quelle, angives derimod blot at være oversat fra Baron v. Holbergs Original, »in reine deutsche Prosa von einer geschickten Feder.«

Idet vi ser bort fra Weiskerns Henrik og Pernille og Uhligs Pantsatte Bondedreng, om hvis eventuelle Opførelse vi intet ved, er der forøvrigt kun én Tekst, vi kan følge, fra Teater til Teater i en Række haandskrevne Bearbejdelser, nemlig Kandestøberen, af hvilken der, som vi saa, fra 1769 til ind i 1780erne kendes fire haandskrevne og to trykte Nybearbejdelser, delvis under forandret Titel.

Om den sceniske Fremførelse ved vi kun lidet. Der foreligger fra de første Aar, der her kommer i Betragtning, aldeles ingen Teaterkritik, og senere, da der vælder en rig Produktion frem, indskrænker man sig hovedsagelig til beundrende eller fordømmende Skildringer af Skuespillernes almindelige Kvaliteter, mens der af enkelte karakteristiske Træk kun gives faa.

Hele denne Literaturgren, de mange smaa, oftest anonyme Pièccer, som angriber eller forsvarer de forskellige Trupper og gerne bærer Vidnesbyrd om deres Forfatters personlige Tilknytning til vedkommende Trup eller dens Konkurrent[2]), udmærker sig ved en overordentlig Hidsighed. Man læser ikke langt, inden Forfatteren har frakendt sin Modstander ikke blot Forstand paa Teater og almindelig kritisk Sans, men tillige Hæder og Ære. I disse Kævlerier forsvinder det, som nu vilde interessere, de positive Oplysninger.

[1]) Naar Meyer a. St. II, 2, 14 tillægger Ekhof Geront i Maskeraden, maa man ikke tænke paa Holbergs Stykke, men paa en anonym Komedie af samme Navn, som staar i J. L. Schlosser Neue Lustspiele. Bremen 1767.

[2]) I den Henseende er Johann Friedrich Löwens to Pièccer, af hvilke Ex. findes paa Stadtbibliothek i Hamburg, om det Ackermannske Selskab fra midt i 1760erne karakteristiske; slgn. Litzmann, Schröder I, 332 ff. Hans ikke uvittige, men meget perfide Kritik skyldes hans Planer om selv at komme til at lede Teatret i Hamburg, naar Ackermann var fordrevet.

Da en virkelig Teaterkritik sætter ind, er Holberg et tilbagelagt Standpunkt eller dog ikke aktuel.

Hvad jeg har samlet af samtidige Domme meddeles her. Det handler, som man ser, væsentlig om Kandestøberen.

Da Ackermann optraadte i Königsberg 1753, hyldedes han af en teaterinteresseret Original, Joh. Fr. Lauson[1]), i et Digt, der opregner hans Roller. I de tragiske siges han at røre, og Wenn er politisch klug den Kannengiesser spielet .... so glaubt, dass er stets Ruhm erwirbt[2]).

Om Mendes Udførelse af samme Rolle i Reval c. 1779 hedder det i Theaterjournal für Deutschland 1779 blot »höchst elend«. Lidt udførligere beretter Bertrams Annalen des Theaters (V, 1789, 39) om Grossmanns Opførelse af Kandestøberen i Hannover samme Aar, idet den fortæller, at Rollerne delvis blev stærkt overdrevne, og at man ved selvopfundne Løjer i Ord og Stillinger søgte hver for sig at gøre sig gældende uden Hensyn til Stykkets Gang.

En sjælden Gang faar man en positiv Enkelthed at vide. Saaledes dadles i J. J. Kanters Kritik[3]) af Schuchs Opførelse af Kandestøberen i Königsberg 1767, den Dame, der som Fru Breme optraadte med Skæg.

De udførligste Meddelelser faar man af den ivrige Holbergfjende, Chr. H. Schmid, som i sin anonyme Pièce Über die Leipziger Bühne (1770), der behandler Wäsers Optræden i Leipzig, om Skuespilleren Ettinger, der af Statur var stor og bred, og som havde et Hang til det burleske, siger, at han i samme Stykke var paa sin rette Plads som »ein würdiger Kannegiesser«, »hier glaubte er es recht schön zu machen, wenn er im 3. Akte als Bürgermeister, die Peruque vom Kopfe riss, und sie mit Füssen trat. In diesen herrlichen Einfall musste er sich ungemein verliebt haben, denn er wiederholte ihn mehr als zwanzig Mal«. Fru Schmelz, der spillede Kandestøbersken, »war die einzige Person, über die sich auch der vernünftige nicht schämen durfte zu lächeln«; om Henrik-Spilleren Pissing, siges derimod med bidende Ironi og med en Betoning, som om dette var et kendt Træk, »welches Lachen wird nicht ertönen, wenn er den Syrup mit den Fingern aus dem Topfe langt.« Om Peter Florenz Ilgeners Opførelse af Kandestøberen, i hvilken han selv »trollig« spillede Henrik, hedder det i Direktørens Anmærk-

[1]) Litzmann, a. St. I, 63 ff.

[2]) Citeret Hagen, Preuss. Theatergesch. 231.

[3]) Citeret Hagen, a. St. 267. Holbergs Figurer kaldes Grotesker i Callots Manér.

ning til Publikum paa Plakaten (se Ephemeriden d. Litt. u. d. Theaters VI, 1787, 25), at »Frau Bremens Stolz und grossmächtiger Schooshund alles sehr comisch macht«.

Angaaende de andre Stykker er mig kun bekendt en Bemærkning om Wäsers Opførelse af Jean de France 1770, som staar i samme Skrift af Chr. H. Schmid. »Die Wäsersche Gesellschaft musste mit dem possenhaften nicht so vertraut sein, als sie es wirklich ist, wenn sie dergleichen Stücke verderben sollte. Aber kann ich sie deswegen loben. Das Stück war recht für sie gemacht, nur dass Mad. Wäser kein Französisch konnte.«

Om Rollebesætningen fra den ældste Tid ved vi næsten intet. Den ældste Efterretning er en samtidig Blyantstilføjelse paa Plakaten for Fru Schröders Jean de France-Opførelse $^{11}/_{4}$ 1742, ifølge hvilken Ackermann gav Jean, Principalinden Lisbeth og Uhlig Jeronimus. Den næste er fra $^{8}/_{5}$ 1743 og findes i et Brev, som Schönemann fra Berlin skrev til Gottsched. Det meddeles, at i Jacob von Tyboe spiller Schönemann ikke selv med, men Indehaveren af Titelrollen, Hr. Fabric(ius), udfører den til Publikums Tilfredshed. Ellers ved vi intet om Besætningen hos Schönemann, undtagen at Ekhof har spillet Henrik i Kandestøberen.

Rollebesætningen i Schuchs Don Ranudo-Opførelse i Frankfurt a. M. 1752 er tidligere nævnt. Ellers begynder man først c. 1767 at anføre Skuespillernes Navne paa Plakaterne[1]).

Hovedkilden for Holberg-Fremstillingerne er i denne Henseende Meyers Schröderbiografi og Ekhofs ovenfor omtalte Efterladenskaber i Berlin.

Endnu 21 Aar efter Jean de Frances første Opførelse ser vi Ackermann give sin gamle Rolle deri, nemlig i Braunschweig; han havde paa det Tidspunkt egentlig afgivet den til sin Stedsøn Schröder. Denne sad imidlertid just i Kachotten, og den gamle sprang da ind i sin tidligere Rolle (Meyer I, 118). Ackermanns store Roller i Holberg-Repertoiret var: Kandestøberen, Den Stundesløse og Jacob von Tyboe. Meyer fortæller (I, 145), at Schröder i disse Roller ansaa ham for uforlignelig og satte sig selv dybt under ham. Ogsaa overfor Rahbek nævnede Schröder Ackermanns Udførelse af Vielgeschrey[2]). — Desuden har Ackermann bl. a. 1761 spillet Officeren i Barselstuen, der paa Tysk hedder Schlaukopf. Fru Schröder fulgte sin Mand som Medspiller og gik sammen med ham

[1]) Saaledes, men ikke konsekvent paa Plakaterne fra Hamburger Nationaltheatret.

[2]) Holbergs udv. Skr. IV, 464.

over i det ældre Rollefag. Fra 1757—64 spillede hun Kandestøberskens, som Sønnen holdt for en af hendes bedste Roller (Meyer I, 19), Geske i Barselstuen, senere ogsaa Bogbindersken og Eisenkrämerin i samme Stykke; desuden Soubretterollerne Pernille i Den Stundesløse, Cathrine (ɔ: Pernille) i Jacob v. Tyboe og Dore (ɔ: Marthe) i Jean de France.

Schröders yngre begavede Halvsøstre, Dorothea og Charlotte Ackermann, havde ogsaa deres lille Plads i Repertoiret. Den man bedst kan følge er imidlertid den store Schröder selv. Meyer opgiver i Schröders Rollefortegnelse, at han allerede 10 Aar gammel debuterede i Kandestøberen i Danzig 1754[1]). Paa Ackermanns store Tourné i 50erne fik han derpaa 1760 i Strassburg 16 Aar gammel en Række Roller, idet han spillede Peter (ɔ: Peer) i Jacob v. Tyboe, og Henrik-Rollerne i Maskerade og Barselstuen. Disse vedblev han at indehave og var som Peter saa populær, at dengang Vagten i Braunschweig slæbte af med ham, da han efter en næsvis Bemærkning til Landsfaderen fra aaben Scene skulde arresteres, raabte Mængden: Da gehen sie mit Petern hin, was mag Peter angestellt haben? (Meyer I, 117). Derefter følger fra 1762 Dr. Rehfus (ɔ: Abrahams) og andre Biroller i Kandestøberen, Oldfux[2]) og Skræderen i Den Stundesløse og Jean i Jean de France. Med hans store Force i de lystige Tjenerroller er det underligt, at han ikke ogsaa valgte Henrik i Kandestøberen. Denne var imidlertid i Hænderne paa en Skuespiller Mylius, der glimrede i den. Da Mylius døde, og Hoffet i Braunschweig 1769 indtrængende forlangte at se Kandestøberen, skulde Schröder have haft den. Da han imidlertid som Truppens Leder var travlt optaget af andre Ting, vilde han ikke, og denne Omstændighed skyldes det, at den da 49aarige Ekhof bemægtigede sig Rollen, som han allerede som ung havde spillet hos Schönemann. Hvorledes Rollebesætningen var ved den i 1777 planlagte Opførelse af Kandestøberen, som bortfaldt, fordi et komisk Stykke just var gaaet galt, og Teaterovertroen mente, at samme Skæbne vilde ramme den følgende Komedie, hvis man lod den følge umiddelbart ovenpaa, ved vi ikke[3]).

[1]) I, 14, nævnes denne Rolle dog ikke.

[2]) Schröder omtalte »med Interesse« denne Rolle for Rahbek, Holbergs udv. Skr. IV, 464.

[3]) Se Litzmann, Gotter u. Schröder 1777—78. 1787; i et Brev 1/12 1777 omtaler S. et Par Stykker, som var slaaet fejl for ham, og fortsætter saa: Das ist nun fehlgeschlagen, und noch nicht das schlimmste bei der Sache, denn ich darf nun mit dem politischen Kannengiesser nicht herausrücken, das ist hier so Gebrauch! Schlägt ein comisch Stück fehl, so geht es mit dem folgenden ebenso.

Men om den sidste Holberg-Opførelse, som Schröder foranstaltede, er vi særlig godt underrettet.

Det var 1779, at han lod Kandestøberen bearbejde paany af Skuespilleren Bock for sin Hamburgerscene. Titelrollen skulde spilles af Borchers[1]), der allerede havde et Holbergrepertoire, omend i 3die Plan, bag sig, idet han hos Ackermann havde haft Sandsbüchs og Leonard i Den Stundesløse, Grossmann (ɔ: Petronius) og Michel (ɔ: Tjeneren Christoffer, V, 12) i Jacob v. Tyboe, Franz Knivsmed, 2den Borger og 2den Advokat i Kandestøberen, hvortil han senere i den Tankske Bearbejdelse fra 1786 føjede Meister Ambos, der er den omdøbte Franz Knivsmed.

Men han blev pludselig teatersyg, og med et halvt Døgns Varsel sprang Schröder da selv ind i den store Rolle, som han aldrig havde spillet før. Meyer giver (I, 328) en lang begejstret Omtale[2]) af Stykket selv og Opførelsen. »Madam Starck war eine köstliche Bürgermeisterin, und Schützens Heinrich hatte wenigstens alle Lebhaftigkeit und Gutmütigkeit, die man ihm wünschen konnte, obgleich ihm der eigentliche Handwerkszuschnitt fehlte. Desto unnachahmlicher besass diesen Schröder. Er war stattlich, er war auffallend reinlich. Seine grünsammtne, pelzverbrämte Mütze ziehrte das weisse, runde Haar. Es fand sich nichts possenhaftes, nichts überladenes in seinem Wesen, selbst dann nicht, wenn Breme lächerlich nachahmte, was Cato weislich that. Die Verzweiflung des Mannes, sein Entschluss sich umzubringen erregte Mitleid; und doch kam man nicht aus dem Lachen.« Man maa undres over, at en Forestilling, der var saa udmærket, kun gik 3 Gange. Grunden var den, at Schröder, efter at have spillet den 2 Gange, for at hævne sig paa Borchers, som Meyer siger, lod ham faa Rollen. Den 7/2 spillede han den da, men: »Er missfiel sich darin, er missfiel dem Publikum und dem Unternehmer (ɔ: Schröder), musste seine Kasse missfallen haben, wenn er diese Strafe fortsetzen wollen.« Ved denne sidste Opførelse gav Schröder Dr. Rehfus, som Borchers havde spillet ved de to foregaaende Opførelser.

Af andre kendte Skuespillere, der har haft et Holberg-Repertoire, maa først og fremmest Ekhof nævnes. Det er for Eftertiden altid vanskeligt at have nogen begrundet Mening om Fortidens sceniske

[1]) Rahbek, Erindr. II, 267 omtaler B., som Rahbek traf i Linz 1784, og som han kalder den sidste levende af den sande Ekhofske Skole.

[2]) Bertrams Litteratur- und Theaterzeitung 1780, 2, 237, siger mere nøgternt om de tre Hovedpersoner, at de dannede »ein komisches Triumvirat, das herzliches Gelächter erregte«.

Ydelser. Men om Ekhof kan man have en Mening. Hans kunstneriske Storhed har bestaaet i hans Stemmes Rigdom og en sælsom Inderlighed, der var saa stor, at den kunde bringe Publikum til at glemme hans Ydre. Vi ved, at han var lille og en Smule vanskabt, at han i tragiske Roller ikke brød sig om at skjule sine deforme Platfødder under Foldekastet, og at han dog formaaede helt at besejre endog en i den Grad til Kritik oplagt studs og trodsig Fyr, som den 19aarige Schröder. Disse Egenskaber kunde jo ikke komme ham til Gode i Holberg-Repertoiret. Hos Schönemann har han i sin Ungdom spillet Henrik i Kandestøberen. I hans Nachlass opgiver han selv følgende Roller: Stiefelius i Jacob v. Tyboe, Erich Madsen i Den Stundesløse, Jean i Jean de France. Noget nærmere om Udførelsen ved vi ikke, udover at Schröder i Fortegnelsen af hans Roller ved Stiefelius føjer til: gut. En Rolle fortier han, der ellers er saa pedantisk nøjagtig i sine Optegnelser, nemlig hans tidligere omtalte Usurpering af Henrik i Kandestøberen 1769 i Braunschweig, som han gjorde Krav paa, idet han kaldte den en »Charakterrolle«, og hans Fag var Karakterrollerne[1]). Han havde som sagt spillet den i sin Ungdom hos Schönemann bl. a. i Hamburg 1747. Da han 1757 var hos Schuch, gav han paany Rollen i Danzig. En samtidig siger: »Er hat mich als Heinrich im Kannengiesser gerührt und ergötzt«[2]). Nu var han tandløs og mindre bevægelig, men med sit Hang til i Komedien at fremhæve det burleske mente han ved stærk Maskering at kunne overvinde dette og »entstellte sein Äusseres zur scheusslichsten Fratze«, virkede »ekelhaft«[3]) og oplevede en fuldstændig Fiasco.

Ogsaa hans Hustru, født Spiegelberg, havde Soubretteroller i Holberg-Repertoiret, bl. a. i Jean de France. Schmid fortæller i sin ofte citerede Chronologie (p. 57), at hun virkede udmærket, og at Ekhof havde indstuderet den med hende.

Ogsaa den sidste af Aarhundredets store Skuespillere, hvis Virksomhed dog for en stor Del ligger i det 19de Aarhundrede, men som har siddet betaget i Teatret af Ekhofs Spil, Iffland, har spillet Holberg-Roller. Den første var Kandestøberen, som han gav i Mannheim 1784 ved Fastelavnsopførelsen, hans tidligere citerede Brev viser, at han gik til den uden Interesse og uden Illusioner.

[1]) Slgn. ang. Forholdet med Rollefagene Diebold, Das Rollenfach, p. 25. (Theatergesch. Forschungen XXV).

[2]) Crit. Nachricht von der Schuchschen Schauspielergesellschaft in Danzig 1757. Danzig 1758. cit. hos Rub, Die dramat. Kunst in Danzig. 1894.

[3]) Slgn. H. Uhde, Ekhof (i Gottschalls, Neuer Plutarch IV, 1876, 161 og 174).

Han nævner kun Forestillingen én Gang; en senere Glansrolle, som han ofte benyttede ved sine Gæstespil, Don Ranudo i Kotzebues Bearbejdelse, omtaler han ikke.

Blandt Skuespillerinderne er der Grund til at nævne den begavede og indtagende Caroline Schultze, gift Kummerfeld. Hun kom til Ackermann 1758 og blev hos ham i flere Aar, og spillede fra 1764 Lieschen (ɔ: Elsebet) i Jean de France, Pernille i Den Stundesløse, Leonora (ɔ:Lucilia) i Jac. v. Tyboe, Louischen (ɔ: Engelke) i Kandestøberen, 1763 ogsaa Pernille i Gert Westphaler. Dette Stykke gik i Hannover som Nachspiel. Hun fortæller[1]) om en lille Ekstrascene, hun havde i dette Stykke, idet hun som Bevis paa at have modtaget en Gave fra en anonym Beundrer, lod sit Lommetørklæde falde, og derved kom til at vælte en Flaske, som gik itu. Efter det Portræt, som findes i Bogen, har hun været om ikke smuk, saa dog i Besiddelse af et levende Pernilleansigt med store friske Øjne, og man tror gerne, hvad en samtidig siger[2]), at Pigerollerne har passet godt ikke blot til hendes Sprog, men ogsaa til hendes hele Skikkelse.

Ogsaa de underordnede Comparser har i denne Sammenhæng Interesse. Det er, som vi saa i forrige Afsnit, undertiden dem, som senere optræder som Nybearbejdere af Teksten, eller dog Formidlere af nye Forestillinger. Det gælder Lambrecht, Bock og Böck, som alle tre havde spillet Holbergroller i 2det Plan, før de leverede deres Bearbejdelser af Kandestøberen.

Hvad Iscenesættelsen angaar, giver Plakaterne os nogle Oplysninger, som viser, at Regien udnyttede de Anledninger til Masseoptrin, Optog o. l., som Stykkerne kunde give. Allerede Fru Schröders Plakat for Maskeraden fra 1743 taler om de mange Masker, der vil blive præsenteret. Ved følgende Opførelser hedder det yderligere: »Es werden sich viele neuen Masquen sehen lassen und englische Täntze zum Vorschein kommen«. Ligeledes ligger vel i Titlen Die Börse (11. Juni), at Børsintermediet skulde fremhæves.

Da Schönemann gav Maskeraden 1747, siger Plakaten i en Nachricht: »Dieses sehr lustige Stück wird sowohl der Einrichtung als der darinnen vorkommenden Begebenheiten wegen besonders gefallen. Es kommt darinnen ein kostbar illuminierter Masqueradensaal zum Vorschein und in demselben werden verschiedene sehenswür-

[1]) Lebenserinnerungen. I, 180.

[2]) se a. St. I, 266.

dige Masquen mit Täntzen aufwarten.« At dette har været Tradition ved Selskabet, fremgaar af, at Ekhof i sin Repertoireliste ved Opførelsen i Görde 1750 bemærker: »Ohne Tantzen«, hvad altsaa maa have været usædvanligt.

En Regie af en ualmindelig Art røber Wallerottys citerede Plakat fra Maskerade-Opførelsen i Prag, hvor Publikum opfordres til at møde maskeret og deltage i Sceneoptogene.

Paa Kunnigers Plakat for Opførelsen af Kilderejsen i Hamburg 1750 lokkes Publikum til med følgende Skildring af Intermediet, hvor Vejen til Kilden og denne selv vises, en Skildring, der er udførligere end baade Originalens og Laubs Oversættelse. »NB.: Die zweyte Abhandlung enthält ein Zwischenspiel, worin sich unter andern zeigen werden 1. Der Weg nach der Quelle oder Gesundbrunnen, auf welchem viele Leute hin und her wandern, die Fläschen, Krüge und Bautteillen (!) bey sich haben. 2. Etliche Züge mit Musik. Einiges Bauernvolk, alte Weiber und Bettelleute. 3. Wird sich der Gesundbrunnen im Prospect präsentieren, wobey sich werden sehen lassen 1. Bärentreiber. 2. Murmeltierjungen. 3. Raritätskasten. 4. Liedersänger. 5. Allerhand Handelsleute. 6. Täntzer und Täntzerinnen und dergleichen mehr.«

Paa Baggrund af disse Herligheder tør Principalen »versichern, dass einem jeden, der diesem Stück beygewohnet, die Zeit nicht gereuen soll«, navnlig da Stykket ikke skal gives med Marionetter, men med rigtige levende Mennesker. En saadan Forsikring forekommer os pudsig, da vi ikke kan forestille os et Sammenspil af Mennesker og Marionetter. Men det har ikke været ualmindeligt, og ogsaa Holberg har været opført paa denne Maade. Warburg fortæller, at en Trup, som i Aabo opførte Jeppe i det 18. Aarh.s anden Halvdel, manglede en Skuespillerinde til Nilles Rolle og resolut erstattede hende med en Figur, udsavet i Træ og forsynet med en bevægelig Arm, der svang Krabasken mod Jeppes Ryg, naar han selv trak i en dertil indrettet Snor[1]).

En vis Interesse har de Scenearrangementer, som Uhlig bruger i sin Bearbejdelse af Den pantsatte Bondedreng fra 1746. Han løser Problemet om Stedets Enhed ved at indføre et Mellemtæppe (Mittelwand), som gaar op og ned midt under Akten og udvider Scenen med et nyt Rum; her tjener det til at aabenbare Palzgreven

[1]) Warburg a. St., 34, angiver at have det fra de af ham fejlagtigt Bäkman tillagte Anteckningar om teatern in Finland. 1864. I denne Bog findes Anekdoten dog ikke.

liggende sovende i sin Seng, mens de urolige Kreditorer er forsamlede udenfor[1]).

Samler man de spredte Træk af og de spredte Oplysninger om Fremstillingen af den Holbergske Komedie, faar man et højst uensartet Billede.

Titlerne fra Sverrig og de fra Sydtyskland viser os Holbergs Tekster i Hænderne paa saadanne farende Bander, som han selv har set paa sine Rejser, og behandlet paa den fri ekstemporerende Maade, i Commedia dell'arte-Maneren, som har sat sig Spor i hans egen Teknik[2]).

Dette er den ældste Periode. Derpaa følger Perioden under og efter Gottscheds Teaterreform. Dilettanter har kastet sig over ham og de professionelle har udnyttet ham. Ansete og mindre ansete Trupper, store og smaa Skuespillere har høstet Bifald hver paa sin Maade i de Roller, som snart i 200 Aar har levet et sammenhængende Liv paa vor Scene. Men den Vagtsomhed overfor de Holbergske Figurer, som Traditionen i Danmark har skabt, har man ikke kendt i Tyskland.

Kun én Gang ved vi, at en af de udødelige, latterlige Skikkelser har oplevet den høje Forklaring, hvor det komiske og det tragiske forenes og taler med samme Tunge, nemlig dengang den store Schröder selv overtog Kandestøberen.

[1]) Dette Arrangement har ikke været ualmindeligt i Datiden. Fru E. Mentzel hævder, at det er en Rest fra Haupt- und Staatsaktionens Dage. I Schauspielkunst in Frankfurt a. M., 192 citerer hun et haandskrevet Stykke af denne Art, med Sceneanvisningen: Mittel auf. — I en lille fiks Komedie, Der gefürstete Schuster fra 1754 (Staatsbibl. Berlin) anvendes Mellemtæppet (die mittlere Guardine) i stor Udstrækning. Foran dette aftales Intrigen; bag det ligger Handlingens Sted, et Skomagerværksted. Inden Mellemtæppet gaar op, forsvinder de foranstaaende; naar det sænkes igen, bliver de derimod staaende. Rud. Genée, Lehr- und Wanderjahre d. deutschen Schauspiels, 1882, 340, meddeler, at den ivrige Teatermand, Rektor Christian Weise i Zittau, i sine talrige Skolekomedier regelmæssig anvendte dette Rekvisit. Uhlig var født i Sachsen og kan selv have spillet med i Weises Stykker; han anvender det samme Trick i andre Stykker. — Iøvrigt anvendes det ogsaa i de originale Holbergske Komedier; saaledes i Kildereisen, slgn. Vilh. Møllers Afhandling i Tilskueren 1898 Omkring Grønnegade-Teatret; slgn. ogsaa Nystrøm a. St. 200 og Brix i Nationaltid. Aften 16/8 1921 Om det holbergske Teaters Indretning.

[2]) I den danske Comoedies Ligbegængelse, Scene 5, har Holberg endog helt overladt til Acteurerne selv at lave Replikkerne. Sceneanvisningen har Form som et Slags Canevas i gammel Stil. I Enzinger, Wienertheater 16.—19. Jahrh. I—II. 1918. (Theatergesch. Forschungen 28—29) gives en Række Eksempler, ikke alle lige overbevisende, paa Lighedspunkter mellem den Holbergske Komedie og den folkelige Wiener-Komedie i gammel Stil.

Hvordan Forholdene var ved disse Bander, som Teaterhistorien nu med Omhu og Alvor undersøger, faar vi undertiden et levende Billede af gennem en og anden samtidig. I en lille Pièce fra 1778 fortælles om Wäsers Optræden som Hamlet i Magdeburg, samtidig med at han gav Kandestøberen, at Scenen var saa stor som en Kahyt; Wäser selv fyldte den næsten helt i et vanvittigt Kostume, hvori Personen næsten forsvandt[1]), og Wäsers Selskab var dog et af de bedre.

Om en af de smaa Trupper, der spillede i Dresden 1778, fortæller Skuespilleren og Forfatteren Brandes[2]), at Principalens Kokkepige spillede Heltinderne.

Alligevel, naar vi Gang paa Gang forsikres om disse Forestillingers Publikumssucces, og naar vi betænker den frie Genialitet, der har hørt til, for at en Skuespiller kunde gøre sig gældende og fastholde et uroligt og ugenert Publikums Opmærksomhed i denne Tid, hvor ogsaa store Kunstnere maatte nøjes med en provinsiel scenisk Baggrund, kan vi ikke tænke for ringe om de Ensembler og de enkelte Personer, der dengang stred for den ironiske Digter, som den tyske Nation til Skade for sig selv for tidligt lod forsvinde fra sin Scene.

[1]) Slgn. den anonyme Pièce, Brockmann og Wäser. Ein Schreiben über die Vorstellung des Hamlet. u. St. 1778: Ein grosser zweykrempigter Bauernhut, mit schwarzen Federn. Die Haare hingen ihm abgestuzt, zottig und borstig um den Kopf herum, um den Hals hieng ihm, ausser der Halskrause — ich weiss nicht was — mit silbernen Tressen besetzt . . . Hierauf folgte ein grosser Rock und Mantel, übermässig weite Pluderhosen und keine Scherpe. Du kannst dir also vorstellen, dass er einem derben, tüchtigen Bergmanne weit ähnlicher sah als dem Prinzen Hamlet.

[2]) Lebensgeschichte II, 1800, 200, Note.

KRITIK

KOMEDIERNES INTRODUKTION VED GOTTSCHED

Dengang den danske Skueplads blev stiftet og i de Aar, da Holbergs Stykker første Gang opførtes, kunde man læse derom i Holsteinischer Correspondents Meddelelser fra København. De korte Notitser nævner dog aldrig Holbergs Navn, og de første Udgaver af Komedierne blev vistnok aldrig nævnt for et tysk Publikum. Som Historiker og Populærfilosof var Holberg bekendt i Tyskland, inden man vidste, at han ogsaa var dramatisk Forfatter. Allerede 1716 findes han nævnt i et tysk Tidsskrift som en Historiker, man kan vente sig noget af[1]).

Komedierne omtales første Gang i en Anmeldelse af Optrykket af Levnedsbrevene 1737, der tillige har Interesse ved at være den første tyske Holbergbiografi. I Betragtning af den nære Forbindelse mellem København og Hamburg er det kun naturligt, at det var et hamburgsk Tidsskrift, Hamburgische Berichte von gelehrten Sachen, der bragte den[2]). Holberg kaldes her den »so scharfsinnige, kluge, schertz- und stachelhafte Tichter und Comicus als ausnehmend geschickter Geschichtschreiber.« Det fortælles, at han efter at have afsluttet sin Danmarks Riges Historie, 1734 (!) i fem Bind samlede sine fra Tid til anden forfærdigede Skuespil, der var opført »mit dem grössten Beyfalle sowohl der vornehmsten am Hofe als der geringsten im Volk.« Og Komedierne, af hvilke de i denne Udgave ny tilkomne nævnes med deres latinske Navne (felix nau-

[1]) Neue Zeitungen v. gel. Sachen. Lpz. 1716, 536. Notitsen, der meddeler, at han opholder sig i Rom, maa have en intim Forhistorie, en eller anden god Ven maa have faaet den anbragt. Først hen i Tyverne bliver Holbergs Forfatterskab ellers paaagtet.

[2]) Udkom i 25 Bd. 1732—57. Det omtalte Sted findes 1737, 453—56. Dette Sted og de latinske Levnedsbreve anvendtes som Kilde af E. L. Rathleff i hans Holbergbiografi i Geschichte jetztlebender Gelehrten. 1—2, Zelle, 1740—41. Holbergbiografien, der findes dels i 1., dels i 2. Bd., gaar til 1739.

fragium, terror panicus, invisibilis etc.) karakteriseres saaledes: »Diejenigen, so diese Lustspiele in ihrer Sprache gelesen haben, finden darin so viel Geschmack, Kunst und Artigkeit, dass uns wundert, warum man die besten darunter nicht schon in die teutsche Sprache übersetzt haben. Es kann auch nicht fehlen, es müssen viele schöne Stellen und dasjenige was ein Lustspiel vornehmlich belebt und nützlich machet, nämlich ein anständiger Schertz und eine freye Durchhechelung der herschenden Thorheiten darinn durchgehends sehr wohl angebracht sein«. Dette kan, fortsættes der, sluttes af Levnedsbrevene selv, der røber, at Holberg er Filosof ikke blot i Ord og Meninger, men i selve sit Liv.

Vi har set, at Oversættelsesarbejdet paa dette Tidspunkt allerede var igang, men det er altsaa forblevet ubemærket.

Den Anmeldelse, som Neue Zeitungen von gelehrten Sachen i Leipzig samme Aar bragte af Holbergs Epistola ad v. perill., nævner ikke Komedierne, men siger blot, at Brevet indeholder »eine artige Beschreibung einer gelehrten Reise«. Det afgørende Bevis paa, at man paa dette Tidspunkt aldeles ikke regnede med den Holbergske Komedie i Tyskland, er imidlertid, at Gottscheds Poetik, Critische Dichtkunst, der udkom i 2. Oplag 1737, ikke nævner den.

Da Gottsched paa dette Tidspunkt beherskede det tyske Parnas, maatte alt nyt introduceres gennem ham, hvis det skulde faa Anerkendelse, men han hentyder intet Steds til Holbergs Komedier, før hans Deutsche Schaubühne bragte de første trykte Oversættelser frem.

Vi kan dog føre hans Bekendtskab med dem tilbage til Foraaret 1738. En af hans Studenter, Joh. Fabricius, et Medlem af hans »Rednergesellschaft« var dengang draget til København og skriver i et Brev, der forøvrigt giver et morsomt Øjebliksbillede af det daværende literære Liv: »Was die Ursache gewesen, den hiesigen Schauplatz gänzlich einzuziehen und auch neulich ein Mandat wegen Abschaffung und Zurückhaltung aller herumziehenden Comoedianten herauszugeben, kann ich nicht eigentlich sagen. Vielleicht hat das unglücklich abgebrannte Opernhaus, wobey vor einigen Jahren einige hundert Menschen umkamen, es verdriesslich gemacht, vielleicht hat man auch nichts vernünftiges aufgeführt. Dennoch werden des Herrn Prof. Holbergs dänische Comoedien, welche hier auch vorhin gespielet worden sind, von vielen annoch gelesen und gelobet, welche er mehrerenteils aus Franzosen genommen hat[1]).

[1]) Danske Magasin 6. R. 3, 64. Forfatteren sammenblander Operahusets Brand 1689 og Kbh.s Brand 1728; Waniek, Gottsched 342 aftrykker dette Sted, men i misvisende Form.

Denne sidste Bemærkning maatte lyde anbefalende i Gottscheds Øren, eftersom det kun var den franske Komedie, han regnede for mønstergyldig. Men ganske vist den franske Komedie af en senere Generation end Molières.

Man husker, at Holberg, da hans Komedier første Gang kom frem, gerne fremhævede dem paa Molières Bekostning, men mod Slutningen af sit Liv, da de genoptoges paa Teatret og kritiseredes som gammeldags og anstødelige, idelig fremhævede Molière paa Bekostning af den moderne franske Komedie med dens tørre Samtaler. Forklaringen er nærliggende; oprindelig var Molière hans Konkurrent, siden blev han hans Lidelsesfælle. Publikum havde vendt sin Smag bort fra den ældre hen imod den nyere Komedie. Og dette ikke blot i Danmark. I Tyskland var det samme sket. Tydelig fremgaar det af selve det Værk, hvori de første Holberg-oversættelser tryktes, Deutsche Schaubühne. Af de nitten Lystspil, som indeholdes heri, er ti Oversættelser, men kun ét, Misanthropen, af Molière. At det ikke var et Tilfælde, oplyser saavel Fortalerne til Værket, som Udtalelser i Gottscheds Poetik, hvor Molière ikke gerne nævnes uden dadlende Bemærkning. Egentlig, siger Gottsched, kan kun seks af hans Stykker kaldes regelmæssige, ofte synker han, som allerede Boileau har fremhævet, dybt ned mod den italienske Komedies Klownløjer. Det gik Gottsched, som det gerne gaar i Verden; Eleven bliver strængere end sin Mester. Gottsched havde sine kritiske Domme fra Udlandets Æstetikere, navnlig de franske. Men medens baade Boileau og Fénelon, som han oversætter, og fra hvis Skrifter Udtryk gaar direkte over i hans egne, trods al Kritik dog i Hovedsagen betragter Molière som den store Molière, lægger Gottsched altid Accenten paa de kritiske Forbehold. Hans Yndling var just den franske Digter, som Holberg hentydede til med sine Udfald mod de moderne: Destouches.

Man kan derfor sige, at det egentlig var en Misforstaaelse, naar Gottsched tog sig af Holberg, som i Virkeligheden ikke stemmede overens med hans dramaturgisk-pædagogiske Hensigter.

Lad os nu se lidt paa Komediens og Teatrets Stilling i Tyskland paa dette Tidspunkt[1]). For begge kommer der et Vendepunkt delvis ved Gottscheds Indgriben. Den Stræben efter en ny og bedre Form, som Bandeprincipalen Fru Neuber var Bæreren af, begyndte

[1]) W. Creizenach, zur Entstehungsgeschichte des neuern deutschen Lustspiels. Halle 1879.

allerede i 1730erne at gøre sig gældende og omfattede baade Tragedien og Komedien; Problemet tilspidsede sig i den gamle lystige Person Harlekin og hans forskellige tyske Former, Hanswurst o.s.v., som bredte sig mere og mere ogsaa i Tragedien (Haupt- und Staatsaktionen) i den Hensigt »die Seriosität der Action zu adoucieren«. Det er bekendt, at Fru Neuber tillægges Æren for denne Figurs højtidelige Bandlysning fra Scenen. Det er ogsaa kendt, at hun snart genoptog Figuren. Og dette hænger sammen med, at man ikke kunde bandlyse en Figur, som var et integrerende Led i de Stykker, der dannede Repertoiret.

Hvoraf bestod da dette? Det er for saa vidt vanskeligt at præcisere, som ingen eller dog kun enkelte Tekster er bevaret. Men af Teaterplakater kan vi se, at det i Hovedsagen var Bearbejdelser eller Oversættelser af hine muntre Stykker, som findes samlede dels i Ghérardis Théatre italien, dels i Théatre de la foire. Ogsaa fra det ældre franske — særlig Molière —, fra det hollandske og engelske Teater kom der Bidrag til Repertoiret; men alt maa vi tænke os betydelig forgrovet i Forhold til Originalerne, omend der paa dette Tidspunkt allerede var indtraadt nogen Forbedring i Forhold til det 17. Aarhundredes Grobrianisme.

Af navngivne tyske Komedier er der kun ganske faa at notere. En vis Rolle spillede endnu c. 1730 Gryphius' Komedier fra Slutningen af det 17. Aarh. Leipziger Studenten Christian Reuters Pasquiller, hvormed han hævnede sig paa sin Logiværtinde, viser vel et frisk iagttagende Øje, men tillige en absolut Mangel paa Finhed. Naar Schlenther[1]) mener, at der i ham gik en tysk Holberg tabt, er det vanskeligt at se Berettigelsen dertil.

Omtrent samtidig med Holberg er Leipzigeren Christian Heinrich Henrici, kaldet Picander, der bestjæler Molière uden at fatte hans Aand. Man[2]) har antydet, at hans Weiberprobe (1726) skulde være paavirket af Barselstuen. Jeg kender ikke Stykket, men anser det paa Forhaand ikke for sandsynligt. Han kunde i hvert Fald kun kende det gennem Omtale.

For et vist Teater, Skoleteatret, var Rektoren i Zittau Christian Weise, af Vigtighed. Hans talrige Komedier, som ikke er uden Værdi, er maaske ogsaa gaaet paa den rigtige Scene. Men ligesaalidt som de foregaaende spillede han nogen Rolle for Udviklingen; Gottsched forkastede ham over en Bank.

Fælles for alle disse Poeter er deres Mangel paa Verden, de

[1]) Frau Gottsched, 128.
[2]) Ehrhard, Molière en Allemagne, 138.

bevæger sig i deres lille Kreds og har ingen psykologisk eller kunstnerisk Vægt.

I mindre Grad gælder dette om »den sidste Hofpoet«, Johan Ulrich König, hvis forskellige muntre og velskrevne Smaastykker fra 1720rne, bl. a. Die verkehrte Welt, der var en Bearbejdelse af et af Stykkerne i Théatre de la foire, blev meget spillet.

Han, der fra 1715—19 opholdt sig i Hamburg og derpaa i Dresden, interesserer i denne Sammenhæng, fordi han frembyder en Parallel til Holberg, som, enten den nu skyldes Holbergs Stykke eller, hvad der er rimeligere, en fælles Kilde, viser at han ikke har været fremmed for Holbergs Syn paa Virkemidlerne. Der Dresdener Frauenschlendrian (1725) aabnes med en Monolog af Tjeneren Valentin, som er sendt i Byen af sin Frue, »in sehr wichtigen Verrichtungen. (Er zieht einen sehr langen, breiten Zettel herfür, der zusammengerollt und mit einer lächerlichen Art gewickelt ist)«. Af Sedlen læser han en lang Række Navne paa de Damer, som han i sin Frues Navn skal ønske tillykke[1]). Man ser, at det anvendte Trick er det samme som i Troels' Indgangsmonolog i Barselstuen. Og ligesom dette Stykke behandler en Københavnermode, satiriserer König over en Dresdenermode (Schlendrian betyder Mode), nemlig Høflighedsvisitterne. Selve Ideen er saaledes sideløbende med Barselstuen og med den første sikre Holbergefterligning i Tyskland, Hamburgeren Hinrich Borkensteins Der Bookesbeutel fra 1742, hvis Titel betyder just det samme, idet Ordet, som egentlig ganske simpelt betegner den Pose, som Damerne bar deres Salmebog i til Kirke, i overført Betydning vil sige Mode, Sædvane, Skik og Brug.

Stillingen henimod 1740 var altsaa den, at det store Gros af de paa Teatret spillede Komedier var af udenlandsk Oprindelse, men at Tilløbene til en Nationalkomedie var yderst spæde. Med andre Ord, Stillingen var ikke ulig den i Frankrig før Molière. Men medens Frankrig med Molière fik et komisk Geni, der skabte Nationalkomedien ved — som Holberg — at benytte alt, hvad der fandtes af komisk Stof i Forgængernes Raastof, var den tyske Komedies Reformator en Kritiker uden komisk Sans, som, saavidt han kunde, ødelagde den tyske Komedies organiske Udvikling, idet han principielt overskar dens Forbindelse med den Sum af folkelig Komik, som var overleveret fra Slægt til Slægt.

[1]) Eksemplar i Hamb. Stadtblibl. u. St. 1742; Eksempl. i Staatsbibl., Berlin har Angivelsen: Zu Freystadt in dem Frauenzimmercollegio, 1747; Tjenerens Navn er her ændret til Arlequin og den omtalte Sceneanvisning udeladt.

I sin Ungdom kunde han endnu more sig over Komediespil, der ikke havde noget saakaldt højere Formaal. Saaledes omtaler han i Tadlerinnen (1725, 44) velvilligt en Opførelse af den saa meget spillede Farce »Das Reich der Todten«[1]) og endnu 1741 udtaler han i Critische Beyträge (VII, 581), at en ret Komedie bør fremkalde »ein lautes Lachen«. Men alt i alt har Piben en anden Lyd.

Sine Anskuelser udviklede han i Critische Dichtkunst, der kom første Gang 1730 og senere ofte oplagdes, gerne med karakteristiske Forandringer i det historiske. Saaledes erklærer de første Udgaver, at Tyskerne maa nøjes med Oversættelser, til de selv har skabt et komisk Teater, men i 1751 dikterer Bogen, at nu er det tyske komiske Teater saa rigt, at Oversættelser ikke længer behøves. Holberg omtales først i 3. Udg. 1742. Ved Eksempler fra hans Komedier, der citeres hyppigere end nogen andens, konstaterer han, at visse smaa Afvigelser fra Reglerne kan tilgives. Bogens æstetiske Grundsynspunkt forbliver det samme. Kunsten er en Efterligning af Naturen, og et af Hovedkravene maa derfor være: Sandsynlighed og Naturlighed. Maalt med denne kritiske Alen kommer det meste af det, som man hidtil har moret sig over, tilkort: Af Théatre italien kan man se, hvorledes et blødagtigt og vellystigt Folk arbejder. Regelløst, uden Tidens og Stedets Enhed tumler Komedien afsted, fuld af Tjenernes Bedragerier og uendelig mange »abgeschmackte Possen«. En fornuftig Tilskuer kan ikke le af den Slags Komedie, men kun af dens Forfattere.

Englænderne staar over Italienerne. De overgaar alle andre Folk i Humor, og har, som man ser af Spectator, Landet fuldt af morsomme Originaler. Men just ved at gøre Nar af saadanne Enkelt-Individer taber den engelske Komedie Komediens egentlige Maal af Sigte; thi dette er ikke at spotte enkelte Personer, men at gøre »allgemeine Thorheiten« latterlige. Alligevel maa man med St. Evremond og Voltaire indrømme den engelske Komedie et højt Standpunkt.

Franskmændene har ubestridt drevet det videst. Molière har arbejdet efter de Gamles Regler, men ikke overholdt dem saa vel som Terents. Han gør for mange Omsvøb og kommer ofte »dem Galimathias sehr nahe«, han overdriver endelig Karaktererne, saa de bliver unaturlige, for Eks., naar han efter Plauti Forbillede, som dog ikke undskylder ham, lader den Gerrige forlange at se sin

[1]) Udg. af Engel i Deutsche Puppenkomödien VI, 1877.

Modparts tredie Haand, »gerade als ob jemals ein Mensch so närrisch sein könnte zu glauben, dass jemand drei Hände habe«.

Men — nu kommer Hovedpunktet — især er han at dadle, fordi han ofte har fremstillet Lasten »gar zu angenehm, die Tugend aber gar zu störrisch, unartig und lächerlich«. Saaledes bærer unge Menneskers »Galanterie«, der dog enten allerede er »lasterhaft« eller let kan blive det, gerne Sejren hjem over gode Forældres omhyggelige Opsyn. Han spotter bedragne Mænd, skønt en god og retskaffen Ægtemand i Frankrig dog ikke kan gøre for, at hans Kone er udsvævende[1]). Molière skammer sig desuden ikke ved i Scapins Skalkestykker at efterligne de italienske Narrestreger.

Blandt Tyskerne har Gryphius drevet det videst, mens Christian Weise kun har lavet »unrichtige Stücke«.

Efter denne Gennemgang kommer han til Definitionen af Komedien. »Komedien er intet andet end en Efterligning af en lastefuld Handling, som ved sit latterlige Væsen fornøjer, men tillige opbygger Tilskuerne« (misforstaaet Aristoteles). Men man maa vel bemærke, at hverken det lastefulde eller det latterlige er nok i en Komedie. Kun i Fællesskab slaar det til. Der findes Lastefuldhed, som ikke er morsom, og morsomme Ting (f. Eks. den italienske Harlekins Bedrifter), som ikke er lastefulde. Men Komedie bliver det kun, naar Handlingen er indrettet efter det Horatseske: Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci. Det kan ikke nytte, som Gryphius i Peter Squenz kun at dadle »solche Thorheiten, die wohl keinem Pritschmeister jemals in den Sinn gekommen sind« (Schaubühne II, 15). Endelig, føjer han til, behøver Komedien ikke denne evindelige Kærlighedsintrige, der ender med et Bryllup. »Ist denn weiter nichts in der Welt als das Hochzeitmachen, was einen fröhlichen Ausgang geben kann«. — Reglerne om liaison des scènes, Tidens, Stedets og Handlingens Enhed maa nøje overholdes, Dekorationen derfor ikke skiftes. Afsidesrepliker forkastes, thi »was hier vor eine Wahrscheinlichkeit stecke, habe ich niemals ergründen können. Es wäre denn, dass die anwesende Person auf eine so kurze Zeit ihr Gehör verloren

[1]) Dette moralske Synspunkt fastholdes langt ned i Tiden, ogsaa efter at de æstetiske Doktriner havde svinget. Paa en Plakat fra Döbbelins Selskab 12/12 1771 i Braunschweig (Hamb. Stadtbibl. N. D. VI, 182), for en Opførelse af Holbergefterligningen Der Bookesbeutel, forsikrer Direktøren omhyggelig, at: Die tugendhaften Personen, welche in diesem Lustspiel vorkommen, machen die Lasterhaften verabscheuungswürdiger«.

hätte«. Desuden maa man vogte paa, at det morsomme skal opstaa af Handlingen, ikke ved Ordspil og Gebærder, som Tilfældet er ved Harlekin og Skaramutz; samt paa, at de komiske Personer ikke maa hentes fra højere Lag end til Nød den almindelige Adel og de Lærde; »ikke som om denne Verdens Store ikke plejer at begaa Daarskaber, som er latterlige; nej, men fordi det strider mod den Ærbødighed, vi er dem skyldige, at fremstille dem som latterlige«.

1741 havde Gottsched en Diskussion om disse Principper med den meget teaterinteresserede Rektor, Adam Daniel Richter i Annaberg, hvis Regelen und Anmerkungen der lustigen Schaubühne, Gottsched aftrykker i sit Tidsskrift[1]). Overfor Richter, som protesterer mod Ordet lastefuld i Gottscheds Definition, konstaterer G., at enhver Handling er enten det ene eller det andet, men da man ikke kan le af det dydige, maa en Komedies Braad nødvendigvis være rettet mod noget lastefuldt. Dette bevises ogsaa ved Eksempler fra Molière og Holbergs Bramarbas og Jean de France, som her for første Gang dukker op i hans Kritik. Ud fra disse to Komedier beviser han derpaa, at det komiske undertiden »ohne das es unehrbar und schändlich ist« kan bestaa i Ordspil o. l., som naar Bramarbas af Uvidenhed siger Caspar und Paulus i Stedet for Castor og Pollux[2]) ligeledes forsvarer G. Komediens Overdrivelser, idet den samler Træk fra flere Personer i samme Figur. Dette tjener til Undskyldning for Jean de France med hans vendte Kjole. Disse to Komedier har saaledes mildnet hans tidligere strenge Krav. Derimod har han ved Bramarbas lagt for Dagen, at han holder fast ved sin Modstand mod Enetaler og Afsidesreplikker, idet han, som han gør Richter opmærksom paa, i Oversættelsen har udeladt Prologen, hvori Oldfux efter klassisk Mønster giver Stykkets Exposition[3]).

Paa nogle Punkter er der en vis Overensstemmelse mellem disse Teorier, og dem, som Holberg af og til udvikler f. Eks. i Just Justesens Betænkning og i adskillige af Epistlerne. Ogsaa Holberg forholder sig kritisk til den engelske Komedie, omend af andre Grunde; han finder Replikkens Morsomheder lidt for skruede (Ep. 241). Men han kan ikke forarges over det italienske Teater;

[1]) Crit. Beitr. 28, III, 572 ff.

[2]) Der hentydes til en i Oversættelsen ny tildigtet Replik. I 3. Udg. af Crit. Dichtkunst, 1748 kommer han ikke med denne Indrømmelse, der hedder det: Man sehe einen Bramarbas und Stiefelius, einen deutschen Franzosen und polit. Kannengiesser in unserer Schaubühne an, so wird man sich des Lachens nicht enthalten können, obgleich kein Wort an sich lächerlich ist.

[3]) Crit. Dichtkunst 3. Udg. 745, slg. ovenfor S. 45.

han kalder det uordentligt, men tilføjer, at det giver Anledning til gode Komedier. Ogsaa Holberg advarer mod Overdrivelser og tager Jean de France i Forsvar mod Beskyldningen derfor. Men han nøjes ikke med at advare, han begaar selv Overdrivelser. Ogsaa han anser den evindelige Kærlighedsintrige, der ender med Ægteskab, for overflødig (Ep. 447), men han lader jo de fleste Stykker ende dermed. I disse Modsigelser møder os hvergang Manden, der selv kunde lave noget; som besad et produktivt Talent, der som al Produktivitet virkede af sig selv, dæmonisk udenom Teorierne. Ogsaa Holberg forlanger, at en Komedie skal være moralsk, men hvor forskellig psykisk Accent ligger der ikke paa Ordet i hans Mund. Han havde den instinktmæssige Forstaaelse af »et naturligt Talent, som ved Studeringer ikke kan erhverves« (Ep. 441). Naar en Komedieskriver ifølge hans Opfattelse skal have »det Pund at gennemhegle Lyder, saaledes at han diverterer tillige«, kan dette til Nød dække Gottscheds Maxime, men Gottsched lagde dog mindre Vægt »paa det, som kaldes Ridiculum udi det menneskelige Køn«, end paa den lasterhaftige Egenskab, der skulde forbedres. Og aldeles ikke forstod Gottsched, »at ved Klygter og artige Indfald kan fattes det, som ikke kan beskrives, men er noget, som gør et Theatrum levende«. Gottsched kunde tværtimod beskrive alting og det forud, for han kendte jo Reglerne. Dem kendte Holberg ogsaa, men hans fundamentale Stilling til dem angiver han[1]) ved Ordene om, at der findes en Fejlfrihed, som er saa stor, at den i sig selv er en Fejl. Hvad Regelen om Enheden angaar, da er den god nok, men »der er Historier, som give Anledning til de bedste og behageligste Komedier, men som tilligemed er af den Natur, at Stedets og Tidens Unitet dermed umuligen nøje kan iagttages (f. Eks. Jeppe), en Comedie kan derfor være en god Comedie«. Hvis Reglerne alene gjorde det, siger Holberg, kunde enhver Skolemester blive en Komedieskriver, hvad Erfaringen viser, at han ikke kan.

Paa Baggrund af dette er det intet Under, at de to Herrers Smag i Praksis viser sig temmelig forskellig. Misanthropen, som var det eneste af Molières Stykker, Gottsched fandt værdig til at optages i Schaubühne, ansaa Holberg ikke for en god Komedie, men kun for en smuk og sindrig Samtale, »saasom den fattes den ene Part derudi, som kaldes Festivitas, Gayeté og Kunst at komme Folk til at le«; den staar ikke paa Højde med Kandestøberen,

[1]) Ep. 66, slg. Ep. 495.

som »har holdet Tilskuerne i Latter fra Begyndelsen til Enden« (Just Justesens Betænkning).

I Gottscheds Øjne maatte en saadan Appel til Publikum eller Pøbelen, som det ufravigelig kaldtes i det XVIII. Aarhundredes tyske dramaturgiske Literatur, lyde komisk. Men Holberg anvender den gerne[1]). »De Comedier er i mine Øjne de bedste, som behage alle«. Et Skuespils Vægt og Gyldighed grunder sig derfor ikke »paa lærde Journalisters Critiquer, men paa Tilskuernes Applausu«. Derfor er det ogsaa, han haaner de fine Folks Afsky for de frie Ekspressioner, mod hvilke den ufordærvede Smag intet har at erindre, bl. a. fordi de Ekspressioner, Kød-Eder o. l. som anvendes i Skuespillene ikke er nær saa slemme, som dem det almindelige Menneske anvender i det daglige Liv[2]).

Selv om Holberg tillige flere Gange skælner mellem den store Hob, som man maatte gøre visse Indrømmelser, og de faa Kendere, er han sig dog tydelig nok bevidst at have staaet i en Slags Samarbejde med den danske Almue, der dannede Teaterpublikummet; og med berettiget Stolthed hævder han (Ep. 179), at alt andet ubetragtet »har vore danske Skuespil omstøbt disse Rigers Almue ligesom udi en anden Form og har lært dem at ræsonnere om Dyder og Lyder, hvorom mange tilforn havde kun liden Idé.« En saadan Udtalelse viser bedst den Afstand, som skilte Holbergs Komedier i deres organiske Sammenhæng med det danske Samfund fra den tyske Professors impotente, fra Udlandet importerede Teorier.

Vi kan maaske finde det Punkt, hvor Gottscheds Interesse for Holberg har sit første Udspring. I Fortalen til 2. Bd. af Schaubühne, som indeholder Jean de France, indføres Holberg med følgende Ord: »Dieser berühmte und sinnreiche Mann hat in Dänemark geleistet, was Molière oder Herr Destouches in Frankreich gethan haben. Er hat nämlich, ausser vielen andern, historischen, philosophischen und poetischen Werken fünf und zwanzig dänische Lustspiele verfertiget, und ans Licht gestellt, die als Muster der Schaubühne anzusehen sind. Ohngeachtet wir in Deutschland einen so fruchtbaren und regelmässigen Dichter in dieser Art noch nicht aufzuweisen haben, so machen wir uns doch eine Ehre daraus, auch dieser unsere Nachbar, aus einem mit uns verschwisterten Volke, den südlichen und westlichen Völkern Europens zum Be-

[1]) Ep. 190; Just Justesens Betænkning o. fl.
[2]) Ep. 267 o. fl.

weise darzustellen, dass die nordischen Geister der Gelehrten eben so träge nicht sind, als sie zu glauben pflegen.«

Gottsched, der studerede Franskmændene med den skinsyge Beundrings tvedelte Formaal, dels at nyde det fornemmere, dels at aflure det dets Egenskaber, for ikke evigt at blive Nummer to, har faaet Interesse for Holberg, fordi denne, om han end ikke var nogen Tysker, saa dog tilhørte det germanske Brodersamfund; thi at en vis pangermansk Idé var vaagen hos Gottsched, som allerede hos den af ham beundrede Leibnitz, er sikkert. Den stikker Hovedet frem i en Anmeldelse[1]) af Ole Worms Breve (1751). Worm har forkastet en Etymologi af et dansk Ord, som afleder det af et oldtysk, »fordi det ikke er sandsynligt, at Danskerne skulde have taget noget fra Tyskerne.« Gottsched indvender indigneret: »Sind denn die Dänen nicht deutsches Ursprunges, sowohl als die Schweden und Norweger; oder sind sie nicht verschwisterte Völker, die vormals von einerley Vorfahren entsprungen«.

Men dernæst maatte Jean de Frances Tendens berøre ham behageligt: »Die Thorheit der Französischen Affen — fortsætter han — ist wenigstens so scharfsinnig und so glücklich von ihm ausgelachet worden, dass man hoffen kann, es werden künftig alle solche deutsche Franzosen, davon es eine zeitlang in Deutschland gewimmelt hat, bey allen die dieses Stück lesen, halb unehrlich gemacht«. Han kunde herved mindes sin Ungdoms Kamp mod Alamoderiet[2]), da han endog havde maattet forbyde sin egen Kæreste at skrive til ham paa Fransk, som hun var begyndt med, da det faldt hende naturligere end det tyske. Det er derfor ganske med Urette, naar Holberg undrer sig over, at Gottsched kunde sætte Jean de France saa højt, da »de Tyske ikke laborerer saa stærkt af den Syge, som de Danske og Norske« (Ep. 215).

Allerede i første Nummer af Tadlerinnen (1725) og siden atter og atter træffer vi Deutsch-Franzosen, (denne Betegnelse bruger Gottsched første Gang Biedermann II, 84), som Skive for Satire. Ja, to bestemte Træk fra Jean de France genfindes; I, 15 spottes den galante Mode at bære sin elskedes Billede om Halsen og II, 50 omtales som latterligt Alamoderi at besmøre sit Ansigt med Snustobak[3]) og gaa med uhyre Haarpunge for at se galant ud. For-

[1]) Das Neueste a. d. anmuthigen Gelehrsamkeit I, 1751, 651.

[2]) Tidsskrifterne Die vernünftigen Tadlerinnen (1725 ff) og Der Biedermann (1727 ff).

[3]) Werlauff har saaledes næppe Ret, naar han i sine Antegnelser, 2. Udg. 57 undtager Besmørelsen af Munden med Snustobak fra de Træk, der kan være laant fra Virkeligheden.

inden havde Hamburger Tidsskriftet Der Patriot (1724, 10/12) bragt en satirisk Skildring af en ung »Franzenarr«. Og allerede Liselottes Breve haaner den tyske Gallomani. Man har en Anekdote om en tysk Prinsesse, der ægtede den franske Dauphin, og som i Strassburg, da hun blev tiltalt paa Tysk af en Deputation, erklærede: Ich verstehe kein Deutsch mehr[1]). Paa en saadan Baggrund forstaar man, at Gottsched endog i Kandestøberoversættelsen (i Collegium politicum) indfører et Hib til Jean de Franceriet; at A. G. Uhligs Poetische Neuigkeiten (1748, 19 ff), kan fortælle om en ung tysk Herre eller Petit-Maitre, som gav sig selv Næsestyver foran Spejlet, fordi han ikke var nogen Franskmand, men kun en Tysker; eller følgende Raseriudbrud i en lille anonym dramaturgisk Piece[2]): Jetzt aber rennt alles nach Frankreich; man schätzt einen Menschen nur danach, ob er das Land, wo wir wunderlich genug sind, zu glauben, dass Geschmack und Witz allein herrschen, gesehen und sein Äusserliches wenigstens danach gebildet hat . . . Aber das Unglück ist, dass unsere Sitten gar zu sehr mit den französischen übereinkommen. Alle Französische Stücken (!) passen bis auf die Namen nach genau auf uns; wir haben keine Originalsitten mehr.

Jean de France Figuren var en af de første Holbergske Skikkelser, som gik over som Type paa den tyske Scene; Deutsch-Franzose blev endog Navnet paa et Rollefag[3]). Hans berømteste Ætling, dog med omvendt Fortegn, er Lessings Riccaut de la Marlinière, som endnu den Dag i Dag lever paa den tyske Scene. Først langt senere, da Lessings Stridshandske var kastet til den før saa beundrede franske Klassicisme, føltes Jean de France Figuren ligesom forældet[4]).

Kun faa var det givet at se saa overlegent paa Sagen som Forfatteren af en lille dramatisk Piece, Der Frantzose, der i en Række løse Scener diskuterer franske og tyske Dyder og Lyder[5]); Problemet løses meget menneskeligt ved, at den for sit Fædreland stærkt indtagne Franskmand bliver forelsket i en tysk Pige og da opdager,

[1]) Biedermann, Deutschland im XVIII Jahrh. II, 117.

[2]) Freundschaftliche Erinnerungen an d. Kochschen Schauspielergesellschaft bey Gelegenheit des Hausvaters des Herrn Diderot. Frankf. & Lpz. 1766 9 og 22.

[3]) Diebold, das Rollenfach. 1913.

[4]) Theateralmanach f. d. Jahr 1774. Wien. I en Anmeldelse af Stephani d. J., Die bestrafte Neugierde.

[5]) Hvem Forf. er kan ikke oplyses. Jeg har benyttet et Eksempl. i Berlins Staatsbibl., som intet Aarstal har; Gottscheds Nöthiger Vorrath II, 273 henfører det til 1747; Brit. museums Katalog til c. 1740.

at »jedes Volk hat seine Tugenden, und man findet bey Frantzosen und Teutschen gleichen Grund einer guten und vernunftmässigen Gesinnung und Höflichkeit«.

Men ikke blot Jean de France, ogsaa en Række andre Typer og Træk fra Komedierne genfindes paa Tysk. Med Rette udtaler Danzel i sin Gottschedbog, at Holbergoversættelserne aabnede »eine Quelle von komischen Motiven, welche auf das damalige Bedürfniss ganz eigentlich berechnet zu sein schien«[1]). Laub kunde foran hvert af de atten Stykker, han oversatte, sætte et Motto hentet fra et eller andet tysk eller fremmed Poem, som passede til Stykkets satiriske Tendens. For Jacob v. Tyboe fandt Gottsched, som vi saa, et passende Navn i et tysk Digt, og foran Kandestøberen — en Figur, han forøvrigt længe før han kendte Holbergs, havde antydet i sit Tidsskrift Tadlerinnen (I, 10) —, kunde han have plantet følgende Strofe af Chr. Günther, der er skrevet 1718.

dort spitzt ein voller Tisch das Ohr
und horcht, wie Nachbars Hans erzehle,
Hans isst und schneidet doppelt vor
und schmiert sich dann und wann die Kehle;
da spricht er, »Schwäger, seht nur her,
als wenn nun diess die Donau wär
(hier macht er einen Strich von Biere):
Da streifften wir, da stund der Feind,
da gieng es schärffer als man meint;
Gott straff. Ihr glaubt mir ohne Schwüre[2]).

I en tysk Holbergbiografi fra 1760 tilføjer Forfatteren, hvor Kandestøberen omtales, denne Note: Allenthalben wimmelt es jetzt von politischen Kannengiessern, und wir sind dem Herrn Holberg noch vielen Dank schuldig, dass er nicht nur für sein Vaterland, sondern auch für uns gearbeitet[3]).

Gennemgaar vi de moralske Tidsskrifter, som Gottsched udgav i sin Ungdom, møder vi Gang paa Gang fra Holberg kendte Motiver for Satire. Det arkæologiske Pedanteri, t. E. vidtløftig Discussion om, hvorvidt Plato og Aristoteles gik med Sko eller Tøfler, angribes i Tadlerinnen I, 43. Et Sted, som Reichel anfører i sin

[1]) Gottsched 142, slg. ogsaa Prutz, Vorles. über das deutsche Theater, 1487, 237.
[2]) Günther, Gedichte. 3. Aufl. 1742, 129, i en Ode til Prins Eugen; Verset tegner en Situation i Værtshuset, da Krigsmændene er vendt hjem fra Krigen.
[3]) Nicerons Nachrichten von berühmten Gelehrten XX, 1760, 415.

Gottschedbiografi[1]), fører lige ind i Tilstanden paa Bjærget, hvor Erasmus havde sin forgæves Strid: Ich glaube, die Zeit wird schon kommen, da man die Lehre von der Bewegung der Erden überall annehmen und ohne Gefahr behaupten wird. Ja unsere Nachkommen werden uns als ihre Vorfahren auslachen, dass wir so einfältig gewesen, solche offenbahre Wahrheiten vor gefährlich auszurufen.

I Biedermann findes I, 43 et ironisk Angreb paa Maskerader; I, 46 Digt med vidtløftig Kommentar i Peder Paars' Stil; II, 58 handler om taabelig Ahnestolthed; II, 70 spotter over Guldmageri; II, 71 og mange andre Steder behandler taabelig Overtro, t. E. Kometer som Varsler, Kontrakter med Fanden. Ammers og Jordemødres overtroiske Praktiker vier han et Afsnit i II, 98 ff.

Dog enten det nu er Fællesskab i Race eller Fællesskab i satirisk Tendens, der har draget Gottscheds Sympathi til Holberg, saa holdt denne Sympathi sig ikke synderlig godt. I de næst udkommende Bind af Schaubühne siges først om Holberg, at han har forstaaet at efterligne de Gamles Skønheder og iklæde dem moderne Dragt ligesaa godt som Franskmændene, og at de Angreb, man har rettet mod Jean de France er uden Grund; dernæst tales der blot om denne »geschickte« Digters fortræffelige Gaver; endelig (IV, 1743) meddeles, som tidligere omtalt, at der ikke bliver Plads for den Danske Terentses Geschwätziger Balbier, som Gottsched havde bestilt hos Detharding.

I sine kritiske Tidsskrifter (Critische Beiträge og senere Neuer Büchersaal) noterer han i Meddelelser om nye Bøger stadig Nyudgaver af Holbergs Komedier, der t. Ex. i Büchersaal I, 1745, 4. Stykke omfatter 5 af de anførte 18 Numre. Lejlighedsvis (ibid. V, 3. St.) hentyder han til Helte- og Heltindehistorierne og en enkelt Gang tilegner han sig Æren for at have indført Holberg for det tyske Publikum, idet han siger, at efter at han med Stykkerne i Deutsche Schaubühne havde brudt Isen, kappes man om at oversætte Holbergs andre Skrifter. Det sker i en Anmeldelse af Metamorphoserne (ibid. III, 1746, 2. St.), hvis originale Tanke han roser. Dernæst udtaler han Ønsket om at faa Peder Paars, »welches uns von Kennern sehr gerühmet«, gengivet paa Tysk.

Peder Paars og Jac. v. Tyboe findes endnu omtalt i det af ham redigerede Handlexikon der schönen Wissenschaften fra 1760, men ellers er Holberg heri stedmoderlig behandlet. Under Artiklen om Komedier nævnes han ikke engang; de senere Udgaver af Crit.

[1]) Gottsched I, 232.

Dichtkunst kommer heller ikke længere end til at benytte de tre af G. udgivne Komedieoversættelser som Bevissteder for hans Teorier. Og dog viser hans Hustru, den talentfulde og indtagende Louise Adelgundes Komedier med deres mange Holbergreminiscenser, ligesom ogsaa den Omstændighed, at hun i sit Bibliothèque choisie[1]) endog havde en dansk Udgave af Komedierne staaende, at Holberg maa have været læst i Huset. Men hendes Hjærte havde han ikke vundet, hvis man da kan dømme efter det Udvalg af hendes Breve, som en Veninde besørgede udgivet efter hendes Død. I disse findes et begejstret Udbrud om Destouches »der vortrefflichste komische Dichter den Frankreich und vielleicht ganz Europa aufzuweisen hat«. Ved Digteren Hagedorns Død udstøder hun dybe Sukke. Men Holberg nævnes kun een Gang og da ikke for sine Dyders Skyld[2]). Hun havde haft Besøg af en Hofmand Georg Ludwig von Baar, der var berømt som Tysklands bedste Digter paa Fransk og hvis Epitres diverses[3]), der er rettet til forskellige af Molières Personer, var meget læst. Ogsaa den adelsgale Borger, Mons. Jourdain havde han betænkt med et Brev om, at det er ligesaa taabeligt at købe sig Adelsskab som det er hæderligt som Leibnitz og Pufendorff at faa det til Løn for Fortjenester. Da denne Gæst forlod hendes Hus, efterlod han paa hendes Bord følgende Epigram, som hun meddeler:

Philosophe moqueur, comique atrabilaire
il mord et divertit tour à tour son prochain.
Des Danois cependant il serait le Molière,
s'il n'en était pas le Jourdain. —

Det var den Ligtale, Holberg fik.

Maaske finder Gottscheds dalende Interesse for hans oprindelige Protegé sin Forklaring i den Modtagelse, som Oversættelserne havde faaet, thi den var ikke udelukkende gunstig. Ikke engang alle de forskellige Oversættere var saa sikre paa Originalernes Værdi, at de turde tage Ansvaret for dem. Mest uforbeholdent udtaler Forf. af Barselstueoversættelsen fra 1742 sin Begejstring i en Fortale. Da den kun findes i det første Tryk, som kun er kendt i ét Exemplar, aftrykkes den her i sin Helhed.

Der Herr Professor Hollberg hat sich schon durch viele Werke,

[1]) Slg. p. 21, Note.
[2]) II, 226, Juli 1754.
[3]) 2. Udg. 1745, senere flere Gange optrykt og overs. paa Tysk.

die so wol zum Witze, als zur Gelehrsamkeit gehören, bekannt und zugleich beliebt gemacht. Er hat viele ernsthafte und muntere Schriften geschrieben und gewiesen, dass er ernsthaft zu schreiben fähig sey, ohne trocken und verdriesslich zu werden; und munter seyn könne, ohne ins Niedrige und Läppische zu fallen. Zu den munteren und witzigen Schriften gehören seine Lustspiele. Hierin übertrifft er sehr viele, die in dieser Art auch so gut geschrieben, in der Menge; die Meisten aber, die mehr geschrieben haben, in der Güte. So wol wegen der Menge als Güte der Lustspiele kann man ihn vielleicht den Nordischen Molière nennen. Und man würde ihn dem Franzosen vorziehen, wenn man das, was Herr Hollberg sonst auch als Schriftsteller ist, mit dazu nehmen wollte, da er sich schon in so vielen Arten von Schriften gewiesen. Einige von diesen Lustspielen sind, ungeachtet der ziemlich unbekannten Sprache, worin sie geschrieben sind, durch Uebersetzungen bereits bekannt genug geworden, und haben schon manchen Schauplatz vergnüget. Ja, es haben einige dadurch Lust bekommen, so wol seine übrigen Schriften zu lesen als auch die dänische Sprache sich etwas bekannt zu machen[1]). Es wird hier abermal eine Uebersetzung von einem derselben geliefert. Es erscheinet darin ein Mann, der seine Frau, welche eben im Kindbette liegt, ohne Ursache im Verdacht hat, bis endlich die Frau für unschuldig erkannt wird. Hier nimmt nun der Herr Verfasser Gelegenheit, seine fürchterliche und beissende Satyre zu brauchen, und die lächerlichen Gewohnheiten, Besuche und Unkosten, die das Kindbette erfordert, durchzuziehen, welches wol eigentlich sein Zweck war. Die Charactere und die Personen selbst sind also in diesem Stücke meistentheils niedriger, als in den übrigen. Aber warum soll das, was würklich lächerlich ist, und alle Tage geschieht, auf dem Schauplatze nicht als lächerlich vorgestellet werden? Solche Thorheiten, die so eingewurzelt sind, und fast für nothwendig angesehen werden, verdienen gewiss die härteste Züchtigung. Und man muss dergleichen Dinge so lange als lächerlich vorstellen, bis sie aufhören, lächerlich zu seyn. In einem Trauerspiele ist es ein Fehler, solche Personen aufzuführen; in einem Lustspiele nicht. Vielleicht möchte man auch in diesem Lustspiele dem Herrn Verfasser den gewöhnlichen Fehler, der satyrischen Schriftsteller vorwerfen, dass sie das Lächerliche zu hoch treiben, und mehr sagen, als die lächerliche Person entweder an sich hat, oder auch gar an sich ha-

[1]) I 1. Levnedsbrev fortæller Holberg, att Svenske og Tyske havde lært sig Dansk for at kunde læse Peder Paars. Opusc. lat. I, 127.

ben kann. Es ist wahr, der Herr Hollberg hat eine starke Neigung dazu; vielleicht aber thut er es auch mit Fleiss. Vielleicht will er das vorgestellte Laster dem Zuschauer dadurch nicht nur lächerlich, sondern gar verhasst machen. Man wendet aber auch dagegen ein, dass der Mensch, der mehr geneigt ist, das Gute, als das Schlimme von sich zu denken, glauben werde, er habe das Laster gar nicht an sich, weil er es nicht in der Grösse an sich findet, und also nicht über sich, sondern über andere lache.

Die Anzahl der Personen ist gross. Doch diese Ausschweifung war nöthig, wenn alles Lächerliche, was hiebey vorkommt, sollte vorgestellet werden. Die Wochenstube ist hier nichts anders, als was sie im gemeinen Leben ist. Der Herr Hollberg macht die Besuche und Personen verdriesslich, weil sie an sich verdriesslich und lächerlich sind.

Es ist hier in Hamburg schon einmal eine Nachahmung dieses Stückes eingeführet worden, die aber nicht recht gefallen hat. Ich habe versuchen wollen, ob die blosse Uebersetzung desselben ein besseres Schicksal erfahren werde.

Laubs temmelig forbeholdne Udtalelser i Fortalen til hans 3. Bind er omtalt. Fortalen til Drey Lustspiele (1745), der hidrører fra en anden end Oversætteren, konstaterer, at nogle smudsige Udtryk har maattet fjernes, og at de tre Stykker indeholder adskillige Brud paa Reglerne og Forsyndelser mod Sandsynligheden, ligesom ogsaa Holbergs Brug af Ordspil er forkastelig. Fortalen citerer med Bifald et Par temmelig haarde Kritikker i Greifswalder Versuche, som vi straks kommer nærmere ind paa. Alligevel maa man, siges der, i Betragtning af Holbergs øvrige Arbejder holde ham for en Pryd for Norden og en Erasmus i vor Tid. Han har antagelig voldt mere Opbyggelse end mangen Prædikant, der sukker mere, end han tænker.

Endelig udtaler Uhlig i sin Fortale til Bearbejdelsen af Den pantsatte Bondedreng (1746) sin store Beklagelse af, at Holberg ikke har kendt de Gamles Regler bedre og anvendt mere Flid paa sine Komedier. Reglerne er saa daarligt iagttagne, at Stykket helt maa omarbejdes, og ogsaa med Moralen er det galt.

KOMEDIERNES MODTAGELSE.

Diskussionen om den Holbergske Komedie begyndte i Tilslutning til de tre Stykker, der blev oversat til Deutsche Schaubühne

og udviklede sig i 1740erne hurtigt til at omfatte hele Holbergs Komediedigtning, efterhaanden som Oversættelserne myldrede frem.

Den tyske Kritik befandt sig imidlertid endnu paa et saa umodent Standpunkt, at vi ikke kan vente, at den skulde anlægge nye og originale Synspunkter. Den indskrænker sig ofte til et Referat, eller til at notere paa hvilke Punkter Holberg afviger fra Reglen eller slutter sig til den. Hyppigt ankes over Sprogets og Tankens Grovkornethed, hvilket delvis dog kun rammer Oversætteren; først senere dukker efterhaanden nogle Forsøg op paa at se den Holbergske Komedie i dens Begrænsning.

Udbyttet af den besværlige Jagt gennem tyske Tidsskrifter er følgelig i Hovedsagen af historisk Art, og viser væsentlig kun hvilken Udbredelse Komedierne har faaet, og hvilken Opmærksomhed de har vakt. Af og til støder man ogsaa paa Spor, som røber, at Holbergske Figurer hurtigt gik igen paa Tysk[1]).

Gottscheds Schaubühne fik naturligvis al mulig Anerkendelse

[1]) I det af Gottscheds Vaabendrager Schwabe redigerede Belustigungen des Verstandes und Witzes (I—VIII. 1741—48) findes saaledes den af Rabener anonymt forfattede Todtenliste des Nikolai Klimii, der af nogle antoges for at være af Holberg selv, og som straks aftryktes i Udtog i Hamburgischer Correspondent. I Bd. 5 (1743, 336) optræder i Afhandlingen Der pedantische Weltweise, en Broder til den »Magister Stiefel, der mit dem Bramarbas so viel lächerliche Streiche vorgenommen«. Komedierne omtales derimod aldrig i dette Tidsskrift; i Christlob Mylius' Digt: Lob der Schauspiele (V, 203) berømmes vel Der geschäftige Müssiggänger, men det er ikke Holbergs men Joh. El. Schlegels, der menes. I Tidsskriftets sidste Bind staar en moralsk Afhandling Nachricht aus einer Caffegesellschaft von einem Streite über die Gesprächigkeit im Umgange. Mellem de i denne optrædende Damer er der en Fru Splitterrichterin, hvis Navn genfindes i Barselstueoversættelsen, men det behøver ikke at være nogen Reminiscens.

I de mod Gottsched opponerende saakaldte Bremer Beiträge, som til Medarbejdere havde baade Joh. El. Schlegel, Gellert, Rabener og Kästner, for hvem Holberg kom til at spille en Rolle, findes kun en enkelt tvivlsom Hentydning til Don Ranudo. I 3. Stück af 2 Bd. (1745) hedder det i Schreiben an den Verfasser der Betschwester (d. e. Gellert) . . .

auch weisst Du, kein Verbot kränkt des Theaters Recht,
bey seinen Strafen schützt nicht Reichtum, nicht Geschlecht.
Es lacht, ist gleich der Thor ein Thor von altem Adel.

Men denne latterlige Adelsstolthed var allerede et ikke sjældent brugt Træk i Komedien. Senere træffer vi dog andetsteds Don Ranudo som kendt Figur i en »Schreiben Benedicts von Quirlequitsch an Don Ranudo von Collibrados«, som staar i »Satyrische Bibliothek«, 1. Sammlung. Frk. u. Lpz. 1760, Nr. 1.

baade i hans egne og i andre Tidsskrifter[1]). De enkelte Stykker nævnes gerne, men som Regel uden Kritik. Om Bramarbas (Jac. v. T.) siger Hamb. Correspondent dog med delvis Citat af Gottscheds Fortale: »Der Schulfuchs, der in diesem Stücke vorkommt, spielt seine lächerliche Person ebenso gut als der windmachende und lustige Bramarbas, und der Schmarutzer, der beyde hinters Licht führt, ist ziemlich nach der Natur abgeschildert . . .«

Den eneste udførlige Omtale, jeg har fundet, gælder Jean de France og findes i de saakaldte Greifswalder Versuche[2]), et kritisk Tidsskrift, som ikke stod Gottsched fjærnt, men dog var tilstrækkelig uafhængigt til at omtale hans Modstandere, Schweizerne, velvilligt.

Kritikken, som har Form af en ti Sider lang Afhandling: Anmerkungen über des Herrn Prof. Holbergs in Kopenhagen Lustspiel, der deutsche Franzose genannt, begynder med at fremhæve, at Skuespillet er et af Digtekunstens højeste Formaal; derfor kræver det ogsaa særlige Forudsætninger baade hvad Kendskab til det menneskelige Hjærte og Reglerne angaar. Holberg har — fortsættes der — haft Held med sine satiriske Hensigter, Jean de France er gjort fuldstændig latterlig. Men om Stykket, (som Gottsched havde gjort), kan kaldes »et fuldstændigt Mønster for Skuepladsen« er en helt anden Sag.

Skønt det er Gottsched, der har publiceret Stykket, tør man godt udtale sine Tvivl, hans »Gemüthsbilligkeit« vil ikke tillade ham at harmes derover, han forlanger ikke at man skal sværge til hans Mening i et og alt. Og desuden har det maaske netop været hans Mening at vise, »at et Skuespil kan være meget godt og dog samtidig have sine Mangler«.

Nu følger Indvendingerne i otte Punkter. Med stor Vidtløftighed paavises de kendte kronologiske Uoverensstemmelser i Angivelserne om Rejsens Varighed[3]); Stedets Enhed er ikke over-

[1]) Neue Zeit. v. gel. Sachen, Lpz. 1741—42, slg. Register; Hamb. Correspond. 1741, 15. Febr., 1. Aug.; 1742, 28. Febr.

[2]) Crit. Versuche angevertiget durch einige Mitglieder der deutschen Gesellschaft in Greifswald i 2 Bd. 1742—44. Afhandlingerne findes i 2. Stück 1742 (Bd. I, 184 ff.) og 9. Stück, 1743 (Bd. 2, 227 ff.); i 10. St., 1744 angribes Niels Klim p. Gr. af den Foragt for Filosofien, der i Skildringen af Filosofernes Land er lagt for Dagen, en Foragt, som Holberg ogsaa ellers siges at lade komme frem. Rahbek, Om Holb. II, 51 ff., 70 ff. og 197 ff. har allerede givet et ret udførligt Udtog af disse Artikler, hvis Indvendinger mod Stykkerne han med Rette kalder »højst ubetydelige«.

[3]) Rahbek, Om Holberg I, 224 konstaterer, at Uoverensstemmelsen er ophævet, idet der overalt i den af ham confererede Udg. (1765) staar 15 Uger;

holdt; Ordspil som Cadence: Kater Hansen (Gengivelse af Gad Hansen) forkastes. Efterabningen af Molière, hvor Jean vikles ind i en Sæk, er for lavkomisk og hos Molière allerede dadlet af Boileau o. s. v. Udførligt dvæles der ved Mangelen paa Enhed i Karaktererne. Naar Jeronimus faar den spillede Intrige at vide, passer det sig ikke for ham ikke at blive vred, eftersom han har en haard og stræng Karakter; »und für Elisabeth als eine wohlerzogene Tochter schicket es sich auch nicht sonderlich, ihrem Vater wider die Wahrheit gerade ins Gesicht zu sagen, dass sie den Antonius ganz und gar nicht kenne. Niedergeschlagene Augen, ein schamhaftes Erröthen und ein blödes Stillschweigen hätten ihr bei den gegenwärtigen Umständen besser geziemet«. Særlig angribes dog Tegningen af Jean selv, og dette var et højst kildent Punkt, eftersom Gottsched allerede forinden havde forsvaret[1]) Karakteren mod en anden Kritiker. Ikke uden Grund var det derfor, at Forfatteren søgte at sikre sig ved nævnte Captatio benevolentiæ. Men han havde ikke Held med sig i dette. Ægteparret reagerede. I sin senere udkomne polemiske Komedie Der Witzling[2]) lader Fruen en af den yngre Generations latterlige Repræsentanter, Herr Vielwitz, tale haanligt om Deutsche Schaubühne i Almindelighed og derpaa specielt erklære: »Ich weiss nichts ungeschickteres als der Jean de France, der sich auf dem Theater das Kleid abzieht«.

Forargelsens Genstand er for det første det Portræt, som Jean faar af Mme. la Flèche, men dernæst og særlig den paastaaede ny Mode med at gaa med Kjolen omvendt knappet, som Jean antager. Disse Træk havde Gottsched forsvaret, dels under Henvisning til Jeans Gallomani, dels ved et Citat af den berømte Satiriker Rachelius[3]), der siger:

> . . . sollt ein Franzos es wagen
> die Stiefel auf dem Kopf, die Schuh an Händen tragen,
> Die Sporen auf dem Hut, die Schellen vor dem Bauch
> anstatt des Nestelwerks; ein Deutscher thät es auch.

det er imidlertid en senere Rettelse; Deutsche Schaubühnes 1. Udg. har Originalens Uoverensstemmelser.

[1]) Schaubühne III, Fortale; hvilken anden Kritik, der hentydes til, er mig ikke bekendt.

[2]) Deutsche Schaubühne VI, 1745.

[3]) Joachim Rachel (1618—69), død som Rektor i Slesvig By; opholdt sig nogle Aar i Kbh., beskyttet af Frederik III's Hof, tilhører samme Retning som Joh. Lauremberg; det citerede Sted staar i hans Satire Gut und Böse (Nyudg. af Satyr. Gedichte ved K. Drescher, 1903, 66).

Gottsched tilføjer, at hvad der tillades en Satiriker kan ogsaa undskylde en Komedieskriver. Det strider ikke mod Sandsynligheden. Hertil indvender Afhandlingen i Greifswalder Versuche, at Satire og Komedie er »himmelweit von einander unterschieden« i deres Virkemidler. Hvad man kan tro, naar man læser om det i en Satire, bliver ganske usandsynligt, naar man med sine Øjne ser det paa Scenen. Henvisningen til Rachel beviser derfor intet. Men kan man ikke tro paa Sandsynligheden af det, man ser, gaar Komediens moralske Virkning tabt. »Auch der allerärgste deutsche Franzose wird in dem jungen Franzen seine eigne Abbildung nicht wahrnehmen. Er wird ihn erschröcklich auslachen und wohl gar glauben, dass man an seiner Lebensart, auch nicht das geringste auszusetzen finden könne. Wer wollte ein solcher Narr seyn wie dieser Kerl? wird er sagen; nein, wie ich lebe, das ist die parisische Mode«.

Tilsidst undskylder den anonyme Forfatter de gjorte Indvendinger med, at Holberg jo ikke er »ein ehrliches Dünnehaupt«, som ikke kan gøre Skade ved sit Eksempel. Just fordi han er saa betydelig, og fordi man om ham ikke har hørt andet »als eine Anpreisung lauter Schönheiten«, er det af Betydning at raabe Vagt i Gevær mod hans Fejl.

Samme Motivering for en endnu haardere Dom anvender Forfatteren, da han i næste Aargang rykker frem med en indgaaende Bedømmelse af Barselstueoversættelsen fra 1742, hvis Fortale, som vi saa, tager Relation til et enkelt Punkt (den for stærke Overdrivelse) i Jean de Francekritikken.

Han arbejder her paa en bredere Baggrund og begynder med at fremhæve, at vel har Gottscheds store Arbejde med Teatret ikke været uden Frugt, men endnu er Smagen dog kun i sin Vorden. Den gamle smudsige Hans Wurst er vel tildels forsvunden, men der er dog mange, som endnu foretrækker Bramarbas for Destouches Ødeland (Dissipateur). Folk har endnu den forkerte Opfattelse, at man kun kan more sig, naar man ler af fuld Hals, skønt Mennesker, der har Smag, ved, at den sande Fornøjelse bestaar »aus der Gewahrwerdung einer Vollkommenheit«. »Sie werden lieber den Mithridates an seinen Wunden sterben sehen und die Thränen seiner Monime[1]) mit den ihrigen begleiten als sich über den politischen Kannengiesser aus dem Othem lachen«.

Hvad Barselstuen angaar har Holberg igen haft Held med at gøre sin Genstand latterlig. At referere Stykket vilde være unyt-

[1]) Der menes Racines Drama.

tigt, da det er kendt allevegne. I et Selskab, hvor den her gjorte Kritik fremsattes mundtligt, vakte den stærk Modsigelse, thi de tilstedeværende, som havde set det spillet flere Gange, havde overalt iagttaget, at Tilskuerne strømmede til og ikke kom ud af Latteren, saalænge Stykket varede. Derfor, mener man, maa det være et godt Stykke. Men man har Uret. Stykket er daarligt. Det overtræder alle Reglerne om Enhederne, saavel Stedets, Tidens som Handlingens. Det har altfor mange Personer, og det støder an mod Sandsynligheden. Hvis man havde indlagt en Replik om, at Barselkonen paa Grund af visse Omstændigheder havde maattet tage midlertidigt Ophold i en anden Stue, havde man undgaaet Sceneskifte, og hvis man havde ladet nogle af de mange besøgende afvise, fordi der i en ringe Borgers Stue ikke er Plads til saa mange, »würde das lächerliche vielleicht um einen ziemlichen Grad vermehret werden«.

Alle Holbergs Lystspiel, siges det derpaa, lider af Mangel paa Sandsynlighed. Det gælder her t. Eks. Heinrichs (Troels) Indgangsmonolog. Man er forlængst kommet bort fra Monologen, det er uanstændigt at tale med Tilskuerne fra Scenen. Og nu Troels lange Liste, der spænder over hele Scenen, og siges at indeholde Navnene paa 93 Damer. For det første bliver Meddelelsen ikke morsommere, fordi han ruller Listen ud, og desuden ved enhver, at selvom man vilde skrive 93000 Navne op paa tilstrækkelig mange Ark, vilde man aldrig klæbe Papirstykkerne sammen til en Rulle. Det er ogsaa unaturligt, at en Evadatter skulde kunne gøre en Barselvisit uden — som den bekendte Persona muta — at sige et Ord. Endelig er hele Intrigen, der beror paa, at Corfitz ikke opdager, at det er ham selv, der har ligget under Bordet, ligesaa usandsynlig, som at Opdagelsen af denne Omstændighed redder ham fra hans Skinsyge, som sandelig er berettiget nok.

I Barselstuen som i alle Holbergs andre Stykker, vrimler det af gemene og smudsige Udtryk, som ikke er betinget af Personens ringe Stand, og som, hvis de endelig anvendes, kun bør indføres for at vække Afsky, ikke for at fremkalde Latter. Ogsaa Tvetydigheder og Ordspil finder man til Overflod t. Eks. Mausekater og Musikante, der bliver endnu mere modbydeligt, naar man kender det første Ords »garstige Zweydeutigkeit« paa Dansk. Baade i Kandestøberen og Bramarbas finder man lignende Ting. Men at Holberg ikke er kræsen, naar det gælder om at faa Folk til at le, fremgaar af, at han ikke engang forsmaar det gamle Middel: Pryglescener; i Barselstuen alene leveres ti Træfninger[1]).

[1]) Rahbek a. St. har omhyggelig paavist Overdrivelsen i denne Paastand.

Af Stykkets Skønheder fremhæves tilslut den Scene, hvor Corfitz maler Kaffe i sin Sorg; Ariancke Bogtrykkers Karakter; den adelige Tiggerske; Barberens Scene med Jungfer Geilemine, i hvis Haand han ser, at hun har faaet et Barn o. fl.

Forøvrigt optræder den samme (?) Kritikus endnu engang[1]), men da kun lejlighedsvis, med Angreb paa Holberg, »som man i nogle Aar har fremhævet, jeg ved ikke hvormeget, paa Grund af hans Lystspil, skønt der i disse dog kun er lidt at finde af det franske Lystspils Regelmæssighed og Finhed«. Angrebet gælder denne Gang hans Monologer, som ingen anden samtidig vilde vove at anvende. »Die Zuschauer sitzen z. E. in Hamburg und lassen sich von einem der würklich in Copenhagen ist, erzählen, was in seinem Hause vorgegangen sey. Kann man wohl ärger wider die Wahrscheinlichkeit verstossen?«[2])

Hvem den anonyme Criticus er, lader sig ikke oplyse. Alle tre Afhandlinger stammer rimeligvis fra samme Mand. I den første siger Forfatteren, at han ikke kender den danske Literatur udover Holberg; af den anden fremgaar, at han har talt med Folk, som har set Barselstuen opført. Da der ikke spilledes Komedie i Danmark i disse Aar, maa der hentydes til tyske Opførelser, formodentlig til Hamburgske. Oversættelsen blev jo foretaget til Fru Schröders derværende Teater og trak godt Hus. Desuden har han haft Forbindelse med Danske, der, som han siger, kunde forklare ham Musekats uartige Betydning. Alt dette peger nordpaa.

Rahbek, der refererer disse Afhandlinger udførligt, søger udfra indre Grunde at bevise, at de stammer fra Joh. El. Schlegel. En Støtte, som Rahbek ikke nævner, kunde denne Antagelse finde i, at Schlegel under sit Rejseophold i Hamburg 1743 kom sammen med Hagedorn, hvis Interesse for Holberg er kendt nok[3]), det

[1]) a. St. II, 1744, 290 ff., en Afhandling, der hedder: In wie weit es erlaubt ist, Personen auf der Schaubühne mit sich selbst reden zu lassen.

[2]) Man erindrer, at Barselstueoversætteren ikke havde omlokaliseret Stykket, men bevarede den originale Lokalkolorit, slg. p. 49.

[3]) Hans Digt Mezendore (Werke III, 1800, 43) tager et Motiv fra Niels Klim op; Peder Paars roser han overfor Scheibe, se dennes Overs. af Digtet 2. Udg. VII; slg. Hagedorns Vers:

und wer nicht beym Goldoni lacht
der kann beym Holberg weinen.

(Werke 1757, I, 180); Skavlan 312 citerer, formodentlig efter Prutz 1857, 222, Verset saaledes:

Wer nicht beim Holberg lacht
kann beim Goldini weinen,

kunde være i hans selskabelige og gæstfri Kreds, at den Diskussion om Barselstuen, hvortil der hentydes, havde været ført. Som vi senere skal se, staar Afhandlingens Opfattelse af Holberg Schlegels nær. Men der forlyder intet om, at Schlegel var Medarbejder ved Tidsskriftet, derimod ved vi, at han i disse Aar var Medarbejder ved tre andre tyske.

Naar Rahbek støtter sin Hypotese paa paastaaede Danismer i Kritikkens Sprog, kan jeg ikke følge ham. For det første kan jeg ikke finde saadanne, for det andet vilde de, hvis de fandtes, tale mod Schlegels Forfatterskab. Schlegels Sprog blev senere mærket af Dansken, men den første af de her nævnte Artikler var fremkommet, før han nogensinde havde set Danmark; den anden og tredje forelaa trykt i September[1]) samme Aar, som han var kommet til København i Foraaret. Heller ikke er det sandsynligt, at han turde udtale en saa uforbeholden Kritik mod Gottsched, som han personlig stod nær, inden han forlod Leipzig, omend han siden i København ved sin samtidige Korrespondance med Gottsched og Schweizerne viste, at han nok kunde bære Kappen paa begge Skuldre, og over for Bodmer hævdede, længe at have været uafhængig af Gottsched i sine Anskuelser. I hans samlede Skrifter, der efter hans Død blev udgivet af hans Broder, er Afhandlingerne ikke optaget, og Spørgsmaalet staar derfor aabent. Kun saameget er vist, at den, som har skrevet Artiklerne, er en Gottschedianer, som med Konsekvens anvender de af Gottsched selv opstillede Krav overfor en af dennes Protegéer, med hvem Mesteren saa gennem Fingre. Derimod spores der intet nyt af Gottsched uafhængigt Synspunkt.

Lad os nu se, hvorledes Laubs Oversættelser blev modtaget. Den ældste Anmeldelse, jeg har fundet, staar i et Julinummer af Pommersche Nachrichten von gelehrten Sachen[2]), der ligeledes ud-

men denne Form har ingen Hjemmel i Hagedorn-Udgaverne; i et Brev fra 1751 til Gieseke sammenligner han en Person, der har plaget ham med overflødig Snak, med Holbergs Gert Westphaler, se Stierling, Hagedorn, 1911, 96. Holberg synes ogsaa at have læst Hagedorn, Schlegel meddeler i et Brev til denne (9. Nov. 1743) at Holberg mente at forstaa saa meget Tysk, at han kunde bedømme Hagedorns Vers (Hagedorns Werke V, 292); tyske Tragedievers forstod han derimod ikke, ibid. 290.

[1]) Pommersche Nachrichten for $^{27}/_{9}$ 1743 nævner, at Afhandlingerne er udkommet.

[2]) $^{16}/_{7}$ 1743. Dette Tidsskrift, der udkom 1743—46, bringer aarlig flere altid overordentlig anerkendende Anmeldelser af Holbergs Skrifter, men foruden denne handler kun et Sted i Aargangen 1745 om Komedierne (Don Ranudo).

kom i Greifswald, og behandler første Bind. Den lyder: Je mehr Proben uns von den Geschmack des Herrn Holbergs vorgelegt werden, desto weniger wundern wir uns über die Ungleichheit der Beurtheilungen, welche derselbe erfahren müssen. Es giebt Leute die schlechthin belustiget sein wollen und mit ihrem Beyfalle so übereilend als mit ihrem Gelächter sind. Wir finden aber auch solche, die das natürliche und wahrscheinliche von dem ausschweifenden zu unterscheiden wissen, und bey denen sich der lebhafte Witz eines Schriftstellers nicht ehe empfiehlet, bis er durch die Vernunft und Urtheilskraft gemässiget ist. Diese sehen das vorzügliche mit ganz andern Augen als die ersten an, und wir wundern uns nicht, dass sie die Schönheiten in den Hollbergschen Lustspielen nicht allemal haben finden können, wodurch jene sich in ein entzückendes Vergnügen setzen lassen. Es darf uns daher auch nicht fremde vorkommen, wenn diesselben hin und wieder in der gegenwärtigen Sammlung vergeblich gesuchet werden«. Derpaa opregnes Indholdet af Bindet.

Aabenbart er Jean de Francekritikken fra Greifswalder Versuche ikke gaaet sporløst henover Hovedet paa denne Anmelder, man genkender alle Indvendinger.

Slutningen af Aaret var ikke gunstigere for Komedierne end Sommeren. Mest gaar det dog ud over Laub som Oversætter. Dagen efter at Hamburger Korrespondenten i November havde bragt det tidligere omtalte[1]) hvasse Angreb paa ham, stod der i Frankfurtische Gelehrte Zeitungen (8. 11. 1743) en lang Anmeldelse af Oversættelsens første Bind. Ligesaalidt som Hamburgerkritikken nøjes denne med at angribe Oversættelsens Sprog, der kaldes ugrammatikalsk, provinsielt og ikke svarende til Personernes Karakter, foruden at det er fuldt af unødvendige Fremmedord; ogsaa Holberg selv faar en Overhaling. Hamburger Korrespondenten slutter med at sige, at den berømte Forfatter forstaar Latterliggørelsens Kunst, men ikke iagttager Reglerne om Sandsynligheden m. m., ligesom han blander Ting ind, som »nur solchen Zuschauern gefallen kann, die ihren Platz mit vier Schilling bezahlen«. Frankfurter Bladet begynder med at konstatere, at man ganske vist altid er forudindtaget til Fordel for denne fortjenstfulde Mand, men desuagtet maa det siges, at disse Komedier ikke er heldige, men indeholder Tanker, som »auch für diese Art theatralische Stücke gar zu niedrig sind«. Kun Den Stundesløse roses

[1]) Slg. ovenfor p. 73, hvor der redegøres for den Polemik, der knyttede sig til Anmeldelsen.

ubetinget. Alt i alt er disse Stykker lidt for rigeligt broderet med Skældsord, og hvis Niels Klims udmærkede Forfatter skulde beslutte sig til igen at skrive Komedier, vil han utvivlsomt gaa frem paa en anden Maade.

En særlig Gennemgang vies Det arabiske Pulver, hvis Handling findes at stride mod al Sandsynlighed. Scenen, hvor Naboerne indfinder sig for at faa Del i Polidors formodede Rigdomme, skønt de før har foragtet ham, kaldes dog »sehr lehrreich und schön«.

Bladets følgende Aargang (1744, 207) bringer et Aftryk af de Hamburgske Freye Urtheile und Nachrichten zum Aufnehmen der Wissenschaften etc. (1744, 220), hvor »ein durchreisender Freund aus Copenhagen« giver en lang Omtale af den danske Udgave af Moralske Tanker, men ogsaa i Forbigaaende nævner Komedierne og Niels Klim, der siges at være hævede over enhver Ros og viser, at »unser gelehrtester Gönner« har en sjælden Evne til at blande Alvor og Skæmt.

Da Leipziger neue Zeitungen von gelehrten Sachen samme Aar (1744, 737) recenserer Laubs 3. Bind[1]), udtaler de Ønsket om, at »einige plumpe und gar zu pöbelhafte Ausdrückungen, welche weder von einem guten Geschmack noch von einer sonderlichen Artigkeit zeugen«, var bleven udeladt, og Altonaische gel. Zeitungen for 9. Aug. 1745 erklærer, at Sproget i Laubs Oversættelse ikke kan behage Elskere af Sprogets Renhed, men at Arbejdet i andre Henseender viser megen Dygtighed[2]).

Flere Udtalelser om Laub er mig ikke bekendt.

Da Don Ranudo skulde udkomme, annonceres i Altonaische gel. Zeitungen[3]), at den er under Trykning hos Langenheim i Leipzig; en kritisk Vurdering af den har jeg fundet i Pommersche Nachrichten for December samme Aar, hvor det i god Kontinuitet med Tidsskriftets ovenfor anførte Kritik af Laubs Oversættelse hedder, at man ikke maa bedømme Holbergs Stykker efter alle Teatrets Regler: »Viele werden von ihm gewöhnlich aus der Acht gelassen und nichts desto weniger behalten seine Stücke viele

[1]) Af andet Bind har jeg ingen Anmeldelser fundet; heller ikke den plattyske Kandestøber eller Uhligs Bearbejdelse af Pants. Bondedr. har jeg set anmeldt.

[2]) Nouvelle bibliothèque germanique. Amsterd. I, 1746, 221 bringer en Meddelelse om, at Laubs Oversættelse I er udkommet, men uden Kritik; paa samme Maade nævnes II—III, i 2. Bd. 1747, 458.

[3]) 1. April 1745; dette Tidsskrift redigeredes ifølge Meusels Lexikon af Don Ranudos Oversætter C. F. Reichard med Bistand af Detharding.

Schönheiten. Das gegenwärtige verdienet vielen andern von ihm vorgezogen zu werden«.

Den mest udførlige Anmeldelse fik Stykket af Lessings Ungdomsven, den begavede Christlob Mylius, i et af hans smaa kortlevende Tidsskrifter, Der Freygeist, der udkom i Berlin. Han analyserer gennem et helt Nummer dette Stykke af »den danske Molière«, som han alt i alt roser, men ikke uden at tilføje den sædvanlige Kritik, at Tonen ikke er fin nok, at Handlingen er usandsynlig og Karaktererne overdrevne[1]).

Drey Lustspiele (1745) blev velvilligt anmeldt, men væsentlig refererende i Altonaische Gel. Zeitungen for 6. Aug. samme Aar[2]).

Det fremgaar af ovenstaaende, at man fra første Færd har rettet baade moralske og kunstneriske Indvendinger mod Komedierne. Men Dommens Strænghed modificeres gerne under Hensyn til den berømte, ansete og yndede Forfatters øvrige fortjenstfulde Virksomhed. Det er næsten ligegyldigt i hvilket Tidsskrift man slaar op, man finder bestandig Aar for Aar Holberg omtalt. Han har forbavset ved sin Produktivitet og i sine moralske og filosofiske Skrifter imponeret ved sin Elegance og Overlegenhed, men samtidig forarget ved sin lidt for store »Freyheit«.

Ofte finder man Komedierne omtalt i Forbigaaende i Recensioner af andre af hans Skrifter. Jeg citerer to Steder fra Slutningen af 1740erne, da han var kendt i fuldt Omfang og Dommen derfor afklaret. Leipziger neue Zeitungen von gel. Sachen (1747, 179) anmelder Metamorphoserne yderst rosende; men, føjes der til, paa Holbergs teatralske Skrifter har nogle ikke uden Skæl udsat, at de skønne og aandrige Steder hist og her plettes og fordunkles af pøbelagtige og platte Tanker. Mere udførlig og mere interessant er imidlertid et Sted i Göttingische gel. Zeitungen (1748, 483). Redaktionen meddeler, at den fra København har modtaget en Behandling af hele Holbergs Forfatterskab, som Pladshensyn imidlertid forbyder at optage i sin Helhed. Afhandlingen, der altsaa kun trykkes i Udtog, er skrevet i Anledning af de nylig udkomne danske Epistler, og begynder med at citere Holbergs Ord om, at han med hele sit Forfatterskab har tilsigtet Medborgernes

[1]) Der Freygeist, Berl. 1745, Nr. 26. Jeg har benyttet Exemplaret i Berlins Staatsbibliothek. Slg. Schmidt, Lessing, I, 1899, 62 ff.

[2]) Dette Tidsskrift omtaler iøvrigt kun én Gang senere Komedierne, da det 8/2 1748 giver Meddelelse om Fursmans franske Oversættelse og refererer Holbergs Fortale dertil.

Forbedring. »Die Absicht ist edel und löblich, sie stehet aber nicht in unseren Mächten. Die Gefahr ihrer zu verfehlen wird vergrössert, wann dergleichen Sittenlehren mit vielerley anstössigen, zweideutigen und gar zu nackten Redensarten verkleidet werden, die anstatt die Tugend zu erwecken, einen Zunder der Laster mit sich führen. Der Freyherr von Hollberg kann von dieser Eitel- und Unvorsichtigkeit nicht ganz freygesprochen werden«. I det hele taget gælder det, fortsættes der, at Holberg som Filosof er altfor overfladisk til at kunne forbedre sine Læsere. Vel har han Læsning, men han er ikke lærd, og vel kender han mange Tanker, men han gaar ikke tilbunds i Tingene. Han tror med et kort Brev at kunne afgøre, hvad andre Folk tilbringer et Liv med at spekulere paa. Dog maa man indrømme, at han er morsom og har Talent.

Med lignende Ret som Rahbek i Spørgsmaalet om Forfatterskabet til Artiklerne i Greifswalder Versuche kunde man tilskrive Schlegel denne Afhandling, omend den tiltrods for meget, der er rigtig set, i Detaillen maaske er mindre intelligent end Schlegel plejer at være, men sandsynligvis stammer den fra Holbergs Kollega, den juridiske Professor Christian Ludvig Scheidt, der var en indvandret Tysker og hvis Forhold til Holberg var præget af gensidig Uvilje[1]).

Hvor nedsættende Kritikken iøvrigt er, er den dog for saavidt anerkendende, som den anser Holberg for værd at bekæmpe. Naar vi kommer ned i 1750erne bliver Forholdet, idetmindste for Komediernes Vedkommende, et andet. De betragtes næsten altid som et overvundet Standpunkt.

Kun tilbageblevne Aander hylder dem endnu. I en meget læst Bog Progrès des Allemands dans les sciences fra 1752 udtaler Forfatteren sig saaledes med stor Begejstring om Holberg som Komediedigter. Hans Produktivitet er forbavsende; en højere Grad af Fantasi kan ikke let tænkes: »Hans Komediers Plan er særlig smuk og Intrigerne ligesaa naturlige som kunstfærdige; alle Livets Begivenheder yder ham Stof for hans Teater, og han bearbejder det med megen Fornøjelighed«. Men, føjes der til, »Hvor trist, at dette vittige Hoved for sent lærte den store Verden at kende, at det gode Selskabs Tone ikke tilstrækkelig behersker hans Stykker, at han anslaar en altfor lav Tone, og at ingen Mand af Smag har staaet ham bi«. Forfatteren var Jac. Friedr. v. Bielfeld,

[1]) S. havde leveret flere Artikler til Göttinger Tidenden ogsaa om Holberg. Slgn. Werlauff, Holbergiana 1855, 15.

en Hamburger, der blev adlet og som Diplomat tjente Fredrik den Store; fra 1753 var han Curator for de preussiske Universiteter[1]). At en af Frederik den Stores Hofmænd i sine Sympathier blev staaende ved en af Gottscheds Protegéer, passer godt til at hans Herre og Mester havde skrevet et Digt til Gottscheds Ære.

Fra en yngre Generation lyder andre Toner. I et forresten mindre betydeligt Tidsskrift Neue Erweiterungen der Erkenntnis und des Vergnügens[2]), der citerer Lessing som Autoritet og roser Klopstock, ser vi et Generationsskifte fuldbyrdet. I femte Bind findes en Afhandling Gedanken über die Schauspiele, der ytrer store Betænkeligheder ved de grove Udtryk, som gerne forekommer i Komedier og beklager, at de ikke helt kan undværes, fordi »die plumpen Fehler müssen auch lächerlich gemacht werden, wenn sie nur nicht gar zu niedrig sind. Der Herr von Holberg würde hierin billig gefallen müssen, wenn seine Lustspiele sonsten ihrer inneren Einrichtung nach einen höheren Wert hätten«. En Afhandling i det følgende Bind om Lystspils Værdi og Nytte nævner overhovedet ikke Holberg; ej heller forekommer hans Navn i de Teaterefterretninger, som ret hyppigt bringes om Ackermanns, Schuchs og Kochs Selskaber.

Bedst kan vi dog følge Generationsskiftets Betydning for Holbergkritikken gennem Johan Elias Schlegel[3]).

Denne Mands Forhold til Holberg har Interesse i flere forskellige Sammenhænge. Schlegel begynder som Gottscheds Elev og ender som Lessings Forbillede. Han debuterer i Gottscheds Tidsskrift Critische Beiträge, fortsætter i hans Neuer Büchersaal og er Medarbejder ved Belustigungen des Verstandes und Witzes, der blev redigeret af Gottscheds Vaabendrager Schwabe. Men allerede under sit Ophold i Leipzig havde hans Omgang fortrinsvis bestaaet af de jævnaldrende, som forberedte den Opposition, hvis Organ blev Tidsskriftet Bremer Beiträge (1744—48), hvortil Schlegels egne Bidrag ganske vist er mindre betydelige. Fra København, hvor han levede fra Foraaret 1743 til sin Død 1749, søgte han ved Hagedorns Formidling Forbindelse med Gottscheds Fjen-

[1]) Det Afsnit i Bogen, der handler om det tyske Teater og indeholder Karakteristiken af Holberg, er oversat af Ekhof og offentliggjordes efter dennes Død af Reichard i Theaterjournal f. Deutschland 14, 1780, 19 ff. I Bielfelds paa Fransk affattede dramatiske Arbejder (1753 og 1758) hentydes i Fortalerne kun til franske Forbilleder, ikke til Holberg.

[2]) I—X, Frkf. & Lpz. 1753—58; det citerede Sted findes i V. 1755, 155.

[3]) W. Söderhjelm, Om Joh. El. Schlegel särskildt som lustspelsdiktare. 1884, og Eug. Wolff, Joh. El. Schlegel, 1888.

der Schweizerne, og af hans Breve til Bodmer fremgaar, at han var sig sit Frafald fra de gamle Idealer meget bevidst. I ingen af de Afhandlinger, han lod trykke, kom det dog saa stærkt frem, som i hans Gedanken über das Theater insonderheit das dänische, som han skrev i Anledning af Skuepladsens Genaabning. De stammer saaledes fra 1747, men maaske af Hensyn til Gottsched, med hvem de betegner et aabent Brud, lod han dem ligge utrykte hen; først efter Schlegels Død udkom de i hans samlede Værker 1764[1]). Det er til dette Arbejde Lessing henholder sig i Indledningen til Hamburgische Dramaturgie, hvor han i det hele taget flere Gange tillægger Schlegel Prioriteten for visse af sine teaterreformatoriske Idéer.

Vi kan saaledes med Schlegel som Exempel iagttage Udviklingen fra Gottsched, for hvem Holberg var en Del af Fremtiden, til Lessing, for hvem han var den uigenkaldelige Fortid.

Medens Kunsten ifølge Gottscheds Anskuelser bestaar i en Efterligning af Naturen, udtalte Schlegel allerede i et Foredrag, som han holdt i Gottscheds Rednergesellschaft 1741[2]): Von der Unähnlichkeit in der Nachahmung, at Kunsten vel ikke kommer udenom Naturefterligningen, men heller ikke kan nøjes med den. Kunsten skal give det fuldkomne, men Naturen er ikke fuldkommen, og Kunsten maa derfor bearbejde, eller som vi nu vilde sige, idealisere den. I sine Gedanken forkaster han Gottscheds andre Maximer, baade den om Enhederne og den, der som Komediens Maal fortrinsvis forlanger Advarsel mod Lasten. Han erklærer, at Komediens Maal er at fornøje, og at den løser sit moralske Formaal ved at byde god Psykologi. Som Dannelsesanstalt yder Teatret Menneskeheden samme Tjeneste som Spejlet yder Damerne; man ser, hvad der klæder, og hvad der ikke klæder i Gebærder, Ord og Optræden. Exempelvis mener han, at Barselstuen og Julestuen har været medvirkende til at fordrive visse gammeldags Uskikke.

Medens Gottsched kun havde to Kategorier af Dramaer, Tragedien, der ageredes mellem denne Verdens store, og Komedien, der udspilledes mellem jævne Folk, udvider Schlegel Rammerne. Den egentlige Tragedie kræver ganske vist »høje Personer, som opvækker Lidenskaberne«, men Komedien kan foregaa baade mellem Høje og Lave, og Komedien omfatter ikke blot rent komi-

[1]) Slg. Wolff, a. St., 158 ff.

[2]) G. trykte det ikke i sit Tidsskrift; det kom først frem i Bremer Beiträge 1745.

ske Handlinger, men tillige blandede Handlinger, der opvækker dels Latter dels Lidenskab, ja mens Tragedien overhovedet ikke taaler Iblanding af komiske Elementer, vinder Komedien omvendt ved et Islæt af det tragiske.

Saaledes naar Schlegel til den rørende Komedie. Og naar han slutter med at beklage, at Tyskerne i den Grad har efterlignet Franskmændene, at deres Komedier i Virkeligheden kun er franske Komedier med tyske Navne, har han allerede tegnet den psykologiske Situation paa Baggrund af hvilken Lessings Minna kom til at staa som den tyske Komedies nye Haab. Hans beklagende Konstatering af det unationale i den tyske Komedie gaar over i al følgende Kritik.

Schlegel var ikke Kunstner og kunde ikke realisere sine smukke Teorier; at hans Komedier vandt megen Anseelse og spilledes meget, viser kun i hvilken Nød Genren befandt sig. Men hans faa Komedier viser samme Udviklingslinje som hans Teori. Den første, Der geschäftige Müssiggänger[1]), der er skrevet 1741 og altsaa ikke, som det gerne siges, kan være paavirket af Den Stundesløse, som han først to Aar senere lærte at kende, har som literært Forbillede haft Destouches, at dømme efter den vidtsvævende Dialog. Den sidste, Die stumme Schönheit, har som Mønster snarest Marivaux og er i hvert Fald langt mere fransk end dansk for slet ikke at tale om tysk i sine Karakterer. I de mellemliggende to, Die Pracht zu Landheim og Der gute Rath, finder man en knappere Replik og en Del Enkeltheder, som sagtens skyldes Indflydelse fra Holberg.

Da Schlegel kom til København, tøvede han ikke med at opsøge Holberg. Men da dette ikke var nogen let Sag, da Holberg, som Schlegel gysende skriver til Gottsched, endog nægtede sig hjemme for Ambassadører og Riddere af Dannebrog, skaffede han sig Adgang til ham under Foregivende af at være et Bud, der bragte en Pakke Bøger fra Schlegel. Omfanget af hans Omgang med Holberg er ukendt, men denne vedblev som bekendt at interessere sig for ham paa forskellig Maade.

Ikke uden Grund opsøgte han den danske Komediedigter. Dennes Lystspil var det første Værk han kastede sig over, da han kunde saa meget Dansk, at han var istand til at forstaa dem i Originalen. Han blev da ogsaa saa fortrolig med deres Figurer, at adskillige af dem optræder i hans Tidsskrift Der Fremde (1745).

[1]) Holberg havde læst dette Stykke »mit Vergnügen«, skriver Schlegel til Hagedorn i Oktober 1743, se Hagedorns Werke V, 290.

I sine Gedanken maatte han naturligvis ogsaa komme ind paa en Vurdering af Holbergs Komedier i deres Helhed.

Han begynder med at fortælle, at de Danskes Kærlighed til Vid viser sig i det fortjente Bifald, der ydes Holbergs Komedier. Disse tager oftest deres Motiver fra den laveste Sfære, men hæver sig dog af og til til »edlere Scenen und seltenere Charaktere« som t. Ex. i Maskaraden, Hon. Ambition og Melampe. Disse Stykker trækker derfor ogsaa særlig godt Hus, thi det danske Publikum, baade Borgerne og Adelen, som ikke er meget forskellig derfra[1]), har Afsky for Grovheder i alle Former, det gælder baade Mænd og Kvinder. Med henrivende Naivetet giver han et extra Bevis for den danske Smags Godhed, idet han tilføjer, at man ogsaa med Opmærksomhed har hørt paa nogle fra Tysk oversatte Stykker, »die nichts enthielten, das vorzüglich belustigen oder einnehmen konnte«.

Da det danske Theater begyndte 1722, fortæller han, bestod dets Repertoire mest af lavkomiske Stykker, men det var rigtigt og rimeligt, thi kun disse, som er let forstaaelige, kunde trække det brede Publikum til Teatret og saaledes sikre dettes Bestaaen; og, hedder det derpaa, rimeligvis med Tanken paa Holberg: »Es ist ein Verdienst für einen klugen Kopf, venn er auch in solchen Lustspielen das rechte Maas zu treffen und sie mit nützlichen Sittenlehren zu vermischen weiss; und wenn er die Kunst versteht, indem er den Pöbel nach seiner (ɔ: Pøbelens) Art belehrt und ergezt, andern, die nicht Pöbel sein wollen, zu zeigen, wie schlecht pöbelhafte Sitten stehen«.

Men ligesaa rigtigt det var at begynde med et saadant Repertoire, ligesaa forkert vilde det være at blive staaende derved. Ganske vist bør disse ringere Komedier stadig gives af Hensyn til Pøbelen, men den finere Portion vilde hurtigt trættes ved altid at høre den gemene Mands Talemaader og Ræsonnementer paa Scenen. Livet indeholder alt for mange interessante Motiver og psykologiske Situationer, som der ikke bliver Plads til indenfor disse Rammer. Langsomt skal man stige op mod Tragedien efter den fine franske og engelske Komedies Mønstre.

Mere aabenhjærtigt end i denne Afhandling udtaler Schlegel sig

[1]) Dette demokratiske Træk i den danske Nation slog ogsaa en senere tysk Iagttager F W. B Ramdohr, slg. hans Studien auf einer Reise nach Dänemark I, 1792, 329 ff.; Ramdohr advarer Københavnerne mod at lade sig paavirke af den holstenske Adel til at antage tyske Grundsætninger i Omgangstonen.

i private Breve til Bodmer[1]). Den 8. Oktober 1746 hedder det, at »der berühmte Holberg ist hier lange nicht das, wofür seine Uebersetzer und Nachahmer ihn ausgeben, und er findet, was seine Comödien angeht, seine Bewunderer mehr unter derjenigen Art von Leuten, unter welchen er die Materien darzu zusammengesuchet«. Med Tilfredshed konstaterer han, at Hoffet ikke kan lide dem (*31. 3. 1749), og saaledes forstaar man bedre en i et tidligere Brev (*18. Sept. 1747) citeret Udtalelse af Holberg, hvori denne overfor Schlegel har beklaget sig over »den schlechten Geschmack der Grossen«, medens »der Mittelstand allhier allein den guten Geschmack besitze«.

Interessant, fordi det fremkommer som Svar paa den eneste Udtalelse af Bodmer om Holbergs Komedier, som derved bliver bekendt, er *Brevet fra September 1747: »Was E. H. von Holbergs Comödien melden, dass er sie um etliche Töne höher stimmen sollen, ist auch das Urtheil des grossen hiesigen Hauffens, davon ein grosser Theil so weit gehen, dass sie seine Comödien für lauter Plattitudes ausgeben«.

Der er ikke nogen god logisk Overensstemmelse mellem disse spredte Udtalelser, der snart meddeler, at det er den store Hob, der ynder Holberg, snart at den just kritiserer ham. Sikker er kun Schlegels egen Mangel paa Varme for Komedierne, og den hænger sammen med, at han selv ikke vilde skrive for Pøbelen, men for Society.

Selv om disse Udtalelser er private, er der dog ingen Tvivl om, at de er spadseret viden om i denne Brevskriveriets, Fortrolighedens og den literære Opvaagnens Tid.

Det er da ikke blot som Formidler mellem to Generationer, men ogsaa som Formidler mellem de to Nationer, at Schlegel paakalder vor Interesse i Holbergkritikkens Historie. Hans Gedanken blev et af Fundamenterne for den følgende Tids tyske Dramaturgi, og Skavlan[2]) har utvivlsomt Ret, naar han mener, at Holbergs Omdømme derved er blevet skadet. Uden at Schlegels Navn nævnes, ser vi i de følgende Aar den tyske Kritik hævde, at selv i sit Fædreland var Holberg nu mindre agtet. Ganske vist bør Schlegel, som vi skal se, ikke være ene om at

[1]) Disse er delvis aftrykte i Samlingen Briefe berühmter Deutschen an Bodmer, udg. af G. F. Stäudlin, 1794; Söderhjelm giver i sin Bog om Schlegel et Par Citater, her mærket med *, af utrykte Breve i Züricher Biblioteket.

[2]) Holberg som Lystspildigter, 308; Söderhjelm, Schlegel 88, bestrider dette med Urette.

bære Ansvaret, men han er Hovedpersonen i den Svikmølle, som fra nu af er i Gang, hvor man fra dansk Side lader sig paavirke af tyske Domme om Holberg, og fra tysk Side paaberaaber sig de danske.

Schlegel er den første af de tyske literære Berømtheder der fik en Position i Danmark. Han blev sit nye Fædreland en tro Tjener, omend han ikke brød sig om at skjule en vis Følelse af Overlegenhed. Endnu 1746 maatte han ganske vist meddele Bodmer, at man i Danmark er, »ich glaube nicht ohne Grund, viel empfindlicher gegen die Schönheiten des französischen Witzes als gegen den so sehr gerühmten deutschen Witz«, men i Virkeligheden betød han selv Begyndelsen til den tyske Dominering af dansk Æstetik, som derpaa naar sit første Højdepunkt med Lessing i Rahbeks Fortolkning.

Ikke mod Schlegel, men mod hans Broder Johan Heinrich, der i sin paa Dansk skrevne Afhandling om det danske Sprogs Fortrin og Mangler, havde ladet et Par Ord falde om Holberg, er et anonymt Svar rettet, som findes i Sorøeske Samlinger fra 1765, og hvori det hedder, »at de Tyske kunne takke ene og alene deres Oversættelser, naar de ikke i en Holberg finde andet end en væmmelig plat Skribent, hvis Klygt ikkun er for Pøbelen og den gemene Mand«, og hvor det tilføjes, at »denne de Fremmedes Dom om ham hos os bliver herskende og de saakaldte fine Hoveder ret vilde blive røde ved at beskyldes for at kunne endnu le ved en Holberg«. Angrebet kan for saa vidt heller ikke ramme Johan Elias, som han jo idetmindste dømte om Komedierne udfra Kendskab til Originalerne. Men lægger man Accenten paa Udtrykket de Fremmedes Dom, stiller Sagen sig lidt anderledes.

Schlegel var en fortræffelig begavet Mand, meget dannet og meget belæst, og han færdedes i de højere Kredse i Danmark, hvor hans Meninger kunde faa Betydning. Som fremmed kunde han naturligvis ikke have den Pietet for Tvillingrigets egen Kultur som en Indfødt; Tysklands Aandsliv var Baggrunden i hans Bevidsthed, ud fra dette saa han Tingene, det var de nye Strømninger i dette, han førte sine Tilhørere ind i. Nu er det jo en lille Nations Skæbne, naar den ellers er tilstrækkelig vaagen til at modtage fremmede Kulturpaavirkninger, let at bringes ud af Ligevægt af det fremmede og nye, indtil det er absorberet og med bon sens stillet paa Plads. Og saa meget vanskeligere var det i dette Tilfælde at bevare Ligevægten, som det ikke blot var

de indvandrede Tyske, der bragte Tvivl op om Holbergs Storhed. Ogsaa fra den franske Koloni lød forvirrende Røster[1]).

Den vittige og ondskabsfulde La Beaumelle kommer i sine Publikationer ofte med Hentydninger til Holberg, som han stiller i et højst tvivlsomt Tvelys. I sine Pensées[2]) erklærer han det vel for en Overdrivelse, naar de kræsne blandt Holbergs Landsmænd mener, at hans Salt kun kildrer Pøbelens Gane; men Stykker som Kandestøberen, Plutus og Ulysses viser unægtelig, at han af en vis Del af sit Publikum har ladet sig tvinge ned i et lavt Plan. Disse Pensées har dog ikke haft samme Indflydelse paa det store Publikum, som hans Tidskrift La spectatrice danoise, i hvilket han kredser om Holberg og snart med sarkastisk Ærbødighed snart med ironisk overdreven Ros gør ham lidt latterlig. Han kaldes »l'illustre, le grand, l'incomparable ... cet excellent homme, le père du Potier d' Étain politique, l'ornement de sa patrie et de son sìècle, le coryphée des savans et des beaux ésprits, non seulement de Dannemarc, mais encore de toute l'Europe«. I Anledning af den Kritik af det moderne franske Lystspil, som Holberg udtaler i Fortalen til Fursmans Oversættelse, hedder det, at Holberg rolig kan trøste sig med Københavns Borgeres Bifald, indtil den gode Smag paany viser sig over det franske Parnas's Horisont. Det er ogsaa i dette Blad han omtaler Holberg som den Plautiberg, »qui écrit en tous les genres et qui n'excelle en aucun . . . qui s'enrichit de ses plagias[3]).

At saavel Schlegel som La Beaumelle havde Ret, naar de i deres Kritik paaberaaber sig det dannede danske Publikum, bekræftes af Wille Høyberg i Fortalen til hans Holbergiana fra 1755[4]). Høyberg regner selv Holberg for »en Stjerne af første Størrelse« og fortæller, at man tidligere ofte dannede sig Husbiblioteker af hans Skrifter og holdt det for en Skam, »naar no-

[1]) Ogsaa Svenskeren Gjörwell har i sine Bref om blandade ämnen 1754, 3. St. 9. Br. givet Udtryk for denne Periodes typiske Holbergkritik. Nogle af Komedierne har han læst med Fornøjelse, andre derimod med Væmmelse paa Grund af deres mange Eder, »oförnuftigt ölprat och allehanda nedriga utlåtelser.«

[2]) Copenh. 1751, Pensée Nr. 165.

[3]) Copenhague 1—2, 1749; de citerede Steder findes p. 295, 390 og 270; ogsaa et Par andre Steder omtales H. t. Ex. 418 ff., hvor hans 10. Ep. (om de franske Reformerte) imødegaas og han beskyldes for Uvidenhed om den paagældende Materie; slg. i øvrigt Jul. Clausen, Franske Literater i Kbh. paa Fredrik V.s Tid (Hist. Tidsskr. 7. R. 1, 1 ff.).

[4]) Københavnske Samlinger af rare trykte og utrykte Pièces I, 1755, Fortale.

gen enten ikke havde læst eller ikke vidste noget at sige af Holbergs Skrifter«. Men naar han omtaler Holbergs Ry i Sverig og Rusland, føjer han til, at det maa vække Undren hos mange, »da han hos os undertiden bliver ligesaameget lastet af nogle, som han bliver rost af andre«. Naar det senere i Fortalen hedder, at »den danske Nation finder i hans (Holbergs) Død ligesaa stort et Savn som den Thebanske i Epaminondae Dødsfald«, stemmer dette ikke med hvad Tyge Rothe siger i sine Tanker om Kjerlighed til Fædernelandet (1759). I det Afsnit, som er viet Holbergs Minde, indrømmer han, at Holberg ikke i et og alt kan være et Mønster for vor Tids Skribenter, ja, tværtimod med Grund ofte mishager baade danske og fremmede kultiverede Aander, men han slutter sin beundrende Omtale med følgende patetiske Apostrophe: »Holberg døde, og hans Landsmænd tiede; ingen sagde de fremmede, hvor stærkt et Tab vi led; man kunde tænke, at vi end ikke erkjendte Tabet. Jeg blues ved at sige det: De Danske nævne alt hans Navn med Ligegyldighed[1]).

Men Rothes Udtalelse er utvivlsomt overdreven. En samtidig Folkets Røst lyder anderledes. I en Værtshuspassiar som findes optegnet i et lille Blad: Actricen, hedder det: »Man maa gøre saa meget Væsen af de fremmede oversatte Comedier, man vil, saa bær dog Holbergs Comedier Prisen for dem alle«[2]). Men ogsaa kendte Personligheder modsiger Rothes Udtalelser. Samme Aar som Rothes »Tanker« udkom Sneedorffs Breve, og gør Forfatteren end i disse ikke et saadant Knæfald for Holberg, som Eilschouw gjorde i Fortalen til sin Oversættelse af Voltaires Zadig (1750), der var dediceret til den gamle Mester, som han kalder Lyset fra hvem de andre maa laane deres Lys, kan man dog heller ikke beskylde ham for Ligegyldighed[3]).

Sneedorff indtog bevidst en lignende Dobbeltstilling som Schlegel. Da Pøbelen ikke kan fatte en saa »ærbar og stræng Tilhænger af Dyden som Destouches«, var det for Holberg en Nødvendighed, hvis han da vilde fange Publikum, at holde sig i den lave Sfære; men »Plutus og Artaxerxes kan tjene som Bevis paa, at Forfatteren af Kandestøberen og Julestuen vilde have valgt

[1]) Andre gjorde det derimod ikke; i Nouvelle Bibliothèque Germanique 1754, 60 ff. skrev Mallet en lang Nekrolog; Lpz. neue Zeit. v. gel. Sachen noterer Dødsfaldet kort; Frankf. gel. Zeit. fordyber sig navnlig i hans Formuesforhold og testamentariske Bestemmelser.

[2]) Actricen 1758—59 udg. af Literaten Niels Prahl, Nr. 5. Hr. Underbibliotekar Behrend har gjort mig opmærksom paa Stedet.

[3]) Holberg-Aarbog II, 200 ff.

ædlere Karakterer, dersom han paa den første danske Skueplads havde fundet en ligesaa fin Smag som paa den anden«. Ligesom man i dette genkender Beaumelles og Schlegels Ræsonnement, møder vi en Tankegang, som findes i Rothes Skrift, naar Sneedorff slaar fast, at man ikke har Ret til at foragte den Mand, hvis Arbejde det netop skyldes, at man er kommen ud over det Standpunkt, hvorpaa Omstændighederne tvang ham selv til at forblive (6. Brev).

Ogsaa senere, bl. a. i 32. Brev, vender han tilbage til Komedierne, hvor han taler om den Betydning Skuespil har for Udviklingen af et Folks Kultur. Det gælder navnlig, »naar Personerne vælges saavel som i en Del af Baron Holbergs [Stykker]. Don Ranudo, Herm. v. Bremen, Den Rangsyge, Erasmus Montanus, von Tyboe er Charakterer, som, naar de udføres efter enhver Nations Levemaade og Smag, kunne være til Nytte paa alle Skuepladser i Europa undtagen den franske«.

Hvor betinget end denne Ros er, var der dog i København en Tysker, som fandt den for stærk. I en Anmeldelse af Sneedorffs Breve hefter Kritikken sig bl. a. ved disse Steder og erklærer at, »selbst in dem Plutus finden sich Charaktere und Reden, die in einem heroischen Schauspiele ganz und gar nicht erlaubt sind«[1]).

Det urolige og let svingende i Dommen om Holberg paa det Tidspunkt, da han havde det Uheld at leve ind i et nyt Tidehverv, samt i Tiden efter hans Død, Berømmelsens mest kritiske Perioder, fremgaar maaske bedst af Suhms med en Del Aars Mellemrum faldne Udtalelser. I den ironiske »Samtale mellem Hans og Peer, hvori vises, at de danske Komedier due slet intet« (1749), forudsætter Suhm en gængs skarp Kritik, som han afviser, omend han indrømmer, at Holberg undertiden holder sig for langt nede; senere gør han denne Indvending til det principale, men gentager, at Holberg er en Mester som Plautus i sin Sfære; 1786 endelig er Tankegangen den samme som i 1749, men den rosende Accent er forstærket. Forskellen i hans Domme bestaar i det hele taget kun i den psykologiske Accentforskydning[2]).

Saameget er imidlertid klart, at Komedierne fra 1740erne at regne havde en betydelig Opinion mod sig i København, og at Holbergs hyppige Beklagelser over uvillig Kritik altsaa har et

[1]) Büschings Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften in den dänischen Reichen. Cph. & Lpz. 1760, 536.

[2]) Suhm, Samlede Skrifter I, 51 ff.; VII, 266; IV, 301 ff.; slg. Rahbek, Om Holberg I, 93 ff.

reelt Grundlag. Rahbek[1]) fortæller, at Holbergs Lystspil i hans Barndom (c. 1765) var »aldeles i Ugunst hos det saakaldte gode Selskab«; Rosenstand-Goiske begynder 1771 bevidst Kampen for at hæve Holberg til Agtelse paany og havde vel ikke helt med Urette Rahbek mistænkt for at høre til Modpartiet[2]).

Hvor meget der i denne Udvikling af Holbergkritikken skyldes fremmed Paavirkning og hvor meget selvstændig Udvikling, er vanskeligt at udrede i Enkeltheder. Til syvende og sidst skjuler det sig i de Samtaler mellem Danske og Tyske, som førtes i Parkettet og Salonerne i København. Men det Faktum er sikkert nok, at Udviklingen i Danmark løb parallelt med Udviklingen i Tyskland. Omkring 1750 standser man i begge Lande i den Erkendelse, at Holberg tilhører den lavkomiske Genre, medens Komediens Maal er at drage højere psykologiske og sociale Lag ind i sin Stofkreds. Ingen toneangivende Kritik i det 18. Aarhundredes Tyskland efter Gottsched har forsøgt at opstille Holbergs Komedie som Mønster.

Den tyske Kritik, der som vi saa op gennem Aarene blev mere og mere stræng, fik 1764 samtidig tre Haandsrækninger fra Danmark. I dette Aar udkom nemlig anden Udgave af Peder Paarsoversættelsen med Scheibes Holbergbiografi, som med Hensyn til Komedierne væsentlig nøjes med at indtage en defensiv Stilling; Oversættelsen af Sneedorffs Breve og endelig den samlede Udgave af Schlegels Værker med hans Gedanken.

Paa dette Tidspunkt var Holberg ganske vist i Hovedsagen gaaet ud af den literære Discussion, Genklang af de fra Danmark kommende Domme findes derfor mest i Haandbøger og Literaturhistorier samt i den dramaturgiske Kritik Holberg nu bliver Genstand for. Inden vi gaar over til denne, som ender med, at en Anonym fra Danmark i et tysk Tidsskrift bryder en Lanse for Holberg, vil vi følge den Linje til Ende, som fra Schlegel gaar ned til Lessings og Herders Generation, og endelig vise hvorledes der i Tyskland samtidig med Rosenstand-Goiske var Tilløb til en Reaktion mod den herskende Komedie, som ogsaa et Øjeblik kom Holberg tilgode.

[1]) Erindringer I, 60.
[2]) Ibid. I, 259.

KOMEDIERNE OG LESSINGS GENERATION

Det er karakteristisk for det literære Plan, hvori Holbergs Komedier stod for den Generation, som Lessing tilhører, at den eneste udførlige Omtale af dem skyldtes en anonym Pen[1]).

Den Samling Vermischte kritische Briefe, som kom i Rostock 1758, er skrevet af en Mand, hvem den Smag, som Lessings Medkæmper indenfor den tyske Oplysningsliteratur, Friedrich Nicolai, repræsenterer, var gaaet over i Blodet. Bogen anmeldes da ogsaa udførligt men forresten temmelig overlegent i et af Nicolais Tidsskrifter[2]).

Den anonyme Forfatter gaar i sin Omtale af Holberg ud fra det Sted i Begyndelsen af den tyske Epistelóversættelses 4. Bd., hvor Holberg fordømmer den moderne franske Komedie og siger, at den staar langt under Molières, sagtens, mener Kritikeren, fordi disse moderne, Destouches, La Chaussée, Marivaux, Voltaire etc. har udkonkurreret hans egne Stykker, som han med tvivlsom Ret paastaar er skabt i Molières Skole. »Es kömmt mir allemahl lächerlich vor, wenn Holberg sich dem Molière vergleichet. Beyfall verdienet er; aber von einer Nation, wie die dänische zu Anfange seines schriftstellerischen Lebens war. Doch wird man es ihr verdenken, wenn sie ihn jetzt nicht mehr bewundert. Der ehrliche Mann kann unsern französischen Plautus nachgeahmt haben, jedoch auf eine Art, von der man mit Terenz sagen muss

> Bene vertendo, easdemque describendo male, ex
> Graecis bonis fecit Latinas non bonas[3]).

[1]) At ogsaa Lessings bekendte Modstander, Hauptpastor Joh. Melch. Goeze, har angrebet Holbergs Komedier, ligesom tidligere hans danske Kollega, Hofpræst Bluhme (slg. Werlauff, Antegnelser, 479) kan nævnes for Kuriositetens Skyld. I hans fortrinlig skrevne Theolog. Untersuchung über die Sittlichkeit der heutigen deutschen Schaubühne, Hamb. 1770, nævnes Holberg p. 58 og 107 sammen med Molière som Eks. paa Digtere, der i Umoral rangerer lige med Harlekinaderne; i en Note (p. 58) siges: Unter den Schauspielen dieses Mannes finden sich viele welche so niederträchtig, so pöbelhaft und öfters so unfläthig sind, (ich enthalte mich mit Vorbedacht die letzten zu nennen, um die Begierde solche zu lesen, nicht zu reizen), dass sie den Charakter dieses sonst berühmten Mannes wirklich entehren und ohne Ärgernis nicht gelesen noch viel weniger vorgestellet werden können«. G. henviser til en Joh. Balth. Kölbele, Pflichten des christlichen Dichters im Dramatischen. Frk. a. M. 1769, som ogsaa angriber Holberg. I Modsætning til Goezes er Kölbeles Bog yderst indbildsk og taabelig.

[2]) Bibl. d. schönen Wissenschaften IV, 1758, 578; det 12. Brev, der indeholder Holbergkritiken, nævnes kun flygtigt; det følgende Citat gives med den originale Retskrivning.

[3]) Terenz, Eunuchus. 7.

Ich schäzze Dännemark glücklich in Ansehung des Geschmacks, indem daselbst die Holbergischen Schauspiele allmählich in Vergessenheit gerathen, die noch auf den mehresten deutschen Bühnen mit so vielen Beyfalle aufgeführet werden. Wie häufig sieht man nicht den politischen Kannengiesser vorstellen. Der Verfasser nennt ihn ein moralisches Schauspiel, ohngeachtet es die unanständigsten Possen enthält. Und ich weiss nicht, ob ich es einem Zuschauer verdenken kann, wenn er es ein gemeines und niederträchtiges Stück nennt, das gewiss bey den Meisterstücken eines Molière, des Douches (!) und du Freny in der deutschen Schaubühne keinen Platz verdient. Die handelnden Personen hätten wenigstens nicht widriger sein können. Ein unsinniger Kannengiesser, Messerschmiede und Kürssner, die alle Politici sein wollen, hätten sich besser in ein Swiftisches Tollhaus[1]) als auf den Schauplatz geschikket. Holberg hätte gleich zwischen den Standespersonen, die ihm in den französischen Komödien nicht gefallen und dem kopenhagener Pöbel wählen sollen, so würde er immer die rechte Person für das Lustspiel getroffen haben. Der Pöbel soll nicht allein im Schauspiel gebessert werden und dennoch scheinet unser Baron in seinen mehresten Arbeiten [dies] zur Absicht gehabt zu haben. Eben so lächerlich ist es, bloss Mannespersonen auf die Bühne zu führen. Haben dies die Alten, von welchen der Däne allezeit abweicht, gethan. Hatte Molière, das Muster des Holbergs, das Frauenzimmer von seinem Schauplatze verwiesen. Die dramatische Dichtkunst will ohnstreitig beyden Geschlechtern nuzbar sein, warum schliesset man denn das schönere derselben davon aus. Gleichergestalt, warum will er die Liebeshändel vom Theater verbannen. Ein jedes Schauspiel muss sich mit einer Glücksveränderung oder Wiedererkennung schliessen, welches nicht füglicher als durch die Liebe bewürkt werden kann. Dies ist eine Regel, die durch das Beyspiel aller älteren und neueren tragischen und komischen Dichter bestätiget, und die Holberg gewiss nimmer entkräften wird. Nur in den Holbergischen entwikkeln einige dichte Stockschläge den Knoten geschickter. Dieterich Menschenschrek soll mich rechtfertigen. Kurz, mein Herr, man sieht hieraus, dass der Baron von Holberg zwar die theatralischen Regeln zu kennen geglaubt, in der That aber nichts weniger gekannt habe.

Dette er Følgets Røst; hvorledes stillede Førerne sig. N. M.

[1]) Slg. den ovenfor (p. 124) anførte Kritik, hvor Holbergske Figurer siges at være i Callots Manér.

Petersen kalder Spørgsmaalet om Lessings eventuelle Afhængighed af Holberg som Lystspildigter et af Literaturhistoriens interessanteste Opgaver. Denne Opgave er forlængst løst, og Resultaterne anerkendt[1]). Men det fremkomne Resultat er slet ikke saa interessant. Det viser sig, at Lessing som Student i sine for Teatret skrevne Arbejder har benyttet saa mange Træk og Typer fra Holbergs Komedier, at han tydelig nok har kendt dem intimt. Men deri er der ikke noget interessant eller mærkeligt. Thi hvorledes skulde en Teaterdigter dengang, enten det var i Danmark eller Tyskland kunnet undgaa det. Saa nær var Holberg det Milieu, hvori Lessing færdedes, at denne paa et hængende Haar havde faaet ham at se allerede paa sin Barndoms Skoles Teater. Gymnasiet i Camentz opførte Jacob v. Tyboe 1742; Lessing havde forladt det Aaret forinden.

Det interessante vilde være, om Lessing havde ført Holbergs Aand ind i den tyske Komedies videre Udvikling. Men det er tværtimod saaledes, at hans modnere Arbejder, hans Gennembrud som Komedieskriver, Minna von Barnhelm, netop er karakteriseret ved et Brud med de gamle Traditioner. I et Brev til sin Ven Ramler (20. 8. 1768) udtaler han, at hvis dette Stykke ikke bliver bedre end alle hans tidligere dramatiske Arbejder, vil han aldeles ikke mere give sig af med Teatret. I Svøbet, kan man sige, blev han næret med de Holbergske Virkemidler, men han opgav dem samtidig med, at han mistede Mælketænderne.

Interessant vilde det ogsaa være, om Lessing nogensinde havde ladet sig forlyde med, at den Holbergske Skole havde lært ham et eller andet, givet ham Fingerpeg eller blot forekommet ham at betyde en eller anden Indsats i Kunsten. Men heller ikke det er Tilfældet; og dog skulde man synes, at den Holbergske Komedie tiltrods for alt, hvad der kunde indvendes mod den af en yngre Slægt, der stræbte mod nye Maal; tiltrods for at dens Teknik ikke længere kunde bruges, at dens Stofkreds ansaas for utilstrækkelig, dens Psykologi for ufin, maatte interessere netop Lessing idetmindste paa ét Punkt, nemlig fordi den i sin Udformning var national.

Men der er ingen Antydning af, at Lessing har vurderet Holberg under dette Synspunkt; det er i det hele taget en forbavsende

[1]) Schimberg, Über den Einfluss Holbergs u. Destouches auf Lessings Jugenddramen. 1883, slgn. E. Schmidt, Lessing, I, 126 ff. I Molbechs Athene V, 1815, 217 & 483 er en Parallellisering af Lessings og Holbergs Aand og Façon forsøgt; Komedierne berøres ikke. Slgn. ogsaa IX, 387 ff.

ringe Omtale han yder denne Mand, til hvem han dog stod i Gæld. Komedierne nævnes overhovedet aldrig i hans kritiske Skrifter, og naar de ikke engang berøres i hans Beiträge zur Historie und Aufnahme des Theaters fra 1750, hvor Udlandets Komedie vidtløftig omtales, kan det næppe skyldes andet end bevidst Negligence.

Som Kritiker ved Berlinische priviligierte Zeitung kommer Lessing et Par Gange ind paa Holberg. I Maj 1751[1]) anmelder han Moralske Fabler, oversatte af Scheibe. Han kalder dem »erbärmlich« og vil hævde dette med saa meget des større Eftertryk, som Holberg hører til de Forfattere, hvem nogle med Rette vel modtagne Arbejder har forskaffet den Forhaandsdom, at alt hvad der stammer fra deres flittige Pen maa være fortræffeligt. Særligt kriticeres den 185. Fabel, som handler om en Elefant, der forklarer en Bæver, at den vilde foretrække Visdom for Rigdom, hvis den ikke havde set saa mange studerede Folk i Narrenes Forværelse som Sollicitanter. Lessing mener, at Holberg hellere burde have anvendt en Hund og en Kat, thi, siger han, som den forholdsvis gode Gottschedianer han endnu var: »Welche Wahrscheinlichkeit, dass der Elephant jemals in die Vorzimmer reicher Thoren gekommen ist«. Holberg staar omtrent i samme Klasse som Daniel Stoppe, en Fabeldigter af den Gottschedske Skole.

Fablerne har irriteret Lessing saa stærkt, at han vender tilbage til dem i Fortalen til sine egne Fabler, som kom 1759[2]). Idet han nævner »der seltsame Holbergs« Fabel om Fanden, hvis Moder gav ham 4 Geder at vogte, men fik dem tilbage med en Bemærkning om, at det var lettere at vogte et helt Kompagni Ryttere end en Ged, erklærer Lessing »Niemand hat die Fabel schändlicher mishandelt als dieser Holberg«.

I Berliner Bladet recenserede han 1753[3]) Holbergs Conjectures sur les causes de la grandeur des Romains, et Skrift han ikke vil anbefale nogen at læse for Sprogets Skyld, da det er Holberg selv, som har oversat det. Holberg kaldes her en Lærd, der ynder at søge nye Veje, selvom de ogsaa kun tilsyneladende er ny.

Først fra Lessings senere Aar foreligger der en tilfældig opbevaret Udtalelse om Komedierne. Da den unge A. Chr. Hviid i September 1777 var i Göttingen, kom han i Snak med en Mand, der viste sig saa interesseret i danske Forhold, at Hviid udbad sig hans Navn. Det viste sig at være Lessing. »Han talte med

[1]) Schriften, herausg. v. Lachmann-Malzahm III, 165.

[2]) Originaludgaven p. 131.

[3]) Schriften, hrsg. v. Lachmann-Muncker V, 182 ff.

mig om Holberg, som han kaldte vor Plautus og spurgte mig, hvor hans Monument stod, hvilket jeg ikke vidste, om det var Satire eller ikke, hvorudover jeg undveg Svaret ved at spørge ham, om Holberg var saa yndet i Tyskland, som han var det i Danmark, hvortil han svarede ja«[1]). Sammenligningen med Plautus er forsaavidt en Kompliment, som Plautus havde været en af hans Yndlinge i hans Ungdom; ogsaa han var en af dem, hvis Sti han havde forladt for at søge større Finhed, skønt han oprindelig netop forsvarede Plautus mod dem, der af Pænhed tog Anstød af hans frie Expressioner.

I Correspondancen med Broderen Karl Gotthelf møder vi aldrig Holbergs Navn, skønt navnlig Broderens Breve for en stor Del drejer sig om Komedie og Teater. Et Sted taler Broderen med Ringeagt om Stykkerne fra Gottscheds Schaubühne; en anden Gang nævner han Holbergefterligningen Bookesbeutel som Exempel paa det, der yndedes af den daarlige Smag[2]).

I den nye Oversættelse af Niels Klim, som W. C. S. Mylius, »den ejegode Mylius« som Rahbek kalder ham[3]), 1788 dedicerede til Lessings Broder, hedder det, at Oversætteren længe har søgt et Værk, som han vidste, det vilde være Modtageren behageligt at modtage; helst havde han valgt Plautus, men indtil videre vil han dog nøjes med Holberg, »der in Rücksicht auf Laune ungemein viel Aehnlichkeit mit Ihnen hat, nur dass die ihrige wegen ihres grossen Bruders, wegen ihres Vaterlandes und anderer Hinsichten, ein viel feineres Gepräge hat«.

Gennemgaar man de lange Tidskriftrækker, som Friedr. Nicolai udgav i Aarenes Løb, finder man saa godt som aldrig Holbergs Navn.

I Nicolais første Arbejde Briefe über den itzigen Zustand der schönen Wissenschaften in Deutschland (1755) handler 11. Brev om Teatret, men om Holberg høres intet.

Bibliothek der schönen Wissenschaften, der kom i 12 Bind (1757—65), men kun til 1759 var redigeret af Nicolai, bragte 1758 i 4. Bd. den ovenfor omtalte Anmeldelse af de kritiske Rostockerbreve og senere i samme Aargang en Meddelelse om, at man nu

[1]) Rejsedagbog, I, 44; Lessings Spørgsmaal ser ud som en Hentydning til Rothes Udtalelser i Tanker om Kærlighed til Fædrelandet.

[2]) Lessings Briefwechsel mit seinem Bruder. Berlin 1794, de to citerede Breve er dateret 10. Aug. 1771 og 11. Apr. 1768.

[3]) Erindringer II, 146.

er begyndt at bestjæle Holberg i Paris. »In einem, den 14. Wintermonats aufgeführten, Stücke, unter dem Titel La soirée des boulevards, stehet folgende aus dem Polit. Kannengiesser bekannte Scene. Ein Zeitungsleser behauptet gegen einen Gasconier, der ein Glas Wasser vor sich stehen hat, der Herr Feldmarschall Daun dürfe nur über die Weichsel gehen, um ins Brandenburgische zu dringen. Der Gasconier will ihn eines anderen belehren und lässt die Landkarte bringen; indem er die Weichsel darauf suchen will, stösst er sein Glas um. Darauf ruft ein andere: Voila la Vistule qui se deborde«[1]).

Stedet viser, hvor præsent man havde Stykket i Tyskland, siden Parallelen til Kandestøberen strax forudsættes bekendt.

I 12. Bd. anmeldes Scheibes Oversættelse af Peder Paars udførligt. Dette Digt af den berømte Holberg siges at være for grovt og for burlesk for den nuværende Smag og kan ikke vente at finde samme Bifald nu, som ved sin Fremkomst for 40 Aar siden, men det er dog fuldt af »Originalgeni« og har stadig samme Berettigelse som Teniers ved Siden af Watteau. Holberg dadles for at hengive sig for stærkt til sine Indskydelser; han kan derfor ikke staa for en virkelig Kritik. Af Scheibes Holbergbiografi gengives in extenso Rothes citerede elegiske Udbrud om Danskernes Glemsomhed.

I de paa Grund af Lessings kraftige Medarbejderskab berømte Berliner Litteraturbriefe, som Nicolai begyndte at udgive samtidig med, at han opgav Bibl. d. s. W., og som fra 1759—65 kom i 21 smaa Bind, finder vi Holberg omtalt et Par Gange, men altid som passé eller ufin. Disse Steder (201.—202. Brev, 1762) oplyser desuden, hvorledes den Smagsforskydning, der havde fundet Sted i Nordtyskland og som repræsenteres af Navnene Schlegel og Lessing, endnu ikke havde naaet Østrig, som paa dette Tidspunkt først var naaet til at tilegne sig Gottscheds ellers forladte Teorier. I Wien var der nylig stiftet et af disse »tyske Selskaber«, som var Gottscheds Organer, og et af dets Medlemmer Joseph Heinrich von

[1]) Der hentydes til Favart, La soirée des boulevards, der opførtes første Gang i Paris 1750; af det trykte Stykke (Théatre de Favart IV, 1763) ses at Scene 4, hvor »Monsieur Craquet, la fleur des politique du Palais Royal« kommer til, benytter Træk fra den bekendte Scene i Kandestøberen; i den trykte Udgave lyder Repliken: Voila le Nil, qui se deborde. I en fransk Teateralmanach fra 1801 fandt Rahbek omtalt som en Oversættelse »fra Svensk« Le chaudronnier homme d'état imaginaire af Etienne. Rahbek oplyser ikke, i hvilket Forhold dette Stykke, hvorom han ogsaa fik Besked af P. A. Heiberg, der dengang var i Paris, staar til Kandest. Slg. Om Holberg I, 15, samt Fortale.

Engelschall[1]) havde i sit Skrift Zufällige Gedanken über die deutsche Schaubühne (1760) rost Holberg. Anmelderen farer løs paa ham med følgende Ord: »Sogar Holbergs Stücke preiset der Herr Verfasser, da es doch ausgemacht ist, dass diese Stücke auf kein Teater weniger als auf das Wienerische passen, wo sie wegen der gar zu grossen Verschiedenheit der Sitten unmöglich können aufgeführt werden«. Det følgende Brev handler om E. G. v. Petrasch's[2]) Tragedie Penelope (Wien 1761), hvis Fortale konstaterer, at Vanskelighederne for den tyske Komedie bestaar i de provinsielle Forskelle i Sprog, Sæder og Skikke. Som Exempel nævnes Kandestøberen, der »so gut er auch in seinem Vaterlande ausfallen mag, so wenig Empfindung erweckt er in einem andern Lande, wo die Gestalt der Regierung ganz unterschieden ist«. Anmelderen, der undertegner sig Re, billiger ganske dette Synspunkt.

I det 312. Brev (1765) anmelder Mendelsohn[3]) Schlegels Komedier. Ogsaa Mendelsohn fordyber sig i Betingelserne for at det »ædelt komiske«, som var Tidens Kæphest, kan opstaa. Det antydes, at Tyskerne ikke er modne dertil endnu, de ser ligesaa gerne et Stykke som Hr. von Ahnenstoltz[4]), som et godt Stykke, men, føjes der til, »Ich wiederhole es noch einmal, dass ich hier bloss vom edlen komischen rede. Dem Possenspiel fehlet es nirgends an Stof. Der ganz niedrige Stand hat auch unter uns seine burleske Seite, und wenn sich unsere Schriftsteller mit diesem Pöbel abgeben wollten, so könnten sie so original reden wie Holberg unter den Dänen. Aus einem seltsamen Eigensinn laufen sie alle dem hohen Comischen nach und müssen nachahmen, oder sie werden unschmackhaft.« Naar de som Schlegel i Der geschäftige Müssiggänger derimod vælger Stoffet fra det almindelige borgerlige Liv, bliver det kedsommeligt til det dræbende.

En særlig Interesse knytter sig til dette Sted, fordi det gav Herder, der jo skrev sine Fragmente über die neuere deutsche Litteratur (1767) i Tilslutning til Berliner Litteraturbriefe, Anledning til en Overvejelse om den tyske Komedie, som ogsaa berører Hol-

[1]) Se Philipp Hafner, Gesammelte Werke. Hersg. von E. Baum I, 1914, 26 ff.

[2]) Om Petrasch's Forhold til Holberg slg. Freude, Schaubühne des Freyh. von Petrasch, 1916.

[3]) Under Mærket D., slgn. E. Schmidt, Lessing, 2. Aufl. I, 436; hvem Mærket Re dækker, ved jeg ikke, det er ikke Lessing. Slgn. Schmidt a. St.

[4]) Der menes Fru Gottscheds Komedie Die ungleiche Heirath, der er paavirket af Don Ranudo.

berg. Literaturbrevene havde flere Gange behandlet Spørgsmaalet om en tysk Nationalscene med megen Pessimisme. En saadan, mener Mendelsohn, gives ikke. Man har Provinsscener som den hamburgske og den wienske, der kan more Hamburgere og Wienere, men det øvrige Tyskland forbliver ligegyldigt overfor de dér frembragte Stykker. Det, som mangler er en tysk Fyrste, som skaber et Centralteater, der for Tyskland kunde virke som Ludvig d. XIV's Teater i Frankrig. Herimod opponerer Herder ud fra sin stærke Følelse for det organiske og naturlige. For det første benægter han, at Ludvig XIV's Betydning for det franske Teater har været fortrinsvis fremmende; Talenterne vilde være naaet langt videre, hvis ikke Hofsmagen havde øvet sit Pres paa dem. Men dernæst. Hvorledes kan man tro paa Muligheden af et tysk Paris, da Tysklands Væsen netop beror paa den provinsielle Mangfoldighed, og i givet Tilfælde tyske Fyrster netop vilde tjene deres Forfængelighed ved ikke at bøje sig for det Forbillede, som en enkelt af dem maatte opstille, men vilde søge at overtrumfe ham ved i endnu højere Grad at efterligne de fremmede Forbilleder. Nej, siger han, »lass in jeder Provinz nur zween Provinzialdichter entstehen, lass sie auch nur Holbergs in ihrem Lande seyn: ohne Zweifel wird dadurch das eigenthümliche der deutschen Bühne eher erreicht werden als durch Dramata im Modegeschmack«. For at udvikle en Nations Lune, den nationale Genius Hovedtone, maa man i det hele taget altid begynde med det grove. Begyndelsen kan aldrig gøres med Regler og apodiktiske Domme, Begyndelsen maa gøres med indfødt Arbejde, det være saa provinsielt det være vil; kun paa Basis heraf kan ogsaa en indfødt Kritik og Smag opstaa.

Derfor kan Herder heller ikke billige, at man begynder med at rejse Kravet om det fine eller det ædle komiske, der kræver dannede Personer og dannet Milieu. Hverken det groteske eller det burleske bør udelukkes. Det kommer i det hele taget ikke først og fremmest an paa det Stof, man vælger, eller paa Personernes Stand og Milieu, men paa, hvorledes man behandler det. Fordi Holberg har behandlet det paa en grov Maade, er han at forkaste, ikke, — som man hævder, — fordi hans Stof i sig selv er grovt.

Herders Overvejelser, der altsaa ender med at placere Holberg ligesaa lavt, som Modparten gjorde, bærer Overskriften: Haben wir eine französische Bühne, men de hører til de Dele af Frag-

menterne, som han ikke lod trykke[1]). Utrykte er ligeledes nogle Betragtninger fra Herders Ungdomstid i Riga, om hvorledes Filosofien kan gøres tilgængelig for Folket. Han konstaterer, at Dannelsens Repræsentanter er skilt fra Folket ved en dyb Kløft, og hvad t. Eks. en Teaterskribent maa ofre for paany at faa Parterret i Tale, ser man i slet Betydning af Holbergs Komedier[2]). Offentlig udtalte han sig aldrig om Komedierne; derimod findes Holbergs Epistler og hans Danmarks Historie omtalt med Ringeagt i et Par Anmeldelser af andre Skrifter fra 1765[3]). Fablerne særlig den om Geden, som ogsaa Lessing forargedes over, nævnes et Par Gange[4]) endnu i 1801. I Anledning af Holbergs Levnedsbeskrivelse, som blev optrykt i Uddrag 1792[5]), siger han, at Holbergs Liv er yderst mærkværdigt og interessant, som Manden selv, der vel ikke var en Stjerne af første Rang, men dog formaaede at løfte sig over sit Lands Begrænsning. Hans Aand var aldrig dyb, men lys, livlig, fornuftig og moralsk.

Naar Herder tager det burleske i Forsvar, som forøvrigt ogsaa Lessing lejlighedsvis i Hamburger Dramaturgien gør det, møder vi Sporene af en speciel Opposition mod Gottscheds Teaterreformation, en Opposition, som første Gang vovede sig frem i Justus Mösers Harlekin oder Vertheidigung des grotesk-komischen (1761), til hvilken baade Lessing og Herder hentyder. Men heller ikke Mösers lidt forfinede Harlekin tager sig af Holberg. Mange komiske Digtere opregnes ligefra Aristophanes til Molière og den »uforlignelige Goldoni«, men Holbergs Navn findes ikke; det eneste Spor, han har efterladt i Harlekins Bevidsthed, er Erindringen om den grundlærde Magister Stifelius, der nu er Professor og har emenderet Aristoteles Poetik[6]).

KOMEDIERNE OG STURM- UND DRÄNGERNE.

Lessings og Mösers, men navnlig Herders Navne fører os ned i en endnu yngre Generation, Sturm- und Drangtidens, hvis Fadder Herder var.

[1]) Trykt efter Ms. i Suphans Udg. II, 207 ff.
[2]) Werke XXXII, 60.
[3]) Werke, I, 73, 97.
[4]) Ibid. II, 190; XV, 547, XXIII, 270.
[5]) J. G. Müller, Bekentnisse merkwürdiger Männer, II, 1792.
[6]) Neue verbesserte Auflage. Bremen 1777, 17.

Skulde vi i denne Generation finde en ny Vurdering af Holberg? Der var saa meget Nybrud i den; Banen var fri; Lessing havde forjaget de franske Tyranner fra det tyske Parnas og Herder genskabt Tilliden til Selvet, hvor svagt det end maatte være. Frederik d. Stores Sejre havde desuden givet det tyske Aandsliv en ny Basis. Det er ikke blot et Ordspil, naar man har sagt, at Rossbach blev en ny Hippokrene for Tyskerne.

Det er en yndet Tanke hos flere tyske Literaturhistorikere, fra Hettner og nedad[1]), at Sturm- und Drängerne paa et vist Tidspunkt søgte at forny Komedien i Tilslutning til Holberg, som de vilde forny Tragedien i Tilslutning til Shakespeare. Men i Virkeligheden var Sturm- und Drängernes ligesom Gottscheds Interesse fortrinsvis viet det patetiske, og med Komedien forsøgte de sig kun et kort Moment.

Skønt de Arbejder, som her kommer i Betragtning, ikke skyldes Goethe, men Lenz, havde Goethe dog sin Finger med i Spillet, og da han i det hele taget var primus motor, kan hans Stilling til Holberg passende indføjes her[2]).

At Goethe har kendt Holbergs Komedier som ung, er utvivlsomt. I Breve fra Leipzigeropholdet citerer han gentagne Gange Jac. v. Tyboes: »Was wollte der König von Holland sagen, wenn er mich in dieser Positur sähe«. Ved Jac. v. Tyboe er det ogsaa han dvæler i Theatralische Sendung, hvor den tidligere nævnte, halvt improviserede Opførelse af Stykket omtales. Det lader sig iøvrigt ikke konstatere, om Goethe nogensinde har set Holberg paa Scenen, før han 1792 lod Kandestøberen opføre i Weimar, en Opførelse, hvorom hans Dagbøger ingen Bemærkninger har. Ackermann havde 1757 baade Jac. v. Tyboe, D. Stundesløse og Kandestøberen paa sit Repertoire, og besøgte i dette Aar Frankfurt, men om Stykkerne blev givet dér lader sig ikke paavise. Heller ikke ved vi, om noget Holbergsk Stykke blev opført i Leipzig, medens Goethe var der[3]). Rimeligvis har Goethe endog hørt Holberg

[1]) Roos, Holberg og Lenz, en tysk Literaturmythe, i Danske Studier 1914, til hvilken jeg henviser. Afhandlingens Antydning, at Lenz kunde være paavirket af Holberg i sit kraftige Sprog, maa suppleres med, at der allerede forelaa en meget uforbeholden tysk Plautusovers. af G. L. Lipsius fra 1768, som havde sat den finere Kritik i Forfærdelse, slg. Klotz i hans Bibl. der schönen Wissenschaften IV, 1770, 251 ff.

[2]) Max Morris har i Chronik des Wiene- Goethe-Vereins 1903, 35 ff. behandlet Forholdet, men indskrænker sig væsentlig til Omtalen af Fragmentet: Die Aufgeregten og dets Forhold til Kandestøberen.

[3]) Slg. Repertoiresammenstillingen Arch. f. Litteraturgesch. XV, 1887, 81 ff.; og Goethe-Jahrbuch XI, 185 ff.

omtale i sit Hjem. Hans muntre Moder hentyder til Kandestøberen i et udateret Brev til Sønnens Ungdomsven Klinger[1]).

Af Goethes Selvbiografi kan vi se, at »das Gottschedische Gewässer« med dets Syndflod af Skrifter og mange tredie Rangs Efterlignere ikke stod for ham i et latterligt Lys, da han kom til Leipzig, men at han før sin Afrejse skilte sig ved alt, hvad han ejede af tysk Litteratur[2]). At den sachsiske Komedie ikke var gaaet sporløst hen over ham, ses af Die Mitschuldigen, der røber sin Forbindelse med Leipziger Komedieskolen, bl. a. ved de ganske unødvendige literære Citater, som Værten Söller slaar om sig med.

Baade i Theatralische Sendung og Wilhelm Meisters Lehrjahre, der utvivlsomt i denne Henseende kan tages som Selvbiografi, omtaler Helten sit Ungdomsstudium af Gottscheds Schaubühne. Navnlig den første gaar ind derpaa og nævner desuden Drengens flittige Arbejde med Plautus — i Wilhelm Meister rettet til Terenz —, hos hvem navnlig det grovkornede fangede hans Interesse. Det første han skrev, var nogle Skizzer efter Plautus, som han siden stadig opbevarede.

Denne gamle Kærlighed til Plautus vaagnede igen hos Goethe, da hans Ven fra Strassburgtiden Joh. Mich. Reinhold Lenz i Begyndelsen af 1770erne fik den Idé at ville oversætte den gamle Latiner. Han har søgt Goethes Raad, faaet dem og fulgt dem. »Ein Schriftsteller, der sich rathen lässt, ist eine seltene Sache«, skriver Goethe[3]).

I Enkeltheder kan Lenz' Arbejde ikke følges, da ingen Breve fra hans Haand eksisterer fra 1773, hvor Arbejdet blev gjort færdigt. Han begyndte med at oversætte, men gik over til at bearbejde, og dette vistnok paa Goethes Foranledning. Goethe saa nemlig her en Chance for at komme ud over den sædvanlige Komediegenre: »Unser Theater, seit Hans Wurst verbannt ist, hat sich aus dem Gottschedianismus nicht losreissen können. Wir haben Sittlichkeit und Langeweile, denn an jeux d'ésprit, die bei den Franzosen Zoten und Possen ersetzen, haben wir keinen Sinn«, skriver han i samme Brev, som citeredes ovenfor. Derfor gælder det ved det nye Forsøg om at bringe Teksten saa nær til Publikum som muligt; derfor maa de latinske fremmede Navne undgaas, men »Leander und Leonora sind Geschöpfe, mit denen wir schon be-

[1]) Slg. Rieger, Klinger I, 383.
[2]) Selvbiografien i Cottas Jubilæumsudg. II, 48 ff. og 143.
[3]) Brev til Salzmann 6/3 1773.

kannt sind; wir sehen sie als gute Freunde wieder auftreten«. Da disse to Navne paa det staaende Elskerpar i Forening vistnok kun forekommer hos Holberg, tyder Stedet paa, at denne har været Mønstret, som Goethe har holdt frem for Lenz, men i de bevarede Breve fra denne nævnes af Holbergs Værker kun Niels Klim et Par Gange.

Lenz gik hurtigt ud af Sagaen, og Goethe fjernede sig hurtigt fra aktiv Beskæftigelse med Komedien. Den vedblev ganske vist at interessere ham som Fænomen, men efter at han gennem Herder havde fundet sig selv, følte han ikke længere Trang til at holde Verden og sig selv i Ligevægt ved Humorens Hjælp.

Hans despotiske og ikke upedantiske Natur taalte ikke fri Komik. Satire over alvorlige Ting var ham imod[1]), skønt den komiske Satire dog ikke har nogen Vægt, naar den ikke rammer alvorlige Ting. Noget andet er, at han kunde more sig kongeligt over en lystig Farce som Kotzebues Der Rehbock, skønt den dog er mindre artig og for saa vidt mere umoralsk end t. Ex. Julestuen. Goethe lod den indstudere i 1815, overværede selv alle Prøverne »und hat sich bald todt gelacht«[2]). Dog gik Holberg ikke ud af hans Synskreds. Da Robert Prutz 1844 havde udsendt sin første Holbergafhandling[3]), modtog han fra den gamle Eckermann et Brev[4]), der forsikrer, at Goethe havde vurderet Holberg »sehr hoch«, og at det derfor er underligt, at han aldrig omtaler ham i sine Skrifter. — I Dagbøgerne hentyder Goethe dog til Den Stundesløse og Treitschkes Bearbejdelse af Kandestøberen, hvilken sidste han lod opføre 1809; og da Goethe var en ældgammel Mand, lod han 1830 Svigerdatteren læse Jac. v. Tyboe højt for sig. Dagbogen noterer i Tilslutning hertil: »Betrachtung über die Bildung jener Zeiten mit den jetzigen«[5]). Kotzebues Don Ranudo Bearbejdelse vækker hans Modbydelighed; han fandt det upassende at satirisere over den fattige Adelsmands Stolthed. Han skriver til Zelter at han har kæmpet imod Stykket og taler om »Die Grundnichtswürdigkeit des Stückes, die unsittliche Forderung, daß der Ge-

[1]) Da der saaledes i 1803 blev indleveret et lille Lystspil Der Schädelkenner til ham som Teaterleder, sendte han det straks tilbage, da det gjorde Nar ad Dr. Galls Frenologi; sin Optræden motiverede han navnlig med, at Teatret ønskede at undgaa alt, »was wissenschaftliche Untersuchungen vor der Menge herabsetzen könnte«. Slg. Annalen 1803, Cottas Jubilæumsudg. XXX, 113.

[2]) Brev fra Kotzebues Moder, slgn. W. v. Kotzebue, August v. Kotzebue. 1881, 71.

[3]) Slg. Litteraturhistorisches Taschenbuch 1844.

[4]) Euphorion XV, 548 ff.

[5]) Weimar Udg. III. Abt. III, 381 (1808), IV, 36, 79. XII, 339.

burtsadel auf seinen Schatz unwürdig Verzicht thun solle . . . vor Mitleiden konnte kein Mensch [blandt Tilskuerne] zum Lachen kommen[1]). Derimod fandt han, at Raupachs Stiefvater, der er en Bearbejdelse af Pernilles korte Frøkenstand, og som opførtes i 1831, ikke var saa daarlig, som han skriver til Zelter d. 11. September 1831.

I Goethes Produktion har iøvrigt kun Kandestøberen sat paatagelige Spor, idet han lader en Sønnesøn af Herman v. Bremen, hvis store Talenter, »ondskabsfulde og spottesyge Komedieskrivere har behandlet paa en lidet blid Maade«, optræde i Fragmentet Die Aufgeregten, der som Annalen angiver stammer fra 1793[2]), Aaret efter at Kandestøberen var opført i Weimar første Gang.

Yderpunkterne i denne literære Generations Standpunkt til Holberg findes symbolsk udtrykt i to Udtalelser. Den ene fra Christian Daniel Friedrich Schubarts lille Poetik, hvor Holberg siges at besidde det sande komiske Geni, og det beklages, at han langt fra er anerkendt efter Fortjeneste[3]). Den anden fra Schillers Afhandling Über Anmuth und Würde (1795): »In welchen Schlamm zieht uns nicht Holberg hinab«. Symbolet ligger i, at Schubart, der var langt ældre end de egentlige Sturm- und Drängere, men følte sig knyttet til dem, aldrig kom ud over den vilde Ungdomsbrusen, der er ejendommelig for denne Kreds, der ikke vilde lære, men leve; medens Schiller mere og mere tøjlede sig selv og, hvad det komiske angaar, kun lod det faa spredtvis Adgang til sine tre første Dramer, for derpaa at udelukke det saa konsekvent, at han endog i Macbeth-Oversættelsen erstattede Shakespeares groteske Portnerscene (II, 5) med Borgvægterens højtidelige Hymne:

Verschwunden ist die finstre Nacht etc.

KOMEDIERNE OG DEN DRAMATURGISKE KRITIK.

Naar vi gaar over til Teaterkritikken faar vi det gennemgaaende Indtryk, som den literære Kritik efterlader, bekræftet, men tillige

[1]) Breve til Zelter 24. Dec. 1812, 15. Jan. 1813, slg. Biedermann, Goetheforschungen II, 253.— Til Barselstuen hentyder G. i det 314. Xenion

Komm Komödie wieder, du ehrbare Wochenvisite,
Siegmund, du süszer Amant, Maskarill, spaszhafter Knecht.

[2]) Naar A. Strack, Goethes Leipzigerliederbuch, 1893 finder Spor af Jac. v. Tyboe i Digtet Kinderverstand, er det mig uforstaaeligt, slgn. Cottas Jubilæumsudg. III, 213 og 363.

[3]) Kurzgefasstes Lehrbuch d. schönen Künste. 2. Aufl. 1781, 120.

suppleret. Thi den literære Kritik, der idelig henviser Holberg til Pøbelen, siger os intet om, hvorledes denne Pøbel, eller med andre Ord Teaterpublikummet stillede sig. Teaterkritikken og Teatermeddelelserne fortæller derimod Gang paa Gang, hvorledes Publikum til den gode Smags Sorg stormede Teatret, naar Holbergs elendige Farcer gik.

Lejlighedsvis har det allerede været berørt. Vi vil nu gaa lidt mere systematisk frem, idet vi undersøger de vigtigste af de talløse Teatertidsskrifter og Pièces, som denne, den tyske Scenes saakaldte Guldalder, er saa rig paa[1]).

De vigtigste tyske Teaterbyer i denne Periode før den klassiske Weimartid var Hamburg og Wien, dernæst lidt senere tillige Gotha, Mannheim og Berlin.

Det er i Tilslutning til disse Byer, at vi skal søge Teaterjournaler, Teateralmanakker o. l., hvis ydre Form og redaktionelle Manér, som saa meget andet, var Efterligning af det Franske, men hvis kritiske Tone og Grundbetragtning gennemgaaende røber det store Forbillede, Lessings Hamburgische Dramaturgie fra 1767.

Den teatralske Baggrund for Kritikken havde forskudt sig meget siden Gottscheds Tid. Den af ham med megen Mistro betragtede engelske Komedie var rykket frem som en med den franske sideordnet og respekteret Faktor. Allerede Schlegel havde fundet frem til den og udtalt sin Beundring for den, men først Lessing erklærede, at naar alt kom til alt, havde engelsk Sæd og Skik langt mere Berøring med tysk end de franske Noder, og at den engelske Komedie derfor havde mere Hjemmeret paa den tyske Scene end den franske. Dernæst var Komedierepertoiret blevet forøget med en ny, meget benyttet Kraft, nemlig Goldoni, og ogsaa spanske Komedier var man begyndt at spille. Endelig var der vokset et Par Generationer af tyske Teaterskribenter frem. Der var altsaa, hvad Kvantiteten angaar, embarras de richesse, der var nok at svinge Pisken over.

Foruden at Repertoiret var blevet forøget, var det blevet udvidet med ny æstetiske Kategorier. Det blandede Drama, der hverken

[1]) Desværre kom Wilh. Hills fortræffelige bibliografiske Arbejde: Die deutschen Theaterzeitschriften des XVIII. Jahrh 1915, mig først i Hænde, da jeg i det væsentlige havde samlet mit Materiale. Dets orienterende Kapitler og positive Oplysninger har jeg derimod kunnet benytte, og den vigtigste Del af Stoffet havde jeg allerede fundet. Fr. Michael, Die Anfänge d. Theaterkritik in Deutschland, 1918 stopper op, just hvor jeg i dette Afsnit begynder, nemlig ved Lessing, og behandler kun Tiden før de egentlige Teatertidskrifter fremkom.

var Komedie eller Tragedie, la comedie larmoyante, der grænser op til det borgerlige Drama, havde taget Luven baade fra Komedie og Tragedie.

Medens Holberg paa det Schönemannske Teater, der ophørte 1757, konkurrerede med Tragedien og andre Komedier, fik han hos Ackermann, der introducerede Lessings Manddomsarbejder paa Scenen, som Hovedmedbejler just det borgerlige Drama.

Komedien, indbefattet den Holbergske, var for saa vidt ikke længer et centralt Problem. Interessen hæftede sig ved et andet Omraade, hvor de foreløbige Opgaver fortrinsvis syntes at ligge. Imidlertid hører det ikke hjemme her at komme ind paa dette; vi nøjes med at konstatere den psykologiske Forskydning, at Borgerskabet, som før havde maattet finde sig i af den Gottschedske Skoles Kritik at blive klassificeret som Komediens Milieu, nu forlanger at blive taget alvorligt og helst sentimentalt.

Det borgerlige Sind, der var ved at skifte Skal, havde faaet for ømt et Skind til at kunne taale den skaanselsløse Selvpersiflage, som Holbergs Komedier repræsenterer. Dette psykologiske Moment spiller ind sammen med den æstetiske Nyorientering.

Medens vi i 1740erne kun sjældent finder Efterretninger om Opførelser af Holbergske Komedier i Gottscheds og hans Tilhængeres Tidsskrifter, gerne kun i Almindelighed hører, at Schaubühnes Stykker blev vel modtaget, møder os straks i 1750erne en vaagen Kritik, tilmed i Holbergs tyske Højborg, Hamburg. Tidsskriftet Hamburgische Beyträge zu den Werken des Witzes und der Sittenlehre[1]) omtaler ham to Gange i første Aargang. I et fingeret Brev, undertegnet P. S., hedder det: Sie lesen den Molière und Sie glauben, dass die Welt Holbergs Lustspiele und die Lustspiele vieler neuern zur Noth hätte entbehren können; aber wissen Sie nicht, dass der polit. Kanngiesser und Arlequin der Wilde den kleinen Baron mit der goldenen Weste (en ofte omtalt taabelig Tilskuer) entzückt und vielleicht mehr entzückt als Sie der Misanthrope und das Mündel[2]). Wollen Sie ihn wohl um seinen Arlekin und seinen Bramarbas bringen . . . Die Natur will alle Menschen vergnügt, sie will aber nicht alle vernünftig haben.« Senere hen følger en Nachricht von der Schönemannschen Gesellschaft, dateret 1752, »Am 28. Juli wurde Bramarbas oder der grosssprecherische Officier des Herrn v. Hol-

[1]) I—II, 1753—54, de citerede Steder findes I, 112 og 199.

[2]) Formodentlig en Oversættelse af Fagan, La pupille, 1734.

bergs gespielt. Dieses Stück ist weit besser als sein polit. Kanngiesser, aber es bleibt doch überhaupt unregelmässig und glänzt lange nicht mit dem Witz, der unser heutigen Comödien-Schreiber so beliebt macht. Holberg schrieb für Zuhörer bey denen die Comödie noch im Staube (!) lag, und die nicht fähig waren seine (!) Schönheiten zu empfinden. Er verdienet in der That den Tadel der Kenner, aber lange nicht so sehr als seine Übersetzer.«

Denne Udtalelse, der er undertegnet L., stammer fra den ene af Redaktørerne, Joh. Friedr. Löwen[1]), som fjorten Aar senere blev Direktør for det første tyske Nationalteater, det Teater i Hamburg, som hvis Dramaturg Lessing skrev sin Hamburgische Dramaturgi, og som forinden (1766) havde udgivet den første tyske Teaterhistorie, hvortil Ekhof havde leveret ham vigtigt Materiale. Hans daarlige Mening om Holberg blev derfor ikke uden Konsekvenser. Hamburger Nationalteatret opførte intet af Holbergs Stykker, og i hans Teaterhistorie nævnes Holbergs Navn ikke, men er antagelig indbefattet i Pulterkammeret »sehr mittelmässige Übersetzungen af Gottscheds Elever[2]). Vi kan ikke undre os over hans Afsky for Holberg, naar vi kender hans strenge moralske Krav til Scenens Kunst: Wie sehr wünschte ich, dass man alles von der Bühne verbannen möchte, was auch nur den allerverschämtesten jungen Mädchen eine Röthe abjagen kann, dass ein allgemeines Auszischen den Schauspieler oder Tänzer bestrafen möchte, der es wagt die guten Sitten auch nur durch die geringste Miene zu beleidigen.« Udtalelsen falder i en anonymt udgivet Pièce[3]), der var beregnet paa at undergrave Ackermanns Stilling som daværende Teaterleder i Hamburg og bane ham selv Vejen, og som ironisk undskylder det slette Valg af Repertoire (bl. a. Den Stundesløse og Kandestøberen) med at største Del af Publikum beundrer daarlige Stykker.

Mere interessant end denne moralsk underbyggede Forargelse, der minder om en langt senere Holbergkritik af Baggesen[4]), og som man iøvrigt ikke sjældent genfinder andre Steder[5]), er et

[1]) Potkof, Löwen. 1904, 35.

[2]) Löwen, Gesch. d. deut. Theaters. Nyudg. ved H. Stümcke. 1905, 44.

[3]) Schreiben an einen Freund über die Ackermannske Schaubühne zu Hamburg. 1766.

[4]) Kritikken (Danske Værker XI, 275 ff.; opr. i Søndagen 1814, Nr. 2—3) gælder særlig Barselstuen, »det anstødeligste af alle Holbergs Lystspil . . . da Emnet selv er i højeste Grad slibrigt«. Mod Baggesens Forslag om at rense Holberg for det equivokke, protesterede A. E. Boye vittigt i Molbechs Athene II, 345, 521, 554.

[5]) Saaledes t. Eks. i Angemerkte Kleinigkeiten die wahre Art das Theater zu bessern betreffend. Wetzlar 1770.

Sted i en Kritik over Breslauerteatrets Opførelse af Jac. v. Tyboe, som i det mindste røber en bevidst æstetisk Dom, og giver en paa en vis Maade træffende Karakteristik. Det hedder: »Holberg, der sehr viel vor die Bühne seiner Nation gearbeitet, hat in seinem Bramarbas die beyden Thraso des Plautus und Terenz zusammengeschmolzen. Vor zwanzig Jahren, als es unserer Bühne noch an guten Stücken fehlte, war dieses eines der besten, und hat sich auch am längsten auf derselben erhalten. Seitdem aber unser Geschmack feiner geworden, so will uns ein solcher ungeheurer Haufe (!) von grotesken Zügen, wo die Hauptcharaktere, wie die Riesen unter den Zwergen hervorragen, nicht mehr gefallen, man lacht und gähnt dabey je nachdem ein oder der andre Auftritt unsere Sinne erschüttert, ohne im geringsten befriedigt zu seyn. Kurz, Holberg ist nicht mehr vor uns; wir wollen auf eine geläuterte Art unterhalten sein[1]).

Men Löwens Stilling til Holberg fremkaldte vigtigere Efterfølgere end denne fornuftige Anonymus. Dediceret til Löwen udkom 1770 i Dresden en Pièce Über die Leipziger Bühne, af en Forfatter, som undertegnede sig Siegmund von Schweigerhausen, men hvis rette Navn var Christian Heinrich Schmid, som er denne Periodes mest rabbiate Holbergmodstander. Med Löwen kan han ogsaa paralleliseres, for saa vidt som hans vigtige teaterhistoriske Arbejde Chronologie d. deutschen Theaters (1775) er bygget over Ekhofs Meddelelser, ligesom Löwens Teaterhistorie[2]). Denne Schmid, der senere blev Literaturprofessor i Giessen, hvor han, som vi saa, medvirkede ved en Studenteropførelse af Jac. v. Tyboe, udspyede i en Aarrække det ene Skrift efter det andet, var Medarbejder baade hist og her, og overalt fik han Lejlighed til at give Holberg et Spark. Anset var han ikke. Goethe kalder ham meget ligefrem for en »Scheisskerl«, Lessing en »Schurke von einem Anthologisten«; i en samtidig Roman optræder han under Navnet »der Lumpensammler am Parnass«[3]), men en Rolle spillede han trods alt, og Reklame forstod han at gøre. I sit eget Skrift »Das Parterre« anmeldte han Pièccen om Leipzigerteatret, naturligvis uden at hæve Anonymiteten, som en Bedrift af samme Rang, som Sonnenfels' Breve om Wienerteatret, der var et Værk af lignende Kvalitet som Lessings Hamburgerdramaturgi.

[1]) Nachricht v. d. Schuchischen Schaubühne zu Breslau. u. St. 1768, p. 18.
[2]) slg. Uhde, Ekhof i Neuer Plutarch IV, 188. Sin Beundring for Ekhof havde Schmid givet Udtryk i en smigrende Karakteristik 1771.
[3]) J. G. Müller von Itzehoe, Siegfried von Lindenberg. 1779.

Paa samme karakteristiske Maade som Løwen skyder han allerede i sit første Arbejde Theorie der Poesie (1767) Holberg over i andet Plan, idet han i Afsnittet om Dramaet, der indeholder en velvillig Karakteristik af Goldoni, aldeles ikke nævner ham, men blot taler om de elendige Oversættelser, som Gottsched velsignede det tyske Teater med. I Værkets almindelige Del, der gennemgaar de forskellige Nationalliteraturer, faar Holberg derimod en udførlig Nedrakning[1]), i hvilken Udtryk fra Schlegels Gedanken gaar igen, ligesom han begynder Afsnittet med Rothes ovenfor citerede Udtalelser, som ved Scheibes Holbergbiografi var bleven bekendt i Tyskland.

Schmid kalder Rothes Forargelse over det danske Folks kølige Følelser ved Holbergs Død berettiget, naar man tænker paa Holberg som Historiker m. m.; hans Digtning derimod bør med Rette forkastes og glemmes, eftersom han blev Digter ligesaa tilfældigt, som han blev Professor i Metafysik. Hans Landsmænd er derfor klogere end Udlændingene, der baade læser hans Fabler og opfører hans Stykker, som Mösers Harlekin maaske kunde tænkes at forsvare[2]), hvis de ikke saa hyppigt var Billeder af den gemene danske Mands Liv. Franskmændene plyndrer ham endogsaa[3]). »Und doch, fortsætter Schmid omtrent ordret efter Schlegel, schrieb er für eine Nation, die in ihrem Character etwas gesetzes und gelassenes haben will, dahero auch die wenigen von seinen Stücken, die sich zu edleren Charakteren obgleich nicht im Ausdrucke, erhoben (Melampe, Maskarade, Hon. Ambition) den meisten Beyfall erhalten haben sollen«. Han slutter Afsnittet: »Elende deutsche Übersetzungen hätten uns längst das Holbergische Theater ekelhaft machen sollen.« Derpaa faar Niels Klim og navnlig Peder Paars, som har alle Komediernes Fejl og flere til, samt adskillige af Holbergs andre Arbejder deres Bekomst og som Generalvurdering følger denne Salut: »Kurz die Morgenröthe des Geschmacks brach mit Holbergen an, aber auch diese nur hinter trü-

[1]) Som Kilder for sit Kendskab til dansk Digtning angiver han p. 77 ff. Mallets, Monuments de la mythologie etc. des anciens scandinaves; Olaus Wormius, Bartholin og Biörner ɔ: E. J. Biörner, Nordiska Kämpe Dater i en Sagoflock. 1737, (Svensk og Latin); endvidere Schlegels Der Fremde, Rothes Tanker om Kærlighed til Fædrelandet og forskellige tyske Kilder. Forøvrigt havde S., der var begejstret for Klopstock, personlige Venner blandt dennes Beundrere i Danmark, bl. a. Funk, slgn. Allg. deut. Biographie.

[2]) Det blev bemærket p. 179, at dette ikke er Tilfældet.

[3]) Han kan næppe støtte sig paa andet Eksempel end det ovenfor p. 176 anførte.

ben Wolken. Er war ein Vormund der noch lallenden Nation, lallte ihr aber selbst oft nach«.

I Schmids følgende Arbejde Biographie der Dichter (1769), der skildrer ogsaa temmelig smaa Personer, betænkes Holberg kun med den Bemærkning — i Plautusbiografien —, at Jacob v. Tyboe beviser, hvor lidt den komiske Overdrivelse er værd, naar den ikke udføres med Geni. Theaterjournalen Das Parterre (1771) negligerer Holberg, dens Fortsættelse Theaterchronik (1772) recenserer derimod en Opførelse af Jacob v. Tyboe, som det Seylerske Selskab havde givet i Hannover, med den velturnerede dobbelte Ondskabsfuldhed, at man som bekendt i Hannover altid forlanger lystige Stykker, men straks blev kureret, da Jac. v. Tyboe opførtes. Schmid dispenserer sig selv fra at optegne de Skuespillere, der var ulykkelige nok til at maatte optræde i Stykket.

I Chronologien (1775) endelig, Schmids vigtigste Arbejde, omtales Holberg kun du haut en bas, som den, der vel engang paa den daværende Baggrund (hvor t. Ex. Königs Smaastykker spillede en Rolle) kunde virke betydelig, og som med Rette kunde føle sig kaldet til at tugte en von Quoten, men som nu er passé. I en Afhandling, der er en Slags Supplement til Chronologien, og som Schmid offentliggjorde i Gothaer Theateralmanach 1783: Om den dramatiske Digtekunsts Fremskridt efter Gottsched, motiveres den Lykke, Holbergs Komedier fra først af gjorde, ved at de stod den extemporerede Farce nær og saaledes virkede fortroligt.

Mest ubehersket kommer Schmids Vrede dog frem i den omtalte til Löwen dedicerede Pièce om Leipziger Teatret, som behandler Bandeprincipalen Wäsers Repertoire. Forargelsen har her det ikke usædvanlige Uheld, at brede sig uforholdsmæssigt over det forargelige Sujet. Jean de France og Kandestøberen faar mere Plads end noget andet af de omtalte Stykker.

I anden Sammenhæng blev de Dele af Udtalelserne, der giver Oplysning om Fremstillingen, citerede, her følger Forfatterens Ræsonnementer i Anledning af Valget af Stykkerne: »Ha, dachte Herr Wäser, ich sehe wohl, die Gallerie muss man in Leipzig auch in Logen und Parterre suchen . . . der Pöbel wird nicht kommen, wenn du ihm nicht etwas vorsetzest, das seinen Gaume (!) kitzelt . . . Welche Wirkung wird nicht eine wirkliche Burleske thun . . . Das Resultat dieses Monologs war — ein Original aus der Gottschedischen Schaubühne? Nicht doch, das wäre für den Galleriegeschmack noch viel zu erhaben. Doch wohl nicht der politische Kannengiesser? Nichts anders. Im Jahr nach Christi

Geburt 1770, d. 24. Jenner zu Leipzig, stand der Polit. Kannengiesser von den Todten auf . . . Nicht wahr, diese Seltenheit allein verdient, dass ich Ihnen von den Vorstellungen dieser Neujahrsmesse Nachricht ertheilt hätte. Das Haus war auch so voll polit. Kannengiesser, dass man, aus Vergleichung dieses Auditoriums mit dem im Freygeist[1]), ohne algebraische Berechnung, die Pohlhöhe des Leipziger Geschmacks finden konnte . . . Gern hätte ich den Rückweg gesucht, wenn es möglich gewesen wäre, allein ich stand eingemauert, wie ein Autor, dem man den Pass verrannt hat, um ihm eine nachteilige Recension vorzulesen. Vermuthlich um mich noch mehr zu quälen, ward so gelacht und geklatscht, dass ich die Augen nicht aufzuschlagen wagte. Plötzlich schienen einige die Satire zu merken und fingen an Wäser mit samt dem Stücke auszupochen. Nun entstanden Factionen, aber wenn ich anders in diesem Tumulte meine fünf Sinne behalten habe, so war die klatschende Faction weit stärker als die pochende. Das bewies die Wiederholung am 30. Jenner. Das Haus war abermals gedrängt voll . . .«

Men det blev ikke ved dette: »Den 6. Febr. wünschte ich eben so sehr aus meinem Tagesregister auslassen zu dürfen als der Geschichtsschreiber die Bluthochzeit aus der französischen oder die sizilianische Vesper aus der neapolitanischen Geschichte. Dies klingt fürchterlich, aber zu ewiger Schande des Prinzipals sey es gesagt, dass den 6. Feb. — ich zittere, es niederzuschreiben — Jean de France oder Der Deutschfranzos vom Holberg aufgeführt ward! O Holberg, stehe auf und frohlocke. Das Schauspielhaus war — gar nicht leer.« Kun én glædelig Omstændighed har Recensenten at notere. Tilskuerne klappede ikke til Slut, hvad der ellers altid er Skik. Schmid føjer til, at, hvis man var i Danmark, behøvede man ikke at ofre noget kritisk Ord paa Stykket; men overfor Tyskere bør man idetmindste konstatere, at det hverken har nogen Plan, gennemførte Karakterer eller komiske Situationer; det er »noch tausendmal elender als der Kannengiesser und enthält nichts als Zoten und läppische Possen.«

Samme Overlegenhed, men sjældent forbundet med saa meget Raseri, møder vi næsten altid i disse Aar i Teaterkritikken overfor Holberg. Det var, som vi i anden Sammenhæng saa, i disse Aar af de bedre Trupper navnlig Wäsers, der bar Holbergrepertoiret, og ikke blot Schmid, men ogsaa andre gav ham paa Hovedet derfor. Da han spillede Kandestøberen i Halberstadt 1778 lød det

[1]) Ungdomsdrama af Lessing fra 1749.

mildt overbærende, at et af den Slags trivielle Stykker kunde tolereres engang imellem, da »andre Leute auch ihr billiges Antheil haben wollen«[1]).

Strængere, næsten i Schmids Stil, dømte en Kritiker næste Aar i Magdeburg om det samme Stykke: »O tempora, o mores! Wer hätte sich so was von einer Gesellschaft vermuthen sollen, die alle Ansprüche macht, unter die ersten Deutschlands gezählt zu werden . . . Schande für unsere Zeiten«. Heldigvis kan Referenten antyde, at Magdeburgerne ikke har haft tilstrækkelig daarlig Smag til at more sig over Stykket, skønt ogsaa de, som de fleste andre er ublu nok til at foretrække »ein fades Lustspiel« for et godt Sørgespil[2]).

Karakteristisk hver paa sin Maade er Lessingianerne Grossmann og F. W. von Schütz's[3]) Udtalelser. Grossmann behandlede i en lille Pièce Seilers Repertoire i Dresden 1775[4]), og udtaler heri et ængsteligt Haab om, at Holbergs »Possen« ikke længere vil more Folk mere end »die rührenden Gemählde gesellschaftlicher Tugenden und ihrer Belohnungen«. Schütz's Overvejelser over Leipzigerteatret fra 1779[5]) konstaterer beklagende mange moderne Forfatteres Tendens til at følge ældre prøvede Virkemidler for at faa den gemene Hob til at le; det gælder baade Franskmændene, Italienerne og ogsaa Holberg: »Sein Heinrich und Pernille u. a. Stücke, worinn fader Witz herrschet, sind ohnmöglich für Leute von Geschmack, sondern bloss für das gemeine Volk geschrieben. Dieses kützelt sich über lächerliche Schimpfwörter und freut sich herzlich, wenn eine ganze Reihe Personen über einander wegstolpern . . .«, men, føjer han bedrøvet til: »Wir irrten sehr, wenn wir glaubten, dass unsere schönen Geister durch ihre Schriften diesen unreinen Geschmack ganz verdrängt hätten . . .«. En lignende Klang har den eneste Udtalelse om Holberg, der findes i de lange Tidsskriftrækker, som udgaves af den berygtede Klotz,

[1]) (Fr. W. Eichholtz) Schreiben aus Halberstadt an einen Freund in Bremen, die Wäsersche Schausp. Gesellschaft betreffend u. St. 1778.

[2]) Theaterjournal f. Deutschland XI. 1780.

[3]) Gustav Friedr. Wilh. G. (1746—96), den bekendte Skuespiller og Forfatter; han var dengang (1774—78) Medlem af Seylers Selskab; senere maatte han som Direktør selv bide i det sure Æble; det kan eftervises at han opførte Kandestøberen 1785 og 1789. — Friedr. Wilh. v. Schütz (1758—1821) var i Samtiden bekendt som en produktiv Forfatter af Skuespil, Romaner m. m.

[4]) Briefe die Seilersche Bühne in Dresden betreffend. Dresden 1775.

[5]) F. W. v. S(chütz) Briefwechsel über das Leipziger Theater im Sommer 1779.

hvis Navn nu kun lever, fordi det var Lessing, der slog ham ihjel. I Anledning af, at Döbbelin havde opført Jac. v. Tyboe 1771, hedder det, at et saadant Stykke ikke bør gives paa den samme Scene, som opfører Julie, Eugenie, Krispus o. s. v., selvom Direktøren selv spiller Stiefelius (Stygotius) aldrig saa godt[1]).

Det blev berørt, at Ekhof havde staaet Fadder baade til Löwens og Schmids teaterhistoriske Arbejder. Som den betydelige og højagtede Personlighed, han var, har naturligvis ikke blot det historiske Materiale, som han udaf mundtlig Tradition og udaf sine egne Samlinger kunde meddele, haft Betydning, men ligesaa meget hans Domme. Da Ekhofs Hovedpassion var det tragiske, mens han idetmindste i sine senere Aar gerne behandlede det komiske[2]) farcemæssigt, d. v. s. uden at tillægge det anden Betydning end at underholde, er det næppe urigtigt at formode, at Dommen over Holberg kan være støttet positivt paa Udtalelser fra ham, ligesom den er støttet negativt paa Lessings, navnlig Hamburgerdramaturgiens, Tavshed om Komedierne.

Det er ikke uden Interesse at pointere dette, thi de periodiske Publikationer, som fra 1775 afløste de mange smaa, lejlighedsvise, lokale Dramaturgier, fra hvilke ovenstaaende Udtalelser er hentet, startedes af en tredje, Ekhof nærstaaende Person, Heinrich August Ottokar Reichard.

Reichard, der siden blev Bibliotekar i Gotha, var forretningsmæssig Leder af Gothaerteatret, hvis kunstneriske Direktør Ekhof en Tid var; det er gennem hans Hænder, at en stor Del af Ekhofs Manuskripter og Samlinger vandrede ind i det hertugelige Bibliotek, hvor de nu findes.

Hvad denne Mand har at sige om Holberg, er saa godt som intet. Hans Selvbiografi[3]) nævner ham ikke, og hvor fjærnt Holberg stod hans Interesse fremgaar allerede af første Bind af hans Theateralmanach fra 1775. Han gennemgaar her Schönemanns Repertoire, men skønt Holbergs Komedier jo havde udgjort en

[1]) Bibliothek d. schönen Wissenschaften VI, 1771, 643. De tre nævnte Stykker er H. P. Sturz's Julie, et Sørgespil; Chr. F. Weisze, Krispus, et Sørgespil, som findes trykte i Theater der Deutschen VI og VIII, 1768—69.; Eugenie er rimeligvis en Oversættese af Beaumarchais Drama fra 1767.

[2]) Blandt Ekhofs Nachlass i Staatsbibl. i Berlin (Ms. germ. Fol. 772) findes en af ham udarbejdet Komedie uden Navn, og som indeholder Reminiscenser baade af Jeppe, Kandestøberen og Don Ranudo. Scenerne, der delvis er lokaliseret i Hamburg, er i lav komisk Genre. En enkelt Rolle paa Plattysk.

[3]) Udg. af H. Uhde 1877.

væsentlig Bestanddel deraf, nævnes hverken hans Navn eller noget af hans Stykker.

Theateralmanach[1]) udkom aarlig med ét Bind fra 1775 til 1800 med Undtagelse af 1795; hans Theaterjournal für Deutschland 1777—84 med flere Bind aarlig.

I Almanakken forekommer Holbergske Titler adskillige Gange i de fortløbende Repertoirelister, der holder Bog over de forskellige farende Banders Virksomhed. Oftest finder vi i disse Kandestøberen nævnt, gerne med Tilføjelsen »gefiel«, kun fra Buda-Pest lyder det 1789 »nicht gefallen«; i et Brudstykke af Ekhofs Protokol fra Skuespillerakademiet, som Reichard meddeler i 5. Aargang 1779, forekommer Titelen Don Ranudo; 1783 nævnes Bramarbas oder die lächerliche Bataille som Exempel paa den foragtede Bandeprincipal Peter Florenz Ilgeners latterlige Plakater; iøvrigt forekommer Holbergs Navn kun i den ovenfor omtalte Afhandling af Chr. H. Schmid.

I Theaterjournal (XI, 1779) er Kandestøberen gjort til Genstand for den ligeledes citerede nedsættende Kritik; et af de følgende Bind (XIV, 1780) bringer til Gengæld et Fragment af Bielfelds Progrès des Allemands i Ekhofs Oversættelse, indeholdende den omtalte interesserede Holbergbedømmelse. Iøvrigt Tavshed.

Dette er for saa vidt mærkeligt, som Reichard var Ven med Rahbek, og denne benyttede i disse Aar sine tyske Forbindelser til at indføre en ny dansk Vurdering af den danske Scenes Grundlægger. Han var draget ud paa sin »toaarige Theaterrejse«, som han kalder den, med Komedierne i Lommen; idetmindste fortæller han, at han under Vindstille paa Østersøen paa Udrejsen til Kiel vandt Søfolkenes Hjærte ved efter deres Opfordring at læse Jeppe højt for dem[2]), og han var Medarbejder ved Reichards Almanak. Aargangen 1782 bringer et Brev fra hans Haand om Ewalds Død og Mindefesten for ham. Til Theaterjournal bidrog han med en Afhandling om Teatret i København i Sæsonen 1780—81 (XIX, 21 ff.) og med et Brev (XXII, 126 ff.) kort efter, at Journalen havde bragt hans Breve fra en gammel Skuespiller i Oversættelse. Brevet slutter med at minde en altfor klog Recensent om, hvorledes det gik den politiske Kandestøber, der tilsidst maatte bekende: »Ich hatte nicht gedacht, dass es so schwer wäre«.

Det er ikke blot i Reichards Foretagender, at vi møder Rahbeks Spor. Det nævnte Brev omtaler: min Ven Bertrams Theaterzei-

[1]) Ogsaa — uden Kalender — under Titelen Taschenbuch.
[2]) Erindringer II, Begyndelsen.

tung. Hermed hentydes til Christian August von Bertram, hvis Tidsskrifter[1]) blev Organ for Berliner Kritikken.

Adskilligt af det, som i disse angaar Holberg, er allerede benyttet i Afsnittet om de senere Bearbejdelser af Komedierne; det gælder saaledes Kritikkerne af Schröders, Döbbelins og Mannheimerteatrets Kandestøberopførelser 1779, 1786 og 1784. Alt i alt kan det ogsaa om disse Tidskrifter siges, at Holberg ligger saa langt tilbage i Redaktionens Bevidsthed, at han ikke giver Anledning til Sindsbevægelser; det kan ikke undre, thi allerede i sit Debutarbejde, det anonymt udgivne Beitrag zur Geschichte des deutschen Theaters (1775) havde Bertram stillet sig paa det Standpunkt, at Lessing danner Begyndelsen af det tyske Drama, saavel det tragiske som det komiske.

Meget morsom er den Omtale, som han skænker Grossmanns Opførelse af Kandestøberen i Hannover d. 19. 9. 1789, altsaa lige i Begyndelsen af den store Revolutionstid: »Der politische Kannengiesser, und warum nicht. Soll denn der ehrliche Bürger und brave Handwerker auch nicht einmal einen Festtag haben; vollends, wenn es gerade der Montag ist. — Und gewiss auch mancher aus den bessern Ständen hat zwischendurch bey diesem Stücke recht herzlich gelacht. O, es ist ein beneidenswertes Geschäft seinen Brüdern Freude zu schaffen! Schon das ist, selbst für den sonst gleichgültigen Zuschauer, ein behaglicher Anblick, so viele Menschen in einer fröhlichen Stimmung zu sehen. Vielleicht möchte auch bei den jetzigen Zeitläuften epidemischer Revolutionen, die Aufführung dieses Stückes in mancher kleinen Stadt keine üble Politik gewesen sein . . .« (Annalen V, 39).

Det er et nyt Træk i Komediens Historie at blive brugt som Støtte for Loyaliteten, men denne Anvendelse laa aabenbart Tiden nær. Da Rahbek i sin Indledning til Sanders tyske Oversættelse af danske Komedier efter Holberg, som udkom i Zürich 1795, skulde fremhæve Holbergs Værdi, indflettede han ogsaa en Bemærkning om, at en godt lokaliseret Kandestøber i Wien maaske kunde have befriet Øvrigheden for Nødvendigheden af med Magt at lukke »den Pechklub«[2]).

[1]) Litteratur- u. Theaterzeitung. 1778—84; Ephemeriden der Litteratur und des Theaters. 1785—87; Annalen des Theaters. 1788—97. Et foregaaende, Berlin. litterar. Wochenblatt. 1776—77 er mig ubekendt.

[2]) Hermed sigtes formentlig til et revolutionært Komplot, som Politiet havde opdaget og opløst i Juli 1794, slg. Tschischka, Geschichte Wiens, 1847, 434. — At Revolutionens Mænd ingenlunde var ufølsomme for Stykkets Satire, fremgaar af, at en af Lederne af Revolutionen i Basel ved Navn Faesch, under haard Straf

Paa Baggrund af dette kan man ret vurdere, hvad den bekendte Skuespiller Costenoble[1]) meddeler, nemlig at da Stykket gik i Magdeburg 1798, hvor det forøvrigt behagede »ganz ausserordentlich«, var der tilslut indlagt en Tale til den regerende Konges Pris. En lidt anden Anvendelse fik Stykket ved en Række Opførelser i Berlin 1803 under den franske Besættelse, hvor den spillede Text ikke var den originale men en Vaudevillebearbejdelse af Stykket, som en kendt wiensk Teatermand Georg Friedr. Treitschke havde besørget. Ved disse Opførelser kom Hovedrollens Indehaver den berømte Unzelmann i Collegium politicum først med nogle skjulte politiske Hentydninger, men endte med iført Slaabrok og grøn Nathue at synge Heil Dir im Siegeskranz under Publikums Jubel og Begejstring[2]).

Forøvrig kan den tyske Kritik endnu den Dag idag blive hængende i det grovt stoflige i Stykket og saaledes afskære sig fra at forstaa og nyde dets universelle Satire[3]).

Om den velvillige Tone i Bladets Holbergkritik denne Gang kan føres tilbage til Rahbeks Indflydelse faar staa hen, han havde Aaret forinden (IV, 33 ff) skrevet en længere Afhandling om det kgl. Teater i København med en Repertoireliste for 1788—89, som omfatter 22 Holbergforestillinger. Senere i Tidskriftet gengives et Uddrag af Ramdohrs Skildringer fra Danmark, hvor Holbergs Komedier med deres »ein wenig burleske aber wahre Schilderungen der Sitten der niedrigen Stände« omtales med Sympati.

Reichard og Bertram er sammen med Schink, Schmieder og Sonnenfels den Efterlessingske tyske Dramaturgis vigtigste Navne. Men medens de to første interesserer mere ved det historiske Materiale, de har overleveret, ligger de andres Betydning mere i deres kritiske og reformatoriske Tendens.

Friedrich Schink begyndte sin Virksomhed i Berlin og fortsatte i Wien, Graz og tilsidst Hamburg, hvor Schröder knyttede ham til sit Teater som Dramaturg og Digter. Heinrich Gottlob Schmieder

forbød en Oversættelse af Kandestøberen, som under Titel af: Le révolutionnaire corrigé nylig var udkommen (Bâle og Berlin 1798), slg. Øst, Intelligensblade 1798, 576; i en Note af Werlauff (Ny kgl. S. S. 2401, 1) hedder det: Il y a des exemplaires auxquels on changea le titre pour pouvoir les introduire en France: Chacun son métier ou le frondeur corrigé.

[1]) Tagebücher I, 106.

[2]) Slg. min Afhandling i Holberg Aarbog I, Den polit. Kandestøber som tysk Vaudeville.

[3]) Slg. min Afhandling i Danske Studier 1917: Om Oversættelser og Bearbejdelser af Holbergs Komedier i det XIX. Aarh.

arbejdede først i Mannheim siden i Hamburg-Altona ved det derværende saakaldte Nationalteater; den eneste Gang jeg hos ham har truffet Holbergs Navn er i en Anmeldelse af dette Teaters Jac. v. Tyboeopførelse, hvor det »alte Holbergsche Stück« siges ikke at have gjort saa megen Lykke som Kandestøberen forrige Aar. Navnlig den fortræffelige Satire i Stiefelius gik hen over Hovedet paa Folk[1]).

Schink, hvem Rahbek paa sin Rejse traf i Wien 1784[2]), og hvis Dramatische Fragmente han roser, nævner i de af hans Arbejder der har været mig tilgængelige[3]), kun éngang Holbergs Navn. I sin Hamburger Theaterzeitung indrykker han et Brev, dateret 9. 4. 1792 til Hr. Th. i Paris om et Stykke, som vedkommende har indsendt under Titelen La femme inconstante og som paastaas at være oversat efter en Dumonstiers[4]) franske Original. Schink erklærer med et Smil dette for en Fiktion; i Virkeligheden er nok »der ehrliche Däne, Holberg« den, der har leveret Stoffet med sin Vægelsindede. I Virkeligheden var det Schinck selv, der havde besørget Bearbejdelsen, hvis første Scener følger Originalen temmelig tro[5]).

Ifølge sine Anskuelser kunde Schink forøvrigt ikke være uvenlig stemt mod Holberg. Hans Dramaturgische Fragmente indeholder (II, 609) en indgaaende Bedømmelse af Karl Philip Hafners Forfatterskab, som man blot ved en Navneforandring kunde gøre til en Apologi for Holberg mod hele den tyske Kritik.

»Hans Skildringer, siger man, er platte, pøbelagtige, smagløse ... Jeg besvarer ugerne disse Beskyldninger. Pøbelagtig! Alt kommer her an paa dette: Har Hafner skildret Wiener Sæder, Wiener Liv, Wiener Daarskaber, som de var dengang. Er det Billede, han opstiller, en tro Gengivelse af det, han saa. Indrømmer man dette, som hele Wien indrømmer det, saa begynder jeg igen. Hvad forlanger man da af Hafner, hvorfor dadler man, at han skildrede,

[1]) Journal f. Theater u. d. schöne Künste. Hamb. 1798, 73; i hans Teaterkalender. Mannheim 1795 er intet om H.

[2]) Erindringer II, 236, slgn. hans varme Forsvar for Schink i Nyt Aftenblad 1826, Nr. 41.

[3]) Dramaturg. Fragmente 1—4. Graz 1781; Allg. Theateralmanach von Wien 1782; Dramaturg. Monate 1—4. Schwerin 1790; Hamb. Theaterzeitung 1—2. Hamb. 1792—93.

[4]) mig ubekendt.

[5]) Slgn. Rahbeks Holbergudg. VI, 118; en Oversættelse af Schinks Bearbejdelse findes, som Hr. Underbibliotekar Behrend har gjort mig opmærksom paa, i T. P. Thortsens Skrift For Skuespilyndere 1806, 45 ff., slg. p. 38.

hvad han saa. Hvorledes kunde han skildre finere Sæder, naar han ikke saa dem finere« o. s. v. Hafner vilde være Folkets Digter, vilde intet have at gøre med den fine Verden. Man siger, han har ingen Smag: »Wahrhaftig, es ist mehr als lächerlich, einen Schriftsteller nach den Regeln des Geschmacks richten wollen, die zu den Zeiten, in denen er schrieb, für ihn gar nicht da waren.« Som man ser, er det en lignende Motivering, som den baade Sneedorff, Rothe og efter dem Scheibe bruger i deres Defension for Holberg, blot er Schinks meget mere uforbeholden. I sine Dramaturgische Monate (1790, 940) leverer han i anden Sammenhæng et veltalende Forsvar for den, som har Talent til at faa Folk til at le af fuld Hals, hvad der ikke er mindre svært end at ryste Folk ved tragiske Virkninger, og ikke mindre værdifuldt end de alvorligste Haranguer om Dyd og Sædelighed.

Det er ikke svært at se, paa hvilken Modstander Schink har tænkt, da han skrev sit Forsvar for Hafner, der forøvrigt har kendt og plagieret Holberg[1]). I Aaret 1768 havde det wienske Teaters Lessing, Joseph von Sonnenfels udsendt sine Briefe über die Wienerische Schaubühne[2]), der indledede en ny Æra for hans Bys Teatervæsen. Ligesom Lessing ser han den tyske Komedies Opgave i Frembringelsen af det finere Lystspil. Men han har et nok saa nuanceret Blik for de Vanskeligheder, der er knyttet til Problemets Løsning, som Lessing. Han indrømmer, at denne med sin Minna har ydet det bedste, som gives paa Tysk, men fremhæver, at man just af dette Stykkes Dialog med de literære Reminiscenser og de belæste Aandrigheder sporer den dybe Aarsag til at alle Forsøg paa at skabe en tysk Nationalkomedie strander. Thi hvad er Hemmeligheden ved Dialogen hos Molière, Destouches, Regnard, Marivaux, Voltaire etc.; Hemmeligheden er ganske simpelt den, at disse franske Poeter tilhørte eller dog færdedes i Society, havde faaet det dannede Selskabs levende Talesprog ind gennem Øret i de Saloner, hvis skønne, ombejlede og galante Herskerinder har gavnet det franske Sprog mere end hele Akademiet i Paris[3]).

Hvad satte det reformerede tyske Teater op imod denne fran-

[1]) Slg. Baums Udg. af Hafner, I, 1914, Indledning.

[2]) Citeres her efter Udg. i Wiener Neudrucke VII, 1884; Hovedstederne, hvortil der her hentydes, findes i 14.—15. & 17. Brev.

[3]) Hele denne Betragtning findes allerede i Nicolai, Briefe über den itzigen Zustand 1755 (11. Brev) og Lessings Dramaturgie (passim), den gaar senere over i Brandes: Bemerkungen über das Londoner, Pariser und Wiener Theater, der udkom 1786, som et Optryk af nogle Afhandlinger i Bertrams Litteratur & Theaterzeit. IV, 1781.

ske Kultur: Gottsched og hans Studenter, hvis Verden var Leipzig, som er en meget net By, men hvor Forholdene er alt for bornerte til at afgive Stof til en Nationalscene. Alt hvad der opnaaedes var Stykker i Holbergs Smag, »die für Bürger und Rath eines offenen Landstädtchens ganz vortrefliche, anziehungsvolle Stücke sein können. Aber diese ehrlichen Leute nennen in der Aufrichtigkeit ihres Herzens auch den vergüldeten Jagdwagen eines Städters eine Gallakutsche«. Senere (29. og 34. Brev) hentydes der misbilligende baade til Jac. v. Tyboe og Jeppe: »Ein Bauer, ein Trunkenbold geben einem Frazenkrämer Stoff zu vielen Auftritten. Aber dergleichen Gegenstände sind kaum beim Burlesken brauchbar«. Om Hafner hedder det endelig (41. Brev) kategorisk, at han aldrig vilde have ydet noget godt i den finere Genre. Ogsaa Goldoni fordømmes forøvrigt.

Naar vi sammenholder disse Udtalelser med det tidligere omtalte Gottschedianske Skrift Zufällige Gedanken von der Schaubühne Wiens fra 1760, hvori Holberg roses, ser vi klart, med hvilken Bestemthed Kritikken var svinget.

Om det wienske Publikums Stilling faar vi en Efterretning i en ny Wienerdramaturgi, som, redigeret af Skuespilforfatterne Klemm og Heufeld, udkom 1769[1]).

I Anledning af nogle Opførelser af Kandestøberen under Titelen Der polit. Wagnermeister hedder det: »Hollbergs politischer Kannengiesser auf dem Wienertheater. Nun ja, wenn es denn Farcen sein müssen, wohlan hier ist eine. Es war die Stimme einer gewissen Gattung von Leuten: O meine Herren sollen wir denn ewig weinen. Ein weinerliches Ding auf das andere, das ist zuviel . . . Wir haben sonst alle Ehrerbietung für den guten Geschmack, aber verträgt er sich blos mit dem weinerlichen; mit dem lächerlichen, lustigen, komischen gar nicht. Nur einmal lasst uns den Bauch recht erschüttern. — Herzlich gerne meine Herren. So etwas von Holbergen, einen lustigen Schnirkel, wenn je einer seyn mag; einen Schmaus für verschiedene Reichsstädte, einen Schnirkel der selbst in St. Petersburg sein Glück gemacht und verschiedenemale daselbst mit vielem Beyfalle vorgestellet worden ist. Hier haben Sie ihn! Lachen Sie! — — — Warum lachen sie nicht? Sie haben Lust das ganze Stück auszupfeifen . . .«. Det fortælles derpaa, at Stykket behagede mere, da det var bleven forkortet noget og bl. a. Hattemagerscenen strøget. Men, sluttes der, gør dette

[1]) Dramaturgie, Litteratur und Sitten. Wien 1769, 425 ff.

Stykke ikke mere Lykke, kan man rolig se bort fra Holbergs andre, som ovenikøbet har særlig Lokalfarve.

Breslauerkritikken fra 1768 og denne omtrent samtidige Wienerkritik er omtrent de eneste Udtalelser, som har mere end symptomatisk Interesse; hver paa sin Maade har de faaet fat paa afgørende Træk i den Holbergske Komedie; den ene Teknikkens og Psykologiens brede Streg; den anden den nære Tilknytning til Københavnermilieuet. Man skulde ikke synes, at disse Ting var svære at opdage, og naar de desuagtet ellers ikke gøres gældende i Holbergkritikken, er ogsaa dette et Bevis for, at vort Udgangspunkt for Undersøgelsen var rigtigt: Holbergs Komedie stod i denne Periode i Baggrunden og interesserede ikke som Kunstværk. Ogsaa disse to Steder berører jo kun Holberg paa Grund af den ved Opførelsen givne Lejlighed.

Naar vi ovenfor paaviste, at det tyske Mishag med Holbergs Komedier kunde søge og finde Støtte i fra Danmark kommende Domme, er det med Tilfredshed, vi kan fremhæve, at Perioden ikke slutter uden en yderst varm og levende, anonym Apologi, som fra København blev tilsendt et tysk Tidskrift, nemlig den af Bertuch og Kraus, i Weimar udgivne Journal des Luxus und der Moden, som allerede tidligere (IV, 1789) havde bragt en Recension af Grossmanns Kandestøberopførelse i Hannover (1789) og i den haanlig konstateret, at denne Farce maatte være et Mesterstykke, hvis man skulde slutte af Kasseindtægten.

Tidskriftets Stilling til Holberg var altsaa den sædvanlige. Desto mere overrasket bliver man derfor, naar man i et senere Bind (VI, 1791, 266 ff.) træffer en Bedømmelse af ham, som indfører en helt ny Tone i den tyske Holbergkritik og som gør op med den gængse Betragtning af ham med samme Kraft, Forstaaelse og Klarhed, som Schinks Udtalelser havde, da han »reddede« Hafner[1]).

Først gives en Skildring af det kgl. Teaters Administration o. l., det fortælles, at Kongen og Hoffet besøger Teatret tre Gange om Ugen bl. a. altid Tirsdag og Fredag, da der altid gives Syngespil. »Am Montage, da der Hof sich nicht auf der Komedie einfindet,

[1]) Det er ikke lykkedes mig at finde Forfatteren. Den anonyme Afhandling er dateret København $^{26}/_{2}$ 1791; det kan næppe være F. W. B. v. Ramdohr, der i dette Aar var i Kbh., og hvis velvillige Udtalelser om Holberg tidligere har været citeret; han kunde nemlig, som han selv siger (a. St., 389) ikke Dansk og bedømte Stykkerne efter tyske Oversættelser. Man kunde tænke paa Rahbek, men det vides ikke, om han har haft Forbindelse med Tidskriftet.

werden wechselweise Schauspiele und Singstücke gegeben. An diesem Abend werden vorzüglich Holbergs Komödien gespielt, die allemal ein gedrängt volles Haus verschaffen. Wer Holberg nur aus den wässerichten, teutschen Übersetzungen kennt, und wer Holbergs Launen nur auf fremden Theatern gesehen hat, wo der Zweck seiner Satire nicht von den spielenden ins Auge gefasst und von den Zuschauern nicht errathen werden kann, den mag dies immerhin befremden. Er mag auch über den Geschmack des hiesigen Publikums hohnlächeln. Wenn er aber hier Holbergs kraftvolle Sprache durch keine Übersetzung verstümmelt hört, wenn er die von ihm sinnreich aufgestellten Bilder, in ihrem wahren, bloss hier verständlichen und bloss hier nachahmbaren Colorit dargestellt sieht, wenn er die National-Carricaturen und die National-Vorurtheile kennt, wider die Holberg vom Theater mit gutem Erfolg stritt, so wird er den Zulauf zum Theater vermehren um Holbergs Geist in seiner wahren Gestalt auf der Bühne erscheinen zu sehen, und alsdann wird er nie oder nur selten das Theater unbefriedigt verlassen. Das aber dieser Zulauf fast allein Holbergs treffendem Pinsel und nicht seinem starken oft zu wenig nuancierten Colorit zuzuschreiben sey, sieht man deutlich, wenn andre niedrigkomischen Stücke hier gegeben werden. Der Besuch des Theaters ist dann äusserst geringe. . . .«.

Om det er denne Karakteristik, der har givet Goethe Blod paa Tanden, faar staa hen. Det var Aaret efter, han lod Kandestøberen opføre.

SLUTNING

Vi staar nu ved Vejens Ende. Den Mængde Enkeltheder, hvoraf Billedet skulde sammensættes, har maaske mere end ønskeligt tilsløret dets Plastik. Vi vil da forsøge at ridse det op med faa Streger, hvilket er saa meget mere paakrævet, som vi med Vilje har ladet Undersøgelsens tre Afsnit ende aabent.

Fremgangsmaaden har været den, bestandig at søge tilbage til den første Kim. For Oversættelsesarbejdets Vedkommende fandt vi en dobbelt: Holberg selv og det vandrende tyske Teater i Norge og Sverrig; for Opførelserne ligesaa: det vandrende, ureformerede Teater og det under Literaturpaven Gottscheds Ægide reformerede tyske Teater.

For Kritikkens Vedkommende fandt vi, at det næsten straks blev klart, at Holbergs Komedier kom en Menneskealder for sent frem.

Fra den fundne Begyndelse fulgte vi Udviklingen gennem de tre Generationer, som betegnes med Navnene: Gottsched, Lessing og den unge Goethe.

I alle tre Afsnit præsenterer Billedet sig i Fugleperspektiv som en vifteformet Bevægelse fra Centrum ud mod en udstrakt Periferi. Den tyske farende Komediant, som i Bergen, Christiania eller Stockholm hastig med ubehjælpsom Pen nedkradsede en Tekst til Brug for sit Teater, fik Fæller i Frankfurt am Main, Hamburg og Wien, og op gennem 1740erne kappes mere eller mindre literære Penne om at arbejde for konkurrerende Forlæggere. Vi saa, at Bearbejderne igen fik travlt en Menneskealder senere, da Kandestøberen i 1770—80erne oplevede den Renæssance, som mundede ud i to Vaudevillebearbejdelser fra det 19. Aarhundredes første Decennier, og af hvilke den ene spilledes helt op mod vor egen Tid.

Vi saa frasprængte Medlemmer af Schönemanns fornemme Bande under Fru Schröder bogstavelig talt leve af et Holbergrepertoire paa femten Stykker, saa disse frasprængte Medlemmer efter en Fallit paany samles under Ackermann og med Holberg drage til Rusland og der foranledige, at det unge russisk-russiske Teater i selve sin Start nærede sig af den danske Digter.

Vi saa endvidere samme Bande gøre Holberg bekendt, fra Königsberg til Schaffhausen, for Bønderne mellem Schweitzes Bjerge og for Hoffet i Hannover.

Og vi saa, at da konkurrerende dramatiske Former og nye Komedieskribenter næsten havde fordrevet Holbergs Stykker fra de fornemmere Selskabers Spilleplan, tager paany smaa flyvende Bander ham op, vandrer op i Finland og over Ungarns Pusta ned til de tyske Kolonister i Siebenbürgen med Herman von Bremens og hans Drengs Replikker i Hovedet. Vi saa, at ikke blot det professionelle Teater, men ogsaa Dilettanter i Skolestue, paa Universitetet og ved Hoffet selv øvede deres Kunst paa Holberg.

Og nu Kritikken. Fra Leipzig gik den gunstige Mening om Holberg ud til de omliggende Gymnasiebyer, men jo længere borte fra Leipzig man var, des mere svækkedes den autoriserede Doms Styrke. Fra Hamburg, Berlin, Wien lyder et misbilligende Kor.

Men intetsteds hører vi nogen indfødt tysk Røst prise det ejendommelige hos Holberg, som vi kalder hans Storhed. Det er en dansk Røst, som 1791 søger at retvende den tyske Kritik, uden at vi endnu har set, om Røsten bliver forstaaet. Et Blik ned i Romantikkens Tid vilde dog maaske vise, at for døve Øren var der ikke talt.

Den historiske Undersøgelse kunde saaledes gennemføres, men kun ved at sammendrage Materiale ogsaa fra en Mængde ligegyldige Steder. Resultatet som Helhed bliver, at den Holbergske Komedie som saadan endnu ikke har gjort nogen afgørende Indsats, hverken som Kunstart eller som psykologisk Form.

Den, der foretager denne Undersøgelse, faar derfor ikke samme Fornøjelse som Ehrhard, der undersøgte Molières Skæbne i Tyskland.

Det ligger i, at den Molièreske Komedie som Kunstform er den Tap, hvorom Kontinentets Komedie drejer sig. Den er den store Sol, ved hvis Opgang alle Fuglene begyndte at synge.

Det ligger ogsaa i, at ligesaa sikker som Molières Prioritet, hvad Kunstformen angaar, er, ligesaa lidt kan hans større psykologiske Differentiering, hans Livsfølelses større Dybde og Finhed, hans Charme bestrides.

Men af alle hans Elever kom vel ingen ham nærmere end Holberg, som kunstnerisk ligner ham ved at arbejde med de brede Flader, de stærke Strøg, de elementære Virkninger, og ikke som andre søgte at komme ud over de klassiske Virkninger ved Raffinements.

Dernæst: fordi Holberg med sin anderledes artede Natur ikke kunde magtstjæles af Molières Lidenskab, saa at han, draget af dens Musik, skulde fristes til at efterligne den, slap han for at blive en blot Efterligner. Friere end Mesteren, fordi hans Sind ikke gemte dødelige Saar; trods alt Temperament roligere, fordi han, der ikke kendte den farlige Dæmon Eros, havde den intellektuelt bestemte Aands Fremmedhed for de stakkels Menneskers Daarskaber, kunde hans Ord virke med en mere koncentreret komisk Kraft.

Ved at bygge paa sin Særlighed hævdede han sin Originalitet, blev en jævnbyrdig Mester.

Georg Brandes fremhæver i sin Holbergbog træffende, hvorledes Holberg bestandig frigør selv et Stof med integrerende Tragik for enhver Antydning af noget pinligt; det gælder Jeppe, og det gælder Erasmus.

Det er vanskeligt at sige, om denne hans Evne alene skyldes hans Aands Struktur eller dog er begunstiget i sin Udvikling ved hans fremmede Fødsel, hvis man vil kalde norsk Fødsel fremmed Fødsel omkring 1700. Ligesom de tyskfødte Kuhlau og Weyse havde særligt Øre for den danske Tone, kunde man antage, at den norskfødte Holberg har haft nemmere ved at give sit danske Stof uafhængig, kunstnerisk Form.

Givet er det, at hans Verdensdannelse, hans lange Ophold i de store Kulturcentrer har befriet ham for Hjemfødningens Hildethed i den Verden, der hænger i et Kalveskind.

Den lille Verden, han skildrede, laa frit bestraalet fra alle Sider i hans Sind. Deraf dens Plastik.

Men denne psykologiske Form, denne Ironi forstod ingen af det 18. Aarhundredes Tyskere, Lessing saa lidt som Gottsched.

Det var enkelte tyske Romantikere forbeholdt at forstaa den, maaske kun teoretisk. Medskaber af en Aandsform, som Holbergs Komedie har været for den danske Kultur, blev den aldrig i Germanien. Dette negative Resultat lader den hermed afsluttede Undersøgelse kaste et ikke uinteressant Lys over Forskellen mellem to beslægtede Folks Psyke. — De stadig gentagne Forsøg paa paany at indføre Komedierne paa den tyske Scene, viser imidlertid, at deres Mission i Tyskland endnu ikke er endt. Maaske ligger den væsentligste Del af den endogsaa i Fremtiden.

TILLÆG

A. BIBLIOGRAFISK TILLÆG

B. TEXTPRØVER AF FIRE UTRYKTE OVERSÆTTELSER FRA FØR 1738

C. TEATERHISTORISK TILLÆG

1. Alfabetisk Fortegnelse over Trupper og Teatre, der har opført Holbergs Komedier. — 2. Plakater fra Fru Schröders Opførelser i Hamburg 1742-44. — 3. Bilag. Statistisk Oversigt over samtlige kendte Opførelser.

A. BIBLIOGRAFISK TILLÆG

INDLEDNING

De Oplysninger om de tyske Udgaver, Oversættelser og Bearbejdelser af Holbergs Komedier, som man kan finde samlede paa Tryk, er baade sparsomme og ofte fejlagtige. Hvad de forskellige danske Forfatterlexika, Worms og Nyrups og Krafts meddeler, er kun smaat. Philipsens stort anlagte Forsøg paa at give den Holbergske Literaturs Historie og Bibliografi (1847) kom ikke ud over et Prøvehefte, der af Komedierne kun berører Jeppe, og angaaende denne Komedies tyske Udgaver for en Del støtter sig paa Kaysers tyske Bücherlexikon, som paa dette Punkt ikke er nøjagtigt.

Philipsen kunde være kommen videre, ved andre Kilder, thi allerede Scheibe havde i sin Levnedsbeskrivelse af Holberg, som staar foran anden Udgave af hans Peder Paarsoversættelse fra 1764, samlet adskillige Efterretninger om Komedietrykkene, idet han nævner Førsteudgaverne af de forskellige Samlingsbind, men ikke Optrykkene, og af Enkeltudgaver omtaler Oversættelserne af Barselstuen fra 1742, Don Ranudo fra 1745 foruden Dethardings tre Oversættelser, der kom i Gottscheds Schaubühne.

I Aaret 1802 indeholdt et kortvarigt Berlinerteatertidskrift Annalen des neuen kgl. Nationaltheaters zu Berlin en anonym Afhandling om Holberg, der strømmede over af Begejstring for den danske Digter, men paa det bibliografiske Omraade viste en overordentlig Uvidenhed. Den omtaler nemlig først en tysk Udgave af Komedierne i flere Bind fra 1759 ff., men føjer derpaa til: »Es soll eine neue Bearbeitung geben, von welcher aber nur einzelne Stücke erschienen sind, man sagt, dass sie einen Lector der dänischen Sprache zu Leipzig zum Verfasser habe«. Hermed kan der formodentlig kun være hentydet til Detharding, hvis Arbejde jo imidlertid er ældre end det andet. Endelig erklærer Forfatteren, at han bestemt ved, at der for c. 18 Aar siden kom en Oversættelse af

Kandestøberen, »ich glaube von Tank«. Denne Oversættelse existerede vel, men er aldrig bleven trykt.

Af disse misvisende Meddelelser tog Literaten N. C. Øst, hvis Interesse for Holberg er kendt, Anledning til at fremkomme med den Viden, han sad inde med. Han aftrykker den tyske Kritik i Oversættelse i sine Bidrag til Kundskab om Mennesker og Bøger (III, 1803, 379 ff.), fortæller om Laubs tre Bind Oversættelser og om adskillige Optryk fra Tidsrummet 1761—1778, og lover yderligere Oplysninger i et projekteret Foretagende, om hvilket det i Seidelins Læsendes Aarbog for 1799 (Kbh. 1800, 46) hedder: Under dobbelte Titelblade, hvoraf det ene kaldes 8., 9. o. s. v. Tome af den danske Skueplads, for de Kjøberes Skyld, som eje Holbergs Comedier i syv Tomer, udkommer en Samling af danske Komedier og andre dramatiske Digte, som har Værd eller vedkomme Theatrets Historie; saaledes komme t. Ex. i de første Bind foruden den berømte Paullis sjældne Comedier ogsaa nogle Comedier og Prologer af Holberg, som ikke staa i hans Danske Skueplads«. Dette Værk blev imidlertid til intet. Men Enkeltheder af sin Viden lod Øst gaa videre til Rahbek, som senere takker ham for Laan af Wienerbearbejdelsen af Gert Westphaler fra 1798[1]).

Hvad Øst saaledes ikke fik udrettet, forsøgte Rahbek 1829 i Tritogeneia (IV, 164 ff.) i en Række, desværre ikke meget paalidelige, bibliografiske Antegnelser, der var baseret dels paa Exemplarer, som han selv ejede eller havde Adgang til, dels paa andres Notitser. Dog udnytter Rahbek ikke sit Materiale helt. Han har benyttet Gottscheds Nöthiger Vorrath zur deutschen dramatischen Dichtkunst (1757), men overset, at Supplementet dertil fra 1765 noterer den plattyske Oversættelse af Kandestøberen fra 1743, som Rahbek mener at være den første til at gøre opmærksom paa, og som han forøvrig giver det forkerte Trykkeaar 1745, heller ikke alle de Enkeltudgaver, som Gottsched anfører, har han i sin Fortegnelse. Et Fremskridt var det, at han noterer adskillige Optryk af de tyske Samlingsbind.

Fra den senere Tid har vi spredte bibliografiske Notitser i Werlauffs Antegnelser og i Molbechs Komedieudgave.

Fra moderne Tid foreligger endelig J. H. Bang og V. Michelsens Fortegnelse over Sorø Akademis Holbergiana (1872—1901) og H. Nyhuus, Holberglitteratur i det Deichmanske Bibliothek (Kria. 1906); ingen af de bibliograferede Samlinger naar dog det Kongelige Biblioteks i Fuldstændighed.

[1]) Dansk Minerva VII, 1818, 177.

Det naturlige Grundlag for en Holbergbibliografi dannes af det kongelige Biblioteks Samlinger, som repræsenterer Generationers Samlerflid og er de største, der findes. Men da Bibliografens Opgave ikke blot er at beskrive de Exemplarer, som er ham tilgængelige, men ligesaameget at opspore mulige, hidtil ukendte Exemplarer, er det nødvendigt at søge Vej til den størst mulige Supplering.

Naar det drejer sig om tyske Udgaver, er den nærmest liggende Udvej en Henvendelse til det udmærkede Gesamtkatalog der preussischen Bibliotheken, der er installeret i Preussische Staatsbibliothek i Berlin og som registrerer alle preussiske Bibliotekers Samlinger[1]). Det viste sig imidlertid, at der i de preussiske Biblioteker kun fandtes et enkelt Nummer, som ikke var kendt andetsteds fra. En Undersøgelse i andre tyske Biblioteker, Dresden, Hamburg, Weimar, Gotha og Frankfurt a. M., samt Rostock, Hannover, Wolfenbüttel, Lübeck, Wien, Stuttgart, Tübingen, Karlsruhe, Heidelberg, Darmstadt og Kassel, hvilke sidstnævntes Kataloger min Kollega, Hr. Underbibliotekar Laurits Nielsen velvilligst undersøgte for mig paa en Rejse, bragte derimod adskilligt nyt frem.

Imidlertid var det jo ikke paa Forhaand givet, at der er bevaret Exemplarer af alle de Udgaver, som har existeret. Det gjaldt da om at sikre sig paa dette Punkt. Dette gjorde jeg ved at gennemgaa de bibliografiske Kilder, som her kommer i Betragtning, ikke blot de nævnte danske, men ogsaa de tyske. Jeg gennemgik til den Ende følgende Værker.

1: Det gamle Leipziger Messekatalog (1743 ff.), af hvilket det kongelige Bibliotek ejer et fuldstændigt Exemplar, med Udgiveren, Boghandler Grosses Sortimentskatalog vedhæftet som Supplement.

2: Catalogus novus universalis derer Bücher, welche zu haben sind bey Joh. Sam. Heinsius (I—II). Lpz. 1748—60. Et meget stort Lagerkatalog af den Art, som Sortimentsboghandlerne dengang udsendte.

3: Theoph. Georgi, Allgem. europ. Bücherlexicon med tilhørende tre Supplementer, 1742—58.

4: Gottscheds Nöthiger Vorrath zur deutschen dramatischen Dichtkunst I—III, 1757—65. Heri er de Exemplarer, Gottsched selv ejede, mærket med en Stjerne. Ogsaa hans Auktionskatalog, som jeg laante fra Universitetsbiblioteket i Leipzig, er konfereret. Materialet til Nöth. Vorrath erhvervedes efter hans Død, idetmindste delvis, af det hertugelige Bibliotek i Weimar, hvor der af de note-

[1] Om denne nyttige Institution findes en Afhandling af Weber i et Festskrift til Harnack, »15 Jahre königliche und Staatsbibliothek«. 1921.

rede Holbergiana nu kun findes den sjældne Udgave af Barselstuen fra 1742.

5: Allg. Verzeichnis der gangbarsten älteren und neueren Bücher bis 1778. Mit beygesetzten Preisen und Verlegern. Lpz. 1779. Et Lagerkatalog fra Boghandler Gerle.

6: W. Heinsius, Bücherlexikon I—IV. Lpz. 1793. Det er tildels udarbejdet paa Basis af Nr. 2. Holbergiana maa søges ikke blot under Forfatteren, men ogsaa under Titel i Rubriken Comedien und Lustspiele i Bd. 1.

7: W. Heinsius, Bücherlexikon 1 ff. 1812. Se ogsaa Rubriken Schauspiele i Bd. 4.

8: Kaysers Bücherlexikon 1 ff. 1834. Se ogsaa Rubriken Schauspiele.

9: Catalogue of the British Museum.

Desuden har jeg benyttet Meusels bekendte Schriftstellerlexikon, der gav en interessant Oplysning om Oversætteren af Don Ranudo; Goedekes Grundriss, der noterer et ellers ukendt Tryk, og modtaget Oplysninger fra Hofbibliothek i Wien og fra nordiske Biblioteker.

Det Materiale, som disse Kilder giver, er af forskellig Art. Gottsched og Bibliotekspublikationerne giver saaledes Trykkested og Aar, men ikke Forlag. Messekataloget Forlag, men ikke bestemt Trykkeaar, Boghandlerpublikationerne baade Forlag og Priser og Aar, men de er ikke paalidelige. Det har sin Grund i deres rent praktiske Formaal. For Køberne var det naturligvis af mindre Interesse at vide, hvilket Forlag, der oprindelig havde udsendt Bogen, end at vide, hvor man nu skulde henvende sig for at faa den. Derfor finder vi t. Ex. i Gerles Verzeichnis fra 1779 en Udgave af Dänische Schaubühne med Forlagsbetegnelsen Profft, Kopenhagen (1762—71). Bortset fra, at der i disse Aar ikke kan paavises nogen Udgave af Bd. 2—3, kan der ikke existere nogen Udgave fra saa tidlig udsendt af Profft alene, eftersom han først fra 1778 tegner Firmaet, der indtil 1765 betegnes som Rothes alene, derpaa indtil 1778 som Rothes Arvinger og Proffts. Paa lignende Maade, men endnu mere fejlagtigt, anfører Kaysers Bücherlexikon en Udgave af Dänische Schaubühne uden Bindantal, Kopenhagen, Brummer, 1759—62, men i disse Aar kom der, saa vidt det kan ses, ikke noget 4. Bd. og Brummer havde overhovedet ikke Forlag saa tidligt. Et tredje Exempel paa Upaalidelighed finder vi hos Heinsius. I hans Lagerkatalog fra 1748 finder vi en Udgave af Drey Lustspiele 1745 og af Armuth und Hoffarth s. A. med Forlagsstedet Altona. Dette er en Fejl, der er opstaaet mekanisk paa den Maade, at det først

nævnte Holbergianum Jüdische Geschichte 1747 virkelig kom i denne By; ved Jaskeri angives da for de følgende Numre Trykkested ibid. I Heinsius' Bücherlexikon, begge Udgaver, kommer yderligere Forlæggeren Kortes Navn til, men Korte, som forlagde adskillige af Holbergs ty ke Skrifter, har ikke udgivet de to nævnte.

Med andre Ord, det Materiale, som disse Kilder yder, maa behandles med Kritik.

Man kunde tro, at den Tvivl, som vækkes, kunde stilles ved at gaa til den ældste Kilde, nemlig Messekataloget selv, men det er ikke saaledes, hvilket forstaas, naar man ved, hvorledes den blev til, hvortil den skulde tjene, og endvidere kaster et Blik paa de daværende Boghandlerforhold, som var vidt forskellige fra de nuværende.

Messekataloget udarbejdedes over Titelsedler, som fire Uger før Messens Begyndelse skulde være indsendt til Udgiveren og Redaktøren i Leipzig, som indtil 1759 var Boghandler Grosse, senere Weidmann. Dets Bestemmelse var ikke saa meget at tjene private Købere, men derimod Boghandlerne, som paa Messen skulde gøre deres Indkøb. Men Handelen paa Messerne var endnu som Regel ikke per kontant, men Change- eller Tuskhandel. Det vil sige, at Boghandlerne mødte paa Messen med Forlagsartikler, som de byttede med andre, hvorved de fordelte Risikoen imellem sig. Paa Grund af denne Handelsmaade var en Boghandler nødt til at møde med en Forlagsartikel, følgelig kunde der ikke være noget Skel mellem Forlægger og Sortimenter, ogsaa denne sidste maatte optræde som Forlægger for at kunne tuske. Da et Oplag af en Bog paa denne Maade kunde skifte Ejer paa Messen, skete Handelen ofte ved at man tuskede Materie i Baller. Køberen lod da i dette Tilfælde selv trykke Titelblade, som blev klæbet paa. Saadanne Tilfælde foreligger dog ikke med Holbergtryk, derimod findes der flere af disse, som intet Forlæggernavn bærer, men som synes at være udsendt af Firmaet Knoch og Esslinger, hvis Domicil er mig ubekendt. Man har adskillige Enkeltudgaver, som i Henseende til Udgivelsesaar svarer til dette Firmas Avertissementer i Messekataloget, men kun bærer Betegnelsen Frankfurt og Leipzig. Hvis nævnte Tryk er Knoch og Esslingers, har disse gjort Videresalget lettere for Køberen ved at forsyne Bogen med et Titelblad, som, da det var uden Forlæggernavn, kunde anvendes af hvemsomhelst.

Naar vi da i Messekataloget træffer en Annonce fra et Firma paa den eller den Bog, men i Virkeligheden ikke finder noget Exemplar, der bærer Firmaets Navn, kan Grunden være, at Oplaget paa Messen har skiftet Ejer.

Hertil kommer et andet ejendommeligt Forhold. I Fortalen til Messekataloget 1759 (Paaskemessen) findes en Anmodning om ikke at anmelde Bøger som færdige, medmindre de virkelig er det, da man har Exempler paa, at anmeldte Bøger overhovedet aldrig udkom. Dette hang sammen med, at Boghandlere undertiden ikke tog det saa nøje med deres Meddelelser til Kataloget. For dem gjaldt det om at have en Artikel at tuske med; nu havde der udviklet sig den Sædvane, at en Titel i Kataloget næsten var at betragte som en Vexel, som man kollegialt anerkendte som en Værdi, idet man vidste, at fik man ikke just den Bog, som var lovet, fik man dog nok en anden. At en Bog findes anmeldt i Kataloget betyder derfor ikke altid, at den er udkommen. Ikke uden Grund klagede derfor Heinsius i Fortalen til sit Bücherlexikon fra 1793 over »die unrechten Büchertitel, die man in den Messkatalogen nur zu häufig antrifft«.[1])

Foruden disse Fejlkilder maa der endvidere regnes med, at der ogsaa handledes udenfor Messerne[2]), og at Smaating, Anonymer etc. ikke fandt Optagelse i Kataloget (slg. Messekataloget, Paasken 1784, Fortale).

Man vil af den følgende Bibliografi se, at kun en Del af Samlingsbindene er anmeldt i Kataloget, medens der for Enkelttrykkenes Vedkommende ikke er Congruens mellem de kendte Exemplarer og Katalogets Opgivender.

De fleste københavnske, baade Mengel, Mumme, Paulli, Pelt, Preuss, Rothe og Wenzel og flere andre Forlæggere, saaledes Korte i Altona og adskillige i Tyskland, har haft tyske Holbergiana paa deres Liste, ofte har flere Forlag successive den samme Artikel.

Som nævnt, var Enkelttrykkene af Komedierne oftest anonyme. Samlingsbindene var derimod med en enkelt Undtagelse paa samme Haand. Laubs første sex Komedier kom efter hans eget Sigende uden hans Vidende og Vilje paa et hamburgsk Forlag, som ifølge Georgi skal have været Eckerts. Men derpaa greb den Boghandler, som man maa betegne som Holbergs tyske Hovedforlægger, Gabriel Christian Rothe med Forlagsbetegnelsen Copenhagen und Leipzig til. Det er ikke ham, der udbyder Laubs 1. Bd. i Messekataloget; det anføres uden Forlag, umiddelbart før 2. Bd. som Rothe averterer. Men 2. Oplag af 1. Bd. og samtlige andre Samlingsbind bærer hans Signatur.

Fra ham gik Entreprisen i Arv til Profft. Kun éngang forsøgte

[1]) Goldfriedrich, Geschichte des deutschen Buchhandels 1908, II, 90, 260 ff, 271, 403, angaaende Svindelen med Titler og Udgaver tillige III, 537.

[2]) Goldfriedrich a. St. II, 287.

et andet Firma at gaa ham i Bedene, idet Joh. Sam. Heinsius Paaskemessen 1754 anmeldte Acht neue Lustspiele aus dem Dänischen übersetzt, hvormed menes den nys udkomne Danske Skueplads 6—7. Da Heinsius' ovenfor nævnte Lagerkatalog imidlertid ikke anfører nogen saadan Udgave, er Planen øjensynlig bleven opgivet. Rothe udsendte derimod Samlingen som Dänische Schaubühne fünfter und letzter Band 1755, der dog kun indeholder syv Stykker, idet Don Ranudo, som alt var udkommen først som Enkelttryk og derpaa som Nummer otte i Dänische Schaubühne vierter und letzter Band 1750, denne Gang udkom særskilt, forøget med de ny tildigtede Scener, og i denne Skikkelse endog med Bevarelse af det særlige Titelblad først paany optoges i Nyoplaget af Bd. 4, 1756, denne Gang som Nr. 1.

Den Titel, hvorunder Holbergs Komedier siden gik deres Sejersgang i Boghandelen, Dänische Schaubühne, er først bleven til lidt efter lidt. Laubs 18 Oversættelser udkom som 3 Gange 6 Lustspiele 1743—44; den anonyme Oversættelse af Drey Lustspiele 1745 hed ligeledes Lustspiele. Det er derfor rigtigt, naar Georgis 2. Supplement opgiver Lustspiele 4 Theile. Messekataloget er derimod lidt i Vildrede med Titelen. Paasken 1746 anmelder den nemlig Dänische Schaubühne 4 Theile, men saadan hed paa det Tidspunkt ingen Bog. Da samme Forlag Paasken 1752 paany anmelder et Værk under samme Titel i 4 Bind, forelaa disse vel, men Bd. 3, der altsaa hed Dänische Schaubühne III 1750, var Paasken 1751 ogsaa annonceret som 6 Lustspiele, 3. Theil. Neue Auflage.

I Virkeligheden er det saa, at Titelen Dänische Schaubühne først er bleven trykt paa Bogen fra 4. Bd. 1750 og først ved 3. Optryk paa de foregaaende Bind. Først fra Aarene 1750 til 1755 foreligger der en Udgave i 5 Bind, som alle bærer den nye Betegnelse, men er trykt i Rækkefølgen 4, 3, 1, 2, 5.

Der er den Ejendommelighed ved de tyske Samlingsbind, at der ikke findes nogen ensartet Udgave af dem. Da Rothe 1744 udsendte andet og tredje Bind af Laubs Oversættelser, gav han dem et ensartet Titelblad, men dette var forskelligt fra første Bind, som han, som vi saa, ikke var den oprindelige Forlægger af. Da Rothe derpaa 1745 udsendte Drey Lustspiele, passede han ikke paa at give dem samme Udstyr som noget af de foregaaende Bind. Af den nye Udgave af Laubs Overs. har første og andet Bind samme Titelblad, men tredje Bind har derimod samme dekorative Liste som første Udgave. Bedre blev det ikke, da Rothe begyndte med den omtalte Fembindsudgave 1750—55; thi de tre sidst udsendte Bind

Die

Dånische Schaubühne

geschrieben von dem

Freyherrn

Ludwig von Holberg,

und

nun in die deutsche Sprache übersetzet

Fünfter und letzter Band.

Kopenhagen und Leipzig,

in Verlag der Rothischen Buchhandlung.

1755.

Fig. 1.

Die
Dänische
Schaubühne
geschrieben
von
dem Freyherrn
Ludwig von Holberg,
und
nun in die deutsche Sprache übersetzet.
Erster Band.

Kopenhagen,
auf Kosten der Rothenschen Buchhandlung, 1759.

Fig. 2.

af denne (I-II, V) har vel ensartet Titelblad med samme Vignet, en Komediemaske paa en korslagt Fløjte og Stav (Figur 1), men Bind 3, der har samme typografiske Arrangement som de nævnte, mangler Vignetten, til hvilken der paa alle de Exemplarer, jeg har set, dog er afsat Plads, og Bind 4 har Vignetten, men et andet typografisk Arrangement. Forklaringen kan ikke være, at Vignetten er bortkommen eller gaaet itu, thi Bind 4, som har den, er sikkert trykt senere end Bind 3. Begge Bindene bærer ganske vist Trykkeaaret 1750, men Bind 4 annonceres allerede Paasken 1750 af Rothe, mens Bind 3 først kommer i Messekataloget Paasken 1751.

Trods Uoverensstemmelserne maa man alligevel kalde disse fem Bind for den første Udgave under Titelen Dänische Schaubühne, forud for hvilken der var gaaet 2 Udgaver af Laubs 3 Gange 6 Stykker.

Som anden Udgave maa man opfatte de 5 Bind, der kom i Aarene 1756—62, og hvortil der slutter sig et Optryk af 4. Bind fra 1765.

Heller ikke denne Udgave er imidlertid ensartet. Bd. 4, som er det ældste, udkom 1756 med en ny Vignet af rent dekorativ Karakter, som er forskellig fra den ligeledes rent dekorative, der findes paa Optrykket fra 1765 af samme Bind. De øvrige Bd. 1-3, 5 fra 1759—62 har ensartet Titelblad og Udstyr, som er forskelligt fra Bd. 4. Den Vignet, der pryder dem, forestiller Merkur med Stav, støttende sig til et Rokokkoornament, der er signeret R. H. (d. v. s. Rothens Handlung), rundt om ham findes Bøger og Bogballer, af hvilke en er forsynet med Signaturen Libri R. H. (Fig. 2).

Som tredje Udgave, der forblev ufuldendt, vil vi betegne de to Bind, der udkom 1771 og 1778 (Bd. 1—2). Den har samme Opstilling af Titelen som samme Bind 1752, men første Bind erstatter Maskevignetten med en anden, der forestiller Merkur siddende paa en Bænk, idet han med højre Arm omfatter en ligeledes siddende Themis og slaar besværgende ud med venstre. Paa et dekorativt anbragt Baand læses cuique. Vignetten (Figur 3) er signeret C. Fritzsch del. et sc. 1750 og er saaledes ikke tegnet til Udgaven. Bd. 2 har derimod en anden, rent dekorativ Vignet.

At det ved disse Udgaver drejer sig om virkelige Optryk og ikke blot, som Philipsen formoder i sit anførte Skrift, om Titeludgaver, d. v. s. samme Materie med omtrykt Titelblad, fremgaar, hvor Trykkeren har fulgt sit Forlæg Linje for Linje og Side for Side, af de forskellige Røskener, Cul de lamper etc. Texten selv opviser

Die

Dänische

Schaubühne

geschrieben

von

dem Freyherrn

Ludwig von Holberg,

und

nun in die deutsche Sprache übersetzt.

Erster Band.

Neue und verbesserte Auflage.

Kopenhagen und Leipzig,

bey C. G. Proft und Rothens Erben, 1771

Fig. 3.

derimod ikke store Forskelligheder, bortset fra det ene Bind fra 1778, som er let revideret inden det gik til Trykkeren. Ellers kopieres Forlægget saa slavisk, at baade Trykfejl og Misforstaaelser bliver staaende. I Laub II, 1744 kom der saaledes ved en Uagtsomhed til at staa von . . . Abhandlungen (= Akt) i Stedet for in . . . Abhandlungen ved Nr. 2 og 5, dette bevares fra Tryk til Tryk lige til det sidste fra 1778. Paa lignende Maade gaar det med Aktbetegnelsen: Abhandlung. Den er indført af Laub og bibeholdes i alle Optryk af de tre første Bind, mens Bind 4 faar Betegnelsen Handlung, fordi Drey Lustspiele, som havde dette Udtryk, indleder Bindet; Dethardings tre Oversættelser, som oprindelig havde Aufzug, og som staar i dette Bind, har maattet føje sig derefter. Ogsaa i 5. Bd. er Aktbetegnelsen Handlung.

Et særlig karakteristisk Exempel paa den Mangel paa Omhu, hvormed Udgaverne besørgedes, findes i Bd. 4, som indeholder Don Ranudo. Hverken 1756 eller 1765 er dette Stykke trykt sammen med det øvrige Indhold af Bindet, det er et selvstændigt Tryk med eget Titelblad, egentlig bestemt til at udsendes særskilt, hvad det ogsaa blev, men desuden indheftet i Samlingsbindet som Nr. 1. Da Don Ranudo imidlertid ikke fylder fuldt 7 Ark, men ender med Side 104, og ottende Ark begynder med Side 113, faar vi altsaa et skæmmende Spring i Pagineringen fra 104 til 113.

Medens Forlæggerforholdene for Samlingsbindenes Vedkommende er klare nok, idet Rothe udgav dem alle, idet han dog ikke havde ladet Laubs første Bind trykke selv, men erhvervede Oplaget af en anden Forlægger, stiller det sig, som nævnt, anderledes med Enkeltudgaverne. Kun om Don Ranudo ved vi Besked. Det var Mengel, som forlagde 1. Udgave 1745, de senere kom hos Rothe. Ingen af de andre Enkeltudgaver bærer noget Forlæggernavn, et saadant findes først paa en enkelt af de senere Bearbejdelser.

Samlingsbindene har foruden Forlæggerens Navn tillige gerne et dobbelt Forlagssted, Copenhagen und Leipzig; Enkelttrykkene derimod kun Forlagssted, gerne to Bynavne, Frankf. und Leipzig, Breslau und Berlin o. fl.

Ingen af de tyske Komedieudgaver har derimod noget Trykkernavn, ja af samtlige tyske Holbergiana fra ældre Tid er der overhovedet kun to, som angiver det, nemlig Frankfurterforlæggeren Hechtels Optryk af Niels Klim fra 1750, der er trykt af Johann Bernh. Eichenberg, samt Oversættelsen af Samtalerne hinsides Elben, der er uden Aar, men angiver at være trykt i Cöln af P. M.

Det er da usikkert, hvor vi skal søge Trykkestedet. Men Sand-

synligheden taler for, at Trykningen har fundet Sted i Tyskland, da det var det billigste, og der ingen Told af nogen Betydning var paa uindbundne trykte Ting. Den Del af det tyske Oplag, som Forlæggeren beregnede til Afsætning indenfor Monarkiets Grænser, kunde altsaa uden synderlig Omkostning bringes hertil. At det var Sædvane at lade Trykningen besørge udenlands fremgaar af en Forordning af 26. Nov. 1768, som satte nye og temmelig høje Toldsatser paa Bøger i den tydelige Hensigt at støtte den hjemlige Industri, en Forordning, mod hvilken de danske Boghandlere, bl. a. C. G. Rothes Enke og Profft, Pelt og Mumme, støttet af Professorkollegiet nedlagde en allerunderdanigst Protest med den Motivering, at Changehandelen derved vilde umuliggøres og det danske Bogmarked og den hjemlige Videnskabelighed lide stort Tab. Forordningen ophævedes da ogsaa Aaret efter.[1])

Kun om et af Komedietrykkene har vi sikker Efterretning. Don Ranudooversættelsen fra 1745 blev besørget af Professor Reichard i Altona; i de Altonaische gelehrte Zeitungen, i hvis Redaktion han havde Del[2]), meddeles den 1. April 1745, at Bogen er under Trykning hos Langenheim i Leipzig; Boghandler Wenzels Udgave af Oversættelsen af Moralske Tanker tryktes derimod hos den bekendte Breitkopf i samme By[3]).

Om 5. Bd. af Dänische Schaubühne fra 1755 med Forlagsbetegnelsen Copenhagen und Leipzig ved vi, at den ikke er trykt i København, thi Fortalen, som er dateret fra denne By, gør Undskyldning for de mange Trykfejl, der findes i den, idet dens Forfatter henviser til Trykkestedets Fjærnhed. Den samme Undskyldningsgrund anfører Detharding i Fortalen til sin Oversættelse af Jüdische Geschichte, der 1747 kom hos Korte med Forlagssted Altona und

[1]) Nyrop, Den danske Boghandels Historie I, 303; slg. Büsching, Nachrichten von d. Zustande d. Wissenschaften in Dänemark I, 1754, 601 ff. og E. Pontoppidan, Økonomisk Balance 1759, der indstændig paalægger Forlæggerne at medføre Tryksager, der var udført i Danmark, til Messen i Leipzig som Betaling. Endnu Professor H. P. Anchersen beklager sig 1793 over de dyre og vanskelige Bogtrykkerforhold i Danmark, som tvinger Folk til at sende deres Manuscripter til Udlandet; hvad der atter medfører, at Trykningen bliver »vitiøs«, som man t. Ex. kan se af 1. Udg. af Holbergs Epigrammata, der blev trykt i Leipzig. Disse Beklagelser staar i hans »Forslag til Videnskabernes Fremme«, som han indgav til Storkansleren Grev J. L. Holstein, der var Universitetets Patron. (Mss. paa Ledreborg, Hr. Carl S. Petersen har gjort mig opmærksom paa Stedet).

[2]) Meusel, Das gelehrte Deutschland 1784, under Reichard.

[3]) Altonaische Gel. Zeitungen 1745, 218, Hamb. Correspondent 21. 4. 1744; Neue Zeitungen von gel. Sachen, Lpz. 1744, 23. 4. meddeler at Skriftet er givet under Pressen »allhier«.

Flensburg; Detharding var paa dette Tidspunkt bosiddende i Lübeck.

At de tyske Udgaver er trykt udenfor Danmark gøres ogsaa sandsynligt derved, at ingen af dem er forsynet med Trykkeriangivelse eller lovligt Imprimatur, thi begge disse Ting skulde ifølge Loven af Hensyn til Censuren findes paa Bøger, der tryktes i Danmark, uanset hvilket Sprog, de var skrevet i; denne Betingelse er da ogsaa opfyldt af en i det foregaaende nævnt tysk Bog, som er trykt i Danmark, nemlig Laubs Udgave af Onkelens Digte, der tryktes hos Christian Georg Glasing.

Ud fra det typografiske og dekorative Udstyr lader der sig ikke drage nogen sikker Slutning, saalænge denne Periodes Trykkerhistorie ikke er bedre oplyst end den er. Det dekorative Udstyr af Bøgerne, ogsaa Titelvignetterne, har iøvrigt kun en løs Tilknytning til dem og giver ingen Vejledning. Vignetten til Dänische Schaubühne I, 1771 er saaledes signeret 1750, og er altsaa 20 Aar ældre end Bogen. Berlings danske Udgave af Tre Epistler til en fornem Herre er prydet med en Vignet, signeret I. B. Brühl sc. Lipsiae.

Foruden de trykte Oversættelser omfatter den følgende Bibliografi ogsaa de utrykte Oversættelser og Bearbejdelser, som det er lykkedes mig at finde i tyske Biblioteker, eller som jeg har fundet omtalt i Samtidens Literatur, i Teatertidskrifterne, og andre Steder.

Ogsaa denne Del anser jeg for at være i alt væsentlig fuldstændig.

Ordningen bliver følgende. Først anføres Samlingsbindene kronologisk, derpaa kommer Enkelttrykkene i alfabetisk Orden og indenfor hvert Stykke kronologisk; bagefter de trykte Udgaver følger under hver Komedie de utrykte Oversættelser og Bearbejdelser i kronologisk Rækkefølge.

Ogsaa Udgaver, som jeg ikke har kunnet opspore, men kun har set omtalt, anføres, men er mærket med et Kors.

Efter Titelen følger Henvisning til Findested eller Kilde; naar det drejer sig om særlig sjældne Exemplarer tillige Antallet af de kendte bevarede; i ganske enkelte Tilfælde noteres som Kuriosum de Priser, for hvilket Exemplaret sidst blev erhvervet.

Oversigt over Samlingsbindene og deres Titelblade.

	1.	2.	3.	4.	5.
1743.	1. 6 Lustsp. I. (Vignet)				
1744.		2. 6 Lustsp. II. (Dekorat. Liste)	3. 6 Lustsp. III. (= Nr. 2)		
1745.	4. (3 Lustspiele.)				
1746.	5. 6 Lustsp. I. 2. Aufl. (Streg)		6. 6 Lustsp. III. 2. Aufl. (= Nr. 5)		
1748.		7. 6 Lustsp. II. 2. Aufl. (= Nr. 2)			
1750.			9. Dän. Schaub. III. (= 8 ÷ Vignet)	8. Dän. Schaub IV. (Maskevignet)	
1752.	10. Dän. Schaub. I. (= Nr. 8)	11. Dän. Schaub. II. (= Nr. 8)			
1755.					12. Dän. Schaub V. (= Nr. 8)
1756.				13. Dän. Schaub. IV. (Dekorat. Vignet)	
1759.	14. Dän. Schaub. I. (Merkurvignet)				
1761.		15. Dän. Schaub. II. (= Nr. 14)	16. Dän. Schaub. III. (= Nr. 14)		
1762.					17. Dän. Schaub. V. (= Nr. 14)
1765.				18. Dän. Schaub. IV. (Dekorat. Vignet og Streg)	
1771.	19. Dän. Schaub. I. (Merkur-Themis- Vignet)				
1778.		20. Dän. Schaub. II. (Dekorat. Vignet)			

FORTEGNELSE OVER SAMLINGER AF HOLBERGSKE KOMEDIER I TYSK OVERSÆTTELSE I DET XVIII AARH.

1743 1. Sechs | Lust-Spiele. | Anfänglich in Dänischer Sprache | geschrieben | von | Herrn Ludwig Holberg, | Assessor des Consistorii und Professor der | Universität in Coppenhagen. | Anitzo ins Deutsche übersetzt | von | J. G. L. v. A. | [Vignet] | [Streg] | Hamburg und Leipzig, | 1743. (593 S.) (Titelbl. paaklæbet).

1. Das Arabische Pulver. Ein Lustspiel in einer Abhandlung. S. 1—46. — 2. Die Irrthümer. Ein Lustspiel in vier Abhandlungen. S. 47—134. — 3. Der glückliche Schiffbruch. Ein Lustspiel in fünf Abhandlungen. S. 135—338. — 4. Der Geschäfftige. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 339—440. — 5. Der betrogene alte Freyer. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 441—504. — 6. Die Masqueraden. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 505—593.

Ved en Trykfejl springer Pagineringen fra 159 til 260.

Messekatalog, Mikkelsm. 1743. Hamburg, uden Forlagsbetegnelse. Nöth. Vorrath I, 316*[1]).

K. B. K.[2])

1744 2. Zum zweyten male | Sechs | Lust-Spiele. | So anfänglich in Dänischer Sprache | geschrieben | von | Herrn Ludwig Holberg, | Assessor des Consistorii und Professor der | Universität in Coppenhagen. | Anietzo aber ins Deutsche | übersetzt worden | von | J. G. L. v. A. | [Dekorativ Liste] | Coppenhagen und Leipzig, | Bey Gabriel Christian Rothe. | 1744. (406 S.) (Titelblad paaklæbet).

[1]) Stjernen betyder, at Gottsched har haft Exemplaret i sin Besiddelse.

[2]) Kgl. Bibliothek, Kbh.

1. Die Wankelmüthige. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 1—86. — 2. Der Verwandlete Baur. Ein Lustspiel von fünf Abhandlungen. S. 87—154. — 3. Diederich Menschenschröck. Ein Lustspiel in einer Abhandlung. S. 155—204. 4. Die Honette Ambition. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 205—268. — 5. Erasmus Montanus oder Erasmus Berg. Ein Lustspiel von fünf Abhandlungen. S. 269—350. — 6. Der geschwätzige Barbierer. Ein Lustspiel in einer Abhandlung. S. 351—406.

Messekatalog, Mikkelsm. 1743. Nöth. Vorrath I, 318*.
K. B. K.

1744 3. Zum | dritten und letzten male | Sechs | Lust-Spiele. | So anfänglich in Dänischer Sprache | geschrieben | von | Herrn Ludwig Holberg, | Assessor des Consistorii und Professor der | Universität in Coppenhagen. | Anietzo aber ins Deutsche | übersetzt worden | von | J. G. L. v. A. | [Dekorativ Liste = Nr. 2] | Coppenhagen und Leipzig, | Bey Gabriel Christian Rothe, | 1744. (443 S.) (Titelbl. tr. med).

1. Vorrede (3 upagg. Blade) — 1. Die Weyhnachtstube. Ein Lustspiel in einer Abhandlung. S. 1—38. — 2. Die Reise zu der Qvelle. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 39—89. — 3. Melampe. Ein Schauspiel in fünf Abhandlungen. S. 90—187. — 4. Heinrich und Pernille. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 188—274. — 5. Die Hexerey Oder der blinde Lärmen. Ein Lustspiel in fünf Abhandlungen. S. 275—382. — 6. Die Unsichtbare. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 383—443.

NB. Titelbl. for Nr. 2—3 er ens, lidt forskellige fra Nr. 1.
Messekatalog 1744, Paaske. Nöth. Vorrath I, 318*.
K. B. K.

1745 4. Drey | Lustspiele, | Aus dem Dänischen | des Herrn Professor Holbergs | übersetzt. | [Vignet og Liste] | Copenhagen und Leipzig, | Bey Gabriel Christian Rothe. | 1745. (232 S.) (Titelblad tr. med Vorbericht).

Vorbericht (3 upagg. Blade). 1. Der Elfte Junius, ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 1—90. — 2. Der Pfalzgraf oder der verpfändete Bauerjunge, ein Lustspiel, in dreyen Handlungen. S. 91—140. — 3. Ulysses von Ithaca oder ein deutsches Schauspiel, in fünf Handlungen, nach

dem alten verdorbenen Geschmack eingerichtet. S. 141—232.

NB. Udsmykningen af Titelbl. forskellig fra Nr. 2—3.

Messekatalog, Paaske 1745 med en Bemærkning om, at Stykkerne ikke har været oversat før. Nöth. Vorrath I, 321*.

K. B. K.; et Exemplar i STAATSBIBLIOTHEK, BERLIN, mangler Vorbericht, men har en Trykfejlsliste som Exemplaret i K. B. K. mangler.

1746 5. Sechs | Lustspiele. | Anfänglich in Dänischer Sprache | geschrieben | von | Herrn Ludwig Holberg, | Assessor des Consistorii und Professor der | Universität in Coppenhagen. | Anitzo ins Deutsche übersetzt | von | J. G. L. | [Streg] | Zweyte Auflage. | [Streg] | Coppenhagen und Leipzig, | bey Gabriel Christian Rothe, | 1746. | (594 S.) (Titelbl. paaklæbet).

Titlerne foran de enkelte Stykker er nøjagtig Kopi af 1. Udg. Pagineringen ens indtil S. 576, hvor der kommer en liden Uoverensstemmelse, saa at denne Udg. faar 594 S.

NB. Ingen Dekoration af Titelbl.

K. B. K.; Exemplaret i SORØ AKADEMI har paa Titelbl. med Blæk Tilføjelsen Johann Gottfried Lucass til Forklaring af Oversætterens Forbogstaver (slg. p. 26, Note).

1746 6. Zum drittenmale | Sechs | Lustspiele. | So anfänglich in Dänischer Sprache | geschrieben | von | Herrn Ludwig Holberg, | Assessor des Consistorii und Professor der | Universität in Coppenhagen. | Anitzo aber ins Deutsche übersetzt | worden | von | J. G. L. | [Streg] | Zweyte Auflage. | [Streg] | Coppenhagen und Leipzig, | bey Gabriel Christian Rothe, | 1746. (443 S.) (Titelbl. tr. med).

Titlerne foran de enkelte Stykker er nøjagtig Kopi af 1. Udg. Pagineringen er ens.

NB. Titelbl. = Nr. 5.

Messekatalog, Paaske 1747.

K. B. K.

1748 7. Zum zweyten male | Sechs | Lust-Spiele, | so anfänglich in Dänischer Sprache | geschrieben | von | Herrn Ludwig Holberg, | Assessor des Consistorii und Professor der | Universität in Copenhagen; | anietzo aber ins Deutsche | übersetzt worden | von | J. H. (!) L. v. A. | [Streg] | Zweyte Auflage. | [Dekorativ Liste] | Copenhagen und Leipzig, | Bey Gabriel Christian Rothe. | 1748. (406 S.). (Titelbl. paaklæbet).

Titlerne foran de enkelte Stykker opviser følgende Afvigelser fra 1 Udg. Der verwandlete Bauer; Erasmus Montanus. Oder Erasmus. Pagineringen er ens.

NB. Samme dekorative Liste som Nr. 2.

Messekatalog, Paaske 1748.

K. B. K.

1750 8. Die | Dänische | Schaubühne | geschrieben von dem | Freyherrn | Ludwig von Holberg, | und | nun in die deutsche Sprache übersetzet. | Vierter und letzter Band. | [Maskevignet] | Copenhagen und Leipzig, | verlegts Gabriel Christian Rothe. | 1750. (736 S.) (Titelbl. paaklæbet).

1. Der Eilfte Junius, ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 1—90. — 2. Der Pfalzgraf oder der verpfändete Bauerjunge, ein Lustspiel in dreyen Handlungen. S. 91—140. — 3. Ulysses von Ithaca oder ein deutsches Schauspiel in fünf Handlungen, nach dem alten verdorbenen Geschmack eingerichtet. S. 141—232. — 4. Der Politische Kannengieszer, ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 233—322. — 5. Die Wochenstube, ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 323—438. — 6. Jean de France, oder Der deutsche Franzose, ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 439—518. — 7. Bramarbas oder der groszsprecherische Officier, ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 519—630. — 8. Don Ranudo de Colibrados oder Armuth und Hoffart, ein Lustspiel in Fünf Handlungen. S. 631—736.

Messekataloget, Paaske 1750.

K. B. K.

1750 9. Die | Dänische | Schaubühne | geschrieben | von | dem | Freyherrn | Ludwig von Holberg, | und | nun in die deutsche Sprache übersetzet. | Dritter Band. | Copenhagen und Leipzig. | verlegts Gabriel Christian Rothe. | 1750. (440 S.). (Titelbl. tr. med).

Titlerne foran de enkelte Stykker er nøjagtig Kopi af Zum drittenmale Sechs Lustsp. 2. Aufl. 1746 med dennes Afvigelse fra 1. Udg.

Pagineringen er den samme som tidligere Udg., til der S. 393 indtræder en mindre Afvigelse, saa at denne Udg. kun faar 440 S.

NB. Under Bindtallet er der efterladt et aabent Rum, som til en Vignet, som imidlertid ikke findes paa noget af de sammenlignede Exemplarer. Ellers er Titelbladet = Nr. 8.

Messekatalog, Paaske 1751, anmeldt af Rothes Enke.

K. B. K., STADTBIBL. HAMBURG, STAATSBIBL. MÜNCHEN o. fl.

1752 10. Die | Dänische | Schaubühne | geschrieben | von | dem Freyherrn | Ludwig von Holberg, | und | nun in die deutsche Sprache übersetzet. | Erster Band. | [Maskevignet] | Copenhagen und Leipzig, | verlegts Gabriel Christian Rothens sel. Wittwe. | 1752. (594 S.). (Titelbl. paaklæbet).

Titlerne foran de enkelte Stykker er nøjagtig Kopi af Nr. 1, Sechs Lust-Spiele. 1743, undtagen at Geschäftige staves med et f.

Pagineringen er som i den nævnte Udg., blot er Springet i Pagineringen her 160—261.

K. B. K.

1752 11. Die | Dänische | Schaubühne | geschrieben | von | dem Freyherrn | Ludwig von Holberg, | und | nun in die deutsche Sprache übersetzet. | Zweyter Band. | [Maskevignet] | Copenhagen und Leipzig, | verlegts Gabriel Christian Rothens sel. Wittwe. | 1752. (406 S.) (Titelbl. paaklæbet).

Titlerne foran de enkelte Stykker nøjagtig Kopi af Zum zweyten male Sechs Lust-Spiele 2. Aufl. 1748 med denne Udg.s Afvigelser fra 1. Aufl. Pagineringen følger nævnte Udg.

K. B. K.

1755 12. Die | Dänische | Schaubühne | geschrieben von dem | Freyherrn | Ludwig von Holberg, | und | nun in die deutsche Sprache übersetzet | Fünfter und letzter Band. | [Maskevignet] | Kopenhagen und Leipzig, | in Verlag der Rothischen Buchhandlung, | 1755. (530 S.). (Titelbl. tr. med).

Vorbericht (dateret Kopenhagen d. 22. Febr. 1755) (3 upagg. Bl.). — 1. Plutus oder Wettstreit zwischen Armuth und Reichthum. Ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 1—100. — 2. Das Hausgespenst oder Abracadabra. Ein Lustspiel in drey Handlungen ohne Frauenzimmer. S. 101—196. — 3. Die Verwandlung des Bräutigams. Ein Lustspiel in einer Handlung ohne Mannspersonen. S. 197—231. — 4. Der Philosoph in der Einbildung. Ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 232—344. — 5. Die Republik oder das gemeine Wesen. Ein Lustspiel in drey Handlungen. S. 345—430. — 6. Sganarells Reise in das Land der Philosophen. Ein Lustspiel in einer Handlung. S. 431—466. — 7. Artaxerxes ein Heroisches Schauspiel in drey Handlungen. S. 467—530.

Ved en Trykfejl springer Pagineringen saaledes: efter 166 følger 169 og derpaa 180.

Messek., Paaske 1755. Nöth. Vorrath II, 286.

K. B. K.

1756 13. Die | Dänische | Schaubühne | geschrieben von dem | Freyherrn | Ludwig von Holberg | und | nun in die deutsche Sprache übersetzet. | Vierter Band. | [Dekorativ Vignet med Vase og Blomster] | Copenhagen und Leipzig, | verlegts Gabriel Christian Rothe. | 1756 (732 S.). (Titelbl. paaklæbet).

1. Don Ranudo | de | Colibrados, | Oder | Armuth und Hoffart. | Ein Lustspiel | in | fünf Handlungen. | Aus dem Dänischen des Freyherrn | Ludwig von Holbergs | übersetzt. | [Streg] | Zweite und mit einigen neuen Auftritten | vermehrte Auflage. | [Streg] | [Vignet] | [Dekorativ Liste] | Kopenhagen und Leipzig, | Im Verlag der Rothischen Buchhandlung. | 1755. S. 1—104. — 2. Der Eilfte Junius, ein Lustspiel, in fünf Handlungen. S. 113—200. — 3. Der Pfalzgraf oder der verpfändete Bauerjunge, ein Lustspiel, in dreyen Handlungen. S. 201—250. — 4. Ulysses von Ithaca, oder ein deutsches Schauspiel in fünf Handlungen. nach dem alten verdorbenen Geschmack eingerichtet. S. 251—342. — 5. Der Politische Kannengieszer, ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 343—432. — 6. Die Wochenstube, ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 433—548. — 7. Jean de France, oder der deutsch Franzose, ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 549—628. — 8. Bramarbas oder der groszsprecherische Officier, ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 629—732.

Messekatalog, Mikkelsmesse 1755.

DEICHMAN; i Eksempl. i MÜNCHENER STAATSBIBL. er Don Ranudo udtaget. Dette Bind synes at være mindre almindeligt.

1759 14. Die | Dänische | Schaubühne | geschrieben | von | dem Freyherrn | Ludwig von Holberg, | und | nun in die deutsche Sprache übersetzet. | Erster Band. | [Vignet med Rothes Signatur, Merkur, Bogballer] | Kopenhagen, | auf Kosten der Rothenschen Buchhandlung, 1759. (446 S.). (Titelbl. paaklæbet).

1. Das Arabische Pulver. Ein Lustspiel in einer Abhandlung. S. 1—42. — 2. Die Irrthümer. Ein Lustspiel

in vier Abhandlungen. S. 43—122. — 3. Der glückliche Schiffbruch. Ein Lustspiel in fünf Abhandlungen. S. 123—218. — 4. Der Geschäftige. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 219—310. — 5. Der betrogene alte Freyer. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 311—368. — 6. Die Masqueraden. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 369—446.

Messek. Mikkelsmesse 1759, annonceres som Neue Auflage.
K. B. K.

1761 15. Die | Dänische | Schaubühne | geschrieben | von | dem Freyherrn | Ludwig von Holberg, | und | nun in die deutsche Sprache übersetzet. | Zweyter Band. | [Vignet som Nr. 14] | Kopenhagen, | auf Kosten der Rothenschen Buchhandlung, 1761. (366 S.). (Titelbl. paaklæbet).

1. Die Wankelmüthige. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 1—78. — 2. Der verwandlete Bauer. Ein Lustspiel von fünf Abhandlungen. S. 79—138. — 3. Diederich Menschenschröck. Ein Lustspiel in einer Abhandlung. S. 139—182. — 4. Die Honette Ambition. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 183—240. — 5. Erasmus Montanus. Oder Erasmus Berg. Ein Lustspiel von fünf Abhandlungen. S. 241—314. — 6. Der geschwätzige Barbierer. Ein Lustspiel in einer Abhandlung. S. 315—366.

K. B. K.

1761 16. Die | Dänische | Schaubühne | geschrieben | von | dem Freyherrn | Ludwig von Holberg, | und | nun in die deutsche Sprache übersetzet. | Dritter Band. | [Vignet som Nr. 14] | Kopenhagen, | auf Kosten der Rothenschen Buchhandlung, 1761. | (408 S.). (Titelbl. tr. med).

Vorrede (= Laubs til III) (3 upagg. Bl.). 1. Die Weihnachtstube. Ein Lustspiel in einer Abhandlung. S. 1—34. —2. Die Reise zu der Quelle. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 35—80. — 3. Melampe. Ein Schauspiel in fünf Abhandlungen. S. 81—170. — 4. Heinrich und Pernille. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 171—252. — 5. Die Hexerey oder der blinde Lärmen. Ein Lustspiel in fünf Abhandlungen. S. 253—354. — 6. Die Unsichtbare. Ein Lustspiel in drey Abhandlungen. S. 355—408.

Messek. Mikkelsmesse 1761, annonceret som verbesserte Aufl.
K. B. K.

1762 17. Die | Dänische | Schaubühne | geschrieben | von | dem Freyherrn | Ludwig von Holberg, | und | nun in die deutsche Sprache übersetzet. | Fünfter und letzter Band. | [Vignet som Nr. 14] | Kopenhagen, | auf Kosten der Rothenschen Buchhandlung, 1762. | (486 S.). (Titelbl. tr. med).

Vorbericht (= den i Nr. 12, med samme Datering). (3 upagg. Bl.). 1. Plutus oder Wettstreit zwischen Armuth und Reichthum. Ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 1—90. — 2. Das Hausgespenst oder Abracadabra. Ein Lustspiel in drey Handlungen ohne Frauenzimmer. S. 91—168. — 3. Die Verwandlung des Bräutigams. Ein Lustspiel in einer Handlung ohne Mannspersonen. S. 169—202. — 4. Der Philosoph in der Einbildung. Ein Lustspiel in fünf Handlungen. S. 203—310. — 5. Die Republik oder das gemeine Wesen. Ein Lustspiel in drey Handlungen. S. 311—392. — 6. Sganarells Reise in das Land der Philosophen. Ein Lustspiel in einer Handlung. S. 393—426. — 7. Artaxerxes. ein Heroisches Schauspiel. in drey Handlungen. S. 427—486.

Forskellen i Sidetal fra Nr. 12 skyldes, at der findes 1 à 2 Linier mere paa Siden i nærværende Udg.

K. B. K.

1765 18. Die | Dänische | Schaubühne | geschrieben von dem | Freyherrn | Ludwig von Holberg | und | nun in die deutsche Sprache übersetzet. | Vierter Band. | Neue Auflage. | [Dekorativ Vignet] [Streg] | Copenhagen und Leipzig, | verlegts Gabriel Christian Rothens Witwe | und Profft. | 1765. (732 S.). (Titelbl. paaklæbet).

Titlerne foran de enkelte Stykker er nøjagtig som i Udg. fra 1756 (Nr. 13). Kun i Don Ranudo er der Forandringer, idet Slutningen lyder: Dritte und mit einigen neuen Auftritten | vermehrte Auflage. | Kopenhagen und Leipzig, | Verlegts Gabriel Christ. Rothens Wittwe und Profft. | 1765. Pagineringen svarer til forrige Udg. og bevarer saaledes Springet fra 104, hvormed Don Ranudo slutter, til 113, hvormed Der Eilfte Junius begynder.

K. B. K.

1771 19. Die | Dänische | Schaubühne | geschrieben | von | dem Freyherrn | Ludwig von Holberg, | und | nun in die deutsche Sprache übersetzt. | Erster Band. | [Vignet signeret C. Fritzsch 1750[?], forestillende Merkur paa en Bænk,

omfavnende en siddende Themis.] | Neue und verbesserte Auflage. | [Bølgelinie] | Kopenhagen und Leipzig, | bey C. G. Proft und Rothens Erben, 1771. (446 S.). (Titelbl. paaklæbet).

Titlerne foran de enkelte Stykker stemmer overens med Udg. fra 1759, undtagen at Nr. 4, Der Geschäfftige i den ny Udg. har dobbelt f. Pagineringen er uforandret.

Messek. Mikkelsmesse 1771.

K. B. K.

1778 20. Die | Dänische | Schaubühne | geschrieben | von | dem Freyherrn | Ludwig von Holberg, | und | nun in die deutsche Sprache übersetzet. | Zweyter Band. | [Streg] | Dritte Auflage. | [Dekorativ Vignet] [Dobbeltstreg] Kopenhagen, 1778. | verlegts Christian Gottlob Proft. (366 S.). (Titelbl. paaklæbet).

Titlerne foran de enkelte Stykker ligesom Pagineringen svarer ganske til forrige Udg. fra 1761, Nr. 15.

I Messek. Mikkelsmesse 1775 forudannonceredes den som Neue Übersetzung; Paasken 1778 annonceredes den som Neue Auflage.

K. B. K.

FORTEGNELSE OVER DE ENKELTE STYKKER

HONNETTE AMBITION

Laubs Overs. er udgivet 5 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele II 1. og 2. Udg. 1744 og 1748, samt i Dänische Schaubühne II, 1752, 1761 og 1778, i alle Bindene som Nr. 4.

Utrykte Oversætelser.

† Ein hier in Hamburg verfertigtes Lustspiel genannt Der Rangsüchtige oder die honette Ambition. 1743.

Bearbejdelse for Fru Schröders Hamburgerteater.

ARTAXERXES

Anonym Overs. udg. 2 Gange, nemlig i Dänische Schaubühne V, 1755 og 1762, begge Gange som Nr. 7.

NB. Heinsius 1812 og Kayser anfører uden Forfatter Artaxerxes. Trauerspiel in 3 Akten a. d. Italienischen, Breslau, W. G. Korn, 1760.

U t r y k t e O v e r s æ t t e l s e r.

Artaxerxes | Ein | Heroisches Schauspiel | in | drey Handlungen | geschrieben | von dem Baron Ludwig von Holberg. (18 upagg. Bl.).

ÖSTERREICHISCHE STAATSBIBLIOTHEK, Wien. Cod. ms. Vindobon. 13193, Nr. 1, indb. sammen med Weiskerns Bearbejdelse af Henrik og Pernille, som er dateret 1755; samme Skriverhaand.

BARSELSTUEN

1. Die | Wochenstube, | ein Lustspiel, | in | fünf Handlungen. | Aus dem Dänischen | des | Herrn Professor Hollbergs | übersetzt. U. St. og A. [ɔ: 1742] (Upagg. Vorrede (2 Blade), 128 S.).

Oversætter ukendt, slg. Scheibe, Peter Paars, 1764, CCXXVIII; Detharding omtaler ikke dette Tryk, slg. Lebensbeschreibung. 1745. 172.

LANDESBIBLIOTHEK, WEIMAR. Dette Exemplar, der er det eneste kendte er forsynet med hs. Aarstal 1742 samt med Gottscheds Exlibris, og er indgaaet i Biblioteket sammen med en Del af hans øvrige Samling af tyske Dramer; slg. Nöthiger Vorrath I, 315*. Texten averteredes til Salg ved Indgangen paa Plakaterne fra Fru Schröders Hamburgerteater.

2. Des | Freyherrn von Hollbergs | Wochenstube | ein Lustspiel | in fünf Aufzügen. | [Vignet og Streg] | Hamburg, | bey Johann Adolph Martini, 1748. | (120 S.).

Optryk af 1742 med Udeladelse af Vorrede. Forannonceret i Messekatalog, Paaske 1747 og paany S. St. Paaske 1748 som udkommen[1]).

K. B. K., PROVINZIALBIBL. HANNOVER.

3—5. Udg. 1748 udg. 3 Gange, nemlig i Dän. Schaub. IV, 1750 som Nr. 5, og IV, 1756 og 1765 som Nr. 6.

U t r y k t e O v e r s æ t t e l s e r.

1. Ludevig (!) Holbergs | Comoedie. | Ausz dem Dänischen ins Teutsche | übersetzte | Kindbetterin Stuben. | Oder | Dasz Curiose Gespräche von Frauens | leutten in die (!) Kindbetter Visiten. (49 upagg. Blade).

Overs. for det Denner-Spiegelbergske Skuespillerselskab i Norge, dateret December 1736; angaaende Overs. se ovenfor p. 6 ff.

SCHLOSZBIBLIOTHEK, GOTHA Chart. B. 1588.

2. † Ein nach Anleitung des Herrn Professor Hollbergs hier in Hamburg verfertigtes Lustspiel genannt Die Wochenstube. [1742]

Bearbejdelse for Fru Schröders Hamburgerteater; forskellig fra den trykte Udg. slg. p. 12 ff.

[1]) Rimeligvis samme Udg. som hos Heinsius 1793 og 1812 anføres som Die Wochenstube, Lustspiel von Hollberg. Frkf. og Lpz. 1748.

DEN PANTSATTE BONDEDRENG

1. Anonym Overs. udg. 4 Gange, nemlig i Drey Lustspiele .... 1745 som Nr. 2, i Dän. Schaub. IV, 1750 som Nr. 2 og i IV, 1756 og 1765 som Nr. 3.

2. Der verpfändete | Baurenjunge, | ein | Lustspiel | von | dreyen Aufzügen | aus dem Dänischen | des Herrn Professor Hollbergs, | übersetzt.

Overs. af A G. U[hlig] og findes som Nr. 3 (pp. 193—256) i dennes Samling: Erste Sammlung neuer Lustspiele, welche theils übersetzt, theils selbst verfertigt hat A. G. U. Danzig og Leipzig 1746.

Et selvstændigt Arbejde, ikke som Schlenther a. St. I, 95 opgiver et Optryk af Drey Lustspiele, 1745.

K. B. K.

DEN FORVANDLEDE BRUDGOM

Anonym Overs. udg. 2 Gange, nemlig i Dän. Schaub. V, 1755 og 1762, begge Gange som Nr. 3.

DIDERICH MENSCHENSKRÆK

Laubs Overs. udg. 5 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele II, 1. og 2. Udg. 1744 og 1748, samt i Dänische Schaub. II, 1752, 1761 og 1778 som Nr. 3.

Utrykte Oversættelser.

† Ein aus dem Dänischen des Herrn Hollbergs übersetztes Nachspiel genannt Diedrich Menschenschröck [1743].

Bearbejdelse for Fru Schröders Hamburgerteater.

DON RANUDO

1. Don Ranudo | de | Colibrados. | Oder | Armuth und Hoffart. | Ein Lustspiel | in | Fünf Aufzügen. | Von | Ludwig Holberg. | [Streg] | Aus dem Dänischen ins Deutsche übersetzt. | [Streg] | [Vignet] | [Streg] Copenhagen und Leipzig, | bey Christian Gottlob Mengel und Compagnie. | 1745. (104 S.). (Titelbl. paaklæbet, rimeligvis p. Gr. af Ombinding).

Overs. besørget af Prof. ved Christianeum i Altona, Elias Caspar Reichard, slg. Meusel, Das gelehrte Deutschland, 1784 (under Reichard); trykt hos Langenheim i Leipzig, slg. Alton. gel. Zeitungen 1745, 1. Apr. Annonceret Messekatalog, Mikkelsmesse 1746; Nöth. Vorrath I, 321*.

K. B. K.

2.[1]) Don Ranudo | de | Colibrados. | Oder | Armuth und Hoffart. | Ein Lustspiel | in | Fünf Aufzügen. | Von | Ludwig Holberg. | [Streg] | Aus dem Dänischen ins Deutsche übersetzt. | [Streg] | [Vignet] [Dekorativ Liste] | Breszlau und Berlin | 1745. (104 S.). (Titelbl. trykt sammen med første Ark).

Omhyggeligt Optryk af Nr. 1, som følges Side for Side, men ikke altid Linje for Linje.
K. B. K.

3. Optryk af Nr. 1 Dänische Schaub. IV, 1750, Nr. 8.

Fælles med Nr. 1 har dette Optryk bl. a. Trykfejlen 1733. (med Punktum) i I, 2; Breslau-Berlintrykket har ikke dette Punktum.

4. Don Ranudo | de | Colibrados, | Oder | Armuth und Hoffart. | Ein Lustspiel | in | fünf Handlungen. | Aus dem Dänischen des Freyherrn | Ludwig von Holbergs | übersetzt. | [Streg] | Zweite und mit einigen neuen Auftritten | vermehrte Auflage. | [Streg] | [Vignet] | [Dekorativ Liste] | Kopenhagen und Leipzig, | Im Verlag der Rothischen Buchhandlung. | 1755. (104 S.). (Titelbl. trykt sammen med Ark 1).

Den nye Oversætter (af tilføjede Scener) ukendt.
Messekatalog, 1755, Paaske. Heinsius 1812 angiver Profft som Forlægger; Kayser derimod Brummer, Kopenhagen, ingen af dem havde Forlag saa tidiig.
SORØ AKADEMIS BIBLIOTHEK, STAATSBIBLIOTHEK MÜNCHEN.
Dette Tryk findes ogsaa indheftet med Titelblad og samt som Nr. 1 i Dänische Schaubühne IV, 1756; det efterfølges af et Spring i Pagineringen fra 104 til 113.
DEICHMAN.

5. Don Ranudo | de | Colibrados, | oder | Armuth und Hoffart. | Ein Lustspiel | in | fünf Handlungen. | Aus dem Dänischen des Freyherrn | Ludwig von Holbergs | übersetzt. | [Streg] | Dritte und mit einigen neuen Auftritten | vermehrte Auflage. | [Streg] | [Vignet] | [Streg] | Kopenhagen und Leipzig, | Verlegts Gabriel Christ. Rothens Witwe und Profft. | 1765. (104 S.).

STAATSBIBLIOTHEK, BERLIN.
Dette Tryk findes ogsaa indheftet med Titelblad og samt som Nr. 1 i Dän. Schaubühne IV, 1765; det efterfølges af et Spring i Pagineringen fra 104 til 113.
K. B. K.

[1]) Formentlig samme Tryk, som Scheibe anfører a. St. CXXX, cfr. LXXV som Don Ranudo oder Armuth und Hoffart, Breslau u. Leipzig, 1745, og som hos Heinsius 1793 og 1812 figurerer som C. (!) von Holberg, Armuth und Hoffart, ein Lustspiel, 8, Altona, Korte, 1745.

Utrykte Oversættelser.

† Das mit verschiedenen lustigen Deutschen und Italienischen Arien vermischte Lustspiel Betitelt: Der Herr von Habenichts oder Armuth und Hoffart.

Bearbejdelse for Franz Schuch d. Æ. i Frankfurt a. M. 1752; slg. p. 99.

ERASMUS

Laubs Overs. udg. 5 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele II, 1. og 2. Udg., 1744 og 1748, samt i Dän. Schaub. II, 1752, 1761, 1778 som Nr. 5.

Utrykte Oversættelser.

†Ein aus dem Dänischen des Herrn Professor Holbergs ganz neu übersetztes Lustspiel genannt Erasmus Montanus oder der philosophische Bauernsohn. (1742).

Bearbejdelse for Fru Schröders Hamburgerteater.

PERNILLES KORTE FRØKENSTAND

Laubs Overs. udg. 5 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele I, 1. og 2. Udg. 1743 og 1746 samt i Dän. Schaub. I, 1752, 1759 og 1771, som Nr. 5.

GERT WESTPHALER

1—5. Laubs Overs. udg. 5 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele II, 1. og 2. Udg. 1744 og 1748 samt i Dän. Schaub. II, 1752, 1761 og 1778, som Nr. 6.

6. [Friedrich Albr. Anton Meyer], Ein Prophet gilt nirgends weniger als in seinem Vaterlande. Posse in einem Acte nach Holberg.

Findes i den anonymt udg. Samling: Dramen, kleine Romane und prosaische Rhapsodien. Lpz. 1790.

K. B. K.

7. †[K. F.] Hensler, Der geschäftige Barbier. Posse in 1 Aufzug. Wien, Wallishäuszer, 1798.

Heinsius 1812; Literaten Øst havde et Eksemplar, som han laante Rahbek (slg. Dansk Minerva VII, 1818, 176 ff); det er siden gaaet tabt, slg. ovenfor p. 79.

Utrykte Oversættelser.

†Detharding overs. Stykket til Gottscheds Deutsche Schaub., hvori det ikke blev optaget, slg. Fortale til Værkets 4. Bd., 1743, 19, hvor det kaldes Der geschwätzige Balbier; i Dethardings Overs. af Holbergs Levnedsbreve (1745, 172, Note) kaldes det Der schwatzhafte Balbier.

HENRIK OG PERNILLE

Laubs Overs. udg. 4 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele III, 1. og 2. Udg. 1744 og 1746 samt i Dän. Schaub. III, 1750 og 1761 som Nr. 4.

Utrykte Oversættelser.

1. †Ein hier in Hamburg verfertigtes Lustspiel genannt Der lächerliche Edelmann (1743).

   Bearbejdelse for Fru Schröders Hamburgerteater.

2. Die | Betrogene (!) Betrüger | Ein | Lust-spill von | 3 Aufzügen | Aus dem Dänischen des Freyherren v. Holbergs | übersetzt von I. W. Weiskern 1755. (21 upagg. Bl.).

   ÖSTERREICHISCHES STAATSBIBLIOTHEK. Cod. Vindobon. 13193, Nr. 2.

HEXERI

Laubs Overs. udg. 4 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele III, 1. og 2. Udg. 1744 og 1746, samt i Dän. Schaub. III, 1750 og 1761 som Nr. 5.

Utrykte Oversættelser.

†Ein neues Lustspiel .... genannt die Hexerey (1742).

Bearbejdelse for Fru Schröders Hamburgerteater.

HUSSPØGELSE ELLER ABRACADABRA.

Anonym Overs. udg. 2 Gange, nemlig i Dän. Schaub. V, 1755 og 1762 som Nr. 2.

JACOB v. TYBOE

1. Bramarbas | oder | Der groszsprecherishe Officier. | Ein Lustspiel | in fünf Aufzügen | aus dem | Dänischen des Hrn. Prof. Hollbergs | übersetzt | von | M. George Aug. Detharding.

   Nr. 4 i Deutsche Schaubühne . . . Theil 3. Leipzig, Breitkopf 1741, pp. (263)—366.
   K. B. K.

2. Bramarbas, | oder | Der groszsprecherische Officier. | Ein Lustspiel | in fünf Aufzügen | aus dem | Dänischen des Hrn. Prof. Hollbergs | übersezt | von | Hrn. M. George Aug. Detharding, | Professorn in Altona.

   Nr. 4 i Deutsche Schaubühne . . . Theil 3. Neue verbesserte Aufl. Leipzig, Breitkopf. 1746. pp. (263)—366.
   K. B. K.

3—6. Nr. 2 udg. endnu 3 Gange, nemlig i Dän. Schaub. IV, 1750, som Nr. 7, 1756 og 1765 som Nr. 8.

NB. Paa et Par af Schönemanns Teaterplakater fra Opførelserne af Stykket i Hamburg, 1754, meddeles, at Stykket er »gedruckt zu bekommen«. Mulig har dette været Udsnit af et af Samlingsbindene. I »Katalog der Theaterbibliothek«, Hamburger Stadtbibliothek, er der en Afdeling, der hedder Die Schrödersche Theaterbibliothek; som Nr. 64 af denne Samling anføres Bramarbas, Lustspiel a. d. Dän. Holbergs v. Detharding. Stykket findes imidlertid ikke blandt de deponerede Sager.

Ingen Særudgave er saaledes kendt, slg. Jean de France.

JEAN DE FRANCE

1. Jean de France | oder | Der deutsche Franzose. | Ein Lustspiel | in fünf Aufzügen. | Aus dem Dänischen | des Herrn Professor Hollbergs | übersetzt |von | M. George August Detharding.

Nr. 6 i Deutsche Schaubühne .... Theil 2. Leipzig, Breitkopf. 1741, pp. (427)—503.

K. B. K.

2. Jean de France oder der deutsche Franzose. Ein Lustspiel in fünf Aufzügen. Aus dem Dänischen des Herrn Professor Hollbergs übersetzt von M. George August Detharding. U. St. o. A. (64 S.) (Titelbl. trykt med 1. Ark).

Optryk af Nr. 1, formodentlig til Salg ved Teaterindgangen, slg. Jacob v. Tyboe, Note og Barselstuen 1742.

HAMBURG, STADTBIBLIOTHEK, Sammlung deutscher Bühnenstücke XI, 10.

3. Jean de France, | oder | Der deutsche Franzose. | Ein Lustspiel | in fünf Aufzügen. | Aus dem Dänischen | des Herrn Professor Holbergs | übersetzt | von | M. George August Detharding, | Prof. zu Altona.

Nr. 6 i Deutsche Schaubühne . . . Theil 2. Neue verbesserte Auflage. Leipzig, Breitkopf. 1746. pp. (411)—486.

4—6. Nr. 3. optryktes endnu 3 Gange, nemlig i Dän. Schaub. IV, 1750 som Nr. 6, 1756 og 1765 som Nr. 7.

NB. Verzeichn. d. Schröderschen Theaterbibliothek i »Katalog der Theaterbibliothek«, Hamburg Stadtbibliothek anfører Der deutsche Franzos 1746. Stykket findes ikke blandt de deponerede Sager. Slg. Jac. v. Tyboe.

Reichardt, Verzeichn. d. Herzogl. Bibliothek. Hs. A 1285, Gotha, Landesbibliothek anfører som Nr. 4 af Sechs Schauspiele, welche bey Schönemann aufgef. worden Der deutsche Franzose.

Blandt de trykte Samlinger, der udgaves af Schönemann og som Devrient a. St. 145 ff. gennemgaar, findes ingen, der indeholder dette Stykke. En Henvendelse til Gothaerbiblioteket bragte ingen Oplysninger.

JEPPE

Laubs Overs. udkom i Sechs Lustspiele II, 1. og 2. Udg. 1744 og 1748, samt i Dän. Schaub. II, 1752, 1761 og 1778 som Nr. 2.

Utrykte Oversættelser.

1. †En Bearbejdelse paa Tysk for den Kreutzer-Møllerske Trup i Stockholm. 1733.

   Overs.' ukendt. Kun den svenske Titel bevaret, slg. Plakat fra Kgl. Bibl. i Stockh., som er gengivet i Facsimile p. 5.

2. Der | Verwandelte Baur | Comoedie, | aus 5 Acten | aus dem Dänischen | ins Teutsche übergesetzt, [stærkt overstreget: nach dem Dänischen Original des H: Prof. Holbergs]. (82 pagg. Sider).

   Oversætteren ukendt; Overs. foretaget for det Denner-Spiegelbergske Selskab i Norge i 1730erne, slg. p. 6 ff.
   LANDESBIBLIOTHEK, GOTHA, Charl. B. 1589.

JULESTUE

Laubs Overs. udkom 4 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele III, 1. og 2.Udg. 1744 og 1746 samt i Dän. Schaub. III, 1750 og 1761 som Nr. 1.

11. JUNI

Anonym Overs. udkom 4 Gange, nemlig i Drey Lustspiele 1745 samt i Dän. Schaub. IV, 1750, 1756 og 1765 som Nr. 2.

Utrykt Oversættelse.

†Ein aus dem Dänischen des Herrn Professor Holbergs übersetztes Lustspiel genannt Der Zahl-Tag oder Die Börse. (1743).

Bearbejdelse for Fru Schröders Hamburgerteater.

DEN POLITISKE KANDESTØBER

1. Der | Politische Kanngieszer, | ein Lustspiel, | in fünf Aufzügen, | aus dem Dänischen | des Herrn Professor Holbergs, | übersetzt von | M. George August Detharding, | Profess. der Historie und Alterthümer | in Altona.

   Nr. 6 i Deutsche Schaubühne . . Theil 1. Leipzig. Breitkopf 1742, pp. 407—494.
   K. B. K.

2. De | Politsche | Kannengehter | uut | Holbergs | Dänschen | Schuu-Platz | bii Winter Aavends-Tiid | äversett | in sine eegene

Fruu-Mooder Spraak. | [Vignet] [Dobbeltstreg] | Hamburg und Leipzig. | 1743. (88 St.).

Oversætteren var K. R. B.**, slgn. Holbergs Lebensbeschreibung, 1745 p. 163 Note af Oversætteren, Detharding. slg. Gottscheds Nöthiger Vorrath II, 271. Der kendes 4 Eksemplarer, K. B. K. har to, hvoraf ét i Hjelmstjernes Samling; Deutsches Seminar, Hamburg, ejer ét, som er skænket det af Prof. Walther, der 1880 skal have købt det for 2,50 Mark (mundtlig Meddelelse); endelig findes et Exemplar i Provinzialbibliothek, Hannover.

3. Der | Politische Kanngieszer, | Ein Lustspiel, | in fünf Aufzügen, | aus dem Dänischen | des Königl. Dän. Consistorialraths und | Professors zu Copenhagen | Herrn Holbergs | übersetzt von | M. George August Detharding, | Profess. der Historien und Alterthümer | in Altona.

Nr. 4 i Deutsche Schaubühne . . . Theil I. Neue Aufl. Lpz., Breitkopf 1746, pp. 235—324.
Omarbejdelse af Udg. 1742.
K. B. K.

4.[1]) Der | Politische | Kanngieszer, | ein Lustspiel, | in fünf Aufzügen, | Aus dem Dänischen | des Königl. Dän. Consistorialraths und | Professors zu Copenhagen | Herrn Holbergs, | übersetzt | Von | M. George August Detharding, | Profess. der Historien und Alterthümer | in Altona. | [Dobbeltstreg] | [u. St.] 1747. (96 S.). (Titelbl. tr. med).

Optryk af Nr. 3; Trykkested ukendt, slg. Nöth. Vorrath I, 328*; Brit. Museum opgiver Hamburg, Preuss. Staatsbibl. Altona.
K. B. K.

5. †Der politische Kanngieszer aus dem Dänischen Holbergs übersetzt von M. Georg Aug. Detharding. Lpz. 1749.

Kendes kun fra Goedekes Grundriss III, 368.

6[2]) Der | Politische | Kanngieser (!), | Ein | Lust-Spiel, | In fünf Aufzügen | Aus dem Dänischen | des Freyherrn v. Holbergs | übersetzt | von | M. George August Detharding, | Profess. der Historien und Alterthümer | in Altona. | [en Liste] | Franckfurt und Leipzig | 1750. | (96 S.). (Titelbl. trykt med).

[1]) Rimeligvis er det denne Udg., der i Messekataloget, Paaske 1748, annonceres som Des Freyherrn von Holberg, Der politische Kannegieser (!), ein Lustspiel, Frkf. in der Knochischen Handlung, slg. Nr. 6.

[2]) Rimeligvis er det dette Tryk, der findes annonceret i Messekataloget, Paasken 1750 som Kannengieszer, der politische, aus dem Dänischen übersetzt, 8, Frfurt in der Knoch und Esslingerischen Handlung, slg. Nr. 4 og 10.

Optryk af Nr. 4, som følges Side for Side til p. 90 inclusive, hvorefter der findes Afvigelser. Fra Nr. 4 adskiller dette Tryk sig ved Former som Kanngieser for Kanngieszer, Luisgen for Luischen og I, 1 Peruque for Perucke.

BIBLIOTHEK DER PATRIOTISCHEN GESELLSCHAFT I HAMBURG. Exemplaret, der er det ene af de to kendte, findes i et Samlingsbind, der formodentlig ved at være udlaant undgik dette Biblioteks Brand i 1847. Et andet Exemplar findes i Kiels Universitetsbibl.

7. †Der politische Kanngieszer aus Holbergen, aus dem Dänischen übersetzt von Georg Aug. Detharding. Erfurt und Leipzig, 1750.

Kendes kun fra Nöthiger Vorrath I, 328; det fremgaar ikke, om Gottsched selv har ejet Udgaven; den Stjerne ved Titelen, som angiver dette, staar ved den foregaaende Titel, hvortil denne slutter sig som en Note. Gottscheds Auktionskatalog anfører en Udgave fra 1750, men uden Forlagssted, og det kan da ligesaa vel være Nr. 6.

8. Der Politische Kannengieszer, ein Lustspiel in fünf Handlungen.

Nr. 4 i Dän. Schaubühne IV, 1750. Forlægget har været Deutsche Schaubühne I, 2. Udg., 1746, som følges med ubetydelige Sætterafvigelser. Den vigtigste er Kannengieszer for Kanngieszer, medens Særudgaven fra 1750 kendes paa Formen Kanngieser og Aktbetegnelsen Aufzug i Steden for Handlung.

9. Der | Politische | Kanngieser, | Ein | Lust-Spiel, | In fünf Aufzügen | Aus dem Dänischen | des | Freyherrn v. Holbergs | übersetzt | von | M. George August Detharding, | Profess. der Historien und Alterthümer | in Altona. | [Liste] | Franckfurt und Leipzig, | 1754 (96 S.) (Titelbl. trykt med).

K. B. B.; HERZOGL. BIBL., WOLFENBÜTTEL.

10. Titel nøje overensstemmende med foregaaende, blot med Punktum efter Forlagssted i Steden for Komma. Det Tryk, som har Komma, har tillige i Angivelsen efter Personlisten en Trykfejl (fremhævet i det følgende): Der Schauplatz ist in Bremer*n*s Hause. Sideantallet er det samme.

Textforlægget for begge disse Tryk[1]) har været Særudgaven Frk. og Lpz. 1750 (Nr. 6), hvis Ejendommeligheder genfindes.

De to Tryk har forskelligt typografisk og dekorativt Udstyr.

K. B. K.

[1]) Det ene af disse Tryk er rimeligvis identisk med den Udgave, som i Messekataloget, Mikkelsmesse 1754 annonceres saaledes: Des Herrn von Holbergs politischer Kannegieszer, ein Lustspiel in fünf Aufzügen, 8, Franckf. bey Knoch und Eszlinger, og som Georgi, 2. Suppl. 1755, anfører med Forlægger: Frf., Knoch; slg. Nr. 4, 6 og 12.

11. Der Politische Kannengieszer, ein Lustspiel in fünf Handlungen.

Nr. 5 i Dän. Schaub. IV, 1756.

12. †Holberg, Ludwigs von, politischer Kannengieszer, ein Lustspiel, 8, bey Knoch und Eszlinger.

Kendes kun fra Messekataloget, Paaske 1762; Heinsius 1812 angiver Frkf., Eszlinger; formodentlig samme Udgave, som hos Kayser noteres som Frk., Schäfer, 1762.

13. Der Politische Kannengieszer, ein Lustspiel in fünf Handlungen.

Nr. 5 i Dän. Schaub. IV, Neue Aufl., 1765.

14. Der politische | Wagnermeister, | ein Lustspiel | [Streg] | in fünf Aufzügen | aus dem dänischen des Herrn | Profesz. zu Copenhagen | Herrn Holbergs, | übersetzt. | [Vignet] | [Dobbeltstreg] | Wien, | gedrukt und zu finden bey Joseph Kurzböken, | Univer. Buchdruckern auf dem Hofe, | [Streg] | 1767. (96 S.).

Slg. ovenfor p. 198; Bearbejderen er ifølge J. H. F. Müller, Nachrichten von beyden k. k. Schaubühnen. Wien 1772, 39 Franz Heufeld.

Forlægget har været 2. Udg. af Deutsche Schaub. eller et af Optrykkene af denne, Forandringerne i Texten er betinget af Hovedpersonens forandrede Haandværk. Skødesløst Tryk med hyppige Trykfejl.

Omtalt af Rahbek, Om Holberg I, 168 (slg. Molbech I, 279); Rahbek synes at have set Udgaven, som ikke findes paa noget offentligt Bibliotek i Danmark og Norge. Ikke hos Kayser eller Heinsius. Det eneste kendte Exemplar findes i

UNIVERSITETSBIBLIOTEK, GÖTTTINGEN.

15. Der | politische Zinngieszer. | Ein Faschingsstück, | in | fünf Aufzügen. | Nach dem Dänischen des Herrn von Hollberg. | [Streg] | Aufgeführt | auf dem | churfürstlichen National-theater | im Fasching. | [Blomstervignet] | [Dekorativ Liste] | München 1787, | bey Joseph Lindauer, Buchhändler. (116 S.).

Bearbejdet efter det Dethardingske Forlæg i 2. Udgave af Mathias Georg Lambrecht, slg. Grandaur, Hof- und Nationaltheater in München, Anhang I, 225 og R. C. Kieszlings haandskrevne Chronologie des Breslauer Theaters, som findes i Stadtarchiv, Breslau, se under 27/2 1789, hvor det fulde Navn angives.

Rahbek, Om Holberg I, 168, har fejlagtig Trykkeaaret 1789; Messekatalog, Paaske 1787, anfører det under Titel, ikke under Holberg.

K. B. B., ikke særlig sjælden.

16. Der | politische Schuster. | [Streg] | Ein | Lustspiel mit Gesang | in fünf Aufzügen. | Nach | Holberg frey bearbeitet. |

[Streg] | Für das k. k. privil. Theater an der Wien. | [Dobbeltstreg] | Wien, 1808. | Auf Kosten und in Verlag bey Johann Baptist Wallishäusser. | (96 S.).

ÖSTERR. STAATSBIBLIOTHEK, WIEN.

Utrykte Oversættelser og Bearbejdelser.

1. †En anonym Overs. for det Kreutzer-Möllerske Selskab i Stockholm 1733. Kun den svenske Titel bevaret slg. Facsimile ovenfor p. 4.

2. Des | Politischen Kannengieszers | Comoedie. (Titelbl. + 41 upagg. Blade + 1 Blad med en Epilog, slg. ovenfor p. 7 ff.

   Anonym Overs. for det Denner-Spiegelbergske Selskab i Norge c. 1735.

   LANDESBIBL., GOTHA, Chart. B. 1590.

3. †En tabt Oversættelse, som Holberg selv lod foretage.

   Slg. Opusc. Latina II, 1743, 122; slg. ovenfor p. 17.

4. Der | politische Kannengieszer. | Ein | Lustspiel | in fünf Aufzügen | nach | Holberg.

   Bearbejdelse for Fr. Ludw. Schröders Hamburgerteater fra 1779; Bearbejderen var Skuespilleren og Forfatteren Johann Christian Bock, slg. Litteratur- und Theaterzeitung 1780, 2, 237.

   STADTBIBLIOTHEK, HAMBURG, »Theaterbibliothek« cod. ms. 413, 4to, Inspektions- samt Sufflør-Exemplar.

5. Der politische Kannen | gieser. | Ein Lustspiel in vier Aufzügen nach Holberg. | Für die Mannheimerbühne neu bearbeitet | und auf derselben zum Schlusz des Kar | nevals d. 22. Febr. 1784 | aufgeführt.

   Bearbejdelse for Mannheimertheatret; Bearbejderen var Skuespilleren Heinrich Böck; slg. ovenfor p. 83.

   MANNHEIM, STÄDTISCHES ARCHIV. (»Theaterarchiv« Nr. 69.)

6. †Der politische Kannengieszer.

   Tabt, anonym Bearbejdelse i 3 Akter for Döbbelins Teater i Berlin 1786, slg. Teichmann, Litterar. Nachlasz, Berl. 1863, Beilage I.

7. †Der politische Kannengieszer.

   Tabt Bearbejdelse for Brandes og Klos' Teater i Hamburg fra 1786; Bearbejderen var Friedr. Joh. Daniel Tanck, slg. Vulpius, Theatral. Reisen, I, 259; Annalen d. neuen Nationalbühne, Berl. 1802, angiver — sikkert forkert, slg. Schröders Lexikon d. Hamburg. Schriftsteller, der ikke nævner Stykket blandt Forf.s trykte Ting —, at denne Bearbejdelse er trykt; Meddelelsen er gaaet over i Østs Bidrag, 1803, 348.

8. Der Zinngieszer. Vaudeville-Stück in zwey Aufzügen nach Holbergs Idee von G[eorg] F[riedrich] Treitschke. 1802.

STÄDTISCHES ARCHIV, MANNHEIM (»Theaterarchiv 603«); STADT-BIBLIOTHEK, HAMBURG, ejer i den af Teatret deponerede Samling Tryk og Manuskripter et andet gennemrettet Originalmanuskript (Inspektionsbuch) med tilhørende Afskrift (Souffleurbuch) fra 1802 og et Sæt Manuskripter i ny Bearbejdelse fra c. 1840, slg. Holberg Aarbogen I.

KILDEREISEN

Laubs Oversættelse udkom 4 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele III, 1. og 2. Udg., 1744 og 1746 samt i Dän. Schaub. III, 1750 og 1761 som Nr. 2.

DEN DANSKE COMOEDIES LIGBEGÆNGELSE.

1. †L. von Hollberg, Begräbniss der Dänischen Schaubühne. Aus dem Dän. übersetzt, 8, Hamb. bey J. A. Martini.

Kendes kun fra Messekataloget, Paaske 1747, som opfører den blandt Bøger, der skal udkomme. Rimeligvis er Udgaven ikke blevet til noget, slg. ogsaa Martensens Holbergs Komedier I, 149.

2.[1]) Allerletztes | Lustspiel | des Freyherrn | von Holbergs, | aus dem Dänischen | in | das Deutsche übersetzt | und | zu den fünf Bänden | der Dänischen | Schaubühne | noch gehörig | [Dobbeltstreg] | Frankfurt und Leipzig. 1760. (16 S.).

Fortalen er undertegnet J. G. v. L.[2]) d. v. s. Laub, Oversætteren af 18 af Komedierne; Oversættelsen ukendt for Scheibe, slg. Peter Paars, 1764, CXXVIII; Nöthiger Vorrath anfører det II, 302. Martensen omtaler (a. St. I, 149) et Exemplar, som ejedes af Cancelliraad Lynge, paa hvis anden Auktion 1898 det ifølge mundtlig Meddelelse fra Hr. Boghandler Lynge blev solgt til Universitetsbiblioteket i Christiania for 16 Kr. Desuden kendes der Exemplarer i British Museum, Berlins Universitetsbibl., og indheftet bag i en Udgave af Dänische Schaub. V i
SCHLOSSBIBLIOTHEK GOTHA.

MASCARADE[3])

Laubs Overs. udkom 5 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele I, 1. og 2. Udg. 1743 og 1746, samt i Dän. Schaub. I, 1752, 1759 og 1771, som Nr. 6.

[1]) Rimeligvis er det denne Udgave, der findes annonceret i Messekataloget, Paaske 1762 som Holberg, Ludwigs von, allerletztes Lustspiel zu den fünf Bänden der Dänischen Schaubühne gehörig. 8. Augsb. bey El. Tob. Lotter.

[2]) I British Museums Katalog angives Forbogstaverne som J. G. L. v. A.

[3]) Titelen genfindes paa adskillige Stykker fra XVIII. Aarh., som intet har med Holbergs at gøre, slg. Joh. Friedr. Schlosser, Neue Lustspiele, Bremen 1767;

Die | Maskeraden | [Streg] | Eine | Komödie | verfertigt | nach einem der Schauspiele von Holberg | das | eben den Namen führt | von | F. T. Kühne | Professor zu Helmstädt. [Streg] | In |eine regelmäszige Aussprache | und | ins Deutsche übersetzt | von | F. Weise | Hauptmann. | [Dobbeltstreg] | Braunschweig, | gedruckt in der Schulbuchhandlungsbuchdruckerei | von | E. W. G. Kircher. | 1792. (5 Bl. med Bemerkung og Vorbericht, 108 S.). (Trykt i 3 Spalter: Engelsk Text, Transkription, tysk Oversættelse.) 4to.

Heinsius anfører det under Kühne med Tilføjelsen »Aus dem Englischen«, særskilt var den engelske Overs. udkommen allerede 1783.

Utrykte Oversættelser.

†Ein hier in Hamburg verfertigtes Lustspiel, genannt Die Masquerade.

Bearbejdelse for Fru Schröders Hamburgerteater fra 1743.

MELAMPE

Laubs Oversættelse udkom 4 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele III, 1. og 2. Udg., 1744 og 1746 samt i Dän. Schaub. III, 1750 og 1761, allevegne som Nr. 3.

Utrykte Oversættelser.

†Ein hier in Hamburg verfertigtes Lustspiel, genannt Melampe, der Schoß-Hund.

Bearbejdelse for Fru Schröders Hamburgerteater fra 1743.

PHILOSOPHUS UDI EGEN INDBILDNING

Anonym Overs. udkom 2 Gange, nemlig i Dän. Schaub. V, 1755 og 1762, som Nr. 4.

PLUTUS

Anonym Overs. udkom 2 Gange, nemlig i Dän. Schaub. V, 1755 og 1762, som Nr. 1.

Fr. Wilh. Gotter, Die Masquerade, Lustsp. in 1 Akt nach Destouches, Gotha 1773; [G. Harlieb], Die Maskerade. Hamburg 1781; Ayrenhof, Die Maskerade, Wien 1751. — Gottsched anfører i Nöthiger Vorath, II, 281: Die Maskeraden, ein Lustspiel. Nürnberg 1753, uden Forfatternavn, som er mig ubekendt; i Reichards haandskr. Verzeichnis d. herzogl. Theaterbibliothek (Alphabet. Index) i Schlossbibiliothek, Gotha (Ms. A 1285) anføres Maskerade, L[ustspiel], uden Forfatter; Stykket findes ikke i Bibliotekets Samlinger.

DET ARABISKE PULVER

1. Laubs Overs. udkom 5 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele I, 1. og 2. Udg. 1743 og 1746, samt i Dän. Schaub. I, 1752, 1759 og 1771, som Nr. 1.

2. 1. Scene af 1. Akt i ny forbedret, anonym Overs. i Annalen d. neuen Nationalbühne zu Berlin, 1802, citeret i Østs Bidrag III, 1803, 354 ff.

REPUBLIQUEN

Anonym Overs. udkom 2 Gange, nemlig i Dän. Schaub. V, 1755 og 1762, som Nr. 5.

SGANARELS REISE

Anonym Overs. udkom 2 Gange, nemlig i Dän. Schaub. V, 1755 og 1762, som Nr. 6.

DET LYKKELIGE SKIBBRUD

Laubs Overs. udkom 5 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele I, 1. og 2. Udg. 1743 og 1746 samt i Dän. Schaub. I, 1752, 1759 og 1771, som Nr. 3.

Utrykt Oversættelse.

†Ein hier in Hamburg verfertigtes Lustspiel, genannt Der Fuchs-Schwäntzer.

Bearbejdelse for Fru Schröders Hamburgerteater fra 1743.

DEN STUNDESLØSE[1])

Laubs Overs. udkom 5 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele I, 1. og 2. Udg. 1743 og 1746 samt i Dän. Schaub. I, 1752, 1759 og 1771, som Nr. 4.

Utrykte Oversættelser.

1. †Georg August Detharding, Der Geschäftige.

Kendes kun fra Dethardings Breve til Gottsched $^{20}/_{9}$ 1741 og $^{19}/_{10}$ 1742, slg. ovenfor p. 19 ff.

[1]) I Reichards haandskrevne Verzeichnis d. herzogl. Theaterbibliothek, Alphabet. Index, Landesbibliothek, Gotha (Ms. A. 1285) anføres en Titel: Der geschäfftigte Müssiggänger, som dog ogsaa kan dække en Komedie af dette Navn af Joh El. Schlegel; Stykket findes ikke i Bibliotekets Samlinger.

2. †Ein gantz neues Lustspiel, genannt Der beschäftigte Müszig-gänger.

Bearbejdelse for Fru Schröders Hamburgerteater. Joh. El. Schlegel meddeler i Brev til Gottsched af $^{18}/_{4}$ 1743, at Oversætteren var Skuespilleren Konrad Ernst Ackermann, slg. ovenfor p. 13.

UDEN HOVED OG HALE

Laubs Overs. udkom 5 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele I, 1. og 2. Udg., 1743 og 1746, samt i Dän. Schaub. I, 1752, 1759 og 1771, som Nr. 2.

ULYSSES

Anonym Overs. udkom 4 Gange, nemlig i Drey Lustspiele 1745, samt i Dän. Schaub. IV, 1750, som Nr. 3; 1756 og 1765, som Nr. 4.

Utrykte Oversættelser.

1. †Ein aus dem Dänischen übersetztes Lustspiel, genannt Die italienische Comödie oder Die Belagerung und Zerstörung der Stadt Troja.

Bearbejdelse for Fru Schröders Hamburgerteater fra 1744.

2. †Le carneval de village, farce du Sr. Meiberg, tirée de l'Ulysse d'Itacque de Mr. de Holberg.

Bearbejdelse for det tyske Teater i Wien fra 1752, slg. Repertoire des théâtres de la ville de Vienne. 1757; slg. ovenfor p. 102.

DE USYNLIGE

Laubs Overs. udkom 4 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele III, 1. og 2. Udg. 1744 og 1746, samt i Dän. Schaub. III, 1750 og 1761, som Nr. 6.

Utrykte Oversættelser.

Die unsichtbaren oder Die Comoedie der unsichtbaren Masce in 3 Acten.

Anonym Overs. foretaget for den Denner-Spiegelbergske Bande i Norge c. 1735. LANDESBIBLIOTHEK, GOTHA, Chart. B. 1591.

DEN VÆGELSINDEDE[1])

Laubs Overs. udkom 5 Gange, nemlig i Sechs Lustspiele II, 1. og 2. Udg. 1744 og 1746, samt i Dän. Schaub. II, 1752, 1761 og 1778, som Nr. 1.

[1]) Schlenther angiver i Nyudgaven af Dän. Schaub. I, 100, at Schröder, maaske »angeregt durch seinen Freund Rahbek«, bearbejdede Stykket; det er en Misforstaaelse, Schröders Die Wankelmüthige, hvortil Schlenther hentyder, er en Bearbejdelse af et Stykke af Cibber.

B. TEXTPRØVER AF FIRE UTRYKTE OVERSÆTTELSER FRA FØR 1738

BEMÆRKNINGER OM HAANDSKRIFTERNES TILSTAND.

Indbindingen er ens for alle fire Haandskrifter; Bindene er tarvelige Halvbind med Titelplakat paa Forpermen; Titlerne er alle skrevet med samme Haand.

Omhyggeligst udført er Kandestøberen, der synes at være en Renskrift. Den talende Persons Navn staar frit tilvenstre i en Margen, der er afgrænset fra Texten ved en Blyantstreg.

Efter Scene- og Aktslutning er der dekorative Krøller. Sceneanvisningerne er kendeliggjort ved et foransat kraftigt NB.

Barselstuen er udført med to forskellige Hænder, der skifter undertiden midt i en Replik. Den talende Persons Navn staar frit til venstre i en smal Margen. Sceneanvisningerne er kendeliggjort ved Understregning. Ogsaa Jeppe er skrevet med to forskellige Hænder, der skifter. Desuden er Texten gennemrettet med anden Haand og andet Blæk. Sceneanvisningerne er kendeliggjort ved |: :|. Med Rødkridt er angivet, naar Musikken skal falde ind. Tilvenstre bred Margen med den talende Persons Navn.

De Usynlige er helt igennem med samme Haand. Texten er ofte overstreget og rettet ligeledes af samme Haand. Sceneanvisningerne er kendeliggjort ved prentet Skrift, der er sat mellem |: :|. Den talende Persons Navn staar indenfor Kolumnens Yderkant tilvenstre og er understreget.

I alle Mss. benyttes Betegnelsen Actus og Scena skrevet med Antikva.

I det følgende er Navnene forkortet og Antikva gengivet ved Cursiv.

Korrekturen paa Barselstue-Prøven er læst efter et Fotografi af Originalen, paa de andre efter en Afskrift.

PRØVE AF DE USYNLIGE.

Harlekins Arie med tilhørende Replik II, 6, med de Forandringer, der skyldes Gengivelsen af det uoversættelige Ord: udpønske.

1.

O! göttliche Unsichtbarkeit
Ich liebe Dich mit guten, großen Bescheid.
Denn deine Schönheit hat mich zu deinem Sclaven gemacht,
dass ich um deinetwillen, ich schwer darauf, den Tod nicht acht.

2.

Du hast mich gleich als mit Ketten geschloßen,
das sage ich unverdroßen.
Der Henker hol mich, wo ich liege,
und dich jemals mit meinem Willen betriege.

3.

Deine Augen haben mich so bestrahlet,
dass Dir einige davon gantz sind vernagelt,
so daß ich vor lauter Lieb nicht kan,
und weis was ich armer Harlequin soll fangen an.

4.

Gute Nacht mein Zucker Stengel,
Ich bleib dein getreuer Bengel.
Das singt Dir von gantzen Hertzen und Sinn
dein bis in den Tod getreuer und votre tres humble serviteur
Harlequin.

Harl. Ach das Wort vernagelt ist ein schön Wort, denn es wird nicht allein in der Schmiede gebraucht, sondern auch in Bataillen und Belagerung der Festungen, und weil es an diesem letzten Ort gebraucht wird, also ist es ein Martialisch wort, ein Cavalier wort, ein . . .

Uns. Was will es denn hier in diesem Verse sagen.

Harl. Das werde ich ihnen bedeuten. Zum Exempel gratia, erstl: Schmiedemäßig geredt, wenn ein Pferd beschlagen wird und ihm wird der Hufnagel ein wenig zu hoch angebracht, so wird das Pferd hinken davon und kann nicht gehen. Zum andern: Kriegsmäßig geredt, wann eine Canone unbrauchbar gemacht

wird, so verstopft man ihn(!) das Zündloch mit einem Nagel, oder sonst etwas, und das heißt man vernageln |: sachte :| Ach daß die Zeit heran wäre, daß ich auch auf solche Weis hinken oder unbrauchbahr machen könnte. Verstehen Sie mir, meine Schöne, solche Wirkung haben eure schöne Augen bey mir veruhrsachet, neml: daß die Augen meines Verstandes gantz verfinstert, und ich nicht weis, was ich für Liebe thue und gleichsahm unbrauchbar geworden bin. Gestehen Sie nun das dies Wort recht appliciret ist. . . .

PRØVE AF JEPPE.
(I, 6.)

Jacob: Siehe da! Bistu schon wieder zurück. Ich dachte es wohl, du hättest zu wenig gekriegt. Brandtwein für einen Stüwer kann nicht viel verschlagen, davon wird der Hals kaum naß.

Hans. Du redest die Wahrheit, Jacob. Gib noch für einen Stüwer her |: allein :| hab ich erst den Brandtwein im Leib, muß Er wohl hernacher borgen, Er wolle oder nicht.

J. Hier ist der Brandtwein Hans, aber Geld erst.

H. Du wirst mir ja wohl borgen können bis ich ausgetrunken habe, [med anden Haand tilføjet: Die Huren laßen sich nur voraus bezahlen] wie man im Sprichwort saget.

J. Wir kehren uns an keine Sprichwörter. Wo du nicht voraus bezahlest, bekömstu keinen Tropfen. Ich habe verschwohren jemanden zu borgen, wenn es auch der Verwalter selbst wäre.

H. |: weinend :| Du kannst mir ja wohl endlich borgen ich bin ja ein ehrlicher Mann.

J. Ich will von keinem Borgen mehr hören.

H. Da hastu dann den Stüwer, du Lausigter Hund. Nun ist es gethan, sauffe nun Hans! Ach! das hat mir sehr wohl geschmeckt.

J. Ja, Ja! das kann eine durstige Seele laben, wie die deinige ist.

H. Das allerbeste bey dem Brandtwein ist, daß er *courage* giebt. Nun habe ich schon nicht alleine meine Frau, sondern auch so gar ihren Meister Erich vergeßen, so verändert bin ich nach diesem letzten Glase geworden. Höre Meister Jacob! Kannstu dieses Lied.

Cathrinchen und ihr liebster sie waren ihrer zwey. Petethaya.
sie küßten sich so lange bis ihrer wurden drey. Polemaya.

Des Sommers so singen die Vögelein.
Der Teuffel führe Grethe zum Heckenfeld hinein:

Ich ging mich spatzieren im grünen Wald,
ich wünschte dem Küster das Fegefeuer bald.

Ich setzte mich auf mein apfelgraues Pferd,
der Küster der ist des Galgens wohl werth.

Wißt ihr meiner Frauen Nahmen wohl,
sie heißet, daß sie der Henker hohl.

Dieses Lied habe ich selbst gemacht Jacob.

J. Den Teuffel auch.

H. Hans ist so einfältig nicht wie du meinst. Ich habe auch ein Lied auf die Schusters gemacht, das will ich dir vorsingen:

Der Schuster mit seinem Baß und Fiol.
Philepom, Philepom

J. Ey du narr! das ist auf die *Musicanten* gemacht.

H. Ja das ist wahr. Höre Jacob. Laß noch für einen Stüwer Brandtwein herkommen.

J. Das ist recht. Nun sehe ich, daß du ein braver Mann bist, bey dem ein Stüwer zu verdienen ist.

H. Hey Jacob! Gib mir für 2 Stüwer.

J. Es soll geschehen.

H. |: fängt wieder an zu singen :|.

Die Erde säuft Waßer,
Das Meer säuft den Mond,
Die Sonne säuft das Meer,
Die gantze Welt mag sauffen,
Und warum sollt ich nun
Auch nicht das gleiche thun.

J. Prosit Hans.

H. Mir zu.

J. à vous mit der Helfte.

H. Ich tacker Dich Jacob. Drick daß der Dävel far in dich. Das der Fanden tage dich, daß ist dir wel geundt.

J. Ich höre Du kannst Dänsch sprechen.

H. Freylich, das ist schon was altes, aber ich spreche es nicht gern, ohne wenn ich voll bin.

J. So sprichstu wenigstens Dänsch einmahl des Tages.

H. Ich bin in 10 Jahren unter der *Malice* gestanden und sollte die Sprache nicht verstehen.

J. Ich weiß es, wir haben ja zwey Companen mit einander gethan.

H. Daß ist wahr, nun erinnere ichs. Du bist ja einmahl aufgehenkt [Rettelse for gehangen] worden, wie du von Wismar wegliefst.

J. Ich hätte sollen gehenket [Rettelse for hengen] werden, allein ich kriegte Pardon. Es hätte aber nicht näher gedient.

H. Es ist jammer und Schade, daß nichts daraus wurde. Aber warstu nicht mit in der großen *Auction*, die auf der Heide gehalten wurde, wie Du weißt.

J. Freylich, wo bin ich nicht mit gewesen.

H. Ich vergeße mein Lebtag nicht den ersten Psalm, den die Schweden schoßen. Ich glaube es viel auf einmahl über 30,000 Mann, wenn ich 40,000 sagte, wäre nicht viel davon erlogen. Das ging verteuffelt zu Jacob! Ich kann nicht laugnen, daß mir ja bange wurde in der Auction [Rettelse for Schlacht].

J. Ja, Ja, es ist kein Narrenspossen [Rettelse for ein wenig kützlich] sich todtschießen zu laßen, deswegen wird man auch gern so ein bischen Gottesfürchtig, wenn man dran soll.

H. Ja darin hastu recht. Ich weiß nicht, woher es kommt; aber wie die Schlacht angehen sollte, lag ich die gantze Nacht vorher und betete aus *Davids* Saltzfaß.

J. Mir wundert aber, daß Du, als ein solcher alte (!) erfarener Soldat, dich dergestalt von deiner Frau *coujoniren* läßt.

H. Wer, Ich? ich laße mich von meiner Frau *coujoniren?* Das liegstu als ein Schelm. Ey! hätte ich sie jetztund hier, so solltestu sehen, wie ich sie *basteniren* würde. Noch ein Glaß Jacob, ich habe noch 4 stüwer übrig, wann selbige versoffen sind, sauffe ich hernacher auf *credit*. Laß mir auch eine Kanne [Rettelse for Krug] Bier hergeben. |: singet :|

In Leipzig war ein Mann
In Leipzig war ein Mann
In Leipzig war ein lederen Mann
In Leipzig war ein lederen Mann
In Leipzig war ein Mann

Der Mann der nahm ein Frau etc.

J. Prosit Hans.

H. Hey! He....y! He......y! deine Gesundheit, meine Gesundheit und aller guten Freunde Gesundheit.

J. Willstu auch nicht des Verwalters Gesundheit trincken.

H. Ja wohl, gib mir noch für einen Stüwer. Der Verwalter ist ein guter ehrlicher Mann, wenn man ihm einen Thaler in die Hand steckt, flucht er sich nach dem Teuffel, daß wir der Herrschaft nichts bezahlen können. Ein Schelm, der nun mehr Geld hat; du wirst mir aber für ein paar Stüwer borgen.

J. Nein Hans! es dienet dir nichts mehr. Ich bin auch derjenige nicht, der die Gäste in meinem Hause übereden (!) will, daß sie mehr trincken, als sie wohl vertragen können; denn das wäre Sünde.

H. Hey! noch für einen Stüwer.

J. Nein Hans, ich schencke dir nun nichts mehr. Du mußt wissen, daß du einen weiten weg nach der Stadt hast.

H. Hundsvott, *Caronie,* Bestie, Schlüngel. Hey, He....y....y!

Jacob. Far wel Hans. Glück auf die Reise.

PRØVE AF KANDESTØBEREN (IV, 1).

Hinrich |: alleine. :|

NB. nun hat Hinrich Litzen auf beyde Rock Ermel, die Rechen ihm bis an die Hacken und ist *Bordieret* mit weis *Papier.*

Hinrich. Ich bin ein Schelm oder ein Hundsfott, wen ich begreiffen kan, wie der Rath auf den gedanken gefallen ist, meinen Hrn zum Bürgermester zu machen; den ich sehe gar keine über einstimmung zwischen einen Kangießer und ein solchen hohen ambts verrichter, ohne das es davon kom̄en kan, das wan ein Kangießer einige alte Schüßel oder Tellers in eine Form wirfft und gießt sie zu neue wieder; so kan auch ein guter Bürger Mstr durch gute gesetze gantze Republiquen wen sie verfallen wieder zu neue umgießen. Aber die guten Leute haben nicht *observiret* das mein Hr. nur der Schlechteste Kangießer in Hamburg war, und deswegen, wan sie Ihm auf das *Fundament* auserwehlt haben, wird er auch gewiß der Schlechteste Bürger Mstr bleiben, den wir jemahls gehabt haben. Der eintzigste Nutzen, bey dieser Erwehlung ist, das ich ein *Reuten*diener dabey bleibe. Den das ist eine Bestellung und Dienst wo ich beydes *Naturalier* und auch Lust zu habe. Den von der Zeit an daß ich noch ein Kind war, habe ich mich Sehr gefreuet, wen ich einen in *Arrest* habe führen

sehen. Das ist auch gewis ein guter Dienst für den der sich darin weis zu Schicken und um sich zu sein. Den erstens mus ich mir anstellen als wen ich bey den B-ger-Mstr viel zu sagen habe und wen die Leute den Glaubens *Articl* erst im Kopffe kriegen gewint Hinrich im geringsten Ein hundert Thaler oder zwey dabey des Jahres, die ich als aus keinen Geitz entgegen nehmen wil sondern nur zu zeigen, wie ich meinen Ampt und Dienst des *Reutendienerats* woll verstehe. Will einer mit den Bürgermster sprechen, so sage ich, er ist nicht zu Hause. Sagen sie dan das sie Ihm in fenster Sehen, So antworte ich, das will nichts sagen, er ist doch nicht zu Hause. Die Leute in Hamburg wissen gleich, was solche andwordt bedeutet: Sie stechen Hinrich einen Thaler in die Handt, so kömpt der Hr. gleich zu Hause, ist er kränklich oder unpäßlich, so bleibt er gleich frisch, sindt frembde bey ihm, so gehen sie gleich weg; liegt er so steht er gleich auff. Ich will unter zeiten mit fremde *Laqueien* umgehen, Ich weis es gar zu woll, was in solchen häußern *Passirt*. In vorigen zeiten welche man die alten tage pflegt zu nennen, da die Leute beydes als stum und dum waren wie die Pferde und Esels, da nante man solches *Nefas*, aber jtzt heißt es *Extra*, drinkgeld oder ungewisses einkommen. Aber seht da kömpt Annecken, sie weis noch nichts von dieser Veränderung; den sie hat noch ein gemeinen Kangießer gang und *Mine*.

Scen. 2. Annecken. Hinrich.

Annecken: Ha, ha, ha. Ach seht doch wie der Nar aus sieht! Ich glaube das es ein Adriene ist, welches er an sich hat.

Hinr. Hör du Kangißer *Carronje*, hastu nicht entweder eine Liberey oder *Laqueien* zu vorn gesehen. Diese gemeinen Leute sind bey meinen glauben als das Vieh, sie stehen und gaffen als wie Kühe, wen sie einen Menschen den einen tag in andre kleider sehen als wie den andern.

A. Nein, eines Kurtzweil, und das andere Ernst; hier war heute eine alte frau die den leute in die hände Sahe, der gab ich ein stück brodt, dafür sie mir die Kunst lernete, andre Leute in die hände zu sehen, was ihnen wiederfahren soll. Mus ich dir in die hände sehen, so wil ich dir gleich dein glück oder unglück sagen.

H. Ja, Ja, Annecken, Hinrich ist so tölpisch nicht, wie du dich einbildest. Ich rieche die Lunte schon; du hast ein geruch,

wegen der Erhöhung so mir heute wieder fahren, bekom̅en, und die mir noch dazu wiederfahren wird.

A. Nein, bey meinen Glauben weis ich davon nichts zu sagen.

H. Seht nur welche gute Mine sie kan halten, ja bey meinen glauben mustu es gehört haben, und deswegen hastu auch gut zu weissagen. Nein, Hinrich hat alte Bein im Kopfe er ist nicht so leicht bey der Nase zu kriegen.

A. Ich kan meinen höchsten Eyd drauff ablegen, das ich nicht das geringste davon gehört habe, was du sagst.

H. Hast Du nicht neulich mit der Frau Bürger Meistersche geredet.

A. Ich glaube der Jung ist Toll, Kenne ich die Frau Bürgermeisterine?

H. So hat es bey meinen glauben, das freulein dir gesagt.

A. Ey! Hinrich, halt doch einmal auf mit deinen Narrengespräche.

H. Siehe da! Liebe Annecken, da hastu meine handt, Weissage nun so viel Du weist, Ich merke es schon das Du ein geruch von der sache hast, ob du dich gleich so fremde anstellest; das kan aber nicht schaden, das du so Politisch bist; unser gantzes haus gebühret hinführo so zu sein. Nun! sage, her, was sahestu den in meiner Hand?

A. Ich sehe drinnen, lieber Hinrich, das des Vaters *Custus* der freie *Residentz* hinter den Ofen hat, wird eine weile lustig *Galiath* auf deinen Rücken dantzen. Ist das nicht unverschämt sich so auszuspucken, da hier so viel arbeit im hause ist welche damit versäumet wird, und auch des Vaters Rock so zu zurichten.

H. Höre Annecken, Ich kan weissagen ohne in die hände zu sehen: Ich weissage dich, das du recht eine liederliche *Carnallie* bist, und das Du für deinen unverschämten Maul ein par ohrfeigen verdienet hast ja auch woll zwei par, |: Eben wie es sich fallen kan :| Siehe du! itzt ist deine weissagung erfült. NB. Gibt ihr Ohrfeigen.

A. Au, Au, Au, das sollen dir gar theure ohrfeigen werden.

H. Auf ein ander mahl so lehre hiedurch für eines Großen herrens Laquei größer *Respect* zu haben.

A. Warte nur, jetzt kömpt die Mutter gleich.

H. Für des Bürger Mstrs vornehmsten diener.

A. Sie wirds Rächen auf deinen Rücken.

H. Für ein Reutendiener.

A. Ja, Ja, ich sage es noch einmahl es sollen dir theure Ohrfeigen werden.

H. Für eine Persohn, die bey den Bürgermstr gutes gehör hat.

A. Ach! Ach! Ich bin nie zuvorn in diesem hause geschlagen.

H. Da die gantze Bürgerschaft hinführo wil *Caressen* und *Baselemaner* für machen.

A. Ich glaube gwis, der Jung ist Rasend Toll. Hey Mutter! Mutter, kombt herein.

H. St. st. st. Du kriegst gewis ein Unglück mit dein Mutter. Ich kan es woll mercken das du noch nicht weist was hier passiret ist, deswegen vergeb ich dir deine Versehung, zu dehm wil ich dirs deiner unwissenheit zu schreiben und dirs Verlassen wie ein rechtschaffener Christ gebührt zu thun. Der Raht hat zwar durch der meisten Stimmen den Hrn zum Bürgermstr erwehlet, die Mutter zur Bürgermeisterinne, Engelcke von ihrer Jungfernschafft abgeurtheilet und ihr mit einen Fräulein Titel begnädiget. Deswegen kanst dus leicht begreifen, das ich nicht mehr stehen kan und arbeiten, deswegen trage ich auch diese *Liberey*, die du itzt siehst.

A. Ey! stehe doch nicht und *Fixire* mich im kauff dazu.

H. Es ist so wie ich sage, Annecken; siehe da kömbt das Fräulein, die meiner Worte gewis wahr machen wird.

Ende der zweiten Scen.

PRØVE AF BARSELSTUEN

(I, 1, Slutning af Troels' Monolog).

Suma Suma Sumarum 93 weiber stehen auf dieser Liste. Im gleichen habe ich In diesen tagen ihn so viel häuser her umb lauffen müßen umb dis grose *Miracul* in der stadt bekant zu machen, welches ihn diesen tagen geschehen ist, Nemlich daß unser Mutter ins Kintbet mit einer Jungen dochter gekomen. Ein groß *Miracul* wor über die gantze stadt im harnisch gerahten, gleich als wan der feindt storm lauffen wolte. Ich wolte mir vor*obligiren* wohl 50 solche Kinder in einen Jahr fertich zu machen, den diß ist eben kein groß [-es overstr.] wunder, aber die Leute sindt hier in eben soe neugierig wie in allen andern dingen. Soll man hochßeit machen, müßen soe viele Leute zusamen komen, umb zu freßen und zu sauffen, mehr als ein armer hantwerchßmañ in vier Jahren verdienen kann, Drumb hat man in alten Zeiten diese moede

erdacht, daß die halbe stadt hat opfern und Brautgeschenche bringen müßen, sonsten müste ein großer Hauffen sich wohl geffallen lassen von der hochzeit in *Arest* zu tantzen, gleich wie nun die Leute Ie Lenger ie ärmer weren (!) so werden sie auch im̅er hochfärtiger, soe gar daß sie auch heutte zu tage keine Brautgeschenche mehr annehmen wollen alß nur alleine daß dienst volch, unt diß gehet auff solche ahrt zu, *Exempel gracia* man bittet die Leutte zur hochzeit man danckt [rettet for dancht] sie vor die Ehre undt freuntschafft daß ist artig und *Complicant* genuch, aber woe ich mich recht besin̅e, soe heist es Zu letzt alsoe, Nach dehm unser stuben- oder Küchen [rettet for Kücken] Mädtgen beschloßen hatt Morgen abent ihre Jungfernschaft der götin *Venus* auff zu opfern, und diß ohne groß *allarm* nicht geschehen kan . weil wir dem nach brav freßen tapfer sauffen und unser gesuntheit mit allen *Plaisier* vertanßen müßen soe gelanget unser dienst freu[n]tliches ersuchen an sie, daß sie uns Morgen die Ehre anthun wollen die umb Kostung zu bezahlen, und über dem noch anden heur Kutscher 1 Rdlr gelt oder auch mehr nach dero Belieben *Spendiren* wollen. Diß ist der gantze ßenf. Hier auf antworten die Hochzeit gieste folgender gestalt, wir danken schuldigst für die große höfflichkeit und wollen die umb Kosten gerne bezahlen, wünschen da bey soe glücklich soe sein dieselbigen wieder zu verdienen, auff diese ahrt hältman hochzeit alwoe wenn über 3 stunden bey tisch auff *Petters* und *Pouls* gesundtheit herumb gesoffen und geschriehen worden welche wohl 100 schritt von ein andern setzen. Man noch dar zu herumb springen und tansen muß biß man von staub und mattigheit soe Ellendich wird daß man den *Musichanten* noch gelt dar zu geben muß daß sie nur auffhören zu spielen, da mit man zu hauß gehen und 3 tage hinterher *Purgiren. Pfomiren,* Schreffen aderlaßen und *medicinieren* kan. wil ich mir von hochzeiten auff begräbnisse hin begeben so gehets da eben soe doll zu, als bey dem ersten, *Exempel Graciam.* Ein arme frau stirbt ihr man ab, gesetzt er hinterletzt ihr etliche Dahler stüwer oder sechslinge woe von die frau zur noth leben könte, soe Rathet ihr die vernunfft dieselben beysam̅en zu halten oder zu *Concerviren,* hingegen sagt die moede sie soll ihren mann herlich und auß (!) beste begraben laßen, daß ist auff guth deudsch gesagt sie soll den toten Cörper schön ankleiden aelle wende, stirbstuben-Mädtgen, Kichen-mädtgen, am̅e, Kutsche und Pferde schwartz über ziegen laßen |: mit der Zeit soll man auch die schoß hunde schwartz kleiden laßen :| Mit einem wort sie soll ein solchen herlich begräb-

nis geben, daß sie hernach nichts übrig hat herlich zu leben, diß ist nicht genug daß sie ihren man mit samd ihre wohlfahrt verlieret sondern die moede sagt ferner daß sie auch 6 wochen zu beth liegen soll und anhören daß diese wortte 6 mahl 6 mahl ein Jeder stunde *repetirt* werden, *Madame* ihre trauer gehet mich so nahe, daß ob wohl sie alß eine geduldige sich für gesetzt hat ihre sorge und betrübniß mit gedult zu ertragen, soe lest ihr die moede solches doch nich zu |: Ei du verfluchter (!) moede du :| diß Komt mir Eben so vor alß wen einer eine [!] schmertzen an der handt, fuß, Kopf oder gar den podex [ikke antikv.] bekomen hat, soe schicht er nach der moede zu seinen guten freu[n]den und letzt sie bitten ob sie nicht einer nach der andern daß pflaster ab zu reißen zu ihm komen wolten. Da komt den einer nach dem andern umb ihren freu[n]dschaft sehen zu laßen her gretrullt und reißen das pflaster von der handt wor vor man ihnen danket [rettet for danchet] ia the, *Café* oder Schochelade gar noch dar zu giebt, aber daß dethe der teuffel wen ich eine witfrau were. aber diese Kindbetter oder Barßelstuben sind gantz und gar dul hier muß man erst 100 Menschen als ein groß wunder werch zu wissen duhen daß Hanß Hanßen oder Jesperßen ein meisterstüch an seiner frau gemacht hat, welches doch ein ieder Baur auch [!] *Amack* auch duhen kan. und daß er entweder selbst oder durch hilffe eines andern einen Sohn oder Dochter verfertigt hat, umb diß wunder zu besehen sie zu ihm Kom̄en und zu gleich die Krancke Kindbeterin oder Barsel Kune mit *gratulationen* und geplauder *Bombardieren* sollen da mit die *Patientin* nicht soe geschwind gesundt weren kan als sie weren könte wan sie Ruhe hätte. aber wer den teuffel komt da zu gelauffen daß ist gewis Christopfersens Kärl was macht der wollen.

C. TEATERHISTORISK TILLÆG

Efterfølgende Tillæg indeholder en Oversigt over tyske Holbergopførelser i Tyskland, Østrig-Ungarn, Schweitz og Østersøprovinserne, saavidt de er Forf. bekendt.

Tyske Opførelser i Skandinavien og Rusland er ikke optagne.

I den skematiske Oversigt (Bilag), der er ordnet efter Aar og Sted har ikke kunnet optages andre Opførelser end de der lader sig Sted- og tidsfæste, saaledes ikke den ovenfor (p. 120) omtalte Kandestøberopførelse i Cosswig, Abbts, Borsch's o. fl. Holbergopførelser; Schönemanns Opførelse af Pernilles korte Frøkenstand (slg p. 115).

Paa Bilaget staar ved hvert Bynavn et Tal, som henviser til en Liste over de forskellige Trupper, Skoleteatre p. p., og i den følgende, alfabetisk ordnede Liste over disse vil man finde de nærmere Oplysninger med Kildeangivelse[1]). Med et Romertal bag efter Byens Navn angives Antallet af Opførelser, forsaavidt det er kendt.

ABBT, KARL FRIEDRICH (1733—83)

— Diverse Stykker. Rhinegnene.

Beiträge z. Lebensgeschichte des Schauspielers Abbt. 1784, 36.

ACKERMANN se SCHRÖDER.

[1]) Med Chronologie, Peiba og Theaterlexikon menes Schmids bekendte Værk, Nyudg. ved Legband i Schriften d. Gesellschaft f. Theatergeschichte I; Peibas Gallerie von Teutschen Schauspielern. Nyudg. ved R. M. Werner i samme Selskabs Skrifter XIII; samt Herloszson & Marggraff, Allg. Theaterlexikon. Neue Ausg. I—VII, 1846. Til Kandest.opf. i Regensburg 1795 er Kilden Gotha Theaterkalender 1796, 304 ff.

AMBERG, JOHANN JACOB

1756. Henrich og Pernille. Lübeck.

Plakat i Stadtbibl. Lübeck (slg. Facsim.); Stiehl, Theater zu Lübeck, 1902.

Ifølge Chronologien var han oprindelig Teatermaler og Komiker hos Johann Kuniger, hvis Trup han overtog 1755—56, senere var han ved forskellige andre Trupper, bl. a. Schuchs; ifølge Theaterjourn. f. Deutschland VI, 1778, 102 forenedes hans og den berygtede Ilgeners Selskab 1776 i Wismar, hvorfra de gik paa Turné i Holsten.

BARZANTI, PAULO

1773. Der gefürstete Schuster. Lustspiel von Holberg. Güstrow.

Bärensprung, Theater in Mecklenburg-Schwerin, 1837, 75 »nach einer Zettelsammlung«; rimeligvis foreligger der en Forvexling; en munter lille anonym En-Akter, der har Træk fra Kandestøberen og bærer den nævnte Titel foreligger fra 1754; et Exemplar findes i Preuss. Staatsbibl. Berlin.

Om Barzanti slg. Theaterkalender 1780, 255.

BORSCH

— Diverse Stykker. Mainz.

Theaterjourn. f. Deutschland I, 1777, 67.

Nærmere Oplysninger mangler.

BRANDES — KLOS

1786. Kandestøberen. Hamburg III.

Plakater i Stadtbibl. Hamburg; slg. ovenfor p. 83 ff.

BRUNIAN, JOHANN JOSEPH (1733—81)

1771. Jacob v. Tyboe. Prag. II.

Kandestøberen. do.

Teuber, Prager Theater I, 299 & 373.

Ifølge Theaterlexikon var B. oprindelig Gøgler og Marionetspiller og spillede fra 1760 en Tid lang hos Joseph v. Kurz.

BULLA

1788. Kandestøberen. Buda-Pest.

Gotha Theaterkalender. 1789, 175.

Bulla se ogsaa Seipp.

Mit Erlaubniß einer Hohen Obrigkeit
wird heute auf der

Ambergischen Schaubühne

allhier in dem neuen Opernhause in der Beckergrube
ein aus dem Dänischen des Hrn. Baron von Hollberg übersetztes

Lustspiel,

von dreyen Handlungen,

Der doppelte Betrug,

oder:

Heinrich und Pernille,

vorgestellet werden.

Agirende Personen:

Leander, ein junger Edelmann, der Leonora Bräutigam.
Jeronimus, ein reicher Edelmann, der Leonoren Vater.
Leonora, Jeronimi Tochter, Leanders Braut.
Leonard, ein Edelmann, des Leanders Freund.
Heinrich, Leanders Laquai.
Pernille, der Leonoren Kammermädgen.
Magdalena, Jeronimi Hauswärterin.
Hans, Leanders Hausknecht.
Ein Notarius.

Den Beschluß macht ein lustiges Nachspiel,

Der Bräutigam ohne Braut.

Der Anfang ist präcise um halb Sechs Uhr. Die Person zahlet in den Logen Einen halben Rthlr., auf dem Parterre 1 Marck, auf dem Mittelplatz 8 ßl. und auf dem letzten 4 ßl. Lüb.

Wer sich beym Eingange nicht aufhalten will, kan vorher aus des Schneiders Hrn. Schreibers Hause in der Beckergrube Billette abholen lassen.

Die Bedienten können nicht ohne Bezahlung eingelassen werden.

Mittewochs, den 6. October 1756.

Original i Stadtbibl. Lübeck.

DIESTEL, JOHANN BERNHARD (1760, levede endnu 1812)
1785. Kandestøberen. Bremen. II.
Behnken, Bremer Theatergeschichte 1857, 39.
Ifølge Theaterlexikon var han fra 1787 hos Großmann.

DÖBBELIN, KARL THEOPHILUS (1727—93)
1771. Jacob v. Tyboe. Braunschweig.
Klotz, Bibliothek d. schönen Wissenschaften VI, 1771, 643.
1772. Jacob v. Tyboe. Braunschweig. II.
Kandestøberen. do. I.
Plakater i Stadtbibl. Hamburg.
1786. Kandestøberen. Berlin. IV.
Slg. ovenfor p. 83 ff.
D. som oprindelig havde været hos Mme. Neuber og senere spillede hos Ackermann og Schuch ledede et af Tidens ansete Selskaber, efter Kochs Død 1775 overtog han Privilegiet i Berlin, slg. Allgem. Deutsche Biographie.

GROSZMANN, GUSTAV FRIEDRICH WILHELM (1744—96)
1785. Kandestøberen. Mainz.
Peth, Theater zu Mainz 1879, 68.
1789. Kandestøberen. Hannover.
Annalen des Theaters V, 39.
G. debuterede hos Seyler i Gotha, slg. Allgem. Deutsche Biographie og ovenfor p. 191.

HENTSCHEL
1779. Jacob v. Tyboe. Aurich i Ostfriesland.
Litteratur- & Theaterzeitung 1779, II, 362.
H. havde været hos Abbt, Ackermann o. fl., og oprettede 1778 i Oldenburg sit eget Selskab. slg. Peiba 304.

ILGENER, PETER FLORENZ (c. 1730—)
1770. Kandestøberen. (Chemnitz?), Köln.
Mitteil. d. Vereins f. Chemnitzer Geschichte VIII, 1889, 147, kun Kölneropførelsen er sikker.
[1775—76. Jacob v. Tyboe. Rostock.
Bärensprung a. St., 78; I. var i Rostock disse to Aar; det hedder om en af hans Skuespillere, at han spillede »Bramarbas- und Tyrannenrollen«. Da Bramarbas ogsaa er Navnet paa et Rollefag, er det usikkert om der menes Holbergs Stykke.]

c. 1783. Jacob v. Tyboe. Turné.
Gotha Theateralmanach 1783, 57, Aarstal usikkert.
c. 1785. Kandestøberen. Turné.
Bertram, Ephemeriden VI, 1787, 25, Aarstal usikkert.
I. var en ilde berygtet Principal, slg. ovenfor under Amberg, slg. ogsaa Peiba 313.

JOSEPHI, KARL (1727—98)
1763. Kandestøberen. Hannover.
Müller, Hoftheater zu Hannover 1876, 34.
Ifølge Chronologien 129 spillede han aldrig andet end Hans Wurst-Roller og havde været Marketender, slg. Peiba 315; hans Trup overtoges 1762 af Leppert.

KOCH, GOTTFRIED HEINRICH (1703—75)
1750. Jacob v. Tyboe. Leipzig.
Das Neueste aus der anmuth. Gelehrsamkeit I, 153.
1753. Jacob v. Tyboe. Leipzig.
Neue Erweiterungen d. Erkenntnis u. d. Vergnügens. I, 1753, 463.
1760. Jean de France. Hamburg. III.
1761. do. — IV.
1762. do. — II.
Plakater i Schloßbibl. Gotha, der i Ekhofs Plakatsamling indeholder et fuldstændigt Repertoire for hans Trup for 1759—63.
K. var en af Tidens mest ansete Principaler. slg. Allgem. Deutsche Biographie.

KUNIGER, JOHANN († 1761)
1749. Henrich og Pernille. Hamburg. I.
1750. Kildereisen. — I.
1752. Jacob v. Tyboe. — II.
1753. do. — I.
Plakater i Stadtbibl. Hamburg.
Ifølge Chronologien (105 ff. og passim) var han oprindelig Taskenspiller, Ekvilibrist, stærk Mand, Tandbrækker og Marionetspiller; 1755 overdrog han sin Trup til Amberg (s. d.). Han rejste senere i Holsten og skal være død i Itzehoe. Asmus, Die dramat. Kunst in Lübeck 1862, 18, meddeler at K. optraadte i denne By først i 1750 og rekla-

merede med at ville opføre »die besten Stücke, so von den berühmtesten Männern verfertigt«, nemlig Stykker af Holberg, Gottsched, Gellert, Schlegel, Molière, Destouches, Corneille og Voltaire.

LEPPERT, JOHANN MARTIN (f. c. 1720)
1754. Jacob v. Tyboe. Dresden.
Fürstenau, Theater in Dresden. II, 357.
L. var oprindelig Løber, senere Hofnar hos August II. af Sachsen; 1750 spillede han komiske Roller hos Koch, c. 1754 indbød han Ackermann til at komme til Warschau, hvor han dengang optraadte (slg. ovenfor p. 119), 1764 overtog han Josephis Bande. I et samtidigt Brev meddeles paa Hoffets Forespørgsel, at han ikke spillede saadanne Lyst- og Sørgespil, som kan behage de kongelige Herskaber. (Danzel, Gottsched, 317) slg. iøvrigt Chronologie 96 og Peiba 327.

LORENZ, GOTTLIEB FRIEDRICH (f. 1750)
1784. Kandestøberen. Braunschweig.
Tagebuch der unter der Direktion des Herrn Lorenz stehenden deutschen Schauspielergesellschaft. Altona 1784, 53.
L.'s Selskab hørte til de mindre og mindre kendte slg. Peiba 329.

MARCHAND, THEOBALD (1741—1800)
1772. Jacob v. Tyboe. Frankfurt a. M.
Plakat i Stadtbibl. Frankfurt a. M.
M.'s Trup var velomtalt og anset, slg. Peiba 330.

PLESCHE
1792. Kandestøberen.
Gotha Theaterkalender 1794, 310.
Nærmere Oplysninger savnes.

SCHÖNEMANN, se modstaaende Side.
Kilderne til Angivelserne findes anført ovenfor i Texten, hvor Schönemann omtales. Desuden er Plakatsamlingen i Stadtbibl. Hamburg confereret, hvorved Jac. v. Tyboeopførelsen 1757 fastsloges. I Texten blev det sagt, at Hans Devrient ved Udarbejdelsen af sit Værk om Schönemann ikke har benyttet Ekhofs egen-

SCHÖNEMANN (Johann Friedrich). (1704—82).

		Jean de Fr.	Jac.v.Tyboe	Kandest.	Maskerade	Hexeri	Stundesl.	Don Ranudo
1741.	Leipzig Güstrow	} cfr. p. 95, Note						
	Hamburg	*	*					
1743.	Berlin		I					
1744.	Danzig			I				
1745.	Breslau	II	II	II	I			
	Leipzig		I		I			
	Halle	I	I	I	I			
	Braunschweig	I	I					
	Halberstadt		I					
1746.	Breslau	I						
	Stettin	I			I			
	Halle	I	I	I	I			
	Braunschweig	I	I	I	I			
	Hannover	I			I			
1747.	Hannover		II	II	I			
	Braunschweig			I				
	Hamburg	I	II	III	I			
	Lübeck	I		I	I			
1748.	Zelle	I	I		I			
	Braunschweig	I			I			
	Breslau	I	I	I	I	I		
	Halle	I	I					
	Braunschweig		I	I		I		
	Görde	I	I	I		I		
	Hannover		I		I	I		
1749.	Zelle			I		I		
	Braunschweig	I	I	II	I		I	
	Leipzig		I	I	I			
	Halle		I	I	I	I		
	Göttingen		I	I				
	Dessau		I					
1750.	Leipzig			I				
	Braunschweig			I				
	Magdeburg			I				
	Rostock		I	I				
	Stralsund		I					
	Hamburg		I	I				
	Görde				I			I
	Slesvig		I	I				
1751.	Schwerin		I					
	Hamburg	I		II				
1752.	Hamburg		I					
1753.								
1754.	Hamburg		III	IV				
1756.	Hamburg		II	III				
1757.	Hamburg		I					

Mit Hoher Obrigkeitlicher Bewilligung

wird heute

auf der

Schönemannischen Deutschen Schaubühne

auf Begehren

das

aus dem Dänischen des berühmten Herrn Professor Hollbergs, von dem Herrn M. George August Detharding ganz neu übersetzte

Deutsche Schauspiel

nochmals vorgestellet werden,

genannt:

JEAN DE FRANCE, Der deutsche Franzose,

so wie es in der zu Leipzig bey Breitkopfen durch den Hrn. Professor Gottsched ans Licht gestellten Schaubühne anderm Theile, pag. 429. befindlich ist.

Personen:

Hieronymus, ein Bürger.
Franz, dessen Nachbar.
Jean de France, Franzens Sohn
Margaretha, Franzens Frau.
Elisabeth, des Hieronymus Tochter.
Antonius, Liebhaber der Jungfer Elisabeth.
Peter, ein Diener.
Martha, eine Magd.
Hans, ein Hausknecht.
Pierre, des Jean de France Diener.

Den Beschluß macht ein sehr lustiges Nachspiel:

Harlekins lustig- und lächerlich-singender Hochzeitschmaus.

Der Anfang ist um 5 Uhr, in dem sogenannten Opernhause auf dem Gänsemarkte in Hamburg. Die Person giebt auf dem ersten Rang Logen 1 Mark 8 Schill., Parterre 1 Mark, auf dem andern Rang Logen 12 Schilling, und Gallerie oder auf dem letzten Platze 6 Schilling.

Donnerstags, den 13. July. 1741.

Original i Stadtbibl. Hamburg.

hændige Repertoireliste for Aarene 1745—50 (Preuss. Staatsbibliothek, Berlin); Plakaten for Jac. v. Tyboe 1757 har han overset, antagelig fordi den findes indbunden blandt Kochs og ikke blandt Schönemanns Plakater (Stadtbibl. Hamburg).

Ved en Distraktion anfører Devrient en Opførelse af Jean de France for 1740, hvilket er udelukket[1]) (Anhang XXXIX, Nr. 19); Jacob v. Tyboe Opførelsen 4. Sept. 1741 er ikke optaget i Anhang XXXIX Nr. 40, men findes nævnt i Texten p. 38.

Ovenstaaende Statistik er ikke helt fuldstændig for de første Aars Vedkommende (indtil 1745), og for 1751. Af den omtalte Journal f. Skuespillerakademiet fremgaar, at Pernilles korte Frøkenstand ogsaa har været opført af Schönemann.

SCHRÖDER, se omstaaende Side.

I Texten er der berettet om denne Families forskellige Trupper, der her for Oversigtens Skyld behandles som én og som efterhaanden dirigeredes af Sophie Charlotte Schröder (1714—92), Konrad Ernst Ackermann (1712—71) og Friedrich Ludwig S., den store Schröder (1744—1816).

Den trykte Hovedkilde er Meyers Schröderbiografi (slg. I, 14, 86, 91, 95, 116 og II, 2. Afdel., 40 ff., 51 ff., 117 ff., 139 ff.). Denne bygger for Aarene 1742—44 paa det endnu bevarede Plakatmateriale (Stadtbibl. Hamburg), slg. herom Texten; for den følgende Tid paa Materiale, som ikke mere existerer. For Schröders Direktionstid haves et fuldstændigt Materiale af Plakater i Hamburg.

For de Ackermannske Vandreaar har man kun fuldstændigt Materiale for 1764—67 i Ekhofs Plakatsamling i Gotha. Ellers er man indtil Litzmanns i Texten omtalte, lovede Publikation, kommer, henvist til Slutninger, der kan drages fra Meyers Angivelser i Forbindelse med Litzmanns Chronologi for Truppens Vandringer, samt til spredte Oplysninger, der lejlighedsvis frembyder sig.

Jeg har til Ovenstaaende benyttet følgende, hvortil der henvises ved Tallet bag Byens Navn:

1. Hagen, Preuss. Theatergesch., 231.
2. Neue Erweiterungen d. Erkenntnis u. d. Vergnügens IV, 1754, 541. (Kgl. Bibl. Kbh.).
3. Abschilderung d. Ackermannschen Schauspillergesellschaft. 1755, 22. (Stadtbibl. Hamburg).
4. Rub, Dramat. Kunst in Danzig. 1894, 16.

[1]) Slg. at Litzmann, Schröder I, 8 lader Eckenberg opføre Holbergske Stykker i Berlin i 1730erne, en Fejl som han dog selv retter I, 266, Note.

SCHRÖDERIN - ACKERMANN - SCHRÖDER

	Barselstuen	Jean de Fr.	Jac. v. Tyboe	Hexeri	Erasmus	Kandestøber	Stundesløse	Maskerade	Diedr. Mensch.	Hon. Ambition.	Lykk. Skibbrud	Henr. og Pern.	Melampe	11. Juni	Ulysses	Gert Westph.
1742. Hamburg	I	V	V	V	III	VIII										
1743. Hamburg	IV	I				I	VII	VII	III	II	II	III	II	III		
1744. Hamburg							I								I	
Schröderins Selskab opløst; Fruen trækker sig tilbage til Privatlivet. Ackermanns Selskab dannet 1753.																
1753. Königsberg [1]						*										
1754. Turné i Østtyskl.	*	*	*													
Danzig						*										
Glogau [2]						*										
1755. Halle [3]		*	*			*										
Danzig [4]						*										
1756. Turné i Østtyskl.	*						*									
Leipzig [5]						*										
1757. Turné i Østtyskland, Sydtyskland og Schweitz	*		*				*									
1760. Turné bl. a. Strassburg	*		*					*								
Basel	*		*													
1761. Turné (Strassburg, Freiburg, Karlsruhe)	*	*	*					*								
1762. Turné (Mainz og Frankf. a. M.)		*				*	*									
1763. Cassel [6]	*															
Braunschweig [6]		*	*													
Hannover [7]																*
1764. Hannover		I														
Hamburg			II				II									
1765. Hamburg						II	II									
Bremen		I'	II			I										
1766. Hamburg			I			III										
1769. Braunschweig						I										
Ackermann † 1771; Schröder overtager Ledelsen.																
1779. Hamburg						II										
1780. Hamburg						I										

5. Neues Leipziger Allerlei. 1756, 70. (Kgl. Bibl. Kbh.).
6. Theaterkalender. Mannheim 1795, 114. (Hamburg, Stadtbibl.).
7. Schultze-Kummerfeld, Lebenserinnerungen I, 180.

SCHUCH, FRANZ d. Æ. (1716—63), d. Y. (1741—71)

1752. Don Ranudo. Frankf. a. M.

Plakat i Stadtbibl. Frankf. a. M.; slg. ovenfor p. 99.

1754. Kandestøberen. Berlin.

1756. do. —

Neue Erweiterungen d. Erkenntnis u. d. Vergnügens. IV, 1754, 228 og VIII, 1756, 517.

1757. Kandestøberen. Danzig.

Krit. Nachricht v. d. Schuchischen Gesellschaft in Danzig. 1758, cit. Rub, Theater in Danzig, 20.

1767. Kandestøberen. Königsberg.

Hagen, Preussische Theatergeschichte, 267.

1768. Jacob v. Tyboe. Breslau II.
Kandestøberen. — I.

1769. Kandestøberen. — II.

Kießling, Chronologie d. Breslauer Theaters. Mss. Stadtarchiv, Breslau; ved Jac. v. Tyboe 19. Marts 1768 staar: auf vieles Verlangen.

Den ældre Schuch skal være begyndt som Hans Wurst, men endte med at være en anset Principal, slg. Chronologie 260.

SCOLARY's Enke.

c. 1779. Kandestøberen. Reval.

Theaterjournal f. Deutschland XII, 1779. Opførelsen bør maaske dateres nogle Aar tilbage.

Scolary var i 1730erne i Berlin hos den berømte »stærke Mand« Eckenberg, sammen med Hilverding; denne drog senere som Principal til Rusland og tog Fru Schröder og Ackermann med sig sammen med Scolary, der 1763 fik et selvstændigt Privilegium i Rusland. Slg. Forschungen z. brandenburg. u. preussisch. Geschichte II, 2, 218 ff.

SEIPP, CHRISTOPH LUDWIG (1747—93)

1788. Kandestøberen. Herrmannstadt (Siebenbürgen).

1793. Don Ranudo. } Wien.
Kandestøberen II. }

Gotha Theaterkalender 1789, 192 og 1794, 331 ff.

S. debuterede hos Abbt og forenede 1780 sin Trup med Bullas, som han dog senere skiltes fra, slg. Peiba 364.

SEYLER, ABEL (1730—1800)

1770. Jacob v. Tyboe. Hannover I.

Plakat i Ekhofs Samling, Schloßbibl. Gotha, slg. Chr. H. Schmid, Theaterchronik 1772, 24.

S. er bekendt fra det saakaldte Nationaltheater i Hamburg 1767—69; efter dettes Undergang blev han Direktør for Teatret i Hannover, til hvilket han bl. a. førte Ekhof med sig; 1783—92 ledede han Hofteatret i Slesvig.

STEPHANY-NEUHAUS

1796. Kandestøberen. Hannover.

Gotha Theaterkalender 1798.

Sikre Oplysninger savnes, slg. Peiba 368 ff.

TILLY

1785. Kandestøberen. Stralsund. I.

Struck, Theater zu Stralsund 1895, 54.

Muligvis den Johann T., der 1777 var et vigtigt Medlem af den Ilgenerske Trup i Pommern. Slg. Peiba 375.

WÄSER, JOHANN CHRISTIAN (1743—81)

1770. Kandestøberen. Leipzig. IV.
Jean de France. » I.

Kießlings Chronologie etc. Stadtarchiv, Breslau; Schmid, Über die Leipzigerbühne 1770, 73 ff., slg. ovenfor p. 119, 189 ff.

1773. Kandestøberen. Breslau. I.

Kießlings Chronologie; der tilføjes: hatte wenig Zuschauer.

1775. Kandestøberen. Potsdam. I.

Kießlings Chronologie.

1778. Kandestøberen. Halberstadt.
do. Magdeburg.

Schreiben aus Halberstadt an einen Freund in Berlin, die wäserische Schauspielergesellschaft betreffend. U. St. 1778, 13.

1779. Kandestøberen. Magdeburg.

Theaterjournal f. Deutschland XI, 1779, 43.

1789. Kandestøberen. Breslau. IV.

Kießlings Chronologie. Stykket gaves i Lambrechts Bearbejdelse fra 1787, slg. ovenfor p. 86 ff.

WALLEROTTY, FRANZ GERWALDI

1741. Jean de France. Frankf. a. M.

Plakat, Stadtbibl. Frankf. a. M., slg. Facsimile.

1749. Maskeraden. Prag.

Om Wallerotty slg. ovenfor p. 97 ff.

Mit gnädiger Bewilligung
Eines Hoch-Edlen und Hoch-Weisen

MAGISTRATS,

Werden die
Allhier subsistirende

Hoch-Teutsche Comödianten,

Heute Donnerstags
Eine nach der vollkommenen Theatralischen Regul mit besonderer Mühe componirte

PIECE-COMIQUE

aufführen, betitult:

IEAN DE FRANCE,

Oder:

Der Teutsche Frantzose,

Wobey
Arlequin unter dem Nahmen Pierre des Jean de France Diener, ingleichem Hauß-Wurst als ein Hauß-Knecht, nicht weniger Martha eine Dienst-Magd, welche sich bey dem Jean vor eine Frantzösische Dame ausgiebt, mit besonderer Lustbarkeit aufwarten werden.

Avertissement.

Dieses Lust-Spiel ist aus dem Dänischen des Herrn Professor Hollbergs von Hn. M. George August Detharding übersetzet, nach diesem aber von J. C. Gattscheden nach denen wahren Theatralischen Regeln heraus gegeben worden, und ist solches in der That ein Werck, welches so wohl ein zahlreiches Auditorium als besondern Applausum verdienet.

Unsere Sängerin wird mit einer Aria, unsere Täntzer aber mit 3. Täntzen aufwarten.

Den völligen Beschluß machet eine extra lustige Nach-Comödie,

Betitult:

ARLEQUIN die böse Gretha.

NB. Es dienet zur Nachricht, daß Parterre nur 6. Batzen. Auf dem andern Platz 4. Batzen. Und auf dem letzten Platz 2. Batzen bezahlt wird.

Die Stunde wird gesetzt um 4. Uhr, mit Versicherung daß puncto 5. Uhr der Anfang, und längstens um 8. Uhr der Schluß gemacht werden soll.

Der Schau-Platz ist in der grossen neu-erbauten Hütte auf der Bockenheimer-Gaß.

NB. Es sind auch Logen monathlich, wochentlich, oder täglich zu verlehnen. und ist allezeit bey jeder Loge ein Bedienter frey.

WEISKERN, FRIEDRICH WILHELM (1711—68)

Slg. ovenfor p. 76 og nedenfor under Kärthnerthortheatret i Wien.

WOTHE, KARL LUDWIG (f. 1755)

1790—91. Kandestøberen. Brünn.

Gotha Theaterkalender 1791, 203.

W. var hos Wäser 1780 og ledede fra 1790 Theatret i Brünn. Slg. Peiba 383.

ZIEHR

1791. Kandestøberen.

Gotha Theaterkalender 1792, 335. Opholdssted ikke angivet.

Om en Principal Ziehr foreligger ingen Oplysninger.

SKOLEDRENGEOPFØRELSER[1])

ANNABERG

1741. Jean de France.
1743. Jacob v. Tyboe.
1752. Jean de France.
Don Ranudo.
1755. Jacob v. Tyboe.
1764. Gert Westphaler.
Jeppe.
1772. Kandestøberen.

Annales scholae Annabergensis, som i Ms. findes paa Byens Realgymnasium, samt Skoleprogrammer sammesteds.

Oplysningerne velvilligst sendt mig af Hr. Prof. Dr. Bernh. Wolf, Annaberg.

[1]) Angaaende Studenteropførelsen af Jacob v. Tyboe i Gieszen 1778 og Pageopførelsen af Don Ranudo i Dresden 1751 slg. p. 107.

CAMENTZ

1742. Jacob v. Tyboe.

Deutsche Schaubühne IV, Fortale.

Jeg har forgæves forsøgt at komme i Brevforbindelse med Byens Skoler.

OLDENBURG

1761. Jean de France.

Halem, Selbstbiographie. Hrsg. von E. Strackerjahn 1840, 10; cfr. R. Prutz, Holberg, 225.

RUDOLSTADT

1768. Kandestøberen.

1787. Den pants. Bondedreng.

B. Anemüller Dramat. Aufführungen in den Schwartzburg-Rudolstädtischen Schulen. Rudolst. 1882.

ZITTAU

1747. Kandestøberen.

1748. Jacob v. Tyboe.

1749. Jean de France.

1750. Arab. Pulver.

1752. Den Stundesløse.

1764. Don Ranudo.

Velvillig Meddelelse fra Stadtbibliothekar i Zittau, Hr. Studienrath, Dr. Th. Gärtner; slg. ogsaa hans Quellenbuch zur. Gesch. d. Gymnasiums in Zittau. Lpz. 1911, 235 ff.

Plakaterne er bevarede i Skolens Arkiv; en af dem gengives i Facsimile.

OPFØRELSER PAA HOF- OG NATIONALTEATRE[1])

ALTONA. Nationaltheater. Den dramaturgiske Skribent Dr. Heinrich Gottlieb Schmieder var Regissør.

1797. Kandestøberen. II.

[1]) Betegnelsen Hof-Theater forklarer sig selv. Nationaltheater lyder mere højtideligt end den tilsvarende Realitet undertiden var; det gælder t. Ex. Theatret i Altona, hvor Navnet er at opfatte som en Efterligning af det saakaldte Nationaltheater i Hamburg for 1767, hvortil Lessing var knyttet.

Betegnelsen Nationaltheater spottes i Gotha Theaterkal. 1792, 33 ff.

Drey Schauspiele

werden

auf der Zittauischen großen Schaubühne,

von der darzu erwählten studierenden Jugend,

den 21, 22 und 23 November, im Jahre 1747,

nach 1 Uhr,

vorgestellet werden,

wozu

alle hohe und fürnehme Gönner, wie auch andere geneigte Liebhaber

deutscher Schauspiele,

gehorsamst, ergebenst, und freundlich

einladet

M. Benjamin Gottlieb Gerlach,

des Gymnasii Director.

Zittau, gedruckt mit Nicolaischen Schrifften.

Ndlich wollen wir auch wiederum einmahl die große Schaubühne eröffnen, und durch einige unserer Untergebenen etliche deutsche Stücke auf derselben vorstellen laßen. Denn daß diese Schaubühne einige Jahre verschloßen geblieben, solches haben die allgemeinen Drangsale und gefährlichen Kriegesläuffte verursachet, welche nicht allein die angränzenden Lande, sondern, wie bekannt, auch diese gute Stadt durch göttliches Verhängnis betroffen. Bey solchen fürchterlichen Umständen nun würde es gewiß sehr ungereimt gewesen seyn, wenn man das Gemüthe mit öffentlichen Lustspielen hätte vergnügen wollen: maßen ja selbst der kluge Heyde, Marcus Tullius Cicero, denjenigen vor keinen rechtschaffenen Patrioten gehalten, welcher bey allgemeinen Drangsalen und fürchterlichen Bedrohungen vergnügt und lustig seyn könne. Da wir aber nunmehro durch göttliche Gnade des edlen Friedens, zum wenigsten bey uns und in unsern Gränzen, wiederum genießen, so hat man nicht länger anstehen wollen, dem sehnlichen Verlangen der hiesigen Liebhaber deutscher Schauspiele nach Möglichkeit ein Genüge zu leisten.

Unter diesen wird das erste eine Tragödie seyn, der **sterbende Cato** genannt, welche den großen Kenner der Theatralischen Dichtkunst, nämlich den hochberühmten und hochgelehrten Herrn Profeßor, Johann Christoph Gottscheden zu Leipzig zum Urheber hat, und in dem Ersten Theile seiner deutschen Schaubühne zu finden ist. Es hat dieses Theatralische Stück das Glück gehabt, bey einer auswärtigen Nation, welche sonst den Deutschen nicht viel Witz zutrauet, bekannt und beliebt zu werden. Denn Herr Ricoboni zu Paris hat es in seiner critischen Historie der Europäischen Schaubühne nicht allein sehr gerühmet, sondern auch den Innhalt deßelben allen denen, die Französische Bücher lesen, vor Augen geleget, und einen ausführlichen Auszug aller Aufzüge und Auftritte aus belobter Gottschedischen Tragödie gemacht. Und zwar mit Recht. Denn wer unpartheyisch ist, muß dieses Tragische Stück, wegen der regelmäßigen Einrichtung und vortrefflichen Ausdrücke aller darinn vorkommenden Charactere, billig vor ein Meisterstück achten.

Das andere Stück wird ein Lustspiel seyn das **Testament** genannt oder die **belohnte Redlichkeit** und **bestraffte Falschheit**. Es stehet solches im Sechsten und letzten Theile der deutschen Schaubühne. Wer eigentlich der Verfertiger von diesem Lustspiele sey, ist mir zur Zeit noch nicht bekannt. Doch ist selbiges vermuthlich aus derjenigen Feder geflossen, von welcher wir die ungleiche Heyrath und die Hausfranzösin, nebst andern, sowohl Tragischen, als Comischen, Stücken, haben. Es ist das ausgesuchte Lustspiel nach der edlen Art der Comödien des berühmten Mitgliedes der Französischen Academie zu Paris, Herrn Nericault Destouches, durch und durch eingerichtet, welcher an dem Englischen Hofe mit lauter vornehmen Leuten umgegangen, und die Lebensart eines höhern Standes, als der bürgerliche ist recht kennen gelernet. In diesem Lustspiele nun wird man einen feinen Umgang in adlichen Häusern, einen adlichen Schertz, die Leidenschafften bey jungen Leuten, mißlungene Absichten, die belohnte Tugend, und die Verspottung des Lasters, als besondere Vorzüge antreffen.

Das dritte Schauspiel führet den Namen des **politischen Kanngießers**, und ist von dem Herrn Baron von Holberg, hochberühmten öffentlichen Lehrer der Geschichte auf der Academie zu Copenhagen, zu erst in Dänischer Sprache verfertiget, und daselbst schon 1722 mit dem größten Beyfalle, bey einer sehr großen Menge Zuschauer, öffentlich aufgeführet worden. Der gelehrte Herr Profeßor Detharding, in Altona, hat es in die deutsche Sprache übersetzet, und Herr Profeßor Gottsched in den Ersten Theil seiner deutschen Schaubühne eingerücket. Es ist diese Holbergische Comödie, nach des Urhebers eigenem Urtheil, welches in seiner von ihm selbst aufgesetzten Lebensbeschreibung ausführlich zu lesen ist, nichts anders, als eine Satyre, die eintzig und allein auf gemeine Leute zielet, welche in den Wirthshäusern die Obrigkeiten und Feldherren tadeln, das Verhalten der Könige und Fürsten untersuchen, und von allen ein freches Urtheil fällen, daß man dencken sollte, es wären keine geringe und gemeine Leute, sondern die erfahrensten Generale, und die verdientesten Bürgermeister versammlet, welche ihre Aemter niedergeleget, und sich der Ruhe gewiedmet hätten.

Die getroffene Wahl dieser drey Stücke wird hoffentlich den meisten Liebhabern der Schauspiele nicht unangenehm seyn. An der Zubereitung der dazu erwählten Personen hat man auch diesesmahl keine Mühe gesparet. Solten allenfalls in diesen Vorstellungen einige Abweichungen wahrgenommen werden, so bitten wir, in Ansehung der aufgestellten Personen, zum voraus, dieselben hochgeneigt und gütigst zu übersehen.

Wir ersuchen demnach alle hohe und fürnehme Gönner, wie auch andere geneigte Liebhaber von deutschen Schauspielen beyderley Geschlechts, gehorsamst und ergebenst, daß sie zu der angesetzten Zeit, vor der großen Schaubühne, in zahlreicher Versammlung sich einfinden, und mit ihrer hochschätzbaren und hochgeneigten Gegenwart uns beehren, und zugleich die spielenden Personen durch eine stille Aufmerckſamkeit noch mehr ermuntern wollen. Zittau, den 18ten November, 1747.

Personen des Trauerspiels.

Cato,	Christian Friedrich Gottlieb Wentzel.
Arsene oder Portia,	Willhelm August Ettmüller.
Portius, Catons Sohn,	Woldemar Salomo Haußdorff.
Phenice, Arsenens Vertraute,	Christian Gottlob Bürger, von Türchau aus der Oberlausitz.
Phocas, Catons Vertrauter,	Johann Gottfried Kretschmann.
Pharnaces, König aus Pontus,	Gottlieb Constantin Grünwald, von Küpper aus der Oberlausitz.
Felix, sein Vertrauter,	Johann Gottfried Grohmann.
Cäsar,	Johann Gottlieb Weinhold, von Dreßden.
Domitius, sein Vertrauter,	Johann Gottlob Helwig.
Artabanus, ein Parther,	Friedrich Willhelm Möller.

Catons Gefolge, Johann Gottfried Gryllich, von Eybau aus der Oberlausitz. Christian Erdmann Mirus, Christian Gottlieb Senfftleben.

Cäsars Gefolge, Johann George Heyner, von Draußendorff aus der Oberlausitz. Johann George Netsch, von Oderwitz aus der Oberlausitz, Carl Gottlieb Kühn.

Pharnazens Gefolge, Carl Heinrich Jentsch, von Hirschfelde aus der Oberlausitz. Christian Gotthelff Schuster, von Linde aus der Oberlausitz.

Arsenens Bediente,	Johann Willhelm Walter.
Der Schlußredner,	Johann August Pößner, von Görlitz.

Personen des Ersten Lustspiels.

Der Vorredner,	Carl Christian Acoluth, von Pirna aus Meissen.
Frau Oberstin von Tiefenborn, eine reiche Wittwe,	Johann Gottlieb Weinhold.
Fräulein Amalie, } ihrer Schwester Kinder,	Willhelm August Ettmüller.
Fräulein Caroline, } ihrer Schwester Kinder,	Carl Gotthelff Helwig, von Großschönau aus der Oberlausitz.
Herr von Kaltenbrunn, } ihrer Schwester Kinder,	Erdman Benjamin Feyereisen, von Glogau aus Schlesien.
Herr Doctor Hippokras, ein Artzt.	Carl Christian Acoluth.
Herr Landrath von Ziegendorf,	Christian Heinrich Kiesel.
Der Kammerherr von Ziegendorf, unter der Person des D. Schlagbalsams,	Christian Friedrich Gottlieb Wentzel.
Herr Hauptmann von Wagehals,	Christian Friedrich Dölitzsch, von Zinna aus Meißen.
Herr von Creutzweg,	Johann Jacob Winziger.
Ein Notarius,	Johann Friedrich Rudolph.
Drey Lackeyen,	Friedrich August Wässerle. Johann George Heyner, Johann George Netsch.
Der Schlußredner,	Gottlieb Constantin Grüntwald.

Personen des Andern Lustspiels.

Der Vorredner,	Johann Friedrich Rudolph.
Herrmann Breme,	Erdmann Benjamin Feyereisen.
Frau Bremin, dessen Frau,	Carl Gotthelff Helwig.
Luischen, ihre Tochter,	Gotthelff Michael Friederici, von Witgendorf aus der Oberlausitz.
Meister Ehrlich, ein Liebhaber der Tochter,	Johann Gottlob Helwig.
Henrich, } zwey Kanngießergesellen,	Christian Adam Simonides.
Dietrich, } zwey Kanngießergesellen,	Johann Daniel Aßman.
Anna, eine Magd,	Johann George Heyner.
Frantz, ein Meßerschmidt,	Benjamin Gottlieb Jacob, von Steinau.
Sauer, ein Visitator,	Johann George Döring.
Richard, ein Bürstenbinder,	Gottfried Seidel, von Steinau aus Schlesien.
Gilbert, ein Stuhlmacher,	Gottlob August Abner, von Bischoffswerda.
Fuchs, ein Kürschner,	Johann Gottfried Grohmann.
Herr Doctor Rehfuß, ein Artzt.	Johann Jacob Winziger.
Herr Sand, ein Kaufmann,	Carl Christian Bertoch.
Frau Doctor Rehfußin,	Friedrich Conrad Bergmann, von Oderwitz.
Frau Sandin,	Woldemar Salomo Haußdorff.
Eine Rathsherrenfrau,	Christian Gottlob Bürger.
Zween Advocaten,	Johann Gottfried Kretschmann, Johann August Witschel, von Maralitze aus der Oberlausitz.
Ein Fremder,	Christian Heinrich Kiesel.
Ein Handelsmann,	Johann Christoph Donat, von Wittenberg.
Ein Hutmacher,	Johann David Seliger, von Keltsche bey Schweidnitz aus Schlesien.
Frau Hufeisin,	Johann Gottfried Gryllich.
Eine Magd,	Christian Erdmann Mirus.
Ein Lackey,	Johann George Netsch.

1798. Jacob v. Tyboe. I.
Journal f. Theater u. a. schöne Kunste. Hrsg. von Dr. Schmieder. Hamburg. 1797, 280 og 1798, 73.
1799. Kandestøberen.
Gothaer Theaterkalender 1800, 268.

MAGDEBURG. Byens faste Theater under Ledelse af Fr. Ludw. Schmidt, som havde været hos Döbbelin.
1798. Kandestøberen.
Costenoble, Tagebücher I, 106. (A. v. Weilens Note opgiver forkert, at der her er Tale om Treitschkes Vaudeville.)

MANNHEIM. Hof- und Nationaltheater.
1784. Kandestøberen. I.
Archiv und Bibliothek d. großherzogl. Hof- und Nationaltheaters. Hrsg. v. Fr. Walter. 1899, Anhang, 439.

MÜNCHEN. Hof- und Nationaltheater.
1787. Kandestøberen.
Grandaur, Hof- und Nationaltheater in München 1878, 32.

SCHWERIN. Hof- und Nationaltheater.
1789. Kandestøberen.
Gothaer Theaterkalender 1790, 134.
1790. Jacob v. Tyboe. I.
Annalen des Theaters 1790, 89.

WEIMAR. Hoftheater.
1792. Kandestøberen.
Das Repertoir des Weimarischen Theaters unter Goethes Leitung. Hrsg. v. C. A. H. Burkhardt. 1891. Register Nr. 171.

WIEN. Kärthnerthortheatret.
1752. Ulysses. slg. p. 102.
1755. Henrich og Pernille? slg. p. 102.
1761. Kandestøberen.
Meget usikker. Stykket dadles i Fortalen til Petrasch, Penelope. Wien 1761.
1769. Kandestøberen III. [Heufeld og Klemm], Dramaturgie, Litteratur und Sitten. Wien 1769, 425, 455 ff.

Mme SCHRÖDERS PLAKATER FRA HAMBURG 1742—44

ORIGINALER I STADTBIBLIOTHEK, HAMBURG

Mit Hoher Obrigkeitlicher Bewilligung

wird heute

auf der

Schröderischen

Deutschen Schaubühne

ein

nach Anleitung des Herrn Professor Hollbergs hier in Hamburg

verfertigtes

Lustspiel

zum ersten male vorgestellet werden,

genannt:

Die Wochenstube.

Personen:

Herr Grillenfänger, ein Bürger.
Frau Grillenfängerin, seine Frau.
Peter, sein Bedienter.
Herr Hieronimus, sein Nachbar.
Geesche und Sophie, seine Mägde.
Jürgen, ein Diener.
Herr Wurmsdorf, ein Artzt.
Herr Bonifacius, ein Barbier.
Herr Eisenfresser, ein Officier.
Johann, sein Bedienter.
Ein andrer Officier.
Herr Gotthard, ein Cantor
Hr. Saufbruder, des Grillenfängers Schwager.
Herr Hasenfuß, ein Poet.
Quintenmacher, Zungendrescher, zween Advocaten.
Ein Chiromanticus.
Fr. Windmacherinn.
Fr. Splitterrichterinn.
Fr. Plaudermatze.
Fr. Schreyteufeln.
Fr. Oelgötzen.
Fr. Wurmshausen.
Fr. von Habenichts.
Fr. Naseweis.
Fr. Männerliebs.
Jungfer Scheinkeuschinn.
Eine Seegensprecherinn.
Eine Wahrsagerinn.
Eine Magd.

Den Beschluß macht ein Nachspiel.

Der Anfang ist um 5 Uhr, in dem sogenanten Opernhause. Die Person giebt auf dem ersten Rang Logen 1 Marck 8 Schill, Parterre 1 Marck, auf dem andern Rang Logen 12 Schilling, und Gallerie oder auf dem letzten Platze 6 Schilling.

Donnerstags, den 29. Mertz, 1742.

I denne Form gik Stykket kun én Gang med en Indtægt af 40 Taler.

Mit Hoher Obrigkeitlicher Bewilligung
wird heute
auf der

Schröderischen Deutschen Schaubühne

ein aus dem dänischen des Hrn. Prof. Hollbergs überseztes

Lustspiel

vorgestellet werden,
genannt:

Die Wochenstube.

Personen:

Herr Corfitz, ein Bürger.
Fr. Corfitzinn, seine Frau die Kindbetterin.
Hieronimus, des Corfitz Nachbar.
Hinrich, des Corfitz Diener.
Clas, ein Diener
Gesche,) der Frau Corfitzinn Mägde.
Sophie,)
Martha, ihre Amme.
Fr. Splitterrichterin.
Fr. Windmacherin.
Anna Kannengiesserin.
Gretje Bleydeckerin.
Ilsabe Schulmeisterin.
Adelheit Schwerdtfegerin.
Dorthee Knopfmacherin.
Engelsche Hutmacherin.
Christina Eisenkrämerin.
Gesche Küsterin.
Frau von Armselig.
Christopher, ihr Diener.
Anna Segensprecherin.
Bonifacius, ein Barbier,
Frau Vorwitz.
Frau Einfallt.
Jgfr. Geilemine.
Herr Rothmsch, ein Dockter.
Bramarbas, ein Officier.
Christoph Eisenfresser, sein Diener.
Johann Bierkopf, des Corfitz Schwager.
Gotthard, ein Cantor.
Leonhard, sein Freund.
Altfuchs, ein Chiromanticus.
Gundel, eine Wahrsagerin.
Hasenfuß, ein Poet.
Haberecht,) zweene Advocaten.
Postulantius,)
Schlaukopf, ein Officier.

Nachricht:

Dieses Stück ist von dem, welches schon einmal von uns aufgeführet worden ist, gänzlich unterschieden; In der Vorstellung werden wir nicht zu weit gehen, damit niemand etwas anzügliches daraus erzwingen kann. Das Lustspiel ist so wie wir es aufführen gedruckt zu bekommen; wir schmeicheln uns, daß es gefallen wird.

Den Beschluß macht ein lustigs Nachspiel.

Der Anfang ist mit den Schlag halb 5 Uhr, in dem sogenanten Opernhause. Die Person giebt auf dem ersten Rana Logen 1 Marck 8 Schill., Parterre 1 Marck, auf dem andern Rang Logen 12 Schilling und Gallerie oder auf dem letzten Platze 6 Schilling.

Monntags, den 7. Januarii, 1743.

I denne Form opførtes Stykket d. 7/1, 16/1, 31/1, 22/2 med følgende Indtægter: 10, 15, 7, 22 Th.

NB. Plakaten har to Trykfejl. Doktorens Navn er Rothmusch; Corfitz' Svoger (ɔ: Jens Olsen) hedder Bärkopf, Plakatens Bierkopf forekommer i Texten som Oversættelse af Ølsen (Ordspillet i IV, 4).

JEAN DE FRANCE. $^{11}/_{4}$ 1742.

»Ein aus dem Dänischen des berühmten Herrn Professor Hollbergs, von dem Herrn M. George August Detharding ganz neu übersetztes Lustspiel, ... genannt Jean de France, Der deutsche Franzose.«

Personliste.[1])

Hironimus (!), ein Bürger.
Franz, dessen Nachbar.
Jean de France, Franzens Sohn.
Margaretha, Franzens Frau.
Elisabeth, des Hironimus Tochter.
Antonius, Liebhaber der Jungfer Elisabeth.
Peter, ein Diener.
Martha, eine Magd.
Hans, ein Hausknecht.
Pierre, Jean de France Diener.

Ved første Opførelse var Indtægten 20 Th.; det gentoges 1742 $^{25}/_{4}$, $^{20}/_{7}$, $^{4}/_{9}$, $^{16}/_{10}$, og 1743 $^{8}/_{5}$ med følgende Indtægter i Thaler 33, 16, 8, 12, 4.

Ved anden Opførelse bemærkes at Forestillingen finder Sted »auf Begehren«.

JACOB VON TYBOE. $^{17}/_{4}$ 1742.

»Ein aus dem Dänischen des Herrn Professor Hollbergs, von dem Herrn M. George August Detharding übersetztes Lustspiel . . . genannt Bramarbas, der großsprecherische Officier.«

Personlisten er som i de trykte Udgaver.

Ved første Opførelse var Indtægten 6 Thaler, ved de følgende $^{28}/_{4}$, $^{30}/_{5}$, $^{4}/_{7}$, $^{16}/_{7}$ henholdsvis 16, 8, 12, 10.

Ved anden og de følgende Opførelser bemærkes »auf Begehren«.

HEXERI. $^{30}/_{4}$ 1742.

»Ein neues Lustspiel zum erstenmale vorgestellet . . . genannt Die Hexerey«.

Personen

Leander, ein Comödianten Principal
Horatio, }
Octavio, } Drey Comödianten
Heinrich, }

[1]) I 2. Udg. ligesom i alle senere er Navnene delvis fortyskede.

Apelona, eine Comödiantin
Fr. Sillandra, des Horatio Mutter
Terentia, des Horatio Verlobte, welche eine Comödiantin werden will
Hr. v. Quoten, ein Poppenspieler
Jürgen, Leanders Aufwärter
Hr. v. Gulosus ein Gelehrter
Fr. v. Gulosus, seine Frau
Hr. v. Gernegroß, ein Edelmann nach der Mode
Jean de France, der deutsche Franzose
Hermann v. Bremen, der politische Kannengiesser
Meister Herrmann, ein Barbier
Trauleicht,
Aberwitz,
Glaubfresser,
Gutlieb, } 4 Bürger
Fr. Fabelhansin,
Lucretia, } 2 Bürgerweiber
Cathrine,
Gretje,
Geesche,
Antje,
Gertrud, } 5 Mägde
Jan, ein Schuhknecht
Hans, Hrn. v. Gulosus Hausknecht
Ein Gastwirth
Ein Richter
Ein Schreiber im Gerichte
Der Wachtmeister mit der Wache
Ein Tambaur (!)
Vier Jungens, die mit neuen Zeitungen und Liedern herum laufen
Fünf Domestiquen

Ved første Opførelse var Indtægten 20 Thaler, ved Gentagelserne 1742 $^{4}/_{5}$, $^{23}/_{5}$, $^{14}/_{6}$, $^{18}/_{7}$ henholdsvis 20, 16, 4, 10.

Ved anden Opførelsen bemærkes »auf Begehren«.

Originalen har som bekendt ingen Personliste og lader en Del af de optrædende Personer være uden Navn; Laub har vel Personliste, men har i Modsætning til Hamburgerovers. ladet de navnløse Personer være navnløse.

ERASMUS. $^{7}/_{5}$ 1742

»Ein aus dem Dänischen des Herrn Prof. Hollbergs ganz neu übersetztes Lustspiel zum ersten male vorgestellet genannt Erasmus Montanus, oder Der philosophische Bauernsohn«.

Personen.[1])

Erasmus Montanus,
Jacob Berg, sein Vater.
Gretje Bergs, seine Mutter.
Elisabeth Leidenichts, des Montanus Verlobte.
Hieronimus Leidenichts, ihr Vater.
Magdalena Leidenichts, ihre Mutter.
Hans Berg, des Montanus Bruder.
Peter Küster.
Henrich (!) Aberwitz, der Verwalter.
Ein Lieutenant.
Ein Corporal.

Ved første Opførelse var Indtægten 12 Thaler, ved de følgende $^{21}/_{5}$ og $^{7}/_{6}$ 12 og 6.

Ved anden Opførelse bemærkes »auf Begehren«.

KANDESTØBEREN $^{31}/_{5}$ 1742.

»Ein aus dem Dänischen des Herrn Professor Hollbergs, von P. George August Detharding übersetztes Lustspiel . . . genannt Der politische Kanngiesser«.

Personlisten er som i den trykte 1. Udg., hvor Navnet Henrich er bevaret i sin danske Form; i 2. og senere Udg. Heinrich.

Ved første Opførelse var Indtægten 16 Thaler, ved de følgende $^{6}/_{6}$, $^{12}/_{7}$, $^{24}/_{7}$, $^{25}/_{9}$, $^{18}/_{10}$, $^{24}/_{10}$, $^{29}/_{11}$, samt 1743 $^{6}/_{5}$, henholdsvis 14, 12, 9, 10, 12, 18, 13, 12.

Ved Opførelsen $^{18}/_{10}$ bemærkes »auf Begehren«, ved Opførelsen $^{6}/_{5}$ 1743 »auf hohes Begehren«.[2])

1) I Laubs Overs. er Navnene delvis forandrede.

2) Dette ses ikke sjældent paa Plakater, saaledes bl. a. paa Principalen Kochs i Leipzig; Klotz, Bibliothek der schönen Wissenschaften IV, 1769 bemærker i den Anledning spydigt, at i Leipzig kaldes som bekendt et Par Købmandsdøtre og en Dr. jur. »hohe Personen«.

DEN STUNDESLØSE. $^{4}/_{2}$ 1743.

»Ein gantz neues Lustspiel zum ersten mahle aufgeführt . . . . genannt Der beschäfftigte Müssiggänger«.

Personen.[1])

Herr Vielgeschrey, ein Rentenierer.
Jungfer Leonore, seine Tochter.
Magdalene, seine Haushälterin.
Catharine, das Mädgen.
Anna, die Küchen-Magd.
Christian Bleystift,
Michel Sandbüchs,
Peter Federmesser,
Johann Dintenfass, } Des Herrn Vielgeschrey Buchhalter.
Herr Leander, Liebhaber der Jungfer Leonore.
Altfuchs, ein Intriguenmacher.
Hinrich Schreibegeist, ein Schreib- und Rechenmeister.
Peter Schreibegeist, sein Sohn und Bräutigam der Jungfer Leonore.
Herr Leonhard, des Herrn Vielgeschrey Bruder.
Herr Gutwillig, ein Verwalter des Herrn Leanders.
Ein Bauer.
Ein Schneider.
Ein Barbirer.

Ved første Opførelse var Indtægten 10 Thaler, ved de følgende $^{7}/_{2}$, $^{13}/_{2}$, $^{19}/_{2}$, $^{27}/_{2}$, $^{19}/_{4}$, $^{7}/_{5}$, og 1744 $^{8}/_{6}$ henholdsvis 7, 23, 3, 10, 7, 7, 10. Ved anden og tredje Opførelse bemærkes »auf Begehren«, ved Opførelsen $^{7}/_{5}$ »auf hohes Begehren«.

DIDERICH MENSCHENSKRÆK. $^{12}/_{2}$ 1743.

»Ein aus dem Dänischen des Herrn Holbergs übersetztes Nachspiel genannt Diedrich Menschenschröck«.

Personen.[1])

Herr Menschenschröck, ein groß prahlrischer (!) Officier.
Frau Brigite, seine Ehefrau.

[1]) Hos Laub ligger Navnene Originalen nærmere.

[2]) Personlisten har nogle orthografiske Afvigelser fra Laub, der skriver Jeronimus, Hyacinthe, Heinrich; nyt er Navnet paa Officerens Frue som baade i Originalen og hos Laub er anonym.

Hieronimus, ein Bürger, Leanders Vater.
Leander, Verliebt in Hiacinten.
Hiacinte, Leanders Geliebte.
Elvire, Hieronimus Schwester.
Henrich, Leanders Diener.
Christoph Mauerbrecher, Herr Menschenschröcks Diener.
Ein Jude.
Ein Corporal.

Stykket blev kun givet som Nachspiel, første Gang til Melanide, hvor Indtægten var 8 Thaler, begge de andre Gange ($^{15}/_{2}$ og $^{20}/_{2}$) til Maskerade.

HONNETTE AMBITION. $^{21}/_{2}$ 1743.

[Efter et Vorspiel: Critique der Comödie følger]
»Ein hier in Hamburg verfertigtes Lustspiel genannt Der Rangsüchtige oder Die Honette Ambition«.

Personen.
Herr Adellieb, ein alter Bürger.
Frau Schlecht und Recht, seine Frau.
Leonore, ihre Tochter.
Leander, Bräutigam der Leonoren.
Leonard, des Leanders Freund.
Henrich, sein Diener.
Christian, ein Hausknecht
Cathrine, das Mädchen.
Dobre Podolski, ein Intriguenmacher.
Ein Schneider
Ein Lackey

Ved første Opførelse var Indtægten 12 Thaler, ved anden $^{2}/_{5}$ 6 Thaler.

Ved 2. Opførelse $^{2}/_{5}$ hedder Stykket blot »ein Lustspiel .... genannt Der Rangsüchtige«. I Personlisten forandres ein alter Bürger til ein alter Rentenirer, Frau Schlecht und Recht til Susanne, mens Dobre Podolski udgaar.

Laubs Personliste holder sig nær op til Originalen; blot er Arv omdøbt til Hans.

Mit Hoher Obrigkeitlicher Bewilligung
wird heute
auf der

Schröderischen Deutschen Schaubühne

ein hier in HAMBURG verfertigtes Lustspiel
zum erstenmahl
vorgestellet werden,
genannt:

die Masquerade.

Personen:

Herr Eigenkopff, ein reicher Bürger.
Susanna, seine Frau.
Der junge Eigenkopff.
Henrich, sein Diener.
Hans, ein Hausknecht.
Herr Lebrecht, ein wohl begüterter Landmann.
Leonore, seine Tochter.
Pernille, ihr Mädgen.
Eine Frau mit Masqueraden-Kleidern.
Ein Mann mit Masquen.
Zween Soldaten.

NB. Bey dem Aufzuge der Guardine wird die Masquerade mit vielen Masquen vorgestellet werden. Ersuchen also gehorsamst, sich ein wenig zeitig einzufinden.

Den Beschluß macht ein lustiges Nachspiel:

Der Anfang ist mit den Schlag halb 5 Uhr, in dem sogenanten Opernhause. Die Person giebt auf dem ersten Rang Logen 1 Marck 8 Schill., Parterre 1 Marck, auf dem andern Rang Logen 12 Schilling und Gallerie oder auf dem letzten Platze 6 Schilling.

Donnerstags, den 14 Februarii, 1743.

Opførtes paany d. $^{15}/_{2}$, $^{20}/_{2}$, $^{25}/_{2}$ („zum letzen Male"; NB. Es werden sich viele neue und lustige Masquen sehen lassen und artige Englische Täntze zum Vorschein kommen"), $^{1}/_{3}$ („zum allerletzten Male", „auf Begehren"), $^{25}/_{4}$, $^{18}/_{5}$. Indtægterrne var 24, 7, 30, 30, 30, 11, 10 Th.

I Laubs Overs. har Jeronimus bevaret sit Navn, men er gjort til Adelsmand.

DET LYKKELIGE SKIBBRUD. 26/2 1743.

»Ein hier in Hamburg verfertigtes Lustspiel zum ersten mahl vorgestellet .... genannt Der Fuchs-Schwäntzer«.

Personen.

Herr Jeronimus, ein alter Bürger.
Magdalene, seine Frau.
Charlotta, ihre Stieftochter.
Pernille, Mädgen.
Philemon, Bräutigam der Charlotta.
Henrich, sein Diener.
Magister Lobesan, ein Poete.
Gottfried, sein Diener.
Herr Nimmernüchtern, ein Liebhaber von Brandtewein.
Johann Schuwachs.
Jungfer Spanjol, eine lustige Schwester.
Herr Conrad Aal, ein verdorbener lustiger Bruder.
Jungfer Plaudertasche } zwei Schwestern
» Pfeffer Mühle }
Ein Schulmeister.
Bramarbas, ein Officier.
Ein Scherenschleiffer.

Ved første Opførelse var Indtægten 6 Thaler, ved anden 28/2 28 Thaler.

Det fremgaar af Personlisten, at Stykket der indfører en ny Figur Conrad Aal har været bearbejdet; Leander, Leonoras Broder, Jean de France (V, 3), den Vægelsindede (V, 5), o. fl. er udgaaet. Laubs Overs. bevarer de originale Navne.

HENRICH OG PERNILLE. 17/4 1743.

»Ein hier in Hamburg verfertigtes Lustspiel . . . genannt Der lächerliche Edelmann«.

Personen.

Herr von Eelhart, ein Landjunker.
Leonore, seine Tochter.
Catrine, ihr Kammer-Mädgen.
Leander, ein junger Edelmann.
Henrich, sein Diener.
Leonhard, Leanders Freund.
Sybille, eine Kuplerin.
Hans, ein Hausknecht.

Mit Hoher Obrigkeitlicher Bewilligung
wird heute
auf der

Schröderischen Deutschen Schaubühne

Ein Vorspiel

aufgeführet werden,
genannt:

Der Zanck-Apfel,

Hierauf folget
Ein aus dem Dänischen übersetztes

Lust-Spiel

genannt:

Die Italienische Comödie,

Oder:

Die Belagerung und Zerstöhrung der Stadt Troja,

Personen des Vorspiels:

Iris. Paris. Juno. Venus. Pallas.

Personen des Lustspiels:

Ulysses, König von Ithaca. Chilian, dessen lustiger Diener. Paris, Prinz von Troja. Marcolfus, dessen lustiger Diener. Kayser Ahasverus. Holofernes, Graf von Bethulien. Mithridates, König von Mundien. Helene, Prinzeßin von Ithaca. Rosimunda ihre Schwester. Penelope, Ulysses Gemahlin. Dido, Königin von Carthago. Columbine, der Helene Cammer Fraulein. Elisius und Rasmus, der Dido Bediente. Tiresius, ein blinder Wahrsager. Ein Trojanischer Bauer.

Den Beschluß macht ein Schäffer-Spiel in Versen,

genannt:

Die gelernete Liebe.

Personen:

Damel und Tiren, zwey Schäffer. Sylvia, eine unschuldige Schäfferin. Amaryllis, eine Schäfferin.

Der Anfang ist mit den Schlag 5 Uhr, in dem sogenanten Opernhause. Die Person giebt auf dem ersten Rang Logen 1 Marck 8 Schill., Parterre 1 Marck, auf dem andern Rang Logen 12 Schilling und Gallerie oder auf dem letzten Platze 6 Schilling.

Donnerstags, den 2. Aprilis, 1744.

Denne Forestilling blev forbudt; en Blyantsnotits paa den bevarede Plakat lyder: Nicht gespielt. Verbot., slg. ovenfor 110.

Den anonyme Oversættelse fra 1745 omdøber Helenes Kammerpige, Øllegaard, der paa Plakaten figurerer som Columbine, til Barbara; Didos Tjenestefolk Rasmus og Elisa, der paa Plakaten hedder Elisius og Rasmus, kalder Anonymen Bitias og Anna.

Ved første Opførelse var Indtægten 11 Thaler, ved de to senere $^{23}/_4$ og $^{9}/_5$ 5 og 3.

Navnet von Eelhart forekommer i et Stykke af Hollænderen A. Alewin som spilledes paa Fru Schröders Teater $^{22}/_1$ 1743.

Laubs Personliste ligger Originalen nærmere.

MELAMPE. $^{18}/_4$ 1743.

»Heute zum ersten mahle . . . ein hier in Hamburg verfertigtes Lustspiel . . . genannt Melampe, der Schoß-Hund«.

Personlisten viser følgende Forandringer fra Laub.

Philocles, Liebhaber der Lucilia (= Leander.)
Sophie, der Lucilia Mädgen (= Nerina, der Lucilien Magd.)
Jacob Spühraus (= Oldfux)

Ved første Opførelse var Indtægten 12 Thaler, ved anden $^{26}/_4$ 10.

11 JUNI $^{22}/_4$ 1743.

»Ein aus dem Dänischen des Herrn Professor Holbergs übersetztes Lustspiel zum ersten mahle . . . . genannt Der Zahl-Tag | oder die Börse«.

Personen.

Mondor von Schuldenfeld, ein Banquerotierer.
Henrich, sein Diener.
2 Verwalters.
2 Ochsenhändlers.
Jacob, ein Wirth.
Peter Ochsenfuß, eines reichen Verpachters Sohn.
Herr Treckholt, ein Betrieger.
Christian Fleissig, ein Gymnasiaste.
Lucretia, eine lustige Schwester.
Ein Jude.
Ein Advocat.
Ein Mädgen.
4 Nachtwächter.

Ved første Opførelse var Indtægten 10 Thaler, ved de senere $^{24}/_4$ og $^{8}/_5$ 15 og 7; anden Opførelse gaves »auf Begehren«, tredje og sidste »auf hohes Begehren«.

Den anonyme Oversættelse fra 1745 har andre Navne.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	I Jean de Fr.	II Jacob v. Tyb.	III Barselstuen	IV Hexeri	V Kandestøber.	VI Erasmus	VII Stundesløse	VIII Dicd. Mensch.	IX Maskerade	X Hon. Ambit.	XI Lykk. Skibbr.	XII Henr. og Pern.	XIII Melampe	XIV 11. Juni	XV Ulysses	XVI Arab. Pulver	XVII Kilderejse	XVIII Don Ranudo	XIX Artaxerxes	XX Gert Westph.	XXI Jeppe	XXII Pant. Bonded.
1741	Leipzig[1] Güstrow[2] Hamburg[1] Annaberg[3] Frankf. a.M.[3]	Hamburg[1]																				
1742	Hamburg[4]	Hamburg[4] Camentz[5]	Hamburg[4]	Hamburg[4]	Annaberg[2] Hamburg[4]	Hamburg[4]																
1743	Hamburg[4]	Annaberg.[2] Berlin[1]	Hamburg[4]		Hamburg[4]		Hamburg[4]	Hamburg[4]	Hamburg[4]	Hamburg[4]	Hamburg[4]	Hamburg[4]	Hamburg[4]	Hamburg[4]								
1744					Danzig[1]		Hamburg[4]								Hamburg[4]							
1745	Breslau[1] Halle[1] Braunschw.[1]	Breslau[1] Leipzig[1] Halle[1] Braunschw.[1] Halberstadt[1]			Breslau[1] Halle[1]				Breslau[1] Leipzig[1] Halle[1]													
1746	Breslau[1] Stettin[1] Halle[1] Braunschw.[1] Hannover[1]	Halle[1] Braunschw.[1]			Halle[1] Braunschw.[1]				Stettin[1] Halle[1] Braunschw.[1] Hannover[1]													
1747	Hamburg[1] Lübeck[1]	Hannover[1] Hamburg[1]			Zittau[6] Hannover[1] Braunschw.[1] Hamburg[1] Lübeck[1]				Hannover[1] Hamburg[1] Lübeck[1]													
1748	Zelle[1] Braunschw.[1] Breslau[1] Halle[1] Görde[1]	Zelle[1] Breslau[1] Halle[1] Braunschw.[1] Görde[1] Hannover[1] Zittau[6]		Breslau[1] Braunschw.[1] Görde[1] Hannover[1]	Breslau[1] Braunschw.[1] Görde[1]				Zelle[1] Braunschw.[1] Breslau[1] Hannover[1]													
1749	Braunschw.[1] Zittau[6]	Braunschw.[1] Leipzig[1] Halle[1] Göttingen[1] Dessau[1]		Zelle[1] Halle[1]	Zelle[1] Braunschw.[1] Leipzig[1] Halle[1] Göttingen[1]		Braunschw.[1]		Braunschw.[1] Leipzig[1] Halle[1] Prag[3]			Hamburg[1]										
1750		Rostock[1] Stralsund[1] Hamburg[1] Slesvig[1] Leipzig[8]			Leipzig[1] Braunschw.[1] Magdeburg[1] Rostock[1] Hamburg[1] Slesvig[1]				Görde[1]							Zittau[6]	Hamburg[7]	Görde[1]				
1751	Hamburg[1]	Schwerin[1]			Hamburg[1]													Dresden[9]				
1752	Annaberg[3]	Hamburg[1] Hamburg[7]					Zittau[6]								Wien[10]			Annaberg[3] Frankf.a.M.[11]				
1753		Leipzig[8] Hamburg[7]			Königsberg[4]																	
1754	Turné[4]	Turné[4] Dresden[12] Hamburg[1]	Turné[4]		Hamburg[1] Berlin[11] Danzig[4] Glogau[4]																	
1755	Halle[4]	Halle[4] Annaberg[3]			Halle[4] Danzig[4]							Wien (?)[10]							Wien (?)[10]			
1756		Hamburg[1]	Turne[4]		Leipzig[4] Hamburg[1] Berlin[11]		Turné[4]					Lübeck[13]										
1757		Hamburg[1] Turné[4]	Turné[4]		Danzig[11]		Turné[4]															
1758																						
1759																						
1760	Hamburg[8]	Strassburg[4] Basel[4]	Strassburg[4] Basel[4]						Strassburg[4]													
1761	Freiburg i B.[4] Oldenburg[17] Hamburg[8]	Turné[4]	Turné[4]		Wien (?)[14]				Turné[4]													
1762	Turné[4] Hamburg[8]				Turné[4]		Turné[4]															
1763	Braunschw.[4]	Braunschw.[4]	Cassel[4]		Hannover[16]															Hannover[4]		
1764	Hannover[4]	Hamburg[4]					Hamburg[4]											Zittau[6]		Annaberg[3]	Annaberg[3]	
1765	Bremen[4]	Bremen[4]			Bremen[4] Hamburg[4]		Hamburg[4]															
1766		Hamburg[4]			Hamburg[4]																	
1767					Königsberg[11]																	
1768		Breslau[11]			Rudolstadt[17] Breslau[11]																	
1769					Wien[14] Braunschw.[4] Breslau[11]																	
1770	Leipzig[19]	Hannover[20]			Leipzig[19] Chemnitz (?)[21] Köln[21] Wien[18]																	
1771		Prag[22] Braunschw.[23]			Prag[22]																	
1772		Braunschw.[23] Frankf.a.M.[24]			Braunschw.[23] Annaberg[2]																	
1773					Breslau[19]																Güstrow (?)[33]	
1774																						
1775		Rostock[21]			Potsdam[19]																	
1776		Rostock[21]																				
1778		Giessen[26]			Halberstadt[19] Magdeburg[19]																	
1779		Aurich[27]			Magdeburg[19] Reval[29] Hamburg[4]																	
1780					Hamburg[4]																	
1781																						
1782																						
1783		Turné[31]			Turné[31]																	
1784					Braunschw.[29] Mannheim[30]																	
1785					Turné[31] Bremen[31] Stralsund[33] Mainz[32]																	
1786					Hamburg[34] Berlin[32]																	
1787					München[35]																	Rudolstadt[17]
1788					Buda-Pest[36] Hermannst.[37]																	
1789					Hannover[33] Schwerin[38] Breslau[19]																	
1790		Schwerin[28]			Brünn[39]																	
1791					Brünn[39] Turné[40]																	
1792					Turné[41] Weimar[42]																	
1793					Wien[37]																	
1794																		Wien[37]				
1795					Regensburg[43]																	
1796					Hannover[44]																	
1797					Altona[45]																	
1798		Altona[45]			Magdeburg[46]																	
1799					Altona[45]																	

Exponenterne ved de enkelte Steder henviser til Theaterprincipalens, henholdsvis Theatrets Navn.

1. Schönemann
2. Gymnasium
3. Wallerotty
4. Mme Schröder-Ackermann-Schroder
5. Gymnasium
6. Gymnasium
7. Kuniger
8. Koch
9. Hofpager
10. Kärnthnerthortheatret (Weiskern)
11. Schuch
12. Leppert
13. Amberg
14. Kärnthnerthortheatret
15. Gymnasium
16. Josephi
17. Gymnasium
18. Kärnthnerthortheatret
19. Wäser
20. Seyler
21. Ilgener
22. Brunian
23. Döbbelin
24. Marchand
25. Barzanti
26. Studenter
27. Hentschel
28. Scolary
29. Lorenz
30. Nationaltheatret
31. Diestel
32. Tilly
33. Groszmann
34. Brandes-Klos
35. Hof- og Nationaltheatret
36. Bulla
37. Seipp
38. Hof-Theater
39. Wothe
40. Ziehr.
41. Plesche
42. Hoftheater
43. unævnt Bande
44. Stephani-Neuhaus
45. Nationaltheater.
46. Byens Theater

W H N
& CO
1872